BILAGA 9

VÄLFÄRD och levnadsvillkor i VÄSTEUROPA

BILAGA 9 TILL
EG-KONSEKVENSUTREDNINGEN SAMHÄLLSEKONOMI
EG-KONSEKVENSUTREDNINGEN SOCIAL VÄLFÄRD OCH JÄMSTÄLLDHET

Mats Hallvarsson

VÄLFÄRD och levnadsvillkor i VÄSTEUROPA

EG-konsekvensutredningen, Samhällsekonomi

BILAGA 9 TILL

EG-KONSEKVENSUTREDNINGEN, SAMHÄLLSEKONOMI

EG-KONSEKVENSUTREDNINGEN, SOCIAL VÄLFÄRD OCH JÄMSTÄLLDHET

Norstedts Tryckeri
Stockholm 1994

Förord

EG-konsekvensutredningarna Samhällsekonomi (Fi 1993:06) och Social välfärd och jämställdhet (S1993:01) tillsattes under våren 1993 för att granska konsekvenserna för Sverige av olika former av deltagande i den västeuropeiska integrationen.

Som ett stöd i analysarbetet genomförs ett antal specialstudier. De kommer att publiceras som bilagor till betänkandena.

Författarna svarar själva för innehåll och bedömningar. Av betänkandet kommer det att framgå hur EG-konsekvensutredningarna har använt sig av bilagorna.

Denna rapport har sammanställts av redaktör Mats Hallvarsson.

Stockholm i januari 1994

Agneta Dreber
Ordförande,
Social välfärd
och jämställdhet

Björn Molin
Ordförande
Samhällsekonomi

Innehåll

Introduktion		10
Kap 1	Befolkningen	15
Kap 2	Inkomst och konsumtion	23
Kap 3	Välfärdsstaten	41
Kap 4	Familj och barn	45
Kap 5	Arbete	69
Kap 6	Utbildning	100
Kap 7	Att bo	117
Kap 8	Att åldras	130
Kap 9	Hälsa och vård	156
Kap 10	Statsskick och politik	177

Några läsanvisningar

Någon exakt vetenskaplig terminologi tillämpas inte i denna rapport. Språkbruket har istället försökt anpassas till en slags normalsvenska som i princip alla kan tänkas förstå utan att fördenskull alla vetenskapliga termer är utrensade.

Några preciseringar av begrepp och ord är på sin plats.

I texten förekommer många geografiska benämningar. Europeiska Unionen, EU, används överallt för att beskriva det som tidigare kallades den Europeiska Gemenskapen (EG), eller ännu mera exakt de Europeiska Gemenskaperna. EU är alltså samlingsbeteckning på de tolv medlemsländerna: Belgien, Danmark, Frankrike, Grekland, Irland, Italien, Luxemburg, Nederländerna, Portugal, Spanien, Storbritannien och Tyskland.

Eftaländerna består av de sju länderna Finland, Island, Liechtenstein, Norge, Schweiz, Sverige och Österrike. Tillsammans svarar dessa 19 länder mot begreppet Västeuropa.

Tyskland vållar alla statistiker problem idag. Här är beteckningen oftast enbart Tyskland. Det innebär i så fall att siffror före enandet 1991 i allmänhet avser gamla Västtyskland. Men den statistiska sammanläggningen av de forna tyska staterna kan knappast anses genomförd förrän 1993. Därför görs påpekanden i text, tabeller och diagram om uppgifterna skiljer sig från huvudregeln.

Med Storbritannien menas England, Nordirland, Skottland och Wales. I några fall avser uppgifterna enbart England och i så fall påpekas detta.

Läsaren kommer också att finna att Liechtenstein saknas i sammanställningarna, att Island och Luxemburg är dåligt representerade och att Schweiz och Österrike ibland saknas. Att de tre småländerna till stor del utelämnats är inte så konstigt, de saknas i allmänhet i internationell jämförande statistik.

Luckorna för Schweiz och Österrike är allvarligare även om de inte är så många. Den korta tid som stått till buds för detta arbete, tre månader, och de i övrigt begränsade resurserna, har tyvärr tvingat författaren att prioritera sökningen till den mest lättåtkomliga statistiken, som oftast finns i EU:s statistiksamarbetsorgan, Eurostat, och i det nordiska statistiksamarbetet. Efta har ingen rapportering på det sociala välfärdsområdet.

Introduktion

Vid andra världskrigets slut 1945 hade Europa (exkl Sovjetunionen) 390 miljoner invånare. Det var endast 40 miljoner fler än 1913, året före första världskrigets utbrott. Det borde ha varit 75–100 miljoner fler. Men vart och ett av de två stora krigen slog ut ett fullt årtionde av europeisk befolkningstillväxt.

Det är mot denna mörka fond som all senare politisk, ekonomisk och social utveckling i Europa måste ses, inte minst vid en jämförelse av levnadsvillkoren i de västeuropeiska länderna.

Ur de krigsdrabbade ländernas erfarenheter växte en strävan efter nya samhälleliga strukturer som skulle omöjliggöra militära konflikter mellan de samarbetande staterna. Resultatet är den Europeiska Unionen, som nu formats av medlemmarna i den Europeiska Gemenskapen.

Sverige har ansökt om medlemskap i Unionen och svenska folket skall snart ta ställning i en folkomröstning. För att ge medborgarna underlag för sitt beslut har regeringen tillsatt en rad utredningar, de sk EG-konsekvensutredningarna, som skall belysa konsekvenserna av ett eventuellt medlemskap eller ett beslut att stå utanför.

En del i detta underlag är denna jämförelse av välfärdssystem och levnadsvillkor i majoriteten av de tolv unionsländerna och de sju Efta-länderna, däribland Sverige. Syftet är att visa hur de offentliga och privata välfärdssystemen är uppbyggda i de olika länderna och vilka faktiska resurser individerna och hushållen disponerar, eller enklare uttryckt, vilken levnadsnivå de har på en olika områden.

Vad kan vi lära?

Att jämföra levnadsomständigheter är ett vanligt samtalsämne, en del av vardagen vid kaffepauser och andra pratstunder runt om i hela världen. Det är också en viktig del av de demokratiska drivkrafterna, en startpunkt för påverkan, inflytande och förändring. Genom att jämföra vår egen situation med andras vinner vi ökad insikt om möjligheter, begränsningar och tänkbara val. Vi kan också få praktisk ledning i den svåra processen att utforma vår egen framtid. Att andra länder har valt andra lösningar än vi själva på likartade problem bör stämma till eftertanke och nyfikenhet. Vad kan vi lära?

Men att lära fordrar ödmjukhet och en vilja till inlevelse och förståelse. Varför har andra folk och länder valt andra lösningar än vi? Frågan är en uppmaning till oss alla att söka de bakomliggande orsakerna, i historiska upplevelser, annan kulturell bakgrund, andra institutioner och ekonomiska och sociala faktorer.

Vid en sådan jämförelse är det lätt att fastna för olikheterna, och förvisso, det kommer vi att göra i denna bok. Men vi får för den skull inte förlora det stora globala perspektivet, att vi i Västeuropa, trots allt, är bara ca sex procent av världens alla människor och att vi i denna värld utgör en tämligen homogen liten folksamling, med i själva verket mycket likartade levnadsomständigheter.

Det finns alltså anledning att också framhäva likheterna, de gemensamma trender som tillsammans skapat de fundamentala krafter som de senaste 30-40 åren stärkt demokratin, byggt välfärdsstaten och fört oss in på vägen mot tjänste- och kunskapssamhället.

Perspektivet viktigt

Perspektivet blir med andra ord viktigt för urvalet av ämnesområden och fakta i jämförelserna samt för den belysning vi vill se dem i. För oss är ett "svenskt perspektiv" viktigt, dvs att våra erfarenheter, bekymmer och våra lösningar får bilda ett grundläggande mönster mot vilket vi jämför övriga länders.

Därvidlag måste vi redan från början erkänna att Sverige är speciellt. Vi saknar den mest traumatiska och dramatiska kollektiva erfarenheten som präglat i stort sett hela övriga Europa i detta århundrade, nämligen världskrigen.

Att stå utanför denna tragiska gemensamma referensram, att inte ha någon nära släkting som dött i krig, att aldrig eller sällan ha fått lyssna på direktupplevda erfarenheter i familjen av svält, flykt, fattigdom, umbärande och ond död, är en upplevelse vi svenskar är nästan ensamma om. Det har dessutom påverkat utvecklingen av våra materiella erfarenheter och villkor, dvs mycket av det som vi här skall syssla med.

Innan vi går in på de detaljerade jämförelserna i följande kapitel finns det därför anledning att i ett introduktionskapitel peka på några av huvudspåren i Västeuropas moderna historia för att se vilka ekonomiska och sociala realiteter som format våra samhällen. Det hjälper oss att bättre förstå våra egna erfarenheter och bedöma betydelsen av de likheter och olikheter som uppstått mellan länderna.

Sju indikatorer får visa vägen, sju huvuddrag i samhällsutvecklingen i några viktiga europeiska länder eller grupper av länder, nämligen: befolkning, produktion, arbetskraftens fördelning på olika sektorer, förväntad livslängd, arbetslöshet, reallöner, och skolutbildning. Deras inbördes rangordning lämnar vi därhän, vad som är orsak och verkan likaså. De skall enbart ge en översiktlig skiss av vad som hänt under detta sekel.

Tabell 1 Norden undslapp krigets slakt
(Befolkning per land i miljoner, prognos FN.)

	1913	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	2000
Nordeuropa	*14,6*	*15,1*	*16,2*	*17,2*	*19*	*20,5*	*22,1*	*22,6*	*22,8*
Danmark	2,9	3	3,5	3,8	4,3	4,6	4,9	5,1	5,4
Finland	3,2	3,1	3,4	3,7	4	4,4	4,6	4,8	4,6
Norge	2,5	2,7	2,8	3	3,3	3,6	3,9	4,1	4,4
Sverige	5,6	5,8	6,1	6,3	7	7,5	8,1	8,3	8,4
Västra Europa	*170,8*	*170,2*	*181*	*189,9*	*175,6*	*189,8*	*207,6*	*212,8*	*227*
Belgien	7,7	7,6	8,1	8,4	8,6	9,2	9,7	9,9	10
Frankrike	41,7	39	40,8	41,3	41,7	45,7	50,8	43,7	59,6
Irland	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,8	2,9	3,4	4,3
Nederländerna	6,3	6,8	7,8	8,9	10,1	11,5	13	14,1	16
Tyskland	58,5	59,9	64,7	69,3	–	–	–	–	–
Väst-Tyskland	–	–	–	–	49,9	55,3	60,7	61,6	58,7
Schweiz	3,9	3,9	4	4,2	4,7	5,4	6,3	6,4	6,8
Storbritannien	43	43,5	45,7	47,8	50,6	52,5	55,4	55,9	64,1
Österrike	6,6	6,4	6,7	6,7	6,9	7,1	7,4	7,5	7,5
Östra Europa	*86,4*	*84,4*	*92,7*	*102,4*	*105,9*	*115,6*	*125,8*	*134,4*	*148,4*
Albanien	0,8	0,8	1	1,1	1,2	1,6	2,2	2,7	4,3
Bulgarien	4,9	5,2	5,7	6,3	7,3	7,9	8,5	8,9	9,6
Jugoslavien	12,3	11,7	13,5	15,6	16,3	18,4	20,4	22,3	25,6
Polen	30,7	29,4	31,1	34,9	24,8	29,7	32,6	35,6	38,5
Rumänien	16,2	15,9	18,2	20	16,3	18,4	20,2	22,2	25,6
Tjeckoslovakien	13,6	13,5	14,6	15,3	12,4	13,6	14,3	15,3	15,8
Ungern	7,9	7,9	8,6	9,2	9,3	10	10,3	10,7	10,8
Öst-Tyskland	–	–	–	–	18,9	17,9	17,1	16,7	18,2
Södra Europa	*68,8*	*68,6*	*77,2*	*84,9*	*90,9*	*97,5*	*106,9*	*114,4*	*128*
Grekland	6	5	6,3	7,2	7,6	8,3	8,8	9,6	10
Italien	36,2	35,9	40,7	44,3	46,6	49,4	53,6	57,1	61,4
Portugal	6	6,4	6,7	7,6	8,4	8,8	9,6	9,9	11,2
Spanien	20,3	21	23,2	25,5	27,9	30,3	33,8	37,4	45,4
Europa totalt	**340,6**	**338,3**	**367,1**	**394,4**	**391,7**	**423,4**	**462,4**	**484,2**	**525,5**

Källa: A Social and Economic History of Twentieth-Century Europe.

De båda världskrigen innebar fruktansvärda förluster i människoliv och totalbefolkningen minskade under krigsåren i Europa. Ännu 1960 hade inte befolkningen återställts till 1940 års nivå i Västra Europa. FNs prognos för år 2 000 är baserad på material från 1970-talet varför den måste anses som mindre tillförlitlig.

Befolkningen

Befolkningsutvecklingen först. Det är den mest fundamentala variabeln i all ekonomisk utveckling, även om det inte verkar så i vår dagliga problemfyllda ekonomisk-politiska diskussion. Folk är inte bara producenter av utbudet av varor och tjänster, de är också köpare och konsumenter av alltsammans. Och, för att uttrycka det en smula drastiskt och kanske polemiskt, i Sverige tas existensen av befolkningens lugna tillväxt för given. Den erfarenheten är inte allom givet.

Tabell nr 1 visar två väsentliga saker. Europas befolkning har ökat betydligt sedan 1913, och jämfört med tidigare århundranden i mycket hög takt. Men tillväxten är ojämn. Den har tom vänts i en nedgång vid två tillfällen, nämligen i samband med världskrigen.

I Norden och i Sverige ser vi inte skymten av något sådant.

Vi kan också urskilja två distinkta olika perioder, tiden fram till 1945 och därefter. För de två krigen har demograferna räknat ut att förlusterna i stort sett motsvarar två årtionden av befolkningstillväxt. Några exempel:

Tio europeiska länder hade efter första världskrigets slut mindre befolkning än 1913. Frankrike och Tyskland förlorade närmare tio procent av den manliga arbetskraften, Österrike-Ungern och Italien över sex procent.

Andra världskriget drabbade ännu värre. Civila och militära förluster uppgick till närmare 17 miljoner personer, över fyra procent av förkrigsbefolkningen, Sovjetunionen ej inräknat. Enbart de sovjetiska krigsförlusterna uppgick sannolikt till ännu fler. Polen förlorade tretton procent av sin befolkning, Jugoslavien elva procent och Tyskland nio procent.

Betydelsen av dessa förluster är omöjlig att beräkna för den materiella välfärden, men effekterna är utan tvekan oerhörda för utvecklingen av levnadsstandarden. Inte minst i det jämförande perspektivet av hur mycket mer vi i Sverige kunde producera och konsumera per capita i skuggan av krigets förödelser.

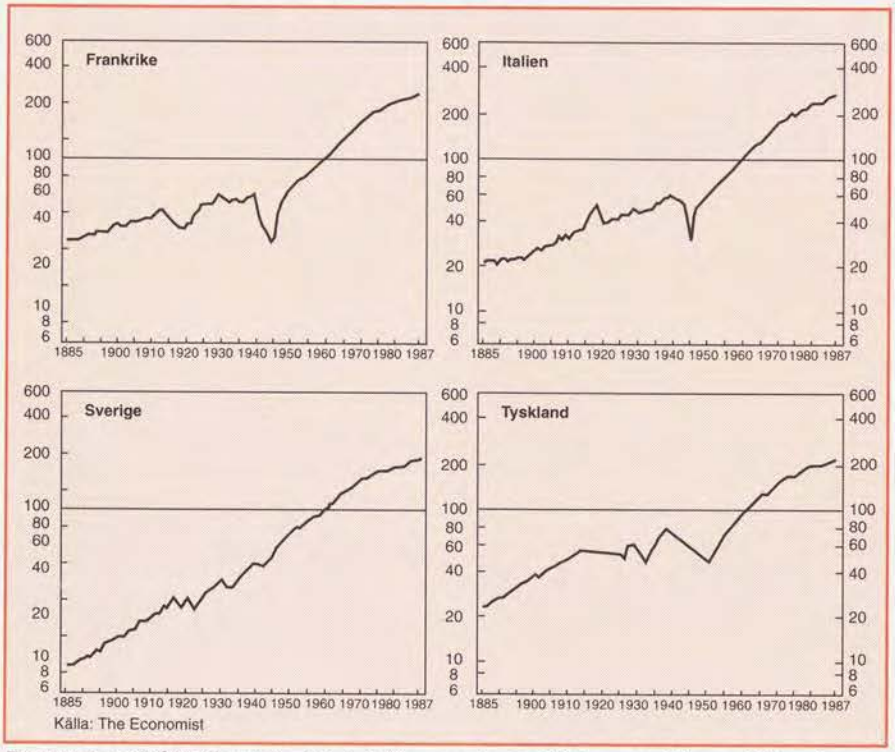
Den totala produktionen

En bättre förståelse får vi av diagram 1 som visar utvecklingen av den totala produktionen, bruttonationalprodukten, i tre av de krigsdrabbade länderna, Tyskland, Frankrike och Italien samt Sverige.

Det första man slås av, trots allt, är den likartade lutningen på kurvorna de senaste 100 åren. Kraftig materiell tillväxt är alltså en gemensam erfarenhet. Men där finns också den avgörande olikheten, det väldiga produktionsbortfallet, mest märkbart för de två huvudkontrahenterna, Frankrike och Tyskland, för tyskarnas del en omätbar katastrof. Sveriges på det hela taget störningsfria och mycket jämna kurva vittnar om våra ovanliga 1900-talserfarenheter.

Men vi får inte överdriva betydelse av dessa skillnader. Ty, kunde vi på ett någorlunda tillförlitligt sätt jämföra våra produktionserfarenheter under 1900-talet med det föregående seklet skulle vi upptäcka att Sverige och de flesta andra västeuropeiska länder burits fram i samma riktning av en helt avgörande underström, nämligen industrialismen. Den markerar en av de mest radikala kursändringarna i mänskligheten hela historia.

Diagram 1. Väldiga produktionsras – utom i Sverige
(BNP i fasta priser, 1885–1987, index genomsnitt 1960=100)

Den jämna och förhållandevis störningsfria svenska produktionsutvecklingen skiljer sig kraftigt åt jämfört med Frankrikes, Italiens och Tysklands katastrofala förluster under andra världskriget.

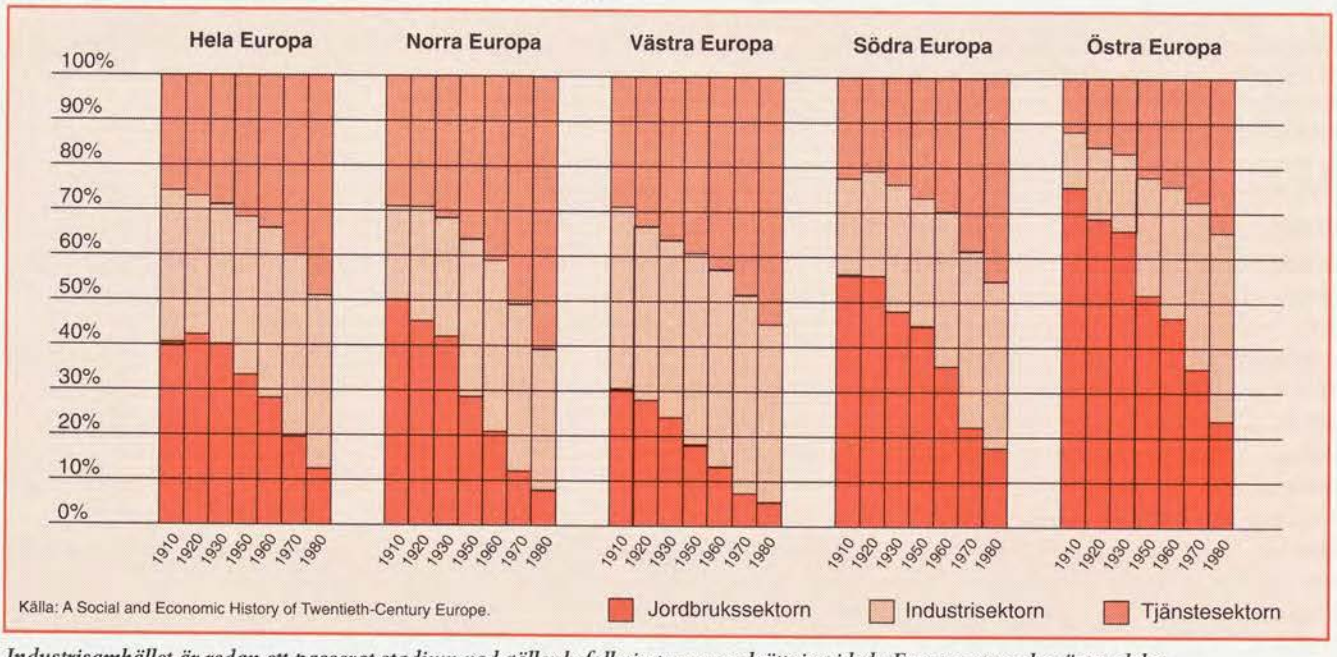
Industrialismen

Övergången från ett bondesamhälle till en helt ny värld av ständiga allmänna materiella framsteg och ökad välfärd är en gemensam arvedel under 1900-talet och visar sig i diagram 2. Oavsett i vilket väderstreck människor har bott i Västeuropa har industrialismen totalt omvandlat folkens levnadsomständigheter så att en minoritet idag sysslar med jordbruk. Industrialismens vidareutveckling har inneburit att en majoritet nu arbetar i tjänstenäringarna.

Några skillnader är dock värda att observera: Omvandlingen började tidigare och har gått längre i norra och västra Europa. Den senare starten för södra och östra Europa innebar att omvandlingstakten där blev snabbare i ett senare stadium.

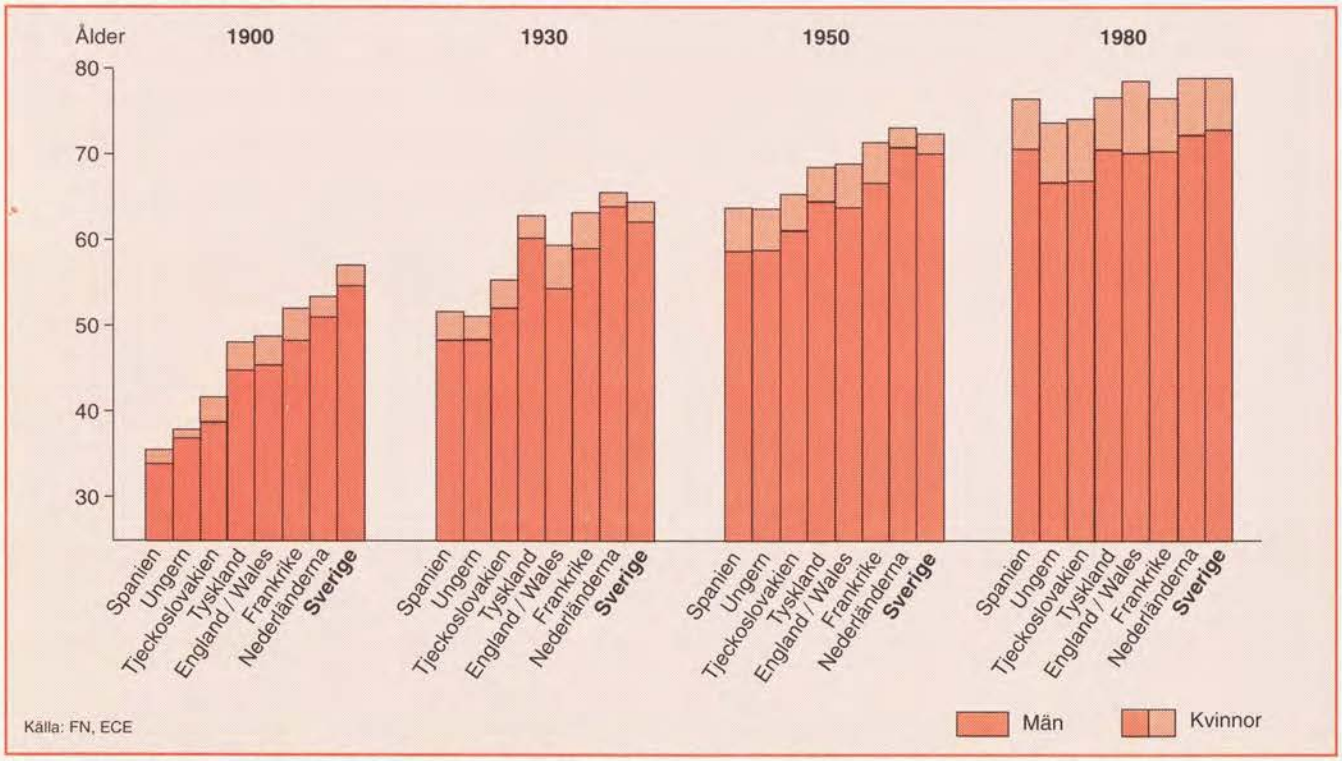
Industrialismen har givit oss helt nya förutsättningar att påverka vår egen tillvaro, alltmer befria människan från klimatets och jordmånens begränsningar och, vågar vi väl säga, har i stort sett utplånat absolut materiell fattigdom i Västeuropa.

Diagram 2. Tjänstesamhället tar över
(Den arbetande befolkningens fördelning på sektorer 1910–1980, procent)

Industrisamhället är redan ett passerat stadium vad gäller befolkningens sysselsättning i hela Europa utom den östra delen. Tjänstenäringarna dominerar nu i västra Europa och norra Europa.

Diagram 3. Vi lever allt längre (Förväntad livslängd i år 1900–1980)

Den förväntade livslängden är en utomordentlig mätare på industrialismens vinster. Grovt sett har den fördubblats i många europeiska länder sedan sekelskiftet.

Livslängden

En utomordentlig indikator på framstegen är den väldiga ökningen av den förväntade livslängden (se diagram 3), också ett gemensamt välfärdsdrag i vår världsdel i detta århundrade. Det återspeglar i ett nötskal mycket av industrialismens vinster, i bättre hälsa, bättre och jämnare fördelade ekonomiska villkor, bättre utbildning och högre kunskaper.

Diagram 4 och 5 förtydligar bilden. Välfärdsvinsterna har vi kunnat skörda i synnerhet efter andra världskriget då kurvorna för reallöner och skolutbildning skjuter i höjden på ett spektakulärt vis.

Reallönernas mångdubbling är inte minst märkvärdig, i kombination med att produktionen har engagerat fler människor på ett organiserat sätt än någonsin tidigare. Samtidigt har produktionen kunnat leverera ett ständigt

Efterkrigstiden har givit befolkningen i många europeiska länder en helt unik reallöneökning på mellan en två- och tredubbling.

Diagram 4. Väldig ökning av lönerna (Reallöner 1920–1982, 1913=100)

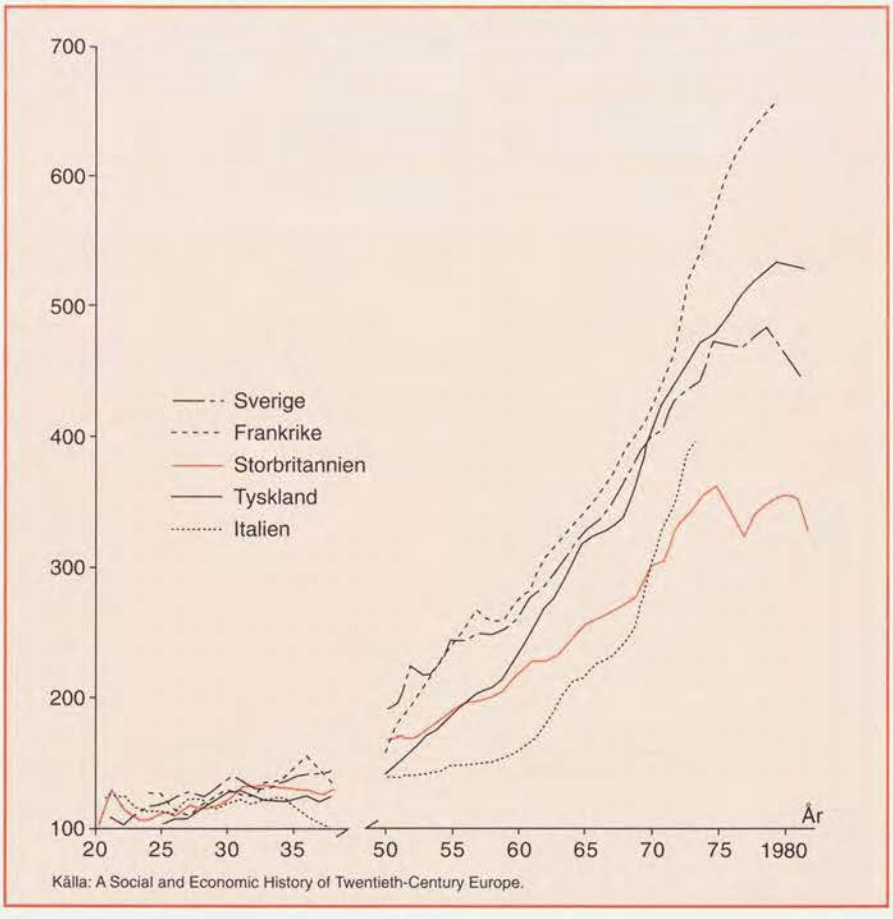
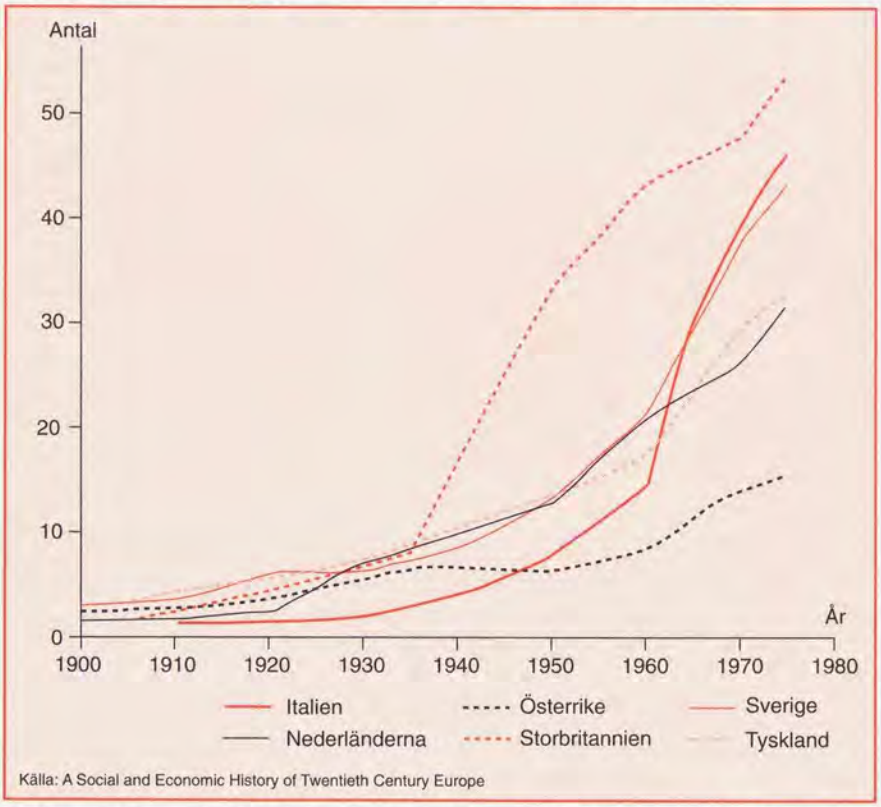

Diagram 5. Allt fler i utbildning
(Deltagande i högstadie- och gymnasieutbildning 1900–1975, 10–19 år, procent)

Källa: A Social and Economic History of Twentieth Century Europe

Både en effekt av och en förutsättning för den kraftiga välfärdsökningen är att allt fler människor har kunnat studera allt mer.

stigande överskott i ersättningar till arbetskraften. Parallellt har arbetskraftens kvalitet snabbt förbättrats. Produktionsökningarna bygger på en allt högre produktivitet som bla kräver högre kunskaper. Sålunda har andelen människor i utbildning och tiden för utbildningen ständigt ökat.

Demokratins seger

Utveckling låter oss ana ett samband med ett annat huvudrag i Europas 1900-talshistoria, demokratins seger som politisk styresform. Människorna lyfter sina huvuden, rätar på ryggarna, befriar sig från politiskt och ekonomiskt förtryck, formerar politiska och fackliga organisationer som kämpar för de mångas lika rättigheter. Industrialismens vinster kan också räknas i individens frigörelse och människovärde.

Sådana slutsatser är knappast djärva. Besvärligare blir det när vi snart går vidare i de följande kapitlen. Då handlar det ofta om skeenden och företeelser som är i full gång, vår egen tid, vår egen vardag. De tabeller, diagram och texter vi skall se berättar inga sanningar. De säger endast vad vi nu tror och tycker och vet om vår närhistoria som förändras dag för dag och år för år.

Inte minst vanskligt är det att jämföra statistik och därav dra slutsatser om hur folk lever och har det i olika länder. Visserligen har jämförbarheten och pålitligheten i den internationella statistiken kraftigt förbättrats under de senaste årtiondena, mycket tack vare arbetet i OECD, EU:s statistikorganisation Eurostat och i FN, men tolkningar är notoriskt förrädiska.

Riktlinjerna i detta arbete har därför varit att söka statistik som redan bearbetats av specialister och granskats av forskarsamhället. Vad läsarna därigenom kan förlora i aktualitet återvinner de förhoppningsvis i ökad trovärdighet.

Bred översiktsbild

En genomgående strävan är också att söka tidsserier som sträcker sig längre tillbaka i tiden än några få år, med de nödvändiga inskränkningar som läsbarheten av tabeller och diagram med många länder tvingar till.

Till skillnad från de andra rapporterna i EG-konsekvensutredningarna är denna studie framför allt deskriptiv, den söker teckna en bred översiktsbild, snarare än att ge en analys av levnadsförhållandena i större delen av de 19 västeuropeiska länder som tillhör den Europeiska Unionen och Efta.

Det utesluter emellertid inte slutsatser. Så långt möjligt har dock författaren försökt undvika värdeomdömen av typen om vilket land eller vilket system som är bäst eller sämst även om sådana påståenden ibland kan vara nog så självklara.

Ty risken är ändock stor att rapporten kommer att läsas just så. Jämförande statistik, inte minst om den rankas, inbjuder till förenklade slutsatser av typen att "där har man det si eller så mycket bättre eller sämre än hos oss".

Författaren har därför i sin text försökt att fokusera på skillnader och olikheter, takt i utveckling och belysning av trender i förhoppningen att läsarna skall dela hans ödmjukhet inför de kollektiva erfarenheter som andra europeiska folk och nationer har och som vi svenskar inte har, eller tvärtom, och som påverkat deras och vårt sätt att lösa det sena 1900-talets samhällsproblem.

Ett grånande Västeuropa

En allt äldre befolkning är det kanske viktigaste sociala fenomenet i slutet på det tjugonde seklet i Västeuropa. Tillsammans med en ökad invandring av flyktingar kommer det att ställa stora och ökande krav på våra ekonomiers produktionsförmåga och den yrkesaktiva generationens medkänsla och solidaritet.

De ca 380 miljoner invånarna i de tolv EU-länderna och de sju Efta-länderna är en snabbt minskande andel av jordens befolkning. 1960 var andelen tio procent, idag sex procent. Kvinnorna är ca tolv miljoner fler än männen. Det kan jämföras med världens totala befolkning på ca 2 640 miljoner kvinnor och 2 680 miljoner män. Se tabell 1.

Västeuropas befolkningsutveckling skiljer sig kraftigt från den globala, vilket ytterst beror på de enastående ekonomiska framstegen i de industrialiserade länderna de senaste 100 åren. Enligt en enkel modell för demografisk förändring, dvs förändringar i befolkningens sammansättning, så minskar dödstal och födelsetal i takt med det materiella välståndet. Resultatet blir en allt högre förväntad livslängd och en allt äldre befolkning, dvs andelen äldre ökar.

Tabell 1.1 Västeuropa en liten del av världens befolkning

Folkmängd (1000-tal), 1960, 1990, andel män, procent; beräknad folkmängd 2010 (1000-tal).

	1960	1992	Proc män	2010
Belgien	9 448	9 998	48,8	9 713
Danmark	4 758	5 158	49,3	5 135
Finland	4 564	5 008	48,5	5 023
Frankrike	48 758	57 182	48,7	58 766
Grekland	8 550	10 182	49,2	10 100
Irland	2 876	3 486	50,0	3 413
Island	194	260	50,2	295
Italien	51 987	57 782	48,6	56 411
Luxemburg	333	378	48,7	387
Nederländerna	12 295	15 158	49,5	16 377
Norge	3 723	4 288	49,5	4 544
Portugal	9 129	9 866	45,6	10 815
Spanien	32 057	39 092	49,1	38 760
Storbritannien	54 378	57 696	48,7	59 918
Sverige	7 734	8 652	49,4	8 910
Schweiz	5 856	6 813	48,8	6 963
Tyskland	58 619	80 253	48,3	78 514
Österrike	7 255	7 776	47,8	8 201
EG + EFTA	322 514	379 000	48,7	382 700
Hela Världen	**3 000 000**	**5 300 000**	**49**	**6 230 000**

Källa: Eurostat, Världsbanken, FN

Befolkningsexperterna räknar med minskande befolkningar i flera stora västeuropeiska länder fram till 2010, men totalt sett växer befolkningen i världsdelen.

Befolkningsförändring i fyra steg

Processen har fyra steg:

1. Det är typiskt i länder som ännu inte industrialiserats att det föds omkring 35 till 40 barn per 1000 invånare, och dör 25 till 40 per 1000 invånare. Det leder till en liten och osäker befolkningsökning som kan drabbas hårt av missväxt eller smittsjukdomar. Sådant var läget för de flesta västeuropeiska länder under 1800-talet.

2. Med bättre levnadsstandard, i form av bättre kost, bostäder och hälsovård, börjar dödstalen i en första fas falla ned till omkring 20 per 1000 invånare. Födelsetalen stannar däremot kvar på höga nivåer. Befolkningen brukar då öka kraftigt med omkring 1- 1,5 procent och kanske ännu mer per år. Detta skede genomgick de västeuropeiska länderna vid olika tidpunkter, från början eller mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet.

3. Ytterligare välstånd och ändrade levnadsvanor och livsstilar gör att befolkningen börjar praktisera födelsekontroll på olika vis. Födelsetalen faller till omkring 15-20 per 1 000 invånare och likaså gör dödstalen. Befolkningstillväxten saktar då av till 0,5 till 1 procent per år. Detta är en ganska typisk utveckling för de flesta västeuropeiska länder under efterkrigstiden.

4. Den sista, eller senaste fasen hittills, kan sägas ha trätt in under 1970- och 1980-talen. Dödstalen ligger nu omkring 10 per 1 000 invånare i genomsnitt. Nära nog allmän och frivillig födelsekontroll gör att antalet födslar fortsätter sjunka ned till omkring 10-14 per 1 000 invånare. Därmed blir den naturliga folkökningen mycket liten, från noll till 0,5 procent per år.

Den naturliga folkökningen, dvs den som påverkas av födslar och dödslar,

har allså numera blivit ganska liten och stabil i vår del av världen.

Men vi har också att räkna med invandring och utvandring, migration. Det är en faktor som är mycket svår att förutse och som kan påverkas av händelser som krig, politisk förföljelse och ekonomisk utveckling i omvärlden. Under större delen av de senaste tio åren har migrationen inte på något avgörande sätt påverkat trenden av en långsamt växande och allt äldre befolkning i Västeuropa. Situationen kan dock snabbt förändras, mer därom sedan.

Sverige före i spåret

Totalt sett har befolkningsökningen minskat från 0,9 procent i början av 1960-talet till under 0,3 procent andra hälften av 1980-talet i EU- och Efta-länderna. Sverige har legat före i spåret och gått från ca 0,7 procent till 0,2,-0,3 procent. För Västeuropa i sin helhet förutser befolkningsexperterna ytterligare en minskning under första hälften av 1990-talet. Se tabell 2.

En stagnerande naturlig befolkningstillväxt är sannolikt både en förutsättning för och ett resultat av den snabba ekonomiska tillväxten och välfärdssamhällets uppbyggnad under vårt sekel. En rad fördelar, både för ländernas ekonomi och för de enskilda familjerna och individerna är alltså starkt förknippade med stagnerande befolkningar, enligt våra moderna värderingar.

Men det skapar också problem. Vi får en allt äldre befolkning, försörjningsbördan för de yrkesaktiva ökar, brukar man säga. Vi skall nu se hur, och börjar med att mera i detalj studera fruktsamheten, eller fertiliteten, dvs utvecklingen av antalet födda.

Babyboom i hela Västeuropa

Andra världskriget var en demografisk katastrof för Europa, med förlust av en hel generation eller gissningsvis 40-50 miljoner människor, de flesta i produktiv ålder, och kraftiga nedgångar i födslarna. Sverige hade en djup svacka i den naturliga folkökning under hela 1930-talet som fortsatte en bit in på 1940-talet. Efter krigsslutet började födelsetalen öka, den välkända sk "babyboomen" och fyrtiotalistgenerationen.

De övriga västeuropeiska länderna följde snart efter med en "babyboom" som kulminerade vid olika tidpunkter. I slutet av 1940-talet och under 1950-talet ökade barnafödandet markant. "Babyboomarna" återkommer sedan som en ekoeffekt vid olika tidpunkter i de olika länderna när de når fertil ålder.

Men denna effekt späds så småningom ut av ett ändrat beteende när välfärden blivit mer allmän och nya generationer nått fertil ålder. Ungefär från 1960 faller födslotalen i de mer utvecklade västeuropeiska länderna och under 1970-talet stagnerade den i stora länder som Frankrike, Tyskland och Storbritannien. Under 1980-talet följer sedan de sydeuropeiska länderna med en dramatisk nedgång. Italien, Spanien, Portugal och Grekland har nu Västeuropas lägsta födelstal kring 10 per 1000 invånare. Det är en halvering och mer sedan mitten på 1960-talet. Se tabell 3.

Tabell 1.2 Tillväxttakten saktar av

	Befolkningens årliga tillväxttakt, procent, prognos 1990-95				
	1960-65	1970-75	1980-85	1985-90	1990-95
Belgien	0,67	0,29	0,01	-0,03	0,00
Danmark	0,76	0,53	0,00	0,08	0,06
Finland	0,60	0,45	0,51	0,30	0,22
Frankrike	1,30	0,75	0,47	0,35	0,35
Grekland	0,53	0,57	0,60	0,23	0,15
Irland	0,29	1,46	0,87	0,92	0,95
Italien	0,75	0,59	0,25	-0,03	0,02
Luxemburg	1,12	1,32	0,15	0,32	0,18
Nederländerna	1,37	0,93	0,48	0,63	0,60
Norge	0,78	0,65	0,33	0,35	0,49
Portugal	0,68	0,11	0,78	0,25	0,28
Spanien	1,02	1,05	0,56	0,30	0,37
Storbritannien	0,74	0,21	0,10	0,22	0,22
Sverige	0,67	0,37	0,10	0,22	0,15
Schweiz	1,77	0,49	0,47	0,42	0,22
Tyskland	0,92	0,25	-0,16	-0,02	-0,06
Österrike	0,62	0,30	0,02	0,07	0,05
Hela Världen	**1,99**	**1,96**	**1,74**	**1,74**	**1,73**

Källa: StBA, Deutschland

Befolkningens tillväxttakt har saktat av betydligt under de senaste 30 åren, men nedgången visar tendenser att plana ut.

Tabell 1.3 Sverige ligger högt

Födslar per 1 000 invånare	1965	1991
Belgien	17	12
Danmark	18	13
Finland	17	13
Frankrike	18	13
Grekland	18	10
Irland	22	15
Island	24	18
Italien	19	10
Luxemburg	16	12
Nederländerna	20	13
Norge	18	14
Portugal	23	11
Spanien	21	10
Storbritannien	18	14
Sverige	16	14
Schweiz	19	12
Tyskland	18	10
Österrike	18	12
Hela Världen		**27**

Källa: Världsbanken

Födslarna har minskat kraftigt sedan 1960-talet, men i flera länder har de ökat de allra senaste åren, så bla i Sverige.

Mycket låga födslotal under 1980-talet

Det betyder att födslotalen troligen aldrig har varit lägre än under 1980-talet någongång tidigare i historien och att vi kanske här har att göra med en mycket viktig förändring för det mänskliga släktet. Det är heller inte något unikt fenomen, utan en utveckling gemensam för hela den industrialiserade världen.

För bara 30-35 år sedan födde en europeisk kvinna i genomsnitt två till tre barn. Vid sekelskiftet var fyra- till fembarnsfamiljer vanligt. Nu föder de flesta mödrar ett till två barn under sitt liv. Man brukar räkna med att en kvinnogeneration behöver föda 2,1 barn i genomsnitt för att, som man säger, reproducera sig, dvs behålla en konstant befolkning. I Sverige har egentligen ingen kvinnogeneration sedan sekelskiftet fött det antal barn som behövs för full reproduktion. Men minskad dödlighet, dvs ökad livslängd och invandring har gjort att befolkningen trots detta har ökat. Se tabell 4.

Överhuvudtaget är denna utveckling märkligt lika i alla utvecklade länder och sannerligen ingen lätt sak att förklara. Men viktiga faktorer är naturligtvis ändrade värderingar, tex den ändrade synen på kvinnorollen, med allt fler kvinnor i utbildning och en mycket kraftig ökning av kvinnor i betalt arbete. Därtill kommer en upplucking av gamla former av familjebildning och nya samlevnadsformer med allt mer skilsmässor och ensamstående föräldrar.

Regeringar runt om i Europa har också svarat på dessa attitydförändringar med utbyggd barnomsorg och understöd på olika vis för att underlätta för kvinnor att kunna komma ut på arbetsmarknaden. De moderna metoderna för barnbegränsning är en huvudförklaring till befolkningsutvecklingen med bla aborter som blivit allt vanligare, tex i länder där de tidigare var förbjudna. Men förändringar i familjebeteende och hushållsbildning skall vi titta närmare på i ett följande kapitel.

Tabell 1.4 Nedgången saktar av

Genomsnittligt antal barn per kvinna, prognos år 2 000

	1965	1991	2000
Belgien	2,6	1,6	1,6
Danmark	2,6	1,7	1,6
Finland	2,4	1,8	1,7
Frankrike	2,8	1,8	1,8
Grekland	2,3	1,4	1,6
Irland	4,0	2,2	2,1
Island	4,1a	2,2	2,0
Italien	2,7	1,3	1,4
Luxemburg	2,3	1,6	1,4
Nederländerna	3,0	1,6	1,6
Norge	2,0	1,9	1,7
Portugal	3,0a	1,4	1,4
Spanien	2,9	1,3	1,6
Storbritannien	2,9	1,8	1,9
Sverige	2,4	2,1	2,0
Schweiz	2,6	1,6	1,7
Tyskland	2,5	1,4	1,4
Österrike	2,7	1,5	1,5
Hela Världen	**5,2**	**3,5**	**3,0**

a 1960
Källa: Världsbanken

Sverige ligger också högt vad gäller det genomsnittliga antalet barn per kvinna de senaste åren.

Födslarna ökar igen

Trots de entydiga trenderna i Sverige och övriga Västeuropa de senaste årtiondena vore det för djärvt att påstå att vi framgent inte kommer att få se födelsetalen stiga igen. Så har nämligen skett i Sverige och vi har för närvarande ett av Västeuropas högsta födelsetal med 14 födslar per 1000 invånare (1991). Flera andra länder är uppenbarligen på väg i samma riktning.

Det antyder en förändring, som också mycket väl kan följa i andra välutvecklade länder om mönstret av Sverige som något av ett föregångsland i sådana här sammanhang håller i sig. Vi har sannolikt att göra med en allmän förskjutning av barnafödandet, där kvinnorna väljer att etablera sig på arbetsmarknaden först och helt enkelt föder barn senare i livet än vad som varit vanligt tidigare. Slutsatsen stöds av statistiken som visar att första barnet kommer allt senare i de europeiska mödrarnas livstid. Här finns säkert också andra förklaringar, tex effekter av offentliga åtgärder på skatteområdet och inom omsorgen.

Frågan är hur långsiktiga dessa förändringar är. De flesta demografer vill dock inte tro att de utvecklade västeuropeiska länderna åter skulle få uppleva familjer med tre eller fler barn som det vanliga. Det skulle troligen kräva en oväntad förändring i sociala attityder och en dramatisk trendförändring i kvinnornas ställning på arbetsmarknaden eller av könsrollerna.

Mortaliteten har sjunkit kraftigt

Mortaliteten, dödstalen, har gått samma väg som födslotalen, dvs de har sjunkit kraftigt under hela detta sekel och därmed har befolkningen blivit mycket äldre, livslängden har ökat. Vid sekelskiftet kunde en svensk förväntas leva i 56 år och en spanjor i 35 år, de två ytterligheterna i Västeuropa. Idag är 75 år för en man och 80 år för en kvinna, vanliga förväntade livslängder i alla länder i Västeuropa.

Men mortalitetstalen under olika perioder måste tolkas försiktigt. De påverkas av hur stor andel gamla människor som finns i ett land, av den förväntade livslängden och av spädbarnsdödligheten under en viss tid. Så tex visar ett land som av olika anledningar har en ung befolkning normalt lägre dödlighet även om landet kanske inte är så avancerat. Och - det kan faktiskt vara värt att påminna om det - vi skall alla dö. Frågan är bara när.

Spädbarnsdödligheten är en mycket intressant faktor, därför att den berättar tydligt om levnadsstandarden i ett land. I Sverige har vi nu en av de lägsta siffrorna i hela världen, 6,1 döda spädbarn per 1000 invånare. Orsaken är naturligtvis de stora framstegen inom förlossningsvården och ett bättre allmänt hälsotillstånd hos befolkningen. Se tabell 5.

Det innebär en halvering på endast 25 år, en utveckling som vi på intet sätt är ensamma om. Övriga västeuropeiska länder har snarare en ännu mera dramatisk förbättring att visa, i syn-

Tabell 1.5 Dramatisk förbättring

Spädbarnsdödlighet (Döda per 1 000 levande födda)

	1965	1991
Belgien	24	8,4
Danmark	19	7,5
Finland	17	5,8
Frankrike	22	7,3
Grekland	34	9,0
Irland	25	8,2
Island	15	5,5
Italien	36	8,3
Luxemburg	24	9,2
Nederländerna	14	6,5
Norge	17	7,0
Portugal	65	11
Spanien	38	7,8
Storbritannien	20	7,4
Sverige	13	6,1
Schweiz	18	6,2
Tyskland	24	7,0
Österrike	28	7,4
Hela Världen	**92**	**54**

Källa: Världsbanken, OECD

Minskningen av spädbarnsdödligheten visar en dramatisk förbättring tack vare bättre hälsa och sjukvård. Sverige har en av de bästa siffrorna.

nerhet de sydeuropeiska länderna. Italien är typisk med sin nedgång från 36 döda spädbarn per 1 000 invånare 1965 till 8,3 1991. I allmänhet ligger siffran nu mellan sex och nio i EU- och Eftaländerna. Världsgenomsnittet på 54 ger således en god bild av vår priviligierade välfärd i Västeuropa.

Ständigt ökad livslängd

I andra änden av befolkningarnas livsspann har vi den ständigt ökande livslängden. Den förväntade livslängden har successivt ökat från 40 till 50 år i slutet av 1800-talet till idag omkring 80 år för kvinnor och 74-75 år för män.

I sex västeuropeiska länder kan kvinnor vid födseln idag förväntas bli över 80 år, däribland Sverige. De svenska männens förväntade livslängd på 75 år överträffas endast av islänningarnas. Se tabell 6.

Vi märker här flera intressanta skillnader över tiden. I de mest utvecklade länderna har ökningen av den förväntade livslängden varit betydligt mindre än i de mindre utvecklade. För portugisiska kvinnor har livslängden ökat med hela tio år på 30 år men för danska män endast med 1,6 år.

Detta förklaras sannolikt av att hälsostandarden redan var hög på 1960-talet i Danmark, att Portugal har tagit igen en del av försprånget och att det finns en biologisk gräns för hur långt ett liv kan bli. Trots ytterligare förbättrade livsomständigheter går det inte att ständigt pressa upp den förväntade livslängden i en befolkning. Det finns dock forskare som menar att den förväntade livslängden i Västeuropa kan nå 100 år 2050.

Kvinnorna lever längre

Dödligheten visar förvånande skillnader i utvecklingen för könen i hela Västeuropa. Under lång tid, ända fram till början av 1950-talet, levde kvinnorna i genomsnitt ca tre år längre än männen i Sverige och ungefär lika mycket i de andra välutvecklade länderna. Därefter har skillnaden ökat dramatiskt så att kvinnorna nu lever ca 6 år längre både i Sverige och annorstädes.

Det beror på att kvinnornas dödlighet fortsatt att minska medan männens stagnerat, särskilt för män över fyrtio. I åldersgruppen kring femtio har dödligheten tom ökat kraftigt för svenska män, och samma tendens finns också i flera andra av de mest avancerade länderna. Denna utveckling av stigande dödstal, unik i modern tid, beror på bla ökade sjukdomar i cirkulationsorganen och, kort uttryckt, ett mindre sunt leverne som bra sammanfattas av det drastiska uttrycket "röken, kröken och käket". Den tycks emellertid nu ha kulminerat.

En befolkning kan visserligen fyllas på med yngre via invandring, men ingenting tyder på något annat än att Sverige och övriga västeuropeiska län-

Tabell 1.6 Kvinnor betydligt äldre än män

Förväntad livslängd vid födseln, år

	1960	1975	1991	
			Män	Kvin.
Belgien	70	72	72,4a	79,1a
Danmark	72	74	72,0a	77,7a
Finland	68	71	71,4	79,3
Frankrike	70	73	73,0	81,1
Grekland	69	73	74,1c	78,9c
Irland	70	72	71,0b	77,0b
Island	73	76	75,7a	80,3a
Italien	69	73	73,5	80,0
Luxemburg	70	71	70,6d	77,9d
Nederländerna	73	75	74,0	80,3
Norge	73	75	73,4a	79,8a
Portugal	63	69	70,9a	77,9a
Spanien	69	74	73,2	80,3
Storbritannien	71	72	73,2	78,8
Sverige	73	75	74,8a	80,4a
Schweiz	71	75	74,0a	80,9a
Tyskland	69	71	72,6b	79,0b
Österrike	69	71	72,6	79,2
Hela Världen	**53**	**61**	**65**	

a:1990, b:1989, c:1987, d:1986
Källa: UNDP, Eurostat

Sedan 1950-talet har kvinnornas förväntade livslängd ökat mycket kraftigare än män. I allt fler länder förväntas de nu bli över 80 år i genomsnitt.

Tabell 1.7 Dödslar mer stabila

	1965	1991
Belgien	12	12
Danmark	10	12
Finland	10	10
Frankrike	11	9,0
Grekland	8	9,3
Irland	12	9,0
Island	7	8,1
Italien	10	9,0
Luxemburg	12	11
Nederländerna	8	8,7
Norge	10	11
Portugal	10	9,4
Spanien	8	9,0
Storbritannien	12	11
Sverige	10	11
Schweiz	10	9,1
Tyskland	12	11
Österrike	13	11
Hela Världen		**10**

Källa: Världsbanken, FN

Dödstalen har varit förhållandevis stabila under de senaste decennierna, ett möjligt tecken på att hälsotillståndet inte kan förbättras särskilt mycket mer och att de flesta människor når sin biologiska levnadsgräns.

der gått in i en period där den äldre befolkningen fortsätter att öka mycket kraftigt i förhållande till de yngre och att den utvecklingen kommer att accelerera de närmaste årtiondena. Idag är ca en fjärdedel i Västeuropa under 20 år och en femtedel över 60 år. Vid seklets början var en tredjedel av befolkningen barn i olika åldrar och få nådde dagens pensionsåldrar.

40 procent pensionärer

Vad innebär då ett grånande Europa?

Proportionen av människor som är över 60 år kommer totalt sett för Västeuropa att öka från ca 12 procent 1950 till ca 20 procent år 2 000. Processen har nått längst i Norden och i länder som Österrike, Schweiz och Storbritannien och kommer därför att sakta av där, enligt demograferna. Se tabell 8. Men i övriga Västeuropa och i synnerhet i Sydeuropa går den vidare i snabbt takt. Många länder kommer att nå toppar på 2020- och 2030-talen då andelen 60 år och över närmar sig 25-30 procent och kanske ännu mer om inte födelsetalen stiger. Särskilt mycket kommer antalet personer över 75 år att öka. Det finns seriösa prognoser som pekar på att andelen pensionärer skulle kunna nå över 40 procent i mitten av nästa sekel.

Att så många fler människor idag blir så gamla är naturligtvis en triumf för våra humanitära ideal. Men vad som bekymrar är att de många fler pensionärerna innebär en stigande kostnad för samhället både i den privata och den offentliga sektorn. De flesta gamla är ju vid god vigör långt fram i hög ålder och bör naturligtvis få leva i goda ekonomiska omständigheter, det är ett mått på vårt samhälles medmänsklighet. Men vanligtvis bidrar de inte till produktionen i särskilt stor utsträckning och vårdbehovet ökar dramatiskt i de riktigt höga åldrarna. Men här kommer vi kanske tvingas till förändringar, tex att höja pensionsåldern. Det är en väg man beträtt i USA, Tyskland och Japan, och som många länder nu diskuterar, tex även Sverige.

Eftersom andelen arbetsföra kommer att bli så mycket mindre jämförelsevis sett, kan vi räkna med ekonomiska påfrestningar för att upprätthålla äldreomsorgen och pensionsnivåerna och än mer om vi vill förbättra villkoren. Vi har ju också allvarliga problem i slutet av detta sekel med något som börjar likna en kroniskt hög arbetslöshet. Denna bidrar bla med allt fler förtidspensioneringar, vilket medverkar till att den faktiska pensionsåldern blivit klart lägre än den föreskrivna i de flesta västeuropeiska länder.

Samtidigt kan vi räkna med att de västeuropeiska länderna kommer att satsa än mer på utbildning för att klara konkurrensen med främmande snabbväxande länder. Allt flera barn och ungdomar kommer att bli än mer beroende av privat och kollektiv försörjning under längre tid än idag när de studerar mer. Människors aktiva "intjäningsår" kommer sannolikt att bli allt färre.

Det grånande Europa är den viktigaste sociala förändringen i slutet på det tjugonde seklet, har något sagt. Vi kommer att stöta på den i flera följande kapitel.

Tabell 1.8 Pensionärerna en allt större grupp

	Befolkningen i åldersgrupper 1991, 1000-tal				
	0-19 år	20-64 år	65-79 år	80- år	Totalt
Belgien	2 460	6 026	1 147	353	9 987
Danmark	1 242	3 102	610	192	5 147
Finland	1 268	3 058	529	144	4 999
Frankrike	15 632	33 225	5 886	2 151	56 893
Grekland	2 595	6 093	1 109	324	10 120
Irland	1 292	1 808	323	79	3 519
Island	85	143	21	7	256
Italien	13 760	35 429	6 680	1 879	57 746
Luxemburg	89	244	40	12	384
Nederländerna	3 786	9 291	1 496	437	15 010
Norge	1 117	2 440	534	159	4 249
Portugal	2 886	5 676	1 049	248	9 859
Spanien	10 840	22 874	4 155	1 125	38 994
Storbritannien	14 808	33 686	6 909	2 127	57 530
Sverige	2 112	4 953	1 157	370	8 591
Schweiz	1 580	4 188	733	250	6 751
Tyskland	17 307	50 535	8 901	3 011	79 753
Österrike	1 874	3 893	888	291	7 791

Källa: Eurostat

Proportionen människor över 65 år har ökat kraftigt i alla länder och kommer vid sekelskiftet att närma sig 20 procent av den totala befolkningen i Västeuropa.

Tätt därnere och glest däruppe

Den nordbo som rest med bil genom Västeuropa förstår snart att därnere bor de tätt, tätt. Om man inte sitter i kö på motorvägen susar samhällena snabbt förbi. Den europeiska gemenskapen är också en av världens mest tättbefolkade områden med 147 personer per kvadratkilometer. Se tabell 9.

Allra tätast bor man i Nederländerna, 441 personer per kvadratkilometer, och mest glest på Irland med 50 personer per kvadratkilometer. Om vi skulle sprida ut holländarna jämnt över det lilla landet blir det bara 57 meter mellan varje invånare.

En karta över befolkningstätheten visar en båge av mycket tätt boende från mellersta England över Nederländerna och Belgien in i tyska Ruhrområdet ned genom Tyskland till den norditalienska slätten. Därtill kommer några mycket tättbefolkade storstadsområden som Parisdistriket, Madrid och Neapel.

Här finns nära en fjärdedel av EU-ländernas totala befolkning på en yta av sex procent av de tolv EU-länderna. Det innebär att en kraftig majoritet av befolkningen lever i stadsområden, i Belgien, Nederländerna, Västtyskland och Storbritannien hela 80 procent.

Kontrasten till Efta-länderna är stor. I Sverige är befolkningstätheten 14 personer per kvadratkilometer, inräknat ca 20 procent vatten, i Österrike och Schweiz mycket mer och i Finland och Norge något mindre. Avståndet mellan svenskarna om vi fördelade ut dem jämnt över landet skulle bli nära 250 meter. Våra stadsområden är också mycket färre och mycket mindre, men urbaniseringsgraden, dvs hur många av befolkningen som bor i städer, likväl en av de högsta i Europa.

Skillnaderna i befolkningstäthet är stora. I Skandinavien har vi mångdubbelt större utrymme att röra oss på per innevånare jämfört med de flesta boende på kontinenten.

Tabell 1.9 Utrymme i Skandinavien

(Befolkningstäthet 1992, antal invånare per kvadratkilometer; genomsnittligt avstånd i meter mellan invånarna.)

300 eller fler	*Meter mellan inv*
Belgien	60
Nederländerna	57
200 till 300	
Storbritannien	70
Tyskland	73
100 till 200	
Schweiz	85
Danmark	98
Frankrike	107
Italien	78
Luxemburg	90
Portugal	101
0 till 100	
Grekland	124
Finland	281
Irland	151
Island	695
Norge	299
Spanien	123
Sverige	249
Österrike	113

Källa: Eurostat, SCB

Västeuropa alltmer mångkulturellt

Migrationen över gränserna, dvs människors ut- eller invandring från sitt land, har varit av stor betydelse för befolkningsutvecklingen i vår världsdel. Miljoner och åter miljoner lämnade en gång Västeuropa. Under efterkrigstiden har det varit vår tur att dela med oss av möjligheter till välstånd och bereda plats för fattiga och förföljda.

Utvandringen av förtryckta eller utsvultna européer till Amerika var i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet mycket kraftig och satte djupa spår i befolkningsstrukturen. Under de första två årtiondena i detta sekel lämnade över en miljon européer sitt land varje år. I Sverige utvandrade nära en miljon människor under den stora utvandringsvågen 1860-1910, eller ca en fjärdedel av befolkningen.

Amerikautvandringen var både positiv och negativ för hemländerna. Massor av människor i sina bästa produktiva år försvann. Men minskningen innebar också att trycket på de inhemska näringsresurserna lättade vilket kan ha bidragit till att utvecklingstakten blev snabbare. Stor migration har sedan varit ett vanligt återkommande inslag i den västeuropeiska historien, inte minst i spåren av krig, gränsomflyttningar, konflikter och förföljelser.

I grova drag är huvudtrenderna desamma för de flesta västeuropeiska länder. Efter en kraftig nedgång under 1930-talet, då Sverige blev ett invandringsland, tog utvandringen fart igen i Västeuropa efter andra världskriget. Fram till 1960 lämnade i genomsnitt 500 000-600 000 personer

Tabell 1.10 Ett ständigt flöde över gränserna

	Nettomigration, nettot av in- och utvandring per 1000 inv.							
	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Belgien	0,5	2,8	0,4	2,4	0,3	0,0	2,0	1,4
Danmark	0,7	0,1	2,4	-1,7	0,1	1,9	1,6	2,1
Frankrike	3,1	2,3	3,5	0,3	0,8	0,7	1,4	1,6
Grekland	-3,7	-4,7	-5,3	6,5	5,2	0,6	5,5	15,0
Irland	-14,8	-7,5	-1,2	5,4	-0,2	-7,3	-2,3	0,5
Island	–	-0,8	-8,7	-1,9	-2,7	-2,5	-3,9	-4,4
Italien	-1,9	-3,0	-0,9	0,2	-0,1	1,4	2,3	0,6
Luxemburg	1,7	5,3	3,1	9,7	3,7	2,2	10,3	10,8
Nederländerna	-1,1	1,5	2,6	5,3	3,7	1,7	4,0	4,2
Norge	-1,4	-0,5	-0,3	1,2	1,0	1,5	0,4	1,9
Portugal	-25,5	-14,1	–	38,2	4,3	2,3	-3,4	-2,5
Spanien	-4,6	-2,2	-0,8	0,4	3,0	-0,2	0,0	0,4
Storbritannien	2,1	-0,8	-0,3	-0,8	-0,7	1,3	0,1	0,5
Sverige	1,2	4,2	6,1	2,0	1,1	1,3	4,1	2,9
Schweiz	4,2	-0,3	-2,9	-9,1	2,7	2,1	8,4	8,8
Tyskland	2,4	4,2	7,2	-2,7	3,9	0,7	7,9	7,5
Österrike	-0,3	1,4	1,4	-3,2	1,2	1,0	16,0	8,9

Källa: Eurostat, enskilda länders statistiska årsböcker

Nettomigrationen visar ett större flöde mot norr och väster i Västeuropa. Sverige har ett nettoinflöde sedan 1960.

Västeuropa varje år. Flera länder tom uppmuntrade emigration, bla Italien och Nederländerna, för att lätta på överbefolkning och undersysselsättning.

Fler har kommit än åkt sedan 1960

Men sedan 1960 har faktiskt nettot, skillnaden mellan in- och utvandring varit positivt för Västeuropa, dvs fler har anlänt än åkt iväg. Många gånger har invandringen kommit stötvis, tex i samband med avkolonialiseringen. Frankrike, fick tex ta emot nära en miljon algerier i början på 1960-talet, Nederländerna över 300 000 indonesier, Storbritannien flera miljoner från Afrika och Asien samt Portugal 750 000 från Mozambique och Angola.

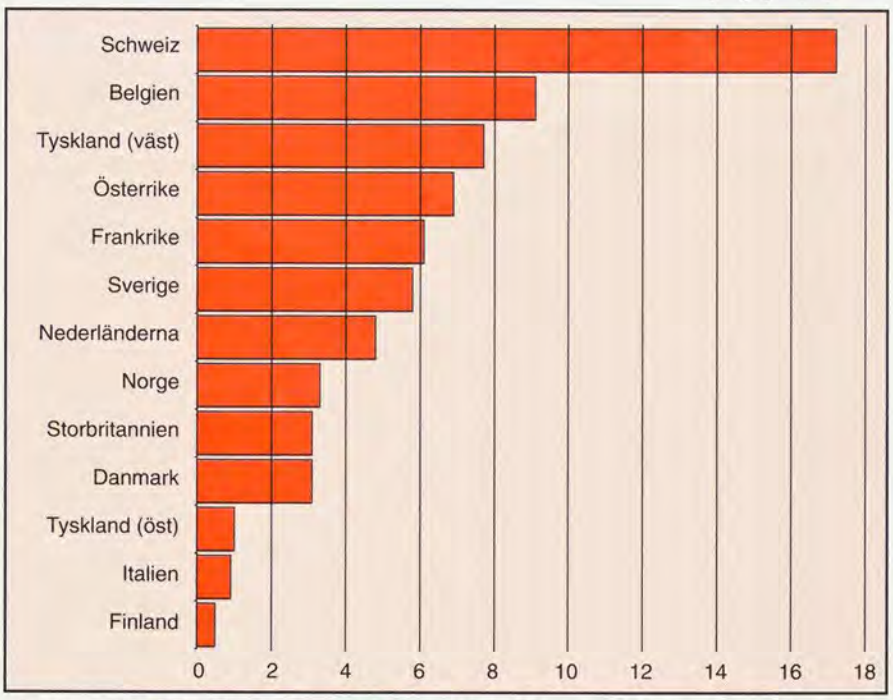
De största migrationsrörelserna de senaste 40 åren har emellertid varit omflyttningar inom Europa och i de flesta fall ekonomiskt motiverade eller följden av gränsförflyttningar och hemflyttningar av krigsflyktingar. Tyskland, dvs dåvarande Västtyskland, hade till 1950 fått motta nära åtta miljoner flyktingar. Ytterligare tre miljoner flydde från Östtyskland innan Berlinmurens uppförande 1961.

Under 1960-talet började en stor våg av arbetskraft röra sig från södra Europa mot norr i takt med de ökande välståndet där och behovet av flera arbetare. Det blev en massiv flyttning med årliga bruttoflöden på flera miljoner i nära 15 år. Se tabell 10.

Vi i Sverige känner väl till företeelsen med inflöden kring 20 000 till 40 000 årligen under 1950- och 1960-talen och toppar på över 60 000 i slutet på 1960-talet. De nordiska invandrarna har varit i majoritet, främst finländare, ända fram till början av 1980-talet.

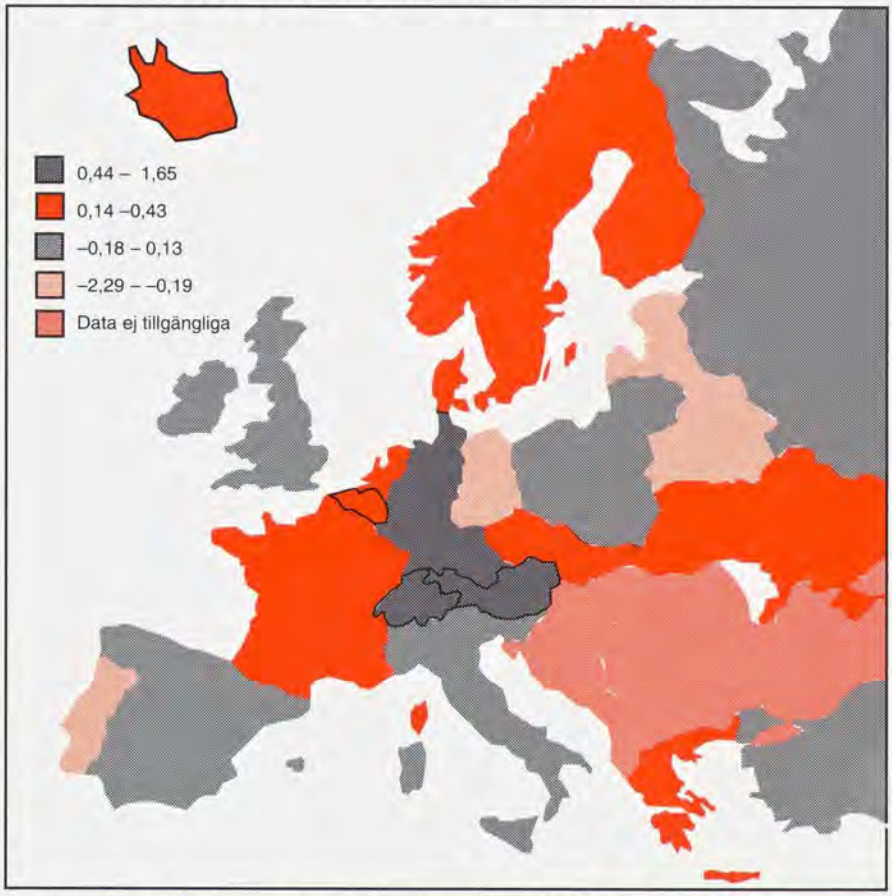
Därefter har invandringen till Sverige minskat så att den under större delen av 1980-talet legat knappt över utvandringen. Det är en ganska vanlig och naturlig utveckling när inflödet till största delen består av sk ekonomisk invandring. Tendensen är på det hela taget likartad i övriga Västeuropa, men med skillnader i tid och storlek.

Diagram 1. Flest i Schweiz.
Andel utländska medborgare i procent för ett urval länder 1992 eller senast tillgängliga uppgifter

Andelen utländsk befolkning är störst i Schweiz, hela 17 procent. I Finland är andelen under 0,5 procent.

Flyktingströmmen går mot norr och väster
Befolkningsförändring genom migration i procent 1991 eller senast tillgängliga data.

Sverige tillhör de länder som tar emot mest invandrare i förhållande till sin befolkning i början av 1990-talet.

Miljoner i främmande arbetskraft

När arbetskraftsinvandringen var som störst i början på 1970-talet beräknades de dåvarande nio EU-länderna samt Sverige, Österrike, Norge och Schweiz ha haft cirka 7,5 miljoner människor i främmande arbetskraft. Frankrike och Västtyskland hyste vardera omkring 2,5 miljoner, mellan tio och tolv procent av den totala arbetskraften. I lilla Schweiz närmade sig andelen 30 procent. I Sverige var andelen då omkring sex, sju procent. Källorna var södra Italien, Spanien, Portugal, Grekland, Jugoslavien och Turkiet.

Många har stannat i sina nya hemländerna och rotat sig. Det märks på andelen utländska medborgare bosatta i EU- och Efta-länderna. Deras andel uppgår idag till över 16 miljoner människor varav nära hälften kommer från icke-europeiska länder. De har också väsentligt bidragit till befolkningsökningen under 1980-talet, i många fall lika mycket som landets naturliga folkökning eller ännu mer.

Sju länder har tagit emot mellan 70 och 80 procent av alla immigranter sedan 1950: Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Schweiz, Belgien och Nederländerna. I Sverige har andelen stigit från nära två procent till närmare sex procent, vilket ger oss en av de högre andelarna utländsk befolkning i Västeuropa.

Flyktingarna ökar

De senaste åren har immigrationsströmmarna åter tagit en ny vändning. Den utdragna lågkonjunkturen har kraftigt bromsat den ekonomiskt motiverade invandringen, men fortfarande är denna betydande, inte minst av familjemedlemmar som återförenas i det nya hemlandet. Se karta och diagram 1.

Nu söker flyktingar från kris- och problemhärdar runt om i världen asyl som sällan tidigare, inte minst från det forna Jugoslavien och länderna i de forna kommunistländerna i Östeuropa. För många länder är det dramatiska uppgångar, som om strömmen fortsätter, kommer att ställa stora krav på vår ömsesidiga solidaritet och medkänsla med de invandrande.

Sverige tappar mark i materiell välfärd

Sverige har lämnat positionen i toppen av Västeuropas BNP-liga. Vi ligger nu på nedre halvan i rankingen av den totala produktionen av varor och tjänster per invånare. Ett av problemen är att vi har sparat jämförelsevis litet och konsumerat mycket. Men Sverige är fortfarande ett rikt land. Hushållen konsumerar dock mer offentliga tjänster än i andra länder och får relativt sett litet över till egen privat konsumtion.

Hushållens och människornas välfärd beror i hög grad på hur hemlandets totala ekonomi fungerar och presterar. Finns det stor efterfrågan hemma och utomlands på varor och tjänster, är inflationen låg och har många människor jobb ökar också inkomsterna och välståndet för de allra flesta.

Sedan mitten av 1970-talet har de västeuropeiska ekonomierna mer eller mindre i gemen drabbats av ökande ekonomiska problem. Produktionen har inte växt lika snabbt som under 1950- och 1960-talen, inflationen har långa tider varit hög och arbetslösheten har stigit.

Ett av de viktigaste måtten för ekonomins tillstånd och därmed också för hushållens förutsättningar till ökad välfärd är bruttonationalprodukten, BNP förkortat. Det beskriver värdet på alla färdiga varor och tjänster som produceras i ett land. Det är inget mått på allt som produceras i ekonomin eller allt det arbete som läggs ned. Så tex omfattas inte hemarbetet i hushållen. BNP registrerar endast värdet på varor och tjänster som säljs och köps på marknader där man kan notera priser.

Det innebär bla att BNP är ett ganska dåligt begrepp för att redovisa en stor och viktig produktion, inte minst i Sverige, nämligen den offentliga sektorns tjänsteproduktion av utbildning, vård och annan social service. Problemet har man löst genom att helt enkelt bestämma att värdet är lika med kostnaden för dem som producerar tjänsterna, läraren, sjuksköterskan och socialsekreteraren.

BNP fångar heller inte in kostnader för produktionen, tex en sämre miljö. Den välfärdsskapande produktionen av papper och bilar för med sig försurade vattendrag och försämrad luft och en högt uppdriven arbetstakt som kan slita ut människor. Sådana skador får vi sedan betala på ett eller annat sätt.

Inget välfärdsmått

BNP i sig är alltså inte ett mått på välfärd och inte heller på fördelning av välfärd. Men det berättar någorlunda övertygande om den totala produktionen i ett land och om tillväxten. Därför har BNP-måttet blivit ett av de allra vanligaste för att jämföra länders ekonomiska prestationer.

Hur har det då gått för de västeuropeiska länderna under efterkrigstiden? Ja, det beror på – hur vi redovisar BNP:s tillväxt. Vi skall visa ett par varianter som ger olika resultat. Lä-

Tabell 2.1 Fyra tungviktare

BNP i miljarder dollar och årlig procentförändring

	Miljarder dollar		Årlig procentförändring	
	1992	1991	1992-91	1991-81
Belgien	217,5	196,9	1,3	2,2
Danmark	142,7	130,2	1,2	2,3
Finland	112,7	124,4	–1,8	2,3
Frankrike	1 335,6	1 199,3	1,8	2,2
Grekland	79,1	70,6	1,2	1,7
Irland	48,6	43,4	2,6	3,6
Island	6,7	6,5	–2,8	2,4
Italien	1 225,9	1 150,5	1,2	2,3
Luxemburg	10,5	9,3	2,4	3,9
Nederländerna	323,0	290,7	1,4	2,2
Norge	112,6	105,9	2,9	2,6
Portugal	83,4	68,6	1,9	2,8
Spanien	579,8	527,1	1,4	3,2
Storbritannien	1 039,4	1 009,5	–0,9	2,5
Sverige	245,9	236,9	–1,2	1,8
Schweiz	244,2	232,0	0,2	1,9
Tyskland	1 762,6	1 574,3	0,6	2,5
Österrike	186,0	164,0	2,0	2,5

Källa: OECD

Fyra tungviktare dominerar Västeuropas ekonomi. Rangordningen i ekonomisk styrka, den totala produktionen av varor och tjänster, är följande: Tyskland, Frankrike, Italien och Storbritannien.

Tabell 2.2 Schweiz i topp

BNP per invånare, dollar 1991	
Belgien	20,007
Danmark	25,271
Finland	24,845
Frankrike	21,022
Grekland	6,873
Irland	12,338
Island	24,960
Italien	19,911
Luxemburg	24,698
Nederländerna	19,298
Norge	24,854
Portugal	6,991
Spanien	13,508
Storbritannien	17,596
Sverige	27,498
Schweiz	33,819
Tyskland	24,585
Österrike	20,963

Källa: OECD

Tätgruppen av länder rankade efter bruttonationalprodukt per invånare domineras av de mindre nordeuropeiska staterna. I topp ligger dock Schweiz med Sverige på andra plats och Danmark på tredje.

Tabell 2.3 Sverige långt ned

BNP per invånare, dollar 1991, köpkraftspariteter	
Belgien	17,454
Danmark	17,621
Finland	15,997
Frankrike	18,227
Grekland	7,775
Irland	11,507
Island	17,237
Italien	16,986
Luxemburg	21,372
Nederländerna	16,530
Norge	16,904
Portugal	9,191
Spanien	12,719
Storbritannien	15,720
Sverige	16,729
Schweiz	21,747
Tyskland	19,500
Österrike	17,280

Källa: OECD

Valutor är ett osäkert mått att värdera något i. Därför har ekonomerna skapat ett mått på vad en valuta kan köpa för olika varor och tjänster, egentligen en korg av en rad vanliga varor och tjänster. Detta mått kallar man för köpkraftspariteter på svenska, eller Purchasing Power Parities, PPP, på engelska. Räknar vi om BNP per invånare efter PPP får vi ett rättvisare mått för att jämföra materiell välfärd mellan länderna. Schweiz försprång minskar kraftigt och Sverige faller långt ned i kön till tionde plats.

sarna får själva avgöra vilken som ger den mest rättvisande bilden.

Först redovisar vi BNP totalt i löpande priser och i miljarder dollar 1992 omräknat efter gällande växelkurser. Då får vi en bild av ländernas ekonomiska storlek. Det finns fyra tungviktare i Västeuropa, Frankrike, Tyskland, Italien och Storbritannien, alla med BNP på över 1000 miljarder dollar. Tyngst är Tyskland med 1 763 miljarder. Därefter kommer Spanien och Nederländerna och sedan en grupp kring 200 till 250 miljarder: Sverige, Schweiz, Belgien. Se tabell 1.

Om vi fördelar BNP på alla invånare i länderna får vi ett visst välfärdsmått, dvs hur mycket varor och tjänster som producerades under 1991 per person. Återigen är det frågan om dollar och löpande priser och växelkurser. Den överlägset högsta BNP per invånare hade Schweiz med 33 800 dollar. Därefter följer Sverige med 27 500 och Danmark med 25 300. De "fattiga" länderna är, mätt på detta sätt, Portugal och Grekland med 6 991 respektive 6 873 dollar. Se tabell 2.

Men valutor är ett högst osäkert mått att värdera något i, som vi ju har nära erfarenhet av i Sverige. Därför har ekonomerna försökt finna andra vägar som på ett bättre och stabilare sätt återspeglar ett lands valutas verkliga värde. Resultatet har blivit ett mått på vad en valuta kan köpa för olika varor, en korg av en rad olika vanliga varor och tjänster. Detta mått kallar man Purchasing Power Parities (PPP), köpkraftspariteter på svenska. Räknar vi om BNP per invånare efter PPP får vi en ganska kraftig ändring av värdena och rankingen mellan länderna. Se tabell 3.

Schweiz i topp

Schweiz stora försprång minskar betydligt till 21 750 dollar och följs hack i häl av Luxemburg med 21 370. Sverige passeras av åtta länder, bla Norge och Danmark, Frankrike, Tyskland och Italien. Det råder i stort sett enighet om att PPP ger en mer rättvisande bild av BNP per capita. Sverige skulle alltså ligga på tionde plats i Västeuropa 1991.

Av kanske ännu större intresse är tillväxten av BNP, den uppgift som kanske mer än någon annan används som betygsättning på hur en regering sköter sitt ansvar.

Nu blir mätproblemen än svårare, och leder gärna till polemik mellan ekonomer och politiker. Men vi skall redovisa flera olika sätt att mäta tillväxten på. Tabell 4 visar BNP per invånare i svenska kronor i 1985 års priser och växelkurser för fyra olika år. Därmed kan vi se förändringarna i rangordningen på ett stabilt sätt. Sverige har förlorat en del mark mellan 1950 och 1990, men inte värre än att vi fortfarande ligger trea efter Schweiz och Norge.

Men vi kan också räkna om BNP-tillväxten per invånare till ett index och i köpkraftspariteter och får då ett mått per land som procent av OECD-genomsnittet. OECD är de västliga industriländernas ekonomiska samar-

Tabell 2.4 Sverige förlorar mark

Länder rangordnade efter nivå 1990		BNP per invånare 1950, 1960, 1973 och 1990 kronor, 1985 års priser och växelkurser			
		1950	1960	1973	1990
1	Schweiz	56 300	77 400	113 100	134 600
2	Norge	40 500	49 500	77 300	127 400
3	Sverige	42 200	55 400	86 000	112 000
4	Finland	27 400	40 200	71 500	110 500
5	Danmark	38 900	49 500	78 300	104 800
6	Väst-Tyskland	23 200	45 200	70 100	98 000
7	Frankrike	27 100	38 700	66 900	92 100
8	Österrike	18 700	32 900	56 700	84 600
9	Nederländerna	30 000	41 100	64 900	82 700
10	Belgien	25 200	32 400	57 000	80 600
11	Storbritanien	32 400	42 400	59 300	79 900
12	Italien	16 400	26 700	47 700	73 500
13	Irland	17 000	21 000	33 700	57 300
14	Spanien	–	15 300	33 200	45 600
15	Grekland	–	9 800	23 800	30 800
16	Portugal	–	7 000	16 500	22 700

Källa: Halkar Sverige efter?

BNP per invånare i 1985 års växelkurser och priser visar för fyra olika år en ganska liten försämring i Sveriges placering från 1950 till 1990.

Tabell 2.5 Sverige på 11:e plats

BNP per invånare som procent av OECD-genomsnittet; hänsyn är tagen till faktisk prisnivå (köpkraftsparitet)

1970			1991		
Rangordning		Index	Rangordning		Index
1	Schweiz	145	1	Schweiz	122
2	Luxemburg	108	2	Luxemburg	120
3	Sverige	108	3	Tyskland	110
4	Tyskland	105	4	Frankrike	103
5	Nederländerna	101	5	Danmark	99
6	Danmark	100	6	Belgien	98
7	Frankrike	100	7	Österrike	97
8	Storbritannien	93	8	Island	97
9	Belgien	90	9	Italien	95
10	Österrike	86	10	Norge	95
11	Italien	85	11	Sverige	94
12	Finland	82	12	Nederländerna	93
13	Norge	77	13	Finland	90
14	Island	75	14	Storbritannien	88
15	Spanien	64	15	Spanien	72
16	Irland	50	16	Irland	65
17	Portugal	42	17	Portugal	52
18	Grekland	41	18	Grekland	44

Källa: Lindbeck-kommissionen

I procent av OECD-genomsnittet har Sveriges placering i rankingen av BNP per invånare omräknat efter köpkraftspariteter försämrats kraftigt sedan 1970 till en elfte plats.

betsorganisation. Då visar det sig att Sverige låg åtta procent över genomsnittet 1970 och därmed på tredje plats efter Schweiz och Luxemburg. Men 1992 har Sverige fallit till 92 procent av genomsnittet vilket ger en elfte plats. Se tabell 5.

Sverige tappar mark

Vi kan använda flera andra alternativa beräkningar, men i stort sett framträder en likartad bild:

Sveriges BNP-tillväxt har saktat av och allt fler länder har närmat sig eller passerat Sveriges BNP per invånare. Vissa länder har gjort särskilt stora framsteg sedan 1950: Västtyskland, Italien, Finland och Norge. Några har sackat efter, tex Storbritannien. Positionen försämras ytterligare för Sverige om vi även räknar med de mycket dåliga åren 1992 och 1993.

Det befolkningen har arbetat ihop av varor och tjänster, bruttonationalprodukten, kan användas till tre olika ändamål, konsumtion, investeringar och utrikeshandel. Vi ska här koncentrera oss på konsumtionen, men först kort nämna något om investeringarnas storlek i de olika länderna.

Investeringar är nödvändiga för att överhuvudtaget få någon tillväxt i framtiden, vi måste spara en del, inte konsumera allt. I ländernas nationalräkenskapsstatistik framgår det totala nationella sparandet i procent av BNP, ett grovt uttryck för ländernas vilja att sätta av för framtiden.

Sparar för litet

Det typiska beteendet pekar på att EU- och Eftaländerna i genomsnitt sparar ca 20-22 procent av BNP per år. Här har vi säkerligen en av förklaringarna till Sveriges ekonomiska problem. Enkelt uttryckt: Sverige har inte sparat tillräckligt mycket, eller med andra ord, vi har konsumerat för mycket. Även om man kan diskutera vad statistiken innebär, står det klart att Sverige länge har haft en lägre andel sparande än de flesta andra västeuropeiska länder, och bara kommit över

Tabell 2.6 Sverige sparar för litet

	Bruttosparande i procent av BNP							
	1975	1980	1982	1984	1986	1988	1990	1991
Belgien	21,8	17,5	13,7	15,8	17,1	19,7	21,4	21,4
Danmark	19,4	14,9	12,1	15,1	16,1	16,6	18,0	17,9
Finland	26,5	25,8	23,2	24,1	22,1	24,4	23,4	16,3
Frankrike	24,3	23,6	19,7	19,0	20,1	21,1	21,2	20,5
Grekland	23,3	29,1	16,7	15,4	14,5	17,2	13,6	14,8
Irland	21,8	16,1	17,2	16,9	15,9	17,3	21,6	23,7
Island	22,5	2,7	18,5	17,1	17,9	16,3	16,2	14,1
Italien	23,8	24,7	22,0	22,3	21,4	20,7	19,3	18,4
Luxemburg	39,9	44,2	59,3	63,8	62,2	57,8	62,5	59,4
Nederländerna	25,0	21,6	22,7	25,1	24,7	24,2	26,2	25,0
Norge	26,7	29,6	27,7	31,0	23,0	22,7	24,1	23,6
Portugal	12,5	26,9	20,6	18,8	24,7	25,3	26,6	25,4
Spanien	25,6	20,8	19,6	20,9	21,6	22,6	21,8	21,3
Storbritannien	14,5	17,7	16,7	16,8	16,2	15,4	14,7	13,8
Sverige	22,8	17,2	13,7	17,5	17,6	18,3	17,1	15,1
Schweiz	27,8	26,7	28,1	28,9	31,1	32,8	33,1	31,6
Tyskland	21,0	21,7	20,2	21,7	23,8	24,3	24,6	22,5
Österrike	25,9	25,8	24,0	23,5	23,8	24,6	26,0	25,5

Källa: OECD

Ett av Sveriges stora problem sedan länge är att landet inte sparat tillräckligt mycket, vilket också innebär att investeringarna varit lägre än i många andra länder. Sparandet i procent av BNP har i allmänhet legat under 18 procent per år medan många länder ligger en bra bit över 20 procent i genomsnitt.

18 procent två år under de senaste 15 åren. Se tabell 6.

Det är en markant skillnad jämfört med snabbväxande Finland som fram till 1991 inte ett enda år sedan 1975 har legat under 22 procent. Västtyskland ligger på ett genomsnitt kring 22 procent, Italien och Frankrike mellan 20 och 21 procent. Storbritannien utmärker sig med den allra lägsta andelen, kring 15-19 procent.

Sparar gör vi på olika ställen och nivåer i ekonomin och särskilt intressant för vårt syfte är att visa hushållens sparande.

Åter framträder Sverige som avvikande, i viss mån i sällskap med våra två grannländer Norge och Finland. Dessa tre länder är de enda som sedan 1976 överhuvudtaget kan visa år då hushållens sparandet har varit negativt. För Sveriges del är det frågan om de fyra sista åren tom 1990, för Norges och Finlands del samma period men litet olika år. Vad vi mäter är hushållens sparandet i procent av hushållens disponibla inkomster, enligt de olika nationella definitionerna. Se tabell 7.

Skillnaderna mellan Västeuropas länder är mycket stora. I Italien sparar hushållen över 15 procent, i många länder över tio procent. Detta är inte bara ett uttryck för en annorlunda moral utan en ren nödvändighet. I många länder kräver det sociala välfärdsskyddet av pensioner, sjukvård och annat ett större personligt sparande. I Sverige kan vi säga att en stor del av sparandet för det sociala skyddet sker kollektivt via våra offentliga välfärdssystem.

Låg andel privat konsumtion

Det kan vi också se på ett annorlunda sätt om vi betraktar sammansättningen av ländernas totala konsumtionen i fördelningen på privat och offentlig konsumtion. Den privata konsumtionen var 54 procent av BNP i Sverige 1992, en låg siffra som bara underträffades av två länder, typiskt nog Danmark och Norge. Se tabell 8.

Låg andel privat konsumtion mätt på detta sätt är nämligen vanlig i länder med högt utvecklade offentliga

Tabell 2.7 Mycket lån i Sverige

	Hushållens nettosparande i procent av disponibel inkomst										
	1976	1980	1982	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Belgien	18,9	16,2	13,7	11,5	13,4	9,5	12,9	14,3	15,1	17,0	17,7
Danmark	7,8	8,0	18,7	12,4	4,8	3,2	8,0	12,9	15,4	16,3	16,3
Finland	3,9	5,5	5,3	3,9	1,8	1,8	-1,6	-0,3	1,1	5,4	6,9
Frankrike	18,2	17,6	17,3	14,0	12,9	10,8	11,0	11,7	12,4	12,8	12,7
Grekland	19,8	20,6	19,7	21,4	17,9	16,6	20,3	20,3	21,0	20,8	18,0
Irland	..	16,0	20,3	15,9	14,4	14,6	11,6	10,6	12,6	13,5	14,0
Italien	26,0	21,9	19,3	18,9	18,2	17,7	16,7	16,6	18,4	18,6	18,8
Nederländerna	7,7	3,1	6,0	1,1	1,8	2,7	2,5	4,2	6,7	2,1	2,9
Norge	5,8	2,8	3,4	-2,5	-5,8	-5,9	-1,9	1,6	1,1	3,4	5,9
Spanien	9,6	7,3	7,7	7,1	7,4	4,3	5,6	3,2	5,5	6,5	5,9
Storbritannien	10,7	13,3	11,2	10,6	8,6	6,8	5,6	6,6	8,3	9,7	12,0
Sverige	2,4	6,7	1,7	2,3	1,3	-2,8	-4,8	-5,9	-0,6	3,4	8,1
Schweiz	5,5	3,3	6,2	5,7	7,0	8,4	9,9	10,9	12,0	12,4	12,6
Tyskland	13,3	12,8	12,7	11,4	12,3	12,6	12,8	12,4	13,7	12,6	12,6
Österrike	10,4	10,4	10,3	8,3	10,9	12,4	11,5	12,5	13,3	13,2	12,8

Källa: OECD

De svenska hushållens sparande är mycket olikt övriga Västeuropas undantaget Norges och Finlands. Dessa tre länder är unika genom att uppvisa tom negativt sparande under flera år på 1980-talet.

Tabell 2.8 Hög offentlig konsumtion i Sverige

Privat och offentlig konsumtion, procent av BNP, 1992

	Privat konsumtion	Offentlig konsumtion
Belgien	62,7	14,7
Danmark	52,5	24,8
Finland	55,1	24,1
Frankrike	60,4	18,3
Grekland	70,3	18,2
Irland	55,8	16,3
Island	62,3	19,5
Italien	62,1	17,5
Luxemburg	57,3	17,1
Nederländerna	59,4	14,3
Norge	50,8	21,4
Portugal	63,3	17,8
Spanien	62,3	15,7
Storbritannien	63,9	21,3
Sverige	54,2	27,0
Schweiz	57,5	14,0
Tyskland	54,4	17,9
Österrike	55,3	18,2

Källa: OECD

Sverige har en låg andel privat konsumtion av BNP och den högsta andelen offentlig konsumtion. Det är också ett typiskt nordiskt drag.

Tabell 2.9 Högt över genomsnittet

Köpkraftskorrigerad privat och offentlig konsumtion, index, räknat per invånare, 1991. OECD = 100

	Privat konsumtion	Offentlig konsumtion
Belgien	99	66
Danmark	84	144
Finland	80	128
Frankrike	100	110
Grekland	50	47
Irland	58	62
Island	97	111
Italien	95	98
Luxemburg	111	121
Nederländerna	89	78
Norge	78	120
Portugal	56	54
Spanien	72	66
Storbritannien	91	111
Sverige	82	150
Schweiz	113	101
Tyskland	96	116
Österrike	87	104

Källa: OECD

Den svenska privata konsumtionen motsvarar 82 procent av OECD-genomsnittet, räknat per invånare och köpkraftskorrigerat. Sex länder ligger lägre.

Tabell 2.10 Nordiska särdrag

Offentlig individuell och kollektiv konsumtion, procent av BNP 1991

	Offentlig individuell konsumtion	Offentlig kollektiv konsumtion
Belgien	7,4	6,9
Danmark	19,2	5,6
Finland	14,3	7,0
Frankrike	9,6	8,5
Grekland	5,6	15,2
Irland	8,9	7,2
Island	13,2	5,5
Italien	9,2	8,1
Luxemburg	8,4	7,9
Nederländerna	5,2	9,6
Norge	12,9	8,1
Portugal	10,2	6,5
Spanien	5,5	9,7
Storbritannien	10,0	9,9
Sverige	19,0	8,8
Schweiz	7,0	6,3
Tyskland	5,4	6,9
Österrike	10,0	7,9

Källa: SCB, OECD

Den svenska konsumtionen av offentliga individuella tjänster är betydligt högre än i andra länder. Detta är något av den nordiska välfärdsmodellen i ett nötskal och innebär en väl utbyggt offentlig välfärd.

välfärdssektorer och likaledes typiskt för de nordligare, rikare västeuropeiska länderna. De sydligare länderna har normalt konsumtionsandelar kring 60 procent eller högre. Sverige har traditionellt haft jämförelsevis låg privat konsumtion under större delen av efterkrigstiden.

Följaktligen har Sverige den högsta offentliga andelen konsumtionen i Västeuropa, 27 procent. Närmast ligger Danmark och Finland på 24,8 respektive 24,1 procent. En majoritet av länder ligger under 20 procent. Se åter tabell 8.

Men vi har åter problem i jämförelserna med valutor och olika köpkraft. Därför får en köpkraftskorrigerad (PPP) och indexerad uppställning per invånare komplettera bilden. OECD motsvarar 100. Sverige hamnar på en privat konsumtion som är 82 procent av OECD:s genomsnitt. Sex länder ligger ännu lägre: Finland, Spanien, Norge, Grekland, Irland och Portugal. När det gäller den offentliga konsumtionen mätt på samma sätt hamnar Sverige allra högst. Se tabell 9.

Speciellt konsumtionsmönster

För att få entydigare bild av Sveriges speciella konsumtionsmönster måste vi dela upp den offentliga konsumtionen i sådant som vi konsumerar kollektivt, dvs gemensamma nyttigheter som försvar, polis och rättväsen och sådan offentlig service vi konsumerar individuellt, tex vård och utbildning.

Det visar sig då, med siffror från 1991, att den svenska offentliga kollektiva konsumtionen är ganska normal i västeuropeisk bemärkelse. Men den offentliga individuella konsumtionen är tillsammans med Danmark betydligt högre än i alla andra länder. Närmast ligger Finland, Island och Norge kring 13-14 procent. Se tabell 10.

Detta är litet av den nordiska modellen i ett nötskal: en hög offentlig individuell konsumtion av välfärdssystemens service och nyttigheter och en låg privat konsumtion, vilket oftast innebär höga skatter och väl utbyggd offentlig välfärd. Skatter återkommer vi till litet längre fram.

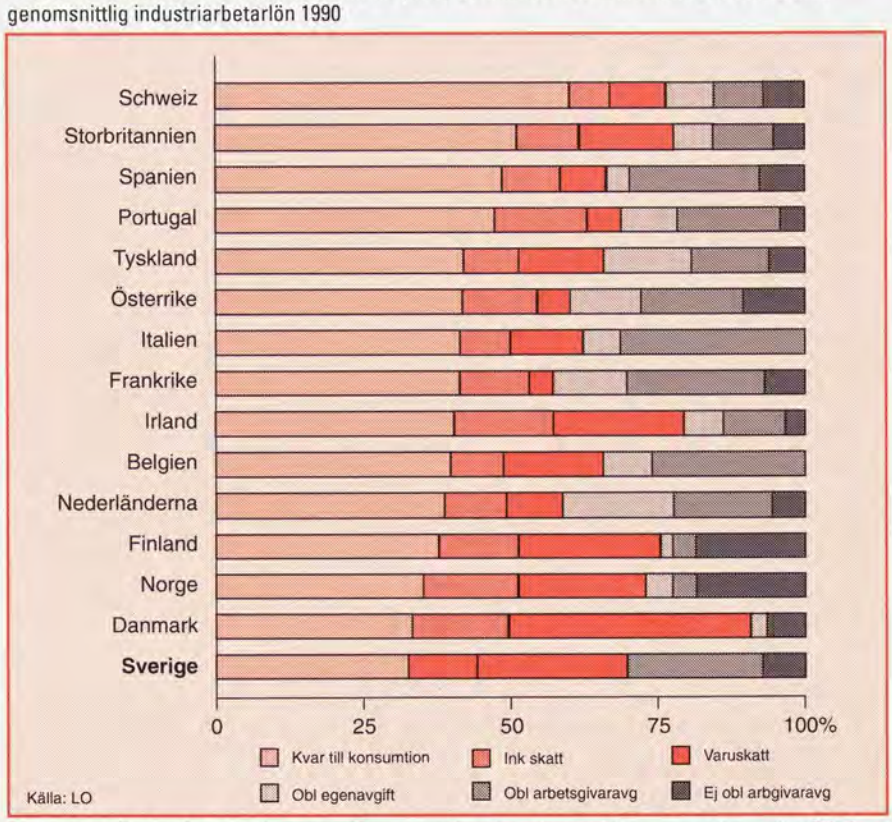
Till vardags är emellertid konsumtion för de flesta människor något annat. Det är rätt och slätt lönekontot, pengarna i plånboken, möjligheterna att köpa, det slutliga målet för de dagliga ansträngningarna, belöningen för arbetet.

Vad är inkomst?

Ur den synvinkeln är konsumtion inte ett lätt begrepp att beskriva. För att komma fram till några definitioner som vi kan använda i vår jämförelse mellan olika länder ska vi kort gå igenom inkomstbegreppet.

Alla som arbetar har antingen lön eller inkomst från företagande. Detta kallas förvärvsinkomst. Därtill är det

Diagram 1. Minst kvar i Sverige.
Arbetskraftskostnad, skatt och utrymme för privat konsumtion. Ensamstående arbetare med genomsnittlig industriarbetarlön 1990

Den svenska industriarbetaren får normalt minst kvar till konsumtion, tätt följd av kollegorna i de övriga nordiska länderna.

vanligt att hushållen har inkomst av kapital, tex ränta på sparande eller utdelning på aktier, och inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet. Dessa tillsammantaget med förvärvsinkomsten brukar ekonomerna kalla faktorinkomst.

Men som vi redan sett är detta bara en del av konsumtionsstandarden. Av dessa inkomster betalar hushållen sedan skatt och avgifter till stat och andra offentliga myndigheter. I utbyte får de varor, service och direkta penningbidrag, typ utbildning, sjukvård och sjukpenning, föräldrapenning och pensioner, nog så viktiga för konsumtionsstandard och välfärd. När vi dragit av och summerat dessa "transfereringar" återstår vad som är kvar till privat konsumtion.

Lönen viktigast

Den viktigaste inkomsten för de flesta människor är naturligtvis lönen. Just lönejämförelser mellan länder är tätt minerad mark och föremål för ständiga kontroverser ekonomer emellan. För att bringa någon klarhet i problem kan det vara bra att veta något om svårigheterna.

Vi utgår ifrån begreppet arbetskraftskostnad, den sammanfattande beteckningen på all den ersättning som utgår för betalt arbete från arbetsgivaren. Däri räknas:

1. Direkt lön för arbetad tid.
2. Ersättning för icke arbetad tid, exempelvis semester.
3. Bonus och andra prestationsersättningar.
4. Mat, dryck, bensin och annan ersättning in natura.
5. Eventuella bostadskostnader och resekostnader betalda av arbetsgivaren.
6. Kostnader för studier och vidareutbildning.
7. Arbetsgivarens avgifter för socialförsäkringar.
8. Övriga arbetskraftskostnader.
9. Skatter.

Att rätt mäta och sortera alla dessa beståndsdelar är en komplicerad operation. Vi behöver inte ta hänsyn till alla former av ersättningar, flera är mycket små. Svenska LO har i en tabell från 1990 gjort en jämförande sammanställning. Den beskriver arbetskraftskostnad, skatt och utrymme för privat konsumtion för en ensamstående arbetare med genomsnittlig industriarbetarlön i 15 västeuropeiska länder. Se diagram 1.

Minst kvar

Även om en ensam industriarbetare inte ger någon särskilt bra bild av vad större delen av löntagarna har för inkomster så är åtminstone svenska statistiker ganska ense om att det är bättre med en "mätperson" än ett hushåll eller en familj, med tex två vuxna förvärvsarbetande och ett eller två barn. Variationsrikedomen och inkomstkomponenterna riskerar att bli alltför komplicerade för kortare presentationer.

LO:s sammanställning visar alltså bara storleken på andelarna, inte någon faktiskt inkomst i kronor och ören. Där framgår att den svenska industriarbetaren normalt får allra minst kvar till privat konsumtion, tätt följt av kollegorna i de övriga nordiska länderna och därefter i Nederländerna och Belgien. Högst andel kvar får schweizaren följde av engelsmannen, spanjoren och portugisen. Den låga privata konsumtionsandelen för de nordiska länderna har alltså, som vi redan sett, ett starkt samband med den mer generella välfärdsmodellen i vår del av världen.

Sammanställningen visar också att de stora komponenterna i arbetskraftskostnaden, förutom privatkonsumtionen, är skatter och moms och arbetsgivaravgifter. Skatt är ett annat kontroversiellt ämne svårt att beskriva uttömmande och rättvist. Men vi kan i alla fall konstatera att det faktiska skattetrycket på en genomsnittlig industriarbetares lön 1991 var högt i Sverige med 54 procent. Belgien (58,9), Italien (55,3) och Danmark 54,6) låg dock högre. Se tabell 11.

Skattetrycket mycket olika

Skattetryckets komponenter är mycket olika stora i de västeuropeiska länderna. Om vi börjar med inkomstskatten är den hög i Sverige men återi-

Tabell 2.11 Lägst i Schweiz

	Skattetrycket på en genomsnittlig industriarbetares bruttolönekostnad år 1991				
	Den anställdes obligatoriska sociala avgifter %	Inkomstskatt %	Arbetsgivarens obligatoriska sociala avgifter %	Moms på konsumtion %	Skattetryck %
Belgien	8,5	16,4	29,5	4,5	58,9
Danmark	2,5	44,4	0,0	7,7	54,6
Finland	3,3	27,3	3,5	10,0	44,1
Frankrike	12,2	5,8	28,6	6,3	52,9
Irland	6,9	22,2	10,9	7,1	47,1
Italien	6,0	12,1	33,4	3,8	55,3
Luxemburg	10,8	10,3	12,9	7,8	41,8
Nederländerna	26,0	11,0	9,8	6,5	53,3
Norge	6,8	2,0	13,2	9,3	31,3
Portugal	8,8	4,9	19,7	5,6	39,0
Spanien	4,6	8,7	23,2	5,2	41,7
Storbritannien	6,9	17,0	9,4	5,7	39,0
Sverige	0,0	21,1	24,9	8,1	54,1
Schweiz	9,3	8,7	9,3	0,0	27,3
Tyskland	15,4	15,6	15,4	5,4	51,8
Österrike	13,4	6,8	18,4	8,3	46,9

Källa: OECD

Det högsta skattetrycket på en genomsnittlig industriarbetares lön finns i Belgien med 58,9 procent, därefter kommer Italien, Danmark och Sverige.

gen inte högst. Rangordningen är: Danmark 44,4 procent, Finland 27,3 procent, Irland 22,2 procent och Sverige 21,1 procent. I några länder är inkomstskatten mindre än tio procent.

Mervärdeskatt eller omsättningsskatt på konsumtionen finns nu också i alla länder, när Schweiz nyligen beslutat införa moms, och den var högst i Finland med tio procent. Sverige låg ungefär på genomsnittet med ca åtta procent.

Den största posten i arbetskraftskostnaderna är de obligatoriska sociala avgifterna. Den är intressant därför att den vittnar om de skillnader vi tidigare nämnt mellan en mer generell välfärdsmodell betald via skatter och arbetsgivaravgifter och ett socialt försäkringssystem som bygger på egenavgifter, dvs arbetagaren får i större utsträckning själv betala avgifterna med den egna inkomsten.

I Sverige hade vi inga obligatoriska sociala avgifter alls för den anställde 1991 (egenavgift i sjukförsäkringen infördes 1993 och för arbetslöshetsförsäkringen 1994) och i Danmark bara 2,5 procent, i Finland 3,3 procent och i Norge 6,8 procent av bruttolönen. Frankrike, Tyskland, Österrike och Luxemburg ligger alla över tio procent med Nederländerna i topp med 26 procent. Flera debattörer förespråkar fler sådana avgifter i Sverige för att bla bättre skapa ett samband mellan den enskilde och kostnaderna för välfärden.

Stora arbetsgivaravgifter

De sociala avgifterna för arbetsgivaren är stora i Sverige, ca 25 procent av bruttolönen, men ännu större i Italien med 33,4 procent, Belgien 29,5 procent och Frankrike 28,6 procent. När arbetsgivaravgifterna är höga brukar också inkomstskatten vara ganska låg och tvärtom. Danmark, som enligt OECD har noll i arbetsgivaravgifter, hade följaktligen den högsta inkomstskatteandelen.

Eftersom arbetsgivaravgifterna är ett politiskt stridsäpple i hela Västeuropa, med krav från företagarna att minska dem, ska vi visa deras utveckling från

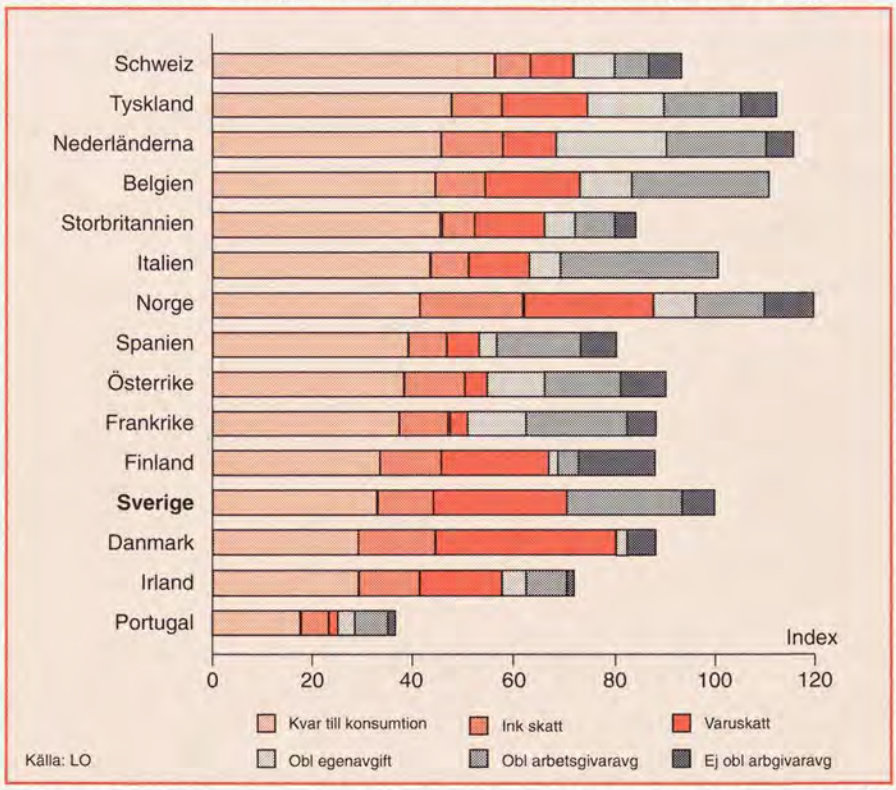
Tabell 2.12 Högst i Sverige

	Sociala avgifter och löneskatter i procent av timbruttolön för en genomsnittlig industriarbetare				
	1975	1980	1985	1990	1992
Belgien	22,8	23,2	24,6	26,9	27,0
Danmark	3,7	4,4	5,6	2,4	3,0
Finland	20,7	21,7	21,0	24,0	23,0
Frankrike	25,7	27,3	29,1	28,6	28,5
Grekland	16,7	16,7	18,0	19,3	–
Irland	11,0	12,2	15,5	15,6	15,6
Italien	32,8	29,3	29,5	31,9	20,6
Luxemburg	15,0	15,9	15,0	14,2	–
Nederländerna	23,1	24,0	23,4	23,1	22,6
Norge	17,6	19,6	19,4	19,1	18,6
Portugal	19,2	21,8	24,5	24,0	24,0
Spanien	30,4	25,8	24,6	24,6	24,6
Storbritannien	11,5	18,0	15,0	15,1	16,5
Sverige	22,4	27,4	29,7	30,0	31,3
Schweiz	15,2	15,7	16,1	16,0	16,4
Tyskland	19,4	21,0	22,1	22,4	22,8
Österrike	22,5	24,3	27,4	27,8	27,6

Källa: US Department of Labor

Andelen arbetsgivaravgifter har ökat kraftigt i Sverige, men ökningstakten avtar liksom i de flesta andra länder.

Diagram 2. Portugal i botten.
Arbetskraftskostnad, skatt och utrymme för privat konsumtion 1989 mätt i PPP.
Ensamstående arbetare med genomsnittlig industriarbetarlön (ej förvärvsjusterad) Sverige=100

Justerar vi valutakurserna med köpkraftspariteter förbättras jämförelsen något för den svenska industriarbetaren vad gäller den andel som blir kvar till privat konsumtion.

1975 som procent av arbetskraftskostnaden i timmen för verkstadsarbetare i dollar till löpande växelkurser. Se tabell 12.

1975 var den svenska andelen på 22,4 procent inte uppseendeväckande hög. Sex länder låg högre och högst Italien på 32,8 procent. Därefter har den sjunkit, så tex i Nederländerna, Italien och Spanien, eller växt mycket långsamt i de flesta länder. Sverige har gått motsatt väg och andelen har stigit till 31,3 procent 1992, den största bland de redovisade länderna.

Vi återgår nu till den totala arbetskraftskostnaden. LO:s sammanställning visade att den ensamstående industriarbetaren med genomsnittlig lön i Sverige fick allra minst kvar till privat konsumtion. Men eftersom priserna är så olika i de västeuropeiska länderna så bör vi justera arbetskraftskostnaden för valutornas olika köpkraft. Det har LO också gjort och kommit fram till att Sverige då inte ligger lägst vad gäller privat köpkraft. Lägre hamnar nu Danmark, Irland och Portugal. Se diagram 2.

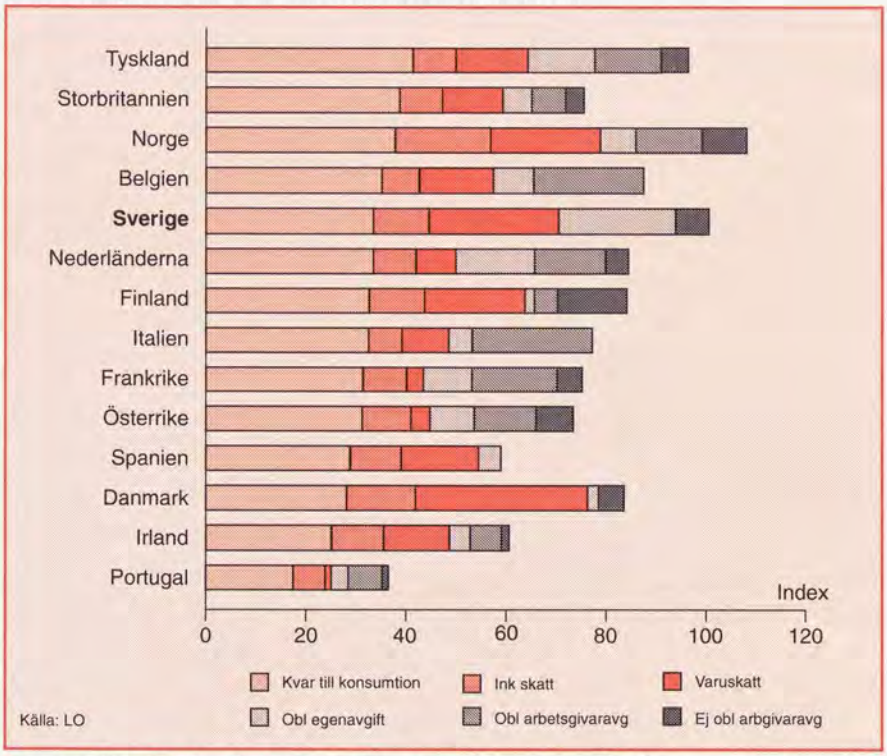
Men inte heller denna bild kan sägas ge hela sanningen. Vi skulle också kunna justera köpkraften för förvärvsintensiteten, dvs i vilken utsträckning befolkningen, män och kvinnor, arbetar och hur mycket tid de arbetar. Allt detta påverkar naturligtvis inkomsten och konsumtionskraften. LO:s justeringar höjer den svenska positionen ytterligare några steg till en plats ungefär i mitten när det gäller hur mycket det till slut blir kvar för den enskilde att konsumera för. Se diagram 3.

Först långsammare sedan snabbare

Slutligen skall vi se utvecklingen av arbetskraftskostnaderna i ett längre perspektiv. OECD har uppgifter om utvecklingen från 1965 i procentförändringar per år för en anställd i företagssektorn. Som en fast mätpunkt har vi den absoluta arbetskraftskostnaden per anställd i den privata sektorn i 1991 års dollar. Se tabell 13.

En svensk tjänade då i genomsnitt 37 600 dollar, vilket gav en andraplats långt efter Schweiz 48 900 dollar.

Diagram 3. Sverige i mitten.
Arbetskraftskostnad, skatt och utrymme för privat konsumtion. Korrigerad med hänsyn till genomsnittlig förvärvsfrekvens och veckoarbetstid. Sverige=100

Den verkliga köpkraften i ett land kan också korrigeras för förvärvsintensiteten, dvs i vilken utsträckning folk har arbete eller inte och hur mycket tid de arbetar. Den korrigeringen höjer ytterligare den svenska positionen i jämförelsen av hur mycket som blir kvar till privat konsumtion.

Tabell 2.13 Ökningen saktar av

	Arbetskraftskostnad per anställd i företagssektorn					
	1000 dollar	Genomsnittlig årlig förändring			Procentförändring från föregående period	
	1991	1965-73	1973-79	1979-90	1991	1992
Belgien	34,6	13,3	12,9	5,7	6,3	5,2
Danmark	31,2	11,0	12,9	6,8	3,9	3,0
Finland	37,0	12,0	15,6	10,7	4,7	-1,0
Frankrike	31,8	9,8	14,7	8,0	4,5	3,9
Grekland	11,7	12,0	20,3	17,7	16,4	13,2
Irland	26,5	13,9	19,6	10,2	5,9	4,9
Italien	30,3	11,4	20,9	12,3	8,7	6,4
Nederländerna	31,8	14,2	10,2	2,8	4,4	5,1
Norge	34,8	10,1	10,4	8,9	4,5	3,9
Portugal	8,6	13,2	27,0	17,1	16,2	12,7
Spanien	24,2	14,6	22,8	10,1	8,6	9,9
Storbritannien	26,5	9,9	17,4	9,5	8,3	6,9
Sverige	37,6	8,4	13,5	9,3	6,8	4,6
Schweiz	48,9	9,7	5,9	4,9	7,2	4,7
Tyskland	29,5	9,3	7,5	4,1	4,6	9,9
Österrike	29,0	10,0	10,4	5,6	5,3	6,1

Källa: OECD

Ökningstakten för de svenska arbetskraftskostnaderna minskar.

Höga tal visar också Finland, Belgien och Norge. Lägst hamnar Portugal på 8 600 dollar och Grekland på 11 700 dollar.

Förändringarna sedan 1965 är beräknade i 1987 års växelkurser och de visar att arbetskraftskostnaden i Sverige fram till 1973 ökade med 8,4 procent per år, vilket var långsammare än genomsnittet för de västeuropeiska länderna. De mindre länderna och Eftaländerna ökade alla med mellan 10 och 14 procent per år.

Även perioden 1973 till 1979 ökade arbetskraftskostnaden något långsammare i Sverige jämfört med genomsnittet. Men tiden därefter har Sverige legat något högre än de flesta andra västeuropeiska länder fram till 1992. Det året ökade de åter långsammare än genomsnittet. Reservationer är som vanligt på sin plats för just valutaförändringarna och köpkraftsskillnaderna.

Svårt finna sanningen

Som vi har sett är det en komplicerad process att försöka likställa förutsättningarna i de olika länderna för att kunna få rättvisa jämförelser mellan "slutlig konsumtionsstandard". I mångt och mycket är det också en chimär. Vi jämför hela tiden kollektiv, eller kategorier - som kanske bara motsvarar en femtedel av hela arbetskraften - och inte enskilda personer. Människor stannar ju heller inte i en kategori, de flyttar, byter jobb, får högre lön, gifter sig, får barn, bygger villa, får arv och så vidare i en ständig förändring. En familjs ekonomi är sällan densamma år från år.

Men jämföra måste vi för att öka vår kunskap och förståelse av oss själva och vår omvärld, trots den praktiska omöjligheten att finna en rättvisande och sann bild. Trots alla dessa brister vågar vi göra en sammanfattning att Sverige än idag har en jämförelsevis hög konsumtionsstandard i Västeuropa. Den är dock strukturerad på ett sätt som skiljer sig från majoriteten av länder. Vi har låga andelar för den privata konsumtionen och höga andelar för den offentliga. Det betyder, jämförelsevis, ett mindre utrymme för personlig valfrihet i konsumtionen, men en större trygghet i ett generellt, förhållandevis jämlikt och finmaskigt socialt skyddsnät. Om det är värt priset är en annan fråga.

De följande kapitlens välfärdsjämförelser ger ytterligare underlag för ökad förståelse för skillnader och likheter i Västeuropa.

Vad tjänar dom då?

En av de mest naturliga och vanliga frågorna vid jämförelser med andra länder är "Vad tjänar dom då?".

Vi ska redovisa några löneberäkningar från olika utgångspunkter, men med de vanliga reservationerna att lön ger en mycket ofullständig bild av en persons eller en familjs konsumtions- och levnadsstandard och att valutasvängningar och olika köpkraft gör det svårt att få jämförelserna rättvisande.

Från OECD:s lönesammanställ-

Tabell 2.14 Vad blir kvar?

	Bruttolön, nettolön, nettolön omräknat efter köpkraftspariteter, för en genomsnittlig industriarbetare i sv. kronor, 1991 i rangordning							
Land	Rang-ordning	Bruttolön	Land	Rang-ordning	Nettolön	Land	Rang-ordning	Nettolön efter köpkraftspariteter
Schweiz	1	226 091	Schweiz	1	181 181	Schweiz	1	186 103
Danmark	2	194 324	Norge	2	117 931	Luxemburg	2	165 185
Norge	3	174 007	Luxemburg	3	117 648	Storbritannien	3	151 997
Tyskland	4	173 915	Sverige	4	116 852	Tyskland	4	138 562
Nederländerna	5	166 734	Finland	5	111 127	Nederländerna	5	135 879
Finland	6	162 791	Tyskland	6	110 241	Österrike	6	130 463
Sverige	7	162 400	Storbritannien	7	104 141	Norge	7	128 246
Luxemburg	8	155 050	Danmark	8	103 124	Belgien	8	125 532
Storbritannien	9	141 393	Nederländerna	9	98 237	Italien	9	122 192
Österrike	10	129 452	Österrike	10	97 377	Frankrike	10	117 009
Italien	11	124 460	Italien	11	90 719	Sverige	11	116 852
Irland	12	118 166	Belgien	12	90 314	Spanien	12	116 224
Frankrike	13	114 059	Frankrike	13	85 291	Danmark	13	112 979
Spanien	14	68 879	Spanien	14	56 959	Finland	14	112 504
Portugal	15	55 625	Portugal	15	46 139	Portugal	15	67 306

Källa: Ekonomifakta

Efter en köpkraftskorrigering får den svenska industriarbetaren förhållandevis litet kvar i nettolön jämfört med i de övriga västeuropeiska länderna.

ningar går det att göra beräkningar i svenska kronor efter gällande växelkurs för genomsnittliga industriarbetarlöner 1991. Den svenske industriarbetaren tjänade då 162 400 kr i bruttolön i genomsnitt vilken ger sjundeplats i rankingen. De länder som ligger högre är: Schweiz, Danmark, Norge, Tyskland, Finland och Nederländerna. Se tabell 14.

Drar vi bort skatten och sociala avgifter får vi en nettolön för den svenske industriarbetaren på ca 116 900 kr, vilket ger en fjärdeplats. Korrigerar vi sedan för köpkraftsskillnader med PPP sjunker den svenska nettolönen rejält i rankingen till en elfte plats. Bäst betald är den schweiziske arbetaren, följd av den luxemburgske, den brittiske och den tyske.

SAF har också sökt uppskatta lönen för en högre tjänsteman, typ en civilingenjör i privat tjänst. Denne hamnar efter köpkraftskorrigering på 203 000 kr, också långt ned i ligan. Sämre betalt har hans motsvarighet bl a i Norge, Finland, Danmark, Grekland och Por-

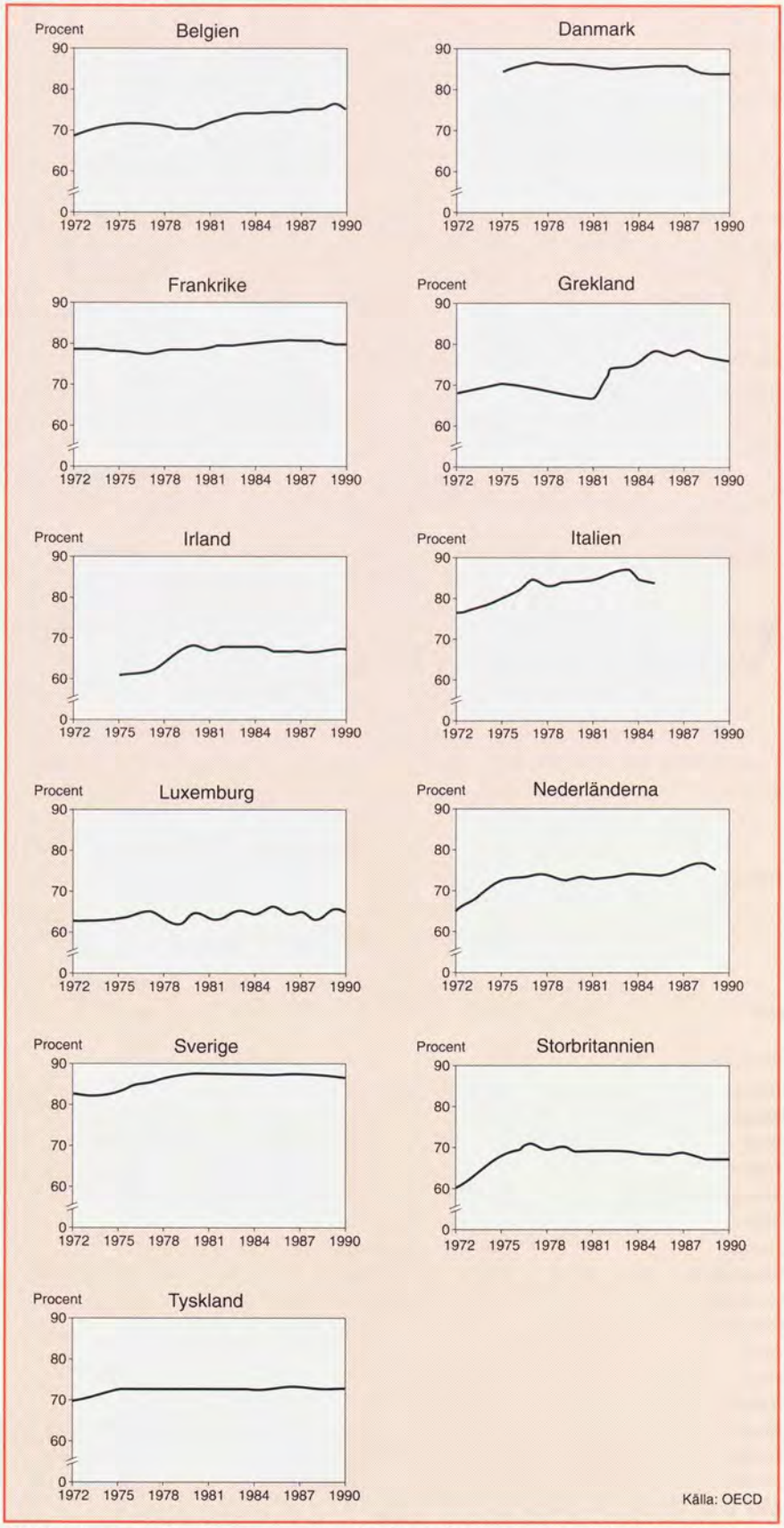
Tabell 2.15 Vad tjänar tjänstemannen?

Köpkraftskorrigerad nettolön för en typtjänsteman i industri, svenska kronor 1991	
Belgien	218,1
Danmark	177,8
Finland	188,6
Frankrike	216,8
Grekland	166,0
Irland	196,6
Island	209,3
Italien	254,3
Luxemburg	312,5
Nederländerna	298,4
Norge	202,7
Portugal	129,8
Spanien	244,3
Storbritannien	313,4
Sverige	203,0
Schweiz	340,7
Tyskland	262,0
Österrike	233,8

Källa: SAF

Även den svenske tjänstemannen har sämre löneläge än kollegorna i de flesta andra länder efter omräkning med köpkraftspariteter.

Diagram 4. Trenden vänder.
Kvinnornas löner i procent av männens i industrin.

Utjämningen mellan kvinnors och mäns löner har stannat av i de flesta länder och visar en tendens att öka i några, bla Sverige.

Tabell 2.16 "Kvinnolöner"

Kvinnliga genomsnittslöner i procent av männens, 1990-91

Belgien	64
Danmark	82
Finland	80
Frankrike	88
Grekland	68
Irland	62
Island	77
Italien	80
Luxemburg	65
Nederländerna	78
Norge	85
Portugal	76
Storbritannien	67
Sverige	89
Schweiz	68
Tyskland	74
Österrike	78

Källa: Världsbanken

Minst skillnader mellan manliga och kvinnliga löner finns i Sverige, där kvinnorna i genomsnitt tjänar 89 procent av männens löner.

tugal. Bäst betalda är de högre tjänstemännen i Schweiz, Luxemburg och Storbritannien. Se tabell 15.

Den här statistiken gör ingen skillnad på män eller kvinnor. Men "kvinnolöner" är ett välkänt fenomen i alla länder och likaväl som det finns gap mellan arbetare i olika industribranscher, som inte redovisas i ovanstående siffror, finns det också ett gap mellan kvinnor och män. Skillnaderna är mycket stora mellan länderna och inom länderna. Minst är de i Sverige där en kvinnas lön i procent av en manlig industriarbetare var 89 procent 1991, tätt följt av Frankrike på 88 procent. Största gapet visade Irland med endast 62 procent. Se tabell 16 och diagram 4.

Inkomstjämlikheten försämrades på 1980-talet

Under 1960- och 1970-talen utjämnades skillnaderna i inkomster i snart sagt hela Västeuropa. På 1980-talet vände trenden till en försämring. Sverige har den jämnaste inkomstfördelningen och Schweiz den ojämnaste.

Sedan andra världskriget har välfärdens fördelning varit ett gemensamt och viktigt tema i den västeuropeiska samhällsutvecklingen. Stora delar av denna skrifts innehåll är också en imponerande vittnesbörd om hur långt EU- och Eftaländerna har kommit. Idag omfattas nästan alla av ett socialt skyddsnät som blivit allt finmaskigare med åren och som till stora delar finansieras genom överföringar, dvs omfördelning av inkomster via skatter.

Den viktigaste förutsättningen för välfärdens allt jämnare fördelning är ekonomiernas tillväxt. Att ytterligare fördela kakan när den inte växer har visat sig vara mycket svårt utan politiska och sociala spänningar. Därför är den minskade tillväxten i Västeuropa sannolikt en av orsakerna till att vi under 1980-talet har sett en tendens till att inkomsterna fördelas ojämnare. Det är ett brott i en gemensam trend under 1960- och 1970-talen av allt jämnare inkomstfördelning och det gäller både före och efter transfereringsinkomster.

Fördelning av inkomster har alltså varit ett huvudinslag i politiken sedan de gyllene tillväxtåren på 1960-talet inte bara i Sverige. Debatten och meningsskiljaktligheterna har ofta handlat om de olika sätt som fördelningen kan ske på, och detta återspeglas i alla de följande specialkapitlen.

Staten "ingriper"

Omfördelningen är resultatet av en demokratisk process och visar hur medborgarna i Västeuropas länder har olika åsikter om vad som är rättvist eller inte. I praktiken innebär det oftast att staten "ingriper" mot marknaden. Att vissa människor lyckas bättre än andra på arbetsmarknaden eller lyckas skapa sig förmögenheter genom att tex tillverka eller handla med varor och tjänster får ofta till resultat

höga skatter som fördelas om till dem som har lägre inkomster.

Fördelningspolitik handlar således till stor del om att skapa offentliga system för att omfördela produktionens resultat genom transfereringar av köpkraft eller genom att tillhandahålla varor och tjänster som helt eller delvis skattefinansieras. Då påverkar man dagens resursfördelning.

Ett annat sätt är att försöka styra resursfördelningen i morgon. Denna långsiktiga strävan går ut på att tex påverka medborgarnas utbildning, deras möjligheter att delta i arbetskraften, deras hälsa och deras sparande och konsumtion.

Att mäta fördelningen och dess eventuella rättvisa blir mot denna bakgrund utomordentligt komplicerat. Det är inte bara frågan om kort och lång sikt. Det är också frågan om vad som skall mätas för vilka och hur. Allt detta gör att internationellt jämförbara studier om välfärdsfördelningen är mycket sällsynta. De handlar ofta om några delkomponenter i hushållens eller individerna totala inkomstmassa och endast för några få länder.

Sverige jämnast

Det vanliga är att man i jämförande undersökningar väljer individers löner eller hushållens disponibla inkomster, dvs förvärvsinkomsten tillsammans med inkomst av kapital samt olika typer av transfereringar. Vi skall först beskriva resultatet av en svensk studie för sex västeuropeiska länder, som bla citerades i långtidsutredningen 1992.

Där konstaterades bla att Sverige har den jämnaste fördelningen av de disponibla inkomsterna. Dessa mäts med en sk Ginikoefficient, där värdet noll innebär perfekt inkomstfördelning, dvs att alla tjänar exakt lika mycket. Den svenska siffran 0,194 är den lägsta av de sex västeuropeiska ländernas. I rangordning följer Norge, Tyskland, Storbritannien, Nederländerna och Schweiz, som har den högsta ojämlikheten med koefficienten 0,319. Se tabell 17.

Av tabellen framgår också att den svenska välfärdsstaten har den högsta omfördelande effekten på inkomsterna och att sambandet mellan marknadsinkomst och disponibel inkomst är allra svagast i Sverige av de få redovisade länderna. Det betyder att svensken har sämst möjlighet att genom större insatser i "vanligt arbete" öka sin privata konsumtion.

En färskare och mer omfattande undersökning har OECD, de västliga industriländernas ekonomiska samarbetsorganisation, gjort om löne-

Tabell 2.17 Sverige omfördelar mest

	Mått på inkomstfördelning och omfördelning		
	Inkomstspridning	Välfärdsstatens omfördelande effekt	Samband mellan marknadsinkomst och disponibel inkomst
Australien	0,286	32,7	0,83
Kanada	0,290	24,7	0,80
Nederländerna	0,266	43,2	0,52
Norge	0,231	37,5	0,66
Storbritannien	0,263	32,8	0,71
Sverige	0,194	52,8	0,49
Schweiz	0,319	16,1	0,73
Tyskland	0,251	37,8	0,51
USA	0,312	29,6	0,77

Källa: Långtidsutredningen, 1992

Sverige har den jämnaste fördelningen av de disponibla inkomsterna av de nio jämförda länderna. Mätmetoden är en sk Ginikoefficient, där värdet noll innebär att alla tjänar exakt lika mycket. De svenska välfärdssystemet har också den högsta omfördelande effekten och svenskarna de minsta möjligheterna att öka sin egen privata konsumtion med "vanligt" arbete.

Tabell 2.18 Lönespridningen ökar igen

	Mönstret av ökad lönespridning under 1970- och 1980-talet, timlöner eller löner för heltidsanställda		
	1970-talet	1980-talet	Kommentar
Belgien	–	+	Liten ökning beroende på ökning av höginkomster.
Danmark		0	Små ökningar bland topp- och låginkomsttagare.
Finland	–	0	Små ökningar bland topp- och låginkomsttagare.
Frankrike	–	–/+	Nedgång i lönespridning slutade 1983.
Italien	–	0	Ökning bland topp- och låginkomsttagare.
Nederländerna	0	–+	Liten minskning till 1984 sen liten ökning.
Norge		0	Ökning bland topp- och låginkomsttagare.
Portugal		+	Ökning mellan 1985-1990.
Spanien	—/0	+	Kraftig nedgång i mitten av 1970-talet, ökning under 1980-talet.
Storbritannien	–	++	Ökning från 1979.
Sverige	0	0/+	Ökning sedan 1986, utom för lågbetalda kvinnor.
Tyskland	0	–	Minskning, bättre för de lågavlönade.

Teckenförklaring: + ökad lönespridning, ++ starkt ökad lönespridning, – minskad lönespridning, — starkt minskad lönespridning, 0 ingen större förändring, +/– ökning följd av minskning, inget tecken = ingen uppgift.

Källa: OECD

I sju av de 12 länderna ökade lönespridningen, dvs blev mer ojämlik, under 1980-talet, bla i Sverige. I fyra länder var den stabil och endast i Västtyskland fortsatte utjämningen.

spridningen. Den omfattar 13 västeuropeiska länder, sträcker sig över hela 1980-talet och ger, där det går, också en tillbakablick till 1970-talet. Den skiljer sig dock ifrån den förra undersökningen genom att inkomstbegreppet enbart innefattar löner och löneförmåner, men utesluter transfereringar i form av arbetsgivaravgifter till sjukförsäkring, pensioner och annan socialförsäkring. Lönebegreppet är mestadels bruttolöner per arbetstimme. Se tabell 18.

En 20-årig trend bruten

I sju av de 12 länderna ökade lönespridningen, dvs blev mer ojämlik, under 1980-talet, bla i Sverige. I fyra länder var den stabil, ett brott mot 1970-talstrenden, nämligen i Danmark, Norge, Finland och Italien. Endast i ett land, Västtyskland, fortsatte utjämningen.

Sammanfattningsvis konstaterar OECD, liksom den tidigare svenska undersökningen, att 1980-talet bröt en tjugoårig trend i Västeuropa av allt större inkomstjämlikhet. Men brottet var inte heller "jämlikt", utvecklingen skiljer sig för olika inkomstgrupper. Sålunda har den ökande svenska lönespridningen från 1986 inte berört kvinnor med låga inkomster. Liknande skillnader gäller alla de övriga länderna.

Vad beror denna utveckling på?

Först och främst måste man göra klart att både politiska ingrepp och mer oberoende faktorer som tillväxt, inflation, sysselsättningsutveckling och befolkningens ålderssammansättning spelar roll. Något entydigt svar på betydelsen av alla dessa har man inte lyckats nå.

OECD har studerat ett antal faktorer som påverkar de rena löneinkomsterna och deras fördelning. Så tex kom under 1980-talet stora kullar av ungdomar ut på arbetsmarknaden i många västeuropeiska länder. Eftersom unga oftast har lägre löner kan detta ha bidragit till att lönespridningen ökade. Den likaledes ökade tillströmningen av allt högre utbildade och de ofta kraftigt ökade lönerna för högutbildade kan vara en annan förklaring. Därtill tycks lönegapet mellan de mer yrkeskunniga arbetarna och de med sämre yrkeskunskaper ha ökat på grund av större tekniska förbättringar för de mer yrkeskunniga. Även den kraftigt stigande arbetslösheten påverkar inkomstjämlikheten, negativt.

Facket förlorade makt

En annan förklaring pekar på att under 1980-talet sjönk den fackliga anslutningsgraden i många västeuropeiska länder, ibland drastiskt. De fackliga organisationerna skulle därmed ha fått ett minskat inflytande på lönebildningen och dess spridning. Den tanken får ofta stöd i Sverige där ju den solidariska lönepolitiken förlorade kraft när arbetsgivarna drev igenom allt mer decentraliserade förhandlingar. I Sverige är dock den fackliga anslutningsgraden oföränderligt hög.

Vi har också att räkna med en stagnation i transfereringarna. I flera länder försämrades välfärdssystemets villkor, dvs omfördelningen stagnerade eller blev mindre omfördelande. Svenska analyser menar dock att förändringarna i transfereringarna svarar för endast en mindre del av den ökade ojämlikheten i inkomsterna.

Detta har förstås att göra med hur pass mycket välfärdsstaten omfördelar och med vilken effektivitet. Enligt samma svenska analys framkommer att den svenska offentliga sektorn har den största omfördelande effekten av de sex västeuropeiska länderna, följt av Nederländerna, Tyskland och Norge. Lägst är den i Schweiz. Se tabell 17.

Sverige återigen "jämlikast"

Slutligen skall vi nämna ett annat sätt att mäta inkomstjämlikhet på, nämligen den andel av de totala hushållsinkomsterna som en viss procentandel av hushållen får. I en FN-rapport från 1993 finns beräkningar för de 40 procent av hushållen som har de lägsta inkomsterna. I Sverige har dessa hushåll 21,2 procent av de totala hushållsinkomsterna. Det är den högsta andelen efter Belgien. Genomsnittet för EU-länderna är 18,8 procent och i de nordiska länderna 19,3. Se tabell 19.

Sedan har FN också ställt andelen för de 20 procenten av hushållen med de högsta inkomsterna mot andelen för de 20 procent av hushållen som har de lägsta inkomsterna och fått fram ett förhållande på 4,6 också det den lägsta för Sverige tillsammans med Belgien. Mätt på detta sätt är Schweiz det mest "ojämlika" landet.

Tabell 2.19 Schweiz mest "ojämlikt"

	Inkomstandel 1985-1989	
	Lägsta 40 procent av hushållen %	Förhållandet mellan högsta 20 procent av hushållen/ lägsta 20 procent av hushållen
Belgien	21,6	4,6
Danmark	17,4	7,1
Finland	18,4	6,0
Frankrike	18,4	–
Italien	18,8	6,0
Nederländerna	20,1	5,1
Norge	19,0	5,9
Spanien	19,4	5,8
Storbritannien	17,3	6,8
Sverige	21,2	4,6
Schweiz	16,9	8,6
Tyskland	19,5	5,5

Källa: FN

I en jämförelse av den andel av de totala hushållsinkomsterna som en viss procentandel av hushållen får framkommer att Sverige är mest jämlikt och Schweiz mest ojämlikt.

Hög konsumtion fyller hemmen med prylar

Sverige är en god representant för prylsamhället med mycket höga andelar för hushållens innehav av elektronik och köksmaskiner. Annars lägger vi ned stora summor på bostaden, fritid, mjölk, leksaker och tvål och placerade oss tvåa i konsumtion per invånare efter Schweiz 1991.

Konsumenternas efterfrågan är den väldiga drivkraften i Västeuropas ekonomi och belöningen för den enskildes produktiva ansträngningar. Denna efterfrågan riktar sig mot en rad varor och tjänster, såväl privat och offentligt distribuerade. I detta avsnitt skall vi se närmare på hushållens slutliga konsumtion av framför allt de varor och tjänster man köper dagligdags för pengar i den egna plånboken, intjänade eller upplånade.

Den totala privata konsumtionen uppgick till närmare 3 700 miljarder dollar i EU och 470 miljarder dollar i Eftaländerna 1991. Per capita-konsumtionen varierar starkt från 3 637 dollar i Portugal till Schweiz nära 20 000 dollar. Sverige kommer på andra plats med 14 480 dollar. Vi måste komma ihåg att 1991 var det år då den längsta högkonjunkturen under efterkrigstiden bröts. Konsumtionen fortsatte dock på hög nivå en bra bit in på året. Jämförelserna tar inte hänsyn till skillnaderna i köpkraft. Se tabell 20.

Hushållens konsumtion brukar delas in i olika grupper av varor och tjänster som kan växla från grovt sorterande rubriker som mat, dryck och tobak till fint fördelande som kalv- och nötkött. Vi skall göra en totalpresentation och sedan några nedslag i statistiken här och var där den både upplyser och roar och ger någon glimt av skillnader och likheter i västeuropéernas beteende.

Tabell 2.20 Stora variationer

Privat konsumtion i miljoner dollar och per invånare i dollar, 1991

	totalt, miljoner dollar	per invånare, i dollar
Belgien	122 210	12 245
Danmark	67 394	13 124
Finland	67 977	13 601
Frankrike	716 187	12 593
Grekland	47 717	4 722
Irland	23 549	6 688
Island	3 565	14 020
Italien	706 191	12 229
Luxemburg	4 985	13 293
Nederländerna	163 921	11 002
Norge	53 340	12 554
Portugal	37 647	3 637
Spanien	306 671	7 879
Storbritannien	643 489	11 207
Sverige	124 415	14 482
Schweiz	132 497	19 776
Tyskland	829 045	13 250
Österrike	88 823	11 540

Källa: Euromonitor

I en jämförelse av den totala privata konsumtionen per invånare kom Sverige väl ut 1991 med en andraplats efter Schweiz. Jämförelsen tar dock inte hänsyn till skillnaderna i köpkraft, lån- och löneläge.

Genomsnittlig andel för maten

Vi börjar i prioritetsordning med mat och dryck, den genomsnittligt tyngsta posten i de 12 EU-ländernas hushållsutgifter per capita. Sverige håller sig ganska nära detta genomsnitt med en andel på 22 procent. Dessa siffror berättar inte om ett land är matglatt eller inte utan snarare om nivån på dess allmänna välfärd. Se tabell 21.

Ty i länder med sämre levnadsstandard som Irland, Portugal och Grekland tvingas man avsätta en större del av hushållsinkomsterna till den nödvändiga maten. I dessa länder ligger andelen på över 30 procent. I rika länder som Frankrike, Belgien och Tyskland är andelen under 20 procent. Prisnivån på mat spelar också en stor roll för utgifternas storlek.

Litet av samma tendenser ser vi för en annan post av mer eller mindre livsnödvändig konsumtion, kläder och skor. De fattigare länderna ligger i allmänhet högre än de rika.

Den näst största utgiftsposten är bostaden med hyra, el och värme. Den svenska andelen är hög, närmare 25 procent, endast överträffad av Danmarks 27,4 procent. Här är nord/sydklyftan den omvända: i norra Västeuropa tvingas man lägga ut mer på bostaden. En viktig förklaring är naturligtvis klimatet med dyra följder i byggkostnader och byggstandard. Men andelen återspeglar också en hög allmän välfärd. När man har råd vill man bo allt bättre.

Liten andel medicin

Medicin och utgifter för hälsan visar stora skillnader som inte återspeglar hälsotillståndet utan snarare hur mycket den offentliga vården bidrar med. Sverige, med sitt väl utbyggda och generösa hälsovårdssystem, innebär att svenskarna ägnar bara 2,6 procent åt dessa utgifter, medan tyskarna får lägga ut över 14 procent av hushållsutgifterna per capita.

En annan stor utgift är den för transport och kommunikation med en relativt likartad andel i de flesta länder på mellan 12 till 18 procent. Här är bilen en viktig del av kostnaderna.

Ett mått på välfärden är prylstatistiken, dvs hur stor andel av hus-

Fattiga länder satsar mer på mat

Tabell 2.21

	Hushållskonsumtionens sammansättning, procent, 1989						
	Mat, dryck, tobak	Kläder och skor	Bränsle, elkraft	Möbler, hushålls-artiklar	Sjukvård och medicin	Transport och kommu-nikation	Övriga varor och tjänster
Belgien	19,1	7,6	16,7	10,9	11,0	12,9	15,5
Danmark	21,3	5,5	27,4	6,5	1,9	16,3	11,1
Finland	23,5	5,4	17,1	7,3	3,9	19,2	13,2
Frankrike	19,4	6,5	18,9	8,1	9,2	16,8	13,9
Grekland	37,9	9,3	11,5	8,4	3,4	13,4	10,1
Irland	39,0	6,9	10,9	7,0	3,5	12,6	9,1
Italien	21,7	9,6	14,3	8,9	6,3	12,9	17,3
Luxemburg	19,8	6,4	20,0	10,3	7,6	17,9	13,7
Nederländerna	18,4	6,6	18,6	8,2	12,5	11,3	14,2
Norge	26,5	7,3	19,5	7,5	4,6	13,3	12,0
Portugal a)	37,1	10,3	5,0	8,6	4,5	15,4	13,4
Spanien	22,0	9,0	12,6	6,6	3,6	15,7	24,0
Storbritannien	21,1	6,2	19,5	6,9	1,3	17,7	17,8
Sverige	22,2	7,3	24,6	6,6	2,6	18,3	8,6
Schweiz	27,8	4,5	19,0	5,3	9,8	12,0	11,1
Tyskland	16,6	7,7	18,4	8,8	14,3	15,1	10,2
Österrike	20,1	9,7	17,7	7,4	5,0	16,5	17,1

a= 1986

Källa: Eurostat

Sverige ligger ganska nära genomsnittet för hur mycket hushållen satsar på mat av den totala konsumtionen. Däremot lägger svenskarna ner mer än genomsnittet på bostad men relativt litet på medicin och hälsa.

Tabell 2.22 Pryltätt i Sverige

	Procent av hushållen som har TV och telefon, 1990			
	Färg/mono TV	Kabel-TV	Satellit-TV	Telefon
Belgien	97	88	3	79
Danmark	98	34	5	87
Finland	94	2	2	79
Frankrike	94	9	3	89
Grekland	94	0	0	75
Irland	98	40	5	53
Italien	98	0	3	89
Luxemburg	98	89	3	75
Nederländerna	98	87	2	96
Norge	97	5	5	89
Portugal	92	4	1	52
Spanien	98	22	6	66
Storbritannien	98	3	4	85
Sverige	97	5	5	97
Schweiz	93	3	3	97
Väst-Tyskland	97	29	4	89
Österrike	96	6	6	85

Källa: Euromonitor

Sverige har höga andelar för ägande av TV och telefon, däremot låga andelar för kabel-TV och satellit-TV.

hållen som har kapitalvaror typ radio, CD-spelare och mobiltelefon.

Telefon och TV är basprylar i dagens västeuropeiska hushåll. De finns hos en stor majoritet. TV har blivit närmast en livsnödvändighet, verkar det som, med andelar tom högre än telefon i många länder. Vi kan också spåra skillnader i TV-tittandet med ett klart mycket bättre utbyggt kabelnät i EU än i Eftaländerna. Sverige har höga andelar på alla områden. Se tabell 22.

Massor i köket

Detsamma gäller ett annat kapitalvaruområde, utrustning för kök och tvätt. Det mesta finns i mycket hög utsträckning i de svenska hemmen dock utan att andelarna för någon typ maskin ligger allra högst. Se tabell 23.

För matvanorna kan vi göra några udda observationer, se tabell 24:

*På ön Storbritannien äter man minst fisk i Europa med 3,9 kilo per person och år. Danmark äter mest med 41,7 kilo.

*Tyskarna äter dåligt med färska grönsaker, bara 60 kilo per person och år. Grekerna är värst med 287 kilo.

*I Norden äter vi inte mycket frukt, bara 53 kilo per person och år. Mest äter italienarna med dubbelt så mycket, 108 kilo.

*Mjölk är basdryck i Norden med över 100 liter per person och år jämfört med ungefär hälften i Frankrike och Italien.

*Bröd däremot äter fransmän, italienare och tyskar dubbelt så mycket som vi i Sverige, med mellan 60 till 70 kilo per person och år.

*Danskarna tar gärna något ur frysen och är Västeuropas största konsumenter av fryst mat med 40 kilo per person och år. I Italien, med en konsumtion på fem kilo, är detta dålig matkultur.

*Den ursvenska institutionen lördagsgodis ger inget större utslag i den totala konsumtionen av godsaker, bara 7,1 kilo per person och år. Värst är tyskar, engelsmän, och luxemburgbor med en bra bit över tio kilo.

Vi fortsätter med flärden och statusbetonade varor, se tabell 25:

*Frankrike toppar ligan för parfymer

för män med ett värde per person på över 10 dollar 1992. Svenska män ligger långt ned med 3,10 dollar.

* Samma land spenderar överlägset mest per person på kosmetika och toalettsaker: 153 dollar. Sverige ligger återigen långt ned med 96,8 dollar.

*När det gäller hårprodukter kommer fransmännen på andra plats efter Österrike med 11,5 dollar. Sverige ligger i mitten med 6 dollar.

*Att svenskar skulle vara "osnygga" på något vis motsägs av den höga konsumtionen av bad och duschartiklar. Sverige intar fjärdeplatsen efter Schweiz och Italien med 11,6 dollar per person och år.

*Skämmer bort barnen gör vi dock i vårt land och toppar leksaksligan med 66 dollar per person.

*Aningarna bekräftas för cykelförsäljningen - nederländare och danskar i topp med 87 och 83 per 1 000 invånare sålda per år.

*Samma gäller bilinnehavet - tyskarna i topp med 542 stycken per 1 000 invånare, med Sverige på fjärde plats med 451.

Tabell 2.23 Välförsedda kök

	Procent av hushållen som äger vitvaruprodukter, 1990				
	Diskmaskin	Fristående kylskåp	Frys	Matberedare	Brödrost
Belgien	26	54	86	91	56
Danmark	26	52	92	83	76
Finland	31	52	52	72	69
Frankrike	33	54	77	83	59
Grekland	11	70	27	24	..
Irland	15	54	58	41	53
Island	45	..	..	..	..
Italien	18	21	89	48	37
Luxemburg	50	55	91	90	..
Nederländerna	12	62	82	84	66
Norge	37	72	80	74	80
Portugal	14	27	91	37	34
Spanien	11	43	55	50	85
Storbritannien	11	48	39	80	57
Sverige	31	57	70	77	80
Schweiz	32	11	68	91	81
Tyskland	34	66	73	92	53
Österrike	35	62	61	82	41

Källa: Euromonitor

Sverige har också höga andelar för hushållens innehav av vitvaror.

Tabell 2.24 Hur mycket äter vi?

	Genomsnittskonsumtionen per invånare 1992						
	Fisk, kilo	Grönsaker, kilo	Frukt, kilo	Mjölk, liter	Bröd, kilo	Fryst mat, kilo	Godis, kilo
Belgien	11,4	179,1	78,6	66,7	46,5	9,5	13,0
Danmark	41,7	151,4	53,2	99,6	29,3	43,1	9,7
Finland	8,6	114,3	49,3	85,9	31,5	14,9	8,0
Frankrike	8,2	97,7	79,5	54,6	62,4	24,5	6,9
Grekland	8,6	286,8	90,2	55,9	29,4	5,9	5,6
Irland	15,1	240,9	42,9	142,9	63,3	25,1	12,3
Italien	12,1	152,7	108,1	52,7	68,1	4,9	3,6
Luxemburg	12,3	176,3	76,3	110,5	47,4	10,0	14,3
Nederländerna	13,1	144,0	66,1	60,6	60,0	17,9	10,4
Norge	23,4	104,1	71,4	155,6	41,0	20,5	10,5
Portugal	32,0	143,1	35,7	63,0	12,4	6,4	1,6
Spanien	21,2	124,0	105,9	98,1	56,3	15,6	5,5
Storbritannien	3,9	81,7	30,0	102,4	32,1	21,5	14,1
Sverige	9,0	108,6	57,8	106,9	33,0	29,3	7,1
Schweiz	6,8	203,7	79,3	87,4	29,3	14,8	9,5
Tyskland	6,2	60,1	70,4	70,5	79,9	19,9	17,1
Österrike	2,3	139,5	83,3	99,4	19,2	13,9	9,9

Källa: Euromonitor

Matvanorna skiljer sig förvånansvärt mycket åt i de västeuropeiska länderna med stora skillnader i konsumtionen av vanliga basvaror som bröd, mjölk, fisk, frukt och grönsaker.

Slutligen noterar vi att svenskarna gör 90 utrikes- och inrikes semesterresor per 100 invånare, den överlägset högsta andelen i Västeuropa. Se tabell 26.

Tabell 2.26 Vem reser mest?

Antal semesterresor (inrikes och utrikes) per 100 invånare	
Belgien	48
Danmark	68
England	58
Frankrike	57
Grekland	35
Italien	44
Portugal	22
Spanien	42
Sverige	90
Schweiz	75
Tyskland	70
Österrike	42

Källa: Globus

Svenskarna är ett resande folk med högsta antalet semesterresor i Västeuropa med Schweiz på andra plats.

Tabell 2.25 Skämmer bort barnen

	Genomsnittskonsumtionen av diverse produkter, 1992						
	Parfym för män, värde per inv. US dollar	Kosmetik toalettart. värde per inv. US dollar	Hårprodukter värde per inv. US dollar	Bad/dusch art. värde per inv. US dollar	Leksaker värde per inv. US dollar	Cykelförsäljning per 1000 inv/år antal	Bilar per 1000 inv.
Belgien	4,2	87,37	3,37	6,44	37,12	42,93	357,3
Danmark	7,47	92,59	3,69	7,00	44,60	83,64	361,8
Finland	4,19	84,08	2,09	6,61	47,16	53,78	386,2
Frankrike	10,10	153,45	9,82	8,44	60,59	34,97	429,0
Grekland	0,46	39,38	0,60	7,36	11,77	14,32	132,0
Irland	3,36	77,65	2,42	6,42	22,12	45,71	225,3
Italien	7,42	105,14	4,27	12,14	34,77	33,31	425,4
Luxemburg	4,63	92,84	3,72	8,41	39,35	42,93	501,3
Nederländerna	2,03	98,14	8,98	9,61	30,09	87,86	349,6
Norge	2,62	115,34	2,16	9,08	54,06	70,95	442,5
Portugal	2,76	33,05	0,57	7,40	12,64	19,06	146,9
Spanien	3,57	61,05	1,89	5,03	26,70	30,03	307,5
Storbritannien	5,86	93,84	3,53	8,27	36,32	38,13	355,1
Sverige	3,10	96,81	6,01	11,62	66,23	61,78	451,5
Schweiz	5,79	137,97	2,99	17,04	44,16	59,35	437,9
Tyskland	6,12	107,99	5,77	8,35	59,17	64,85	541,7
Österrike	8,56	128,25	11,49	11,80	31,31	53,86	465,6

Källa: Euromonitor

Svenskarna är snälla mot barnen och toppar ligan över inköp av leksaker med 66 dollar per person 1992.

Den speciella kulturen

Kulturkonsumtionen har en särskild vikt därför att den anses avspegla ett lands bildning, dess utbildningsnivå, och förknippas gärna med intresse för samhällsliv och omvärld. Därmed har den också att göra med det allmänna informationsklimatet i ett land, vilket i sin tur har betydelse för demokratins effektivitet.

Kultur är svårfångat i statistiken. En viss mycket grov uppskattning ger uppgifterna om hur mycket de västeuropeiska hushållen spenderar på fritidsaktiviteter av den totala hushållskonsumtionen per person. Häri gömmer sig förstås allt från gympa till utlandsresor, men också bio, teater tidningar och böcker. Andelen är ganska likartad i EU- och Eftaländerna på typiskt 7 till 8 procent. Vi kan dock se ett samband med allmän välfärdsutveckling, de rikare länderna har större andelar. Se tabell 27.

Mycket fritid i EFTA

Tabell 2.27

Fritidsaktiviteternas andel av hushållens totala utgifter, procent, 1989

Belgien	6,5
Danmark	10,0
Finland	10,4
Frankrike	7,3
Grekland	6,0
Irland	11,1
Italien	9,1
Luxemburg	4,1
Nederländerna	9,9
Norge	9,4
Portugal	5,7
Spanien	6,5
Storbritannien	9,5
Sverige	9,9
Schweiz	10,5
Tyskland	9,0
Österrike	6,5

Källa: Eurostat

Det finns ett samband mellan allmän välfärdsutveckling och hur mycket hushållen lägger ned på kultur och fritidsaktiviteter. Svenska hushåll har en hög andel sådan konsumtion.

På säkrare mark hamnar vi med uppgifter för konsumtionen av böcker, magasin och dagstidningar. Sverige ligger över det västeuropeiska genomsnittet med en konsumtion per person och år på 218 dollar 1992. Storkonsumenterna framför andra är tyskarna med 348 dollar, därefter kommer norrmännen och fransmännen med 297 respektive 281 dollar. Välfärdsklyftan norr/söder gör sig tydligt påmind med mycket låga tal för Portugal, Spanien och Grekland. Se tabell 28.

En sista litet udda uppgift är de offentliga bibliotekens totala antal böcker per innevånare. Sverige kommer på fjärde plats med 5,4 böcker, efter Finlands 7,0, Danmarks 6,8 och Islands 6,6. Se tabell 29.

Tabell 2.28 Tyskarna läser mest

Värdet av konsumtionen per invånare av böcker, tidningar, tidskrifter, dollar, 1992

Belgien	131,61
Danmark	208,72
Finland	250,88
Frankrike	280,98
Grekland	28,35
Irland	92,17
Italien	199,21
Luxemburg	105,97
Nederländerna	217,29
Norge	297,26
Portugal	19,25
Spanien	53,36
Storbritannien	126,10
Sverige	218,11
Schweiz	233,69
Tyskland	347,71
Österrike	177,77

Källa: Euromonitor

Tyskarna är Västeuropas ledande konsumenter av böcker, tidningar och tidskrifter, därefter kommer norrmännen och fransmännen.

Tabell 2.29 Boklig bildning
Uppgifter om offentliga bibliotek

	År	Bokinnehav per invånare	Nationalbibliotek	Högre utbildningsbibliotek	Skolbibliotek	Specialbibliotek	Övriga bibliotek
Belgien	1985	2,2	1			717	
Danmark	1989	6,8	1	17		13	5
Finland	1989	7,0	1	28	5 200	19	
Frankrike	1983	1,2	1	63			
Grekland	1986	0,8	1			100	
Irland	1986	3,1	1	8		21	758
Island	1986	6,6	1	1	48	52	
Italien	1985	0,3	2	11		700	34
Luxemburg	1986		1	1			
Nederländerna	1986	2,7	1	561		704	5
Norge	1989	4,4	1	85	3 521	172	20
Portugal	1983	0,7	3	191	635	202	22
Spanien	1986	0,5	1	408	626	435	
Storbritannien	1989	2,7	2	554			
Sverige	1987	5,4	1	15	5 387	38	51
Schweiz	1986	3,7	1	13			33
Väst-Tyskland	1989	1,5	7	201		628	36
Österrike	1987	1,0	1	796		1 434	9

Källa: Euromonitor

Mest böcker per invånare har biblioteken på Island, 6,6 stycken.

Välfärdsstatens kris?

Den västeuropeiska välfärdsstaten befinner sig i kris, eller åtminstone i det mest omprövande skedet sedan uppbyggnadsåren. I alla länder har man accepterat utmaningen att söka reformera de sociala skyddssystemen så att de i framtiden mera aktivt kan medverka till högre ekonomisk tillväxt.

De följande kapitlen handlar till stor del om den sociala tryggheten och de olika lösningar som kommit att gälla i de västeuropeiska länderna för familj- och barnomsorg, arbetsmarknad, hälsovård, äldrevård, boende och utbildning, dvs mycket av det som är synonymt med välfärd.

Vid jämförelser mellan länderna är det lätt att förlora sig i detaljer, skillnader och likheter. Därför kan det vara bra att först påminna om att välfärd är ett begrepp med svårfångad innebörd. En mycket stor del av vardagens viktiga omsorg och vård sker fortfarande i Västeuropa inom familj och små grupper av närstående människor, på samma vis som i jordbrukarsamhället, där detta var den enda möjliga formen för ett socialt trygghetssystem.

Men övergången till det stadsdominerade industrisamhället och den dramatiskt ökade rörligheten för människorna som följde ställde helt andra krav. Samhällsutvecklingen har drivit fram alltmer allmänna system för vård och social trygghet. Familjens roll är emellertid fundamental och svarar sannolikt för djupt rotade, biologiskt betingade behov hos människan, vilket vi inte får glömma i den fortsatta läsningen.

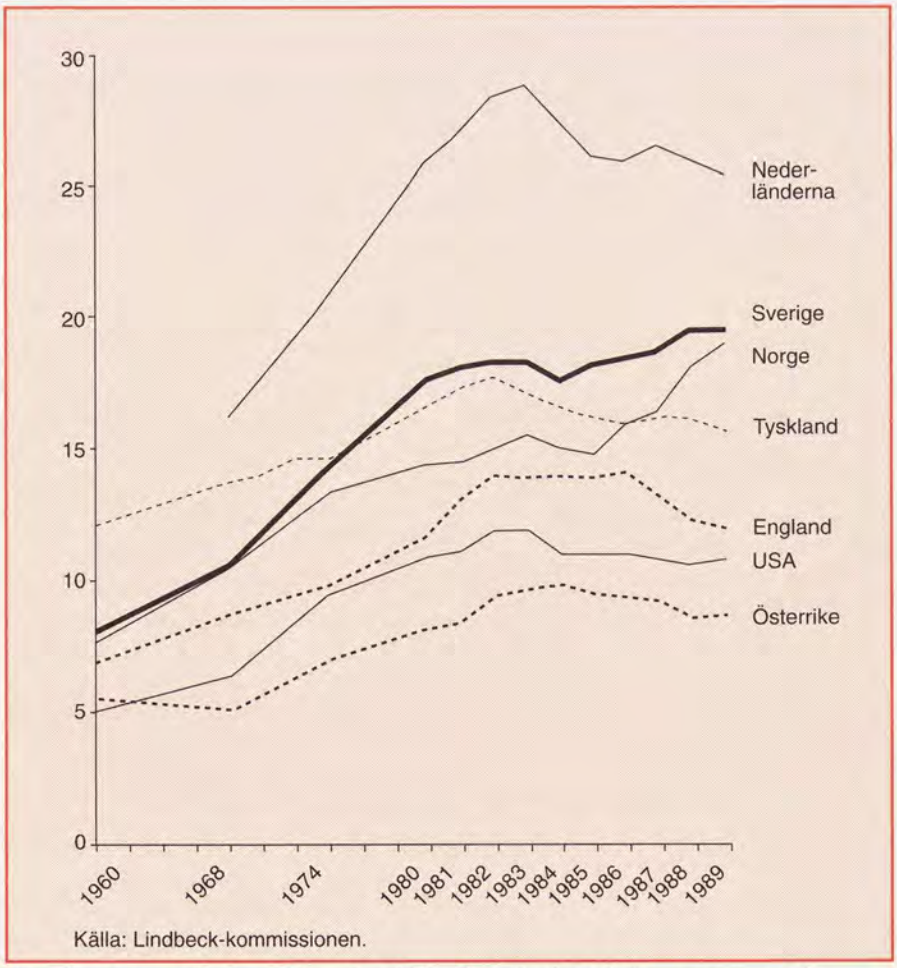
En ny typ av samhälle

Det är knappast en överdrift att påstå att efterkrigstidens välfärd representerar en helt ny typ av samhälle i Västeuropa. Medborgarnas levnadsstandard nådde aldrig tidigare höjder och deras sociala skydd gav dem en aldrig tidigare skådad trygghet. Bakom utvecklingen låg en ekonomisk tillväxt unik i sin kraft och jämnhet.

Men framemot mitten av 1970-talet bromsades uppsvinget. Återuppbyggnaden efter kriget närmade sig sin fullbordan och världsekonomin drabbades av den första oljeprischocken. Därefter har tillväxttakten dämpats och alltfler västländer fått strukturella problem med kronisk arbetslöshet och stora offentliga budgetunderskott.

Därmed har möjligheterna minskat att fortsätta välfärdsexpansionen och just nu befinner sig trygghetssystemen i den kraftigaste förändringsfasen sedan uppbyggnadsåren. Många vill tom

Diagram 1. Ständig ökning i Sverige.
(Sociala transferingar, andel av BNP).

Transfereringarna ökade snabbt under 1960- och 1970-talen i de flesta västeuropeiska länder. Ett klart trendbrott skedde i början på 1980-talet, så även i Sverige. Men därefter har de fortsatt att öka i Sverige, medan trenden varit negativ i de övriga redovisade länderna utom i Norge.

tala om en välfärdsstatens kris. Att detta skulle kunna leda till välfärdsstatens nedmontering är emellertid en misstolkning. Ingenstans i hela Västeuropa hävdar en seriös politiker något sådant.

Det är också för enkelt att hävda att välfärdsskyddets framtida utveckling endast skulle bero på de ekonomiska möjligheterna. Det finns en rad andra faktorer inom välfärdssystemen själva som likaledes pekar på ett behov av förändringar:

Behov av förändringar

*Befolkningsutvecklingen med en mycket snabb ökning av antalet åldringar i slutet av 1990-talet ändrar förutsättningarna.
*Välfärdsprogrammen börjar mogna, ja kanske tom förstelna. De är många gånger fastlåsta i organisatoriska och administrativa strukturer med 20-30 år på nacken. Därmed inte sagt att det inte finns välmotiverade behov för en fortsatt expansion.
*Tvivlet har ökat om systemen verkligen ger de eftersträvade effekterna av ökad jämlikhet i välfärd och livschanser. Tecken finns i många länder på ineffektivitet i omfördelningen mellan de "starka och svaga" i samhället och att satsningarna inte alltid ger tillräckligt "värde för pengarna".
*Likaledes frågar många ekonomer om inte systemen i sig faktiskt bidrar till de ekonomiska problem som nu alltmer hotar finansieringen av dem.
*Slutligen finns en allt starkare aning om att de tre årtiondena efter andra världskriget var unika och onormala och att 1990-talets problem och begränsningar är något vi får leva med under lång tid framåt. Välfärdskostnaderna måste överhuvudtaget anpassas till en annan tid. I så fall kan förväntningar om att vi kommer att återgå till tillväxttakten årtiondena före oljechockerna leda till allvarliga felslut i den politiska processen.

Välfärd skall medverka till tillväxt

Hitintills har den sociala tryggheten gärna betraktats som ett mål i sig. Att kunna säkra ett så bra utbud för så många som möjligt på ett jämlikt sätt har varit det aktningsvärda målet. Men i alltfler västeuropeiska länder strävar man nu mot att se välfärdssystemen som ett medel till förändring. De skall medverka i anpassningen av samhällsstrukturerna så att de bättre svarar mot de ekonomiska kraven på ständig förändring och utveckling i den internationella konkurrensen.

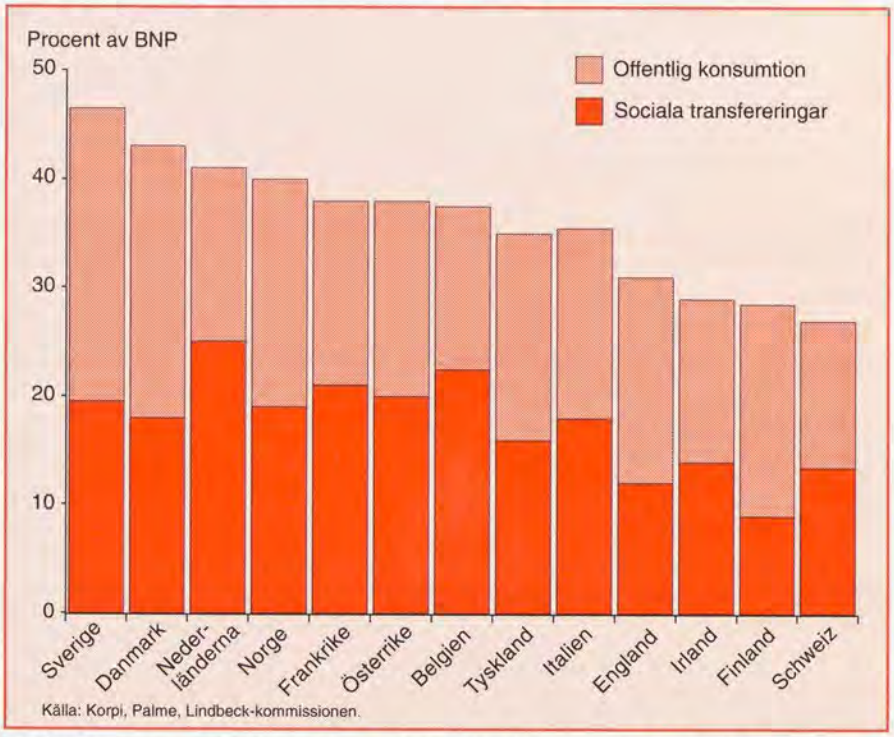
Det kommer sannolikt tvinga politiker och medborgare till svåra omprövningar, tex av fördelningen av ansvaret mellan individerna, familjen, organisationer och offentliga institutioner.

En sådan kan vara att klargöra vad som är verkliga sociala behov och vad som är mera personliga önskningar. En njurtransplantation kan säkerligen alltid passera som ett socialt behov, men kanske inte en plastikoperation för näsan. Denna distinktion finns och praktikeras redan, men den kan komma att utvecklas mycket mera och bli ett verkligt instrument i kommande reformer.

Ytterligare ett exempel: Vi kan komma att behöva ändra de offentliga utbildningssatsningarna så att vissa utbildningar och yrkesfärdigheter anses som prioriterade från samhällets synpunkt, medan "nöjesstudier" för den personliga tillfredsställelsen får finansieras på ett annat sätt.

I många länder är också trygghetssystemen uppbyggda kring föråldrade synsätt om hur arbetsmarknaden fungerar, tex att män är de enda eller huvudsakliga familjeförsörjarna, att sysselsättning är arbete mellan 8-17 fem dagar i veckan år ut och år in och att familjer består av två vuxna och ett antal barn.

Diagram 2. Mest i Sverige
Offentlig konsumtion och sociala transfereringar, andel av BNP 1990.

Välfärdsstatens storlek belyses bra av andelen offentlig konsumtion och sociala transfereringar som andel av BNP. Skillnaderna är inte dramatiska i toppen där Sverige finns överst följt av Danmark, Nederländerna och Norge. Andelen offentlig konsumtion är störst i Sverige men transfereringarna är större i Nederländerna, Frankrike, Österrike och Belgien. I uppgifterna ingår varken offentliga investeringar, ränta på statsskulden, subsidier eller andra transfereringar än de sociala.

Tabell 1 **Sverige över genomsnittet**

Reala utgifter för inkomsttransfereringar per mottagarperson, 1970- och 1980-talen. Årlig procentförändring.

	Åldringspensioner- och vård och permanent sjuka				Arbetslöshet			
	1970-79		1979-89		1970-79		1979-89	
		a)		a)		a)		a)
Danmark	1,8	0,1	1,9	0,4	-1,8	-3,4	-1,1	-2,5
Frankrike	5,0	2,2	3,3	1,2	9,6	6,7	-0,8	-2,8
Italien	4,5	1,1	5,1	2,4	10,6	7,0	-4,3	-6,8
Nederländerna	7,0	4,3	-1,2	-1,9	-5,3	-7,7	-2,3	-3,0
Norge	4,3	0,3	2,0	0,5	1,4	-2,5	8,1	6,5
Storbritannien	4,1	1,4	1,8	-0,7	-1,1	-3,7	-1,4	-3,8
Sverige	5,8	3,7	1,3	0,0	7,1	4,9	7,2	5,8
Schweiz	5,6	4,7	1,2	-1,0	1,8	0,6	-2,0	-4,1
Österrike	4,4	0,6	3,2	1,2	5,3	1,5	2,5	0,5
	Familje- och barnastöd				Tillfällig hälsovård och mödravård			
	1970-79		1979-89		1970-79		1979-89	
		a)		a)		a)		a)
Danmark	2,2	0,5	5,8	4,2	8,4	6,6	0,0	-1,5
Frankrike	3,6	0,8	3,0	1,0	2,1	-0,6	2,4	0,3
Italien	-3,2	-6,4	2,7	0,0	4,3	0,8	-3,7	-6,2
Nederländerna	3,1	0,5	-1,6	-2,4	5,5	2,9	-1,6	-2,4
Norge	-2,1	-5,9	8,6	7,0	17,2	12,7	1,9	0,4
Storbritannien	10,5	7,7	3,4	0,9	-5,7	-8,2	-0,9	-3,4
Sverige	4,7	2,6	0,0	-1,3	8,0	5,8	3,0	1,7
Schweiz	5,9	5,0	5,2	3,0	1,5	0,7	1,5	-0,7
Österrike	8,4	4,4	-0,1	-2,1	0,2	-3,4	0,4	-1,6

a) I förhållande till per capita BNP
Källa: OECD

Genomsnittet för de redovisade länderna visar att den reala tillväxttakten för inkomsttransfereringarna till de personer som behövt stöden oftast har varit större och ibland betydligt större än den reala tillväxttakten för BNP per capita.

Annorlunda verklighet

Verkligheten ser idag annorlunda ut med alltfler kvinnor i arbetslivet, familjer med en enda försörjare, ökat deltidsarbete, perioder av vidareutbildning, snabbare byten av yrke, tider av arbetslöshet, allt kortare livsarbetstid osv.

Allt detta ställer Västeuropas välfärdsstater inför mycket stora utmaningar. Frågan är hur vi ska kunna integrera den sociala välfärden och den ekonomiska tillväxten så att de blir ömsesidigt förstärkande och inte varandras fiender.

Det går att urskilja ett ganska entydigt mönster för reformarbetet. Praktiskt taget alla EU- och Eftaländer arbetar efter några eller alla av följande riktlinjer:

*Öka marknadsmekanismerna inom den offentliga sektorn,
*Decentralisering,
*Privatisering,
*Bolagisering eller omorganisation av offentliga verk och myndigheter,
*Bantning av statliga och kommunala myndigheter,
*Ändrade roller för myndigheter och mindre centralstyrning,
*Reformering av offentliga försäkringssystem.

Vissa länder har kommit längre än andra i omprövning och förändringarna sker nu slag i slag, vilket inte minst Sverige är ett exempel på. Den bild som framträder i de följande kapitlen, med uppgifter i huvudsak tom 1990 och 1991, visar alltså inte det dagsaktuella läget.

Jämförelserna i det följande måste dessutom läsas med stor försiktighet och ett öppet sinne för grundläggande skillnader i de olika ländernas kultur, attityder, institutioner, ekonomiska, politiska och sociala erfarenheter långt tillbaka i tiden.

Socialpolitiska grundlinjer

En första väg till bättre förståelse är en sortering av de socialpolitiska grundlinjerna i Västeuropa. Det visar bla de olika värderingar som ligger bakom skillnaderna i socialpolitiken, tex hur mycket service som skall administreras via de offentliga systemen och skattefinansieras och hur mycket som sker i individuell och kollektiv privat regi med egna tecknade försäkringar.

Skillnaderna ger sig också tillkänna för hur man prövar vilka som har behov av ett visst stöd, hur många som ska komma i åtnjutande av en viss förmån, vilka villkoren och ersättningsnivåerna och hur länge ersättningsperioderna ska vara och om där ska finnas andra villkor, typ karensdagar.

Det finns flera bra sätt att göra en sådan sortering beroende på vad man behöver belysa. Vi väljer en form som fokuserar på vilka som ska omfattas av ersättning och på vilka villkor. Denna skiljer på fyra modeller. De förekommer sällan renodlade utan ofta i olika sammansatta blandningar. Därför är det inte alldeles lätt att säga vilken som dominerar i ett land.

1. Den behovsprövade modellen. Den ger inte ersättning på grundval av någon allmän princip att alla har rätt att få stöd. Ersättningen betalas först ut efter en mer eller mindre grundlig prövning av behoven och möjligheten att betala. Alla västeuropeiska stater har inslag av behovsprövning, men

Tabell 2 **Flest i Sverige**

	Årlig genomsnittlig tillväxttakt, samt andel av total sysselsättning för offentligt anställda								
	Årlig tillväxt i procent				Andel av total sysselsättning, procent				
	1970 -75	1975 -79	1979 -84	1984 -90	1970	1975	1979	1984	1990
Belgien	3,0	4,1	0,9	0,7	13,6	15,6	18,3	19,9	19,9
Danmark	6,5	4,6	2,5	0,7	17,2	23,6	26,9	30,2	30,1
Finland	5,0	4,3	3,2	2,2	12,1	14,8	17,2	18,9	20,6
Frankrike	2,0	1,7	1,8	1,0	17,6	19,0	19,9	22,1	22,8
Grekland	2,6	3,3	2,2	2,5	7,4	8,2	9,1	9,4	10,1
Irland	4,1	4,5	1,9	-0,8	12,0	14,4	16,1	18,3	17,9
Italien	3,8	2,6	1,4	1,3	12,3	14,6	15,8	16,6	17,4
Luxemburg	3,0	2,2	1,5	3,0	9,4	9,7	10,6	11,3	11,4
Nederländerna	2,1	2,5	0,7	0,3	12,2	13,6	14,7	16,1	15,1
Norge	5,0	5,3	3,7	2,8	17,9	21,7	24,3	28,1	29,3
Portugal	4,0	6,2	6,2	3,4	7,9	8,5	10,5	13,3	14,6
Spanien	7,6	5,0	2,9	4,0	5,5	7,8	10,0	12,8	13,7
Storbritannien	3,1	0,8	-0,3	-0,2	18,1	20,9	21,2	21,8	19,6
Sverige	5,3	4,6	2,2	0,0	20,9	25,7	29,9	32,9	31,8
Schweiz	3,7	2,7	1,4	0,9	7,5	9,0	10,1	10,2	10,5
Tyskland	3,8	1,9	1,0	1,5	11,1	13,8	14,7	15,5	15,6
Österrike	4,1	3,0	1,9	2,7	13,2	16,3	17,6	19,1	21,1

Källa: OECD

Andelen offentligt anställda är en annan bra mätare på den offentliga sektorn och Sverige, Danmark, Norge har den utan motstycke största andelen kring 30 procent av den totala sysselsättningen. Ökningstakten har minskat dramatiskt under andra hälften av 1980-talet i alla jämförda länder.

ingenstans kan man säga att denna modell är ett dominerande inslag i socialpolitiken.

2. Grundskyddsmodellen. Den innebär statligt administrerade socialförsäkringsprogram som i princip omfattar alla medborgare oavsett inkomst. Skyddet medger dock endast ett enhetligt grundskydd till alla när de inte kan arbeta och få inkomster. Inriktningen har varit att ge tillräckligt skydd åt arbetare, medan tjänstemän och bättre betalda skall komplettera grundskyddet med egna eller kollektiva försäkringar. Grundskyddsmodellen präglar bla Storbritannien, Irland och Schweiz.

3. Den korporativa modellen. Den bygger på separata program för förvärvsarbetande inom olika yrkesgrupper som ger ersättningar i förhållande till hur stora inkomsterna är. Namnet kommer av att "sammanslutningar", korporationer av löntagare och arbetsgivare, styr och finansierar försäkringsinstitutioner ofta med staten som medfinansiär. Den korporativa modellen är ett vanligt inslag i många EU-länder, tex Belgien, Nederländerna, Tyskland, Italien, Frankrike och Österrike.

4. Den allmänna standardskyddsmodellen. Denna är en typisk efterkrigsföreteelse och nära förknippad med välfärdsstaten av nordisk modell. Den bygger på statligt administerade program till alla medborgare som får ersättning i förhållande till hur mycket inkomst de förlorar när de är tvungna att vara borta från jobbet.

Dessa fyra modeller utgör de stommar kring vilka EU - och Eftaländerna byggt upp sina välfärdssystem. Vi skall nu närmast se hur de i praktiken utvecklat sig på familjepolitikens och barnomsorgens område. Tyvärr utelämnar internationellt jämförbar och bearbetad statistik ofta de små länderna Island, Liechtenstein och Luxemburg. Ibland uppstår också besvärande luckor i redovisningen även för stora länder eftersom statistikrapporteringen helt enkelt inte existerar eller inte medger jämförelser.

En ny livsstil har vuxit fram i Västeuropa

Stora förändringar har rivit sönder sekelgamla familjebildningsmönster i Västeuropa: familjerna blir mindre, allt färre gifter sig, allt fler sammanbor, allt fler skiljer sig, allt fler lever ensamma och en allt större del av barnens fostran sker utanför familjen. En ny livsstil har växt fram.

Förändringarna har varit mycket stora och skett på ovanligt kort tid för att vara så pass omvälvande. Det är vanliga omdömen om familjeförhållandena och barnens situation i Västeuropa de senaste 30 åren.

En rad gemensamma utvecklingstrender är tydliga i alla EU- och Eftaländer:

*familjerna blir allt mindre,
*allt färre gifter sig och allt fler sammanbor,
*allt fler skiljer sig,
*allt fler barn föds utom äktenskapet,
*allt fler lever ensamma,
*allt mindre del av barnens uppfostran sker hos föräldrarna.

Dessa förändringar bryter sekelgamla beteendemönster, även om den klassiska familjebildningen med gifta föräldrar och egna barn inte var så allenarådande förr i tiden som vi kanske gärna vill tro. Ogifta föräldrar, icke sammanboende föräldrar och utomäktenskapliga barn var alls icke ovanliga i det gamla bondesamhället.

Den nya livsstilen fick något av ett genombrott på 1960-talet i Västeuropa när de svenska 40-talisterna på ett helt annat sätt än sina föräldrar prioriterade valfrihet och individualism i samlevnadsförhållanden. De introducerade samboendet, betonade ökad jämlikhet mellan könen i hem och på arbetsmarknad och praktiserade barnbegränsning som ingen generation tidigare. De nya livsmönstren slog snabbt igenom i den praktiska politiken med en sk "aktiv familjepolitik". Efterhand har en likartad utveckling tagit fart i de flesta övriga västeuropeiska länder under 1970- och 1980-talen.

Trots allt – familjen fast rotad

Men den verkliga innebörden av förändringarna är inte alldeles entydig. Trots allt är familjen en mycket fast rotad institution i Västeuropa. Dess livsmönster och moral sedan flera generationer tillbaka präglar fortfarande starkt våra samhällen och människors attityder. Ekonomiska, sociala och legala strukturer favoriserar på olika sätt traditionella familjer, ofta där mannen är den ende eller huvudsaklige familjeförsörjaren. Och detta med viss rätt - de allra flesta västeuropéer vill leva i fasta och långvariga parförhållanden och de vill ha två barn - tillsammans. Det visar attitydundersökningar i alla länder.

Bakgrunden till den nya livsstilen har att göra med hela den stora omvälvningen i industrialismens spår, uppbrottet från bondesamhället, flytten till tätorter och strikt reglerat arbete, nya former av boende, masskonsumtion, kraftigt ökad utbildning och ändrade könsroller.

Men det är också helt klart att den aktiva politiken spelat en pådrivande roll. Forskarna brukar peka på två stora västeuropeiska idétraditioner, den konservativa/religiösa och den socialistiskt/socialdemokratiska, som på olika sätt medverkat i den familjepolitiska förändringsprocessen:

Den konservativa traditionen, menar man, dominerar i länder som Belgien, Tyskland, Österrike och Italien där det finns starka och stabila, religiöst förankrade partier. I dessa länder ser många medborgare familjen som en mycket viktig samhällsinstitution. Det religiösa momentet i politiken har favoriserat satsningar på familjepolitik, med stöd åt mödravård, fattiga familjer och förr i tiden familjer med en enda försörjare. Även i Frankrike dominerar den konservativa traditionen, men där har de religiösa partierna aldrig fått något riktigt fäste.

Den socialdemokratiska traditionen har istället betonat individen som samhällets basenhet och dennes möjligheter till jämlika egna val. Den representeras bla av de nordiska länderna. Denna betoning har passat utvecklingen av industrialismen som krävt bättre utbildning, rörlighet och anpassning av arbetskraften inte minst när det gäller kvinnornas sociala ställning.

De senaste decenniernas förändringar är så stora att statistiken inte alltid hunnit med. Tolkningen av faktauppgifterna måste därför vara försiktig. Så tex var 1960 giftermål fortfarande detsamma som att en familj bildades. Skilsmässorna gav en god bild av antalet familjer som upplösts och de nyföddas familjesituation förklarades rätt bra av uppgifterna om antalet barn födda utom äktenskapet. Så är det inte idag.

Giftermålen minskar

Antalet giftermål började minska i Sverige i slutet av 1960-talet. På fem år gick de ned från ca 55 000 till under 40 000 per år och nivån har därefter varit ganska stabil. Men familjebildningen har inte alls minskat lika mycket. Större delen av bortfallet har kompenserats av antalet sambopar.

Den gamla typiska kärnfamiljens olika roller har därmed förändrats. Förr var den samhällets enda välfärds- och vårdinstitution för de allra flesta män-

niskor. Idag har offentliga institutioner tagit över stora delar av detta ansvar. Daghem, fritidshem och skola svarar för en stor del av barnens uppfostran. De äldre får vård och tillsyn av kommunalt eller privat anställda personer och är sällan sammanboende med barn och barnbarn som i jordbrukarsamhället.

Ja, staten har tom tagit ett ansvar för familjernas ekonomi genom att på olika sätt ge lättnader, bidrag och stöd till främst de som har barn. Allt detta kallas med en otydlig term för familjepolitik och dess inriktning och betydelse skall vi snart granska närmare.

Men först ska vi se vad som hänt med Västeuropas idag ca 140 miljoner hushåll under de senaste årtiondena.

En första viktig förändring i de nya familjemönstren är de allt lägre födslotalen, dvs att det föds allt färre barn. Antalet födda barn per kvinna har sedan 1965 gått ned med mellan 15 och 50 procent, från 2,5–3 barn till ca 1,5-2 barn. Demograferna väntar nu att nedgången skall stabilisera sig det närmaste årtiondet. Se tabell 1. Vi kan samtidigt se en tendens till att föräldrar vill ha sina barn senare i livet.

Tabell 4.1 Det föds allt färre barn

	Antalet födda barn per kvinna; prognos för år 2000		
	1970	1991	2000
Belgien	2,2	1,7	1,6
Danmark	1,9	1,7	1,6
Finland	1,8	1,9	1,8
Frankrike	2,5	1,8	1,8
Irland	3,9	2,1	2,1
Italien	2,4	1,3	1,4
Nederländerna	2,6	1,6	1,6
Norge	2,5	1,9	1,8
Spanien	2,8	1,3	1,5
Storbritannien	2,4	1,8	1,8
Sverige	1,9	2,1	1,9
Schweiz	2,1	1,6	1,7
Tyskland	2,1	1,4	1,6
Österrike	2,3	1,6	1,6

Källa: Världsbanken

Antalet födda barn per kvinna har sedan 1965 minskat från 2,5-3 barn till ca 1,5-2 i Västeuropa.

Diagram 1. Äldre mödrar.
Genomsnittlig ålder hos förstagångsmödrar i EU.

Genomsnittsåldern för de första barnet sjönk fram till 1970. Därefter har den stigit till över 26 år i EU-länderna och till 27 år i Sverige.

Barnafödandet koncentreras också till en allt kortare period, barnen kommer tätare.

Familjerna allt mindre

Ett märkligt trendbrott skedde 1970 i EU:s tolv medlemsländer. Fram till den tidpunkten sjönk genomsnittsåldern för när det första barnet föddes till ca 24,5 år. Se diagram 1. Därefter har den stigit till över 26 år. Efta-länderna visar samma utveckling och i Sverige är genomsnittskvinnans ålder för första nedkomsten nu över 27 år.

En andra typisk förändring är att familjerna har blivit mindre. Om tre- och fyrapersonershushållen var norm på 1950- och 1960-talen är genomsnittet nu närmare 2,5 personer per hushåll. Speciellt låga tal har Sverige och Schweiz (2,27), Danmark (2,19) och Tyskland (2,10). För tyskarnas del slår det mycket stora antalet äldre ensamstående kvinnor igenom, bla änkor som mist sina män i kriget. De överlägset största hushållen finns på Irland med 3,84 personer i genomsnitt. Se tabell 2.

Tolkningen av hushållsbegreppet kräver försiktighet. Vi beskriver ett genomsnitt av något som EU:s statistikorganisation Eurostat definierar som: En eller flera människor som lever under samma tak och intar sina måltider tillsammans. Statistiken påverkas av om landet har hög medelålder där-

Tabell 4.2 Allt mindre familjer

	Genomsnittlig hushållsstorlek, antal personer		
	1977	1985	1991
Belgien	2,82	2,59	2,57
Danmark	2,40	2,25	2,19
Frankrike	2,76	2,56	2,49
Grekland	3,30	2,78	2,69
Irland	3,87	3,92	3,84
Italien	3,10	3,03	3,02
Luxemburg	2,79	2,67	2,66
Nederländerna	2,80	2,45	2,31
Norge	2,78	2,47	2,42
Portugal	3,25	2,93	2,91
Spanien	2,74	2,61	2,53
Storbritannien	2,73	2,58	2,57
Sverige	2,27	2,16	2,27
Schweiz	2,62	2,28	2,27
Tyskland	2,42	2,18	2,10
Österrike	2,71	2,56	2,48

Källa: Euromonitor

Familjerna har blivit mindre och Sverige, Schweiz, Danmark och Tyskland har särskilt låga tal. Befolkningar med en stor andel äldre har mindre familjer då kvinnor överlever männen med många år och ofta bildar ensamhushåll.

Tabell 4.3 Allt fler ensamma

	Hushållsstorlek, procent, senaste år				
	År	1 person	2 personer	3 personer	4 personer	5+ personer
Belgien	1981	23,2	29,7	20,0	15,7	11,4
Danmark	1991	34,0	33,0	15,0	13,1	4,9
Finland	1989	31,1	29,1	16,7	15,3	7,9
Frankrike	1984	24,2	29,2	18,5	16,8	11,3
Grekland	1989	18,5	26,0	19,5	22,5	13,5
Irland	1986	18,2	20,3	14,8	16,1	30,6
Island	1986	14,0	31,3	22,7	16,9	15,1
Italien	1982	12,9	22,0	22,4	21,2	17,6
Luxemburg	1988	21,8	29,0	21,0	16,5	11,7
Nederländerna	1990	29,3	28,9	15,6	18,5	6,0
Norge	1990	35,4	25,9	15,2	15,1	8,3
Portugal	1988	15,0	23,0	27,0	20,0	15,0
Spanien	1986	12,0	24,0	27,0	18,5	18,5
Storbritannien	1987	25,0	32,0	17,1	13,1	6,0
Sverige	1990	40,6	31,1	12,3	11,8	4,2
Schweiz	1983	13,4	15,9	20,2	33,1	17,4
Tyskland	1990	35,0	30,5	17,1	12,5	4,9
Österrike	1991	27,9	27,7	18,0	15,9	10,5

Källa: Euromonitor

Ensammast lever man i Sverige där andelen ensamhushåll är 40 procent, störst i Västeuropa.

för att åldringars hushåll i stor utsträckning består av en person, oftast en ensam kvinna. Detsamma gäller sysselsättningsläge och utbildningsmöjligheter för unga. Har de jobb flyttar de hemifrån tidigare. En rad andra ekonomiska och sociala faktorer har liknande effekter.

Men allt mindre familjer är ett klart gemensamt nutidsfenomen i alla länder. Enpersonhushållen representerar idag mellan en femtedel och en fjärdedel av alla hushåll i Västeuropa. I Tyskland och Danmark är andelen en tredjedel. I Sverige är över 40 procent av alla vuxna ensamstående, en ökning från 36 procent 1975. Se tabell 3.

Skillnader mellan norr och söder

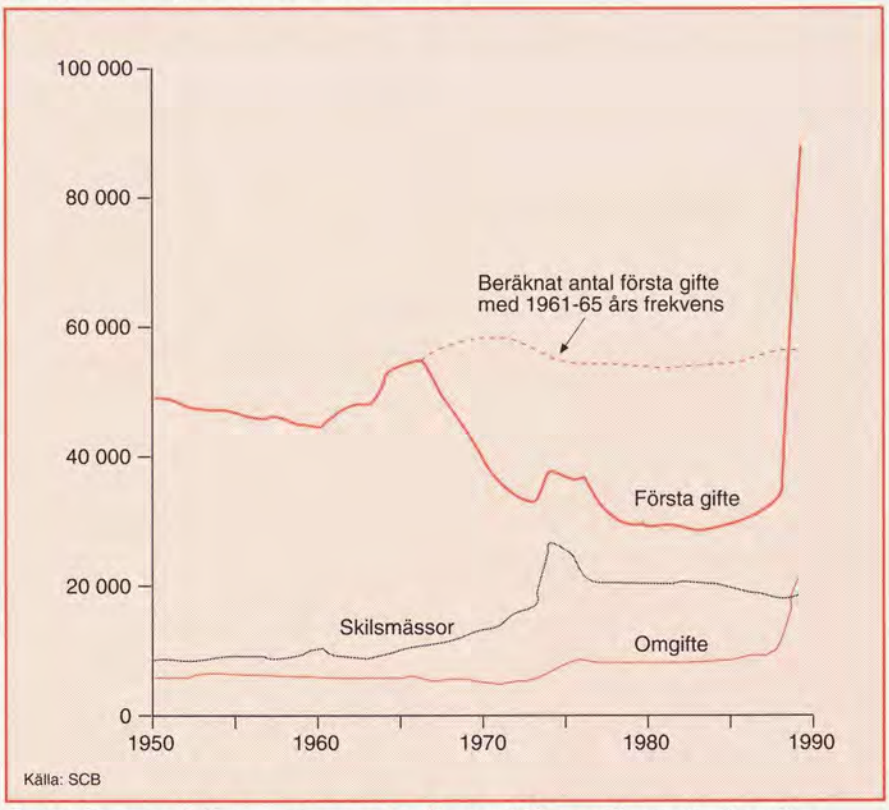
Hushålls- och familjebildningsmönstret visar också de traditionella skillnader vi kan vänta oss mellan norra och södra Västeuropa. Familjerna i medelhavsländerna Italien, Spanien, Grekland och Portugal tenderar att vara större och följaktligen är också antalet enpersonershushåll lågt, i allmänhet mellan 15-20 procent av totala antalet hushåll. Religion, tradition och legala förhållanden är sannolikt en del av förklaringen.

Den tredje stora familjeförändringen är de allt färre giftermålen och den kraftiga ökningen av sammanboendet. I Sverige slog förändringen igenom plötsligt i slutet av 1960-talet. Det ligger nära till hand att vilja se ett samband med den sk 68-generationen, dvs ett genombrott för ett starkare individualistiskt ideal och en ny syn på relationerna mellan könen.

I vilket fall som helst, giftermålsfrekvensen föll på fem år med över 30 procent och har sedan legat på en ganska stabil nivå strax under 40 000 per år. Bortfallet visade emellertid inte på något stort avståndstagande till parförhållanden i och med att antalet sambopar ökade från 300 000 till över 380 000. Se diagram 2.

I de övriga västeuropeiska länderna

Diagram 2. Ras för giftermål i Sverige.
Antal giftermål, omgiften och skilsmässor i Sverige.

Fyrtiotalisterna och 68-generationen svarar för ett märkligt trendbrott när giftermålen plötsligt började sjunka kraftigt 1967. Sambopar blev därmed ett nytt begrepp.

Tabell 4.4 På väg upp igen

	Antal giftermål, 1000-tal				
	1960	1970	1980	1988	1989
Belgien	65,2	73,2	66,3	59,0	63,5
Danmark	35,8	36,3	26,4	32,0	30,8
Frankrike	319,9	393,6	334,3	271,1	280,8
Grekland	58,1	67,4	62,3	47,8	61,4
Irland	15,4	20,7	21,7	17,9	17,6
Italien	387,6	395,5	322,9	315,4	311,6
Luxemburg	2,2	2,1	2,1	2,0	2,2
Nederländerna	89,1	123,6	90,1	87,8	90,2
Portugal	69,4	81,4	72,1	71,0	73,2
Spanien	235,9	247,4	220,6	214,8	218,0
Storbritannien	393,6	471,0	418,4	394,5	395,0
Sverige a)	56,5	41,2	37,2	40,4	36,8
Tyskland	521,4	444,5	362,4	397,7	397,0
Europa 12	**2 194,1**	**2 357,2**	**2 000,2**	**1 911,7**	**1 941,3**

a= genomsnittet 1961/65, 1971/75, 1981/85, 1990, 1991
Källor: Eurostat, SCB

Giftermålsutvecklingen är mest dramatisk i Sverige med en nedgång från över 56 000 giftermål per år 1960 till 36 800 1989.

har vi en likartad utveckling med en fördröjning på ca fem år. 1972 vände den dittills stigande giftermålsfrekvensen kraftigt nedåt i EU, från en topp på nära 2,4 miljoner ingångna äktenskap till en botten 1985 på 1,9 miljoner. Därefter vänder kurvan sakta uppåt igen. Tyvärr har statistiken för samboförhållanden stora brister i många länder varför det knappast går att dra några säkra slutsatser om den allmänna utvecklingen för parförhållanden. Se diagram 3 och tabell 4.

Giftermål allt senare

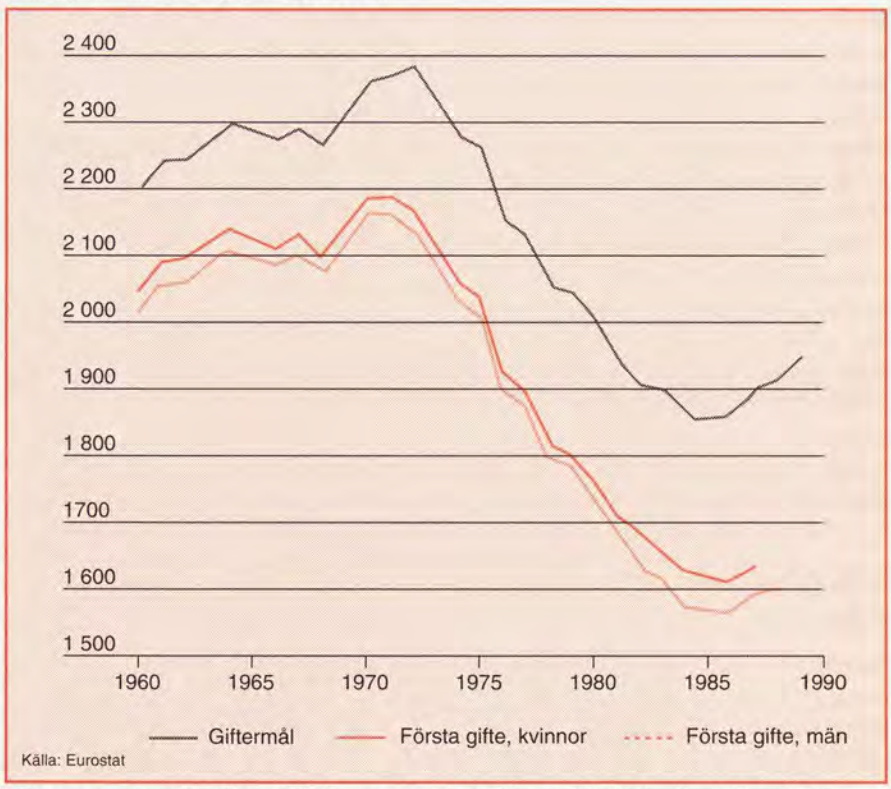
Även i Sverige har vi sett en tendens till ökning av antalet giftermål andra hälften av 1980-talet. En del av förklaringen till upp- och nedgångarna är sannolikt demografiska, dvs förändringar av befolkningen i giftasvuxen ålder. Men vi måste också räkna med att andelen människor som gifter om sig ökat, i EU har den siffran mer än fördubblats jämfört med 1960, i kombination med andra svårfångade attitydförskjutningar.

En sådan är att åldern för första giftermålet stigit under 1980-talet i hela Västeuropa. 1960 låg genomsnittsåldern på 27 år för män och 24 år för kvinnor i EU-staterna. Därefter sjönk den med ungefär 1,5 år för män och 1 år för kvinnor till mitten av 1970-talet för att åter öka till över 27 år för männen och snart 25 år för kvinnorna i slutet av 1980-talet. Sverige har den högsta giftermålsåldern med 30 år för männen och 28 år för kvinnorna år 1990. Se diagram 4.

Hur familjebildningen kan påverkas av samhällets regelverk visar giftermålsboomen i december 1989 i Sverige. Under denna månad var antalet par som gifte sig 60 000 fler än vanligt. Året visade dubbelt så många vigslar som förväntat och genomsnittsåldern för giftermål gick upp till 34 år för män och 32 år för kvinnor. Skälet var en lagändring som tvingade fram alla dessa giftermål för att kvinnan skulle kunna få änkepension om mannen avlider. Se åter diagram 2.

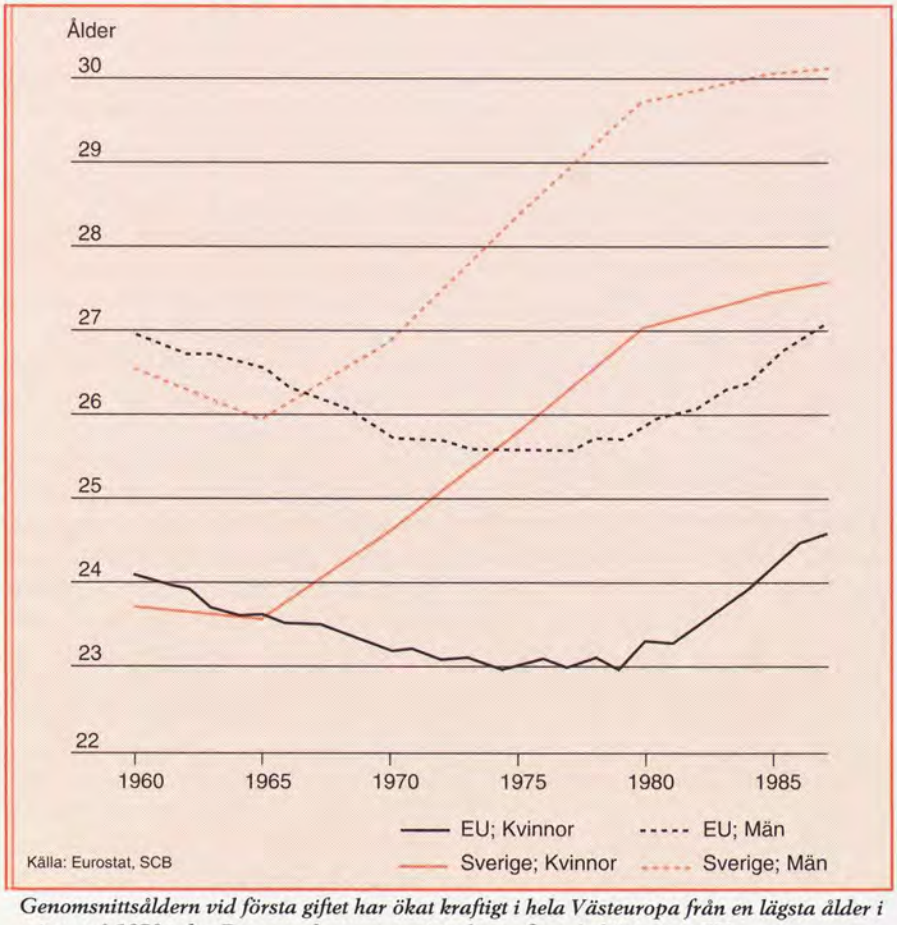
Den västeuropeiska trenden är alltså tydlig, yngre människors intresse för

Diagram 3. Också i EU
(Antal giftermål och omgiften i EU, 1000-tal.

Den västeuropeiska giftermålsfrekvensen vände kraftigt nedåt 1972 och nådde en botten 1985. Därefter har den stigit igen. Någon bra sambostatistik finns inte varför det är svårt att allmänt yttra sig om parrelationernas utveckling.

Diagram 4. Allt äldre bröllopspar
((Genomsnittlig ålder vid första giftet i EU och Sverige).

Genomsnittsåldern vid första giftet har ökat kraftigt i hela Västeuropa från en lägsta ålder i mitten på 1970-talet. Det svenska genomsnittet ligger flera år högre än i EU.

Tabell 4.5 Dramatisk ökning av skilsmässorna

	Antal skilsmässor, 1000-tal			
	1960	1970	1980	1988
Belgien	4,6	5,2	14,5	20,8
Danmark	6,7	9,5	13,6	14,7
Frankrike	30,2	38,9	81,1	106,1
Grekland	20,5	3,5	6,7	8,6
Italien	–	–	11,8	30,8
Luxemburg	0,2	0,2	0,6	0,8
Nederländerna	5,7	10,3	25,8	27,9
Portugal	0,7	0,5	5,9	9,0
Spanien	–	–	–	21,1
Storbritannien	25,9	63,2	159,7	165,7
Sverige	9,56	12,9	19,8	19,4a
Tyskland	48,9	76,5	96,2	128,7
Europa 12	**125,3**	**207,8**	**415,8**	**534,2**

a= 1991
Källa: Eurostat, SCB
Skilsmässoutvecklingen är dramatisk med antal som ökat fyra till fem gånger sedan 1960. I EU var antalet 125 000 1960 och över en halv miljon i slutet på 1980-talet.

Tabell 4.6 Många äktenskap i kras

	Giftermål och skilsmässor per 1000 invånare, 1990	
	Giftermål	Skilsmässor
Belgien	6,5	2,0
Danmark	6,1	2,7
Finland	4,8	2,6
Frankrike	5,1	1,9
Grekland	5,4	0,6
Irland	5,0	..
Island	4,6	1,8
Italien	5,4	0,4
Luxemburg	6,1	2,3
Nederländerna	6,4	1,9
Norge	5,2	2,4
Portugal	6,9	0,9
Spanien	5,5	0,6
Storbritannien	6,8	2,9
Sverige	4,7	2,3
Schweiz	6,9	2,0
Tyskland	6,2	2,2
Österrike	5,9	2,1

Källa: Eurostat

Antalet giftermål och skilsmässor per 1 000 invånare antyder att vart tredje eller vart fjärde äktenskap riskerar gå i kras.

äktenskap har minskat. Samtidigt visar de existerande äktenskapen allt större bräcklighet. Den fjärde stora familjeförändringen är därmed den kraftigt ökande andelen skilsmässor.

Dramatisk ökning av skilsmässor

Utvecklingen är dramatisk med antal som ökat fyra till fem gånger sedan 1960. I EU var antalet skilsmässor 125 000 1960 och är nu uppe i över en halv miljon varje år. Det är åter det märkliga trendskiftet i slutet av 1960-talet för Sveriges del och första hälften av 1970-talet för övriga västeuropeiska länder som ger sig tillkänna. Se tabell 5.

I Sverige låg skilsmässorna ganska stabilt kring 8 000-10 000 per år under hela efterkrigstiden. Därefter ökade antalet kraftigt till ett topp på över 20 000 1974 varefter takten planat ut på denna nivå. I övriga Västeuropa tycks ökningen ha stagnerat i slutet på 1980-talet.

Skilsmässofrekvensen är nu högst i de nordiska länderna och i Storbritannien. Skillnaderna är mycket stora jämfört med medelhavsländerna. Italien redovisar tex endast ca en femtedel så stor andel som i Norden. Processen att upplösa äktenskapet är också mycket lång och prövande i just det landet. Statistiken 1990 antyder att vart tredje, fjärde äktenskap riskerar att gå i kras i Västeuropa och nära hälften i Norden. Se tabell 6.

Med en kanske cynisk formulering

Tabell 4.7 **Utomäktenskapliga barn allt fler**

	Barn födda utom äktenskapet, antal på 1000 levande födda		
	1970	1980	1990
Belgien	28	41	110
Danmark	110	332	460
Frankrike	68	114	284
Grekland	11	15	20
Irland	27	50	126
Italien	22	43	63
Luxemburg	40	60	129
Nederländerna	21	41	114
Portugal	73	92	147
Spanien	14	39	100
Storbritannien	80	115	279
Sverige	185	397	470
Tyskland	55	76	155

Källa: Eurostat, SCB
Nära hälften av alla barn föds utom äktenskapet i Danmark och Sverige och andelen ökar kraftigt i EU, en följd av allt färre giftermål.

kan man konstatera att det funnits ett stort behov av fler skilsmässor i Västeuropa. Antalet har nämligen ökat i takt med att lagstifningen gjort det lättare att upplösa äktenskap. Det har vi ett typiskt exempel på i Sverige år 1974 då proceduren förenklades för äktenskap utan barn. Det medförde en kraftig uppgång i skilsmässorna under detta år. Nu är det bara Irland som fortfarande inte har någon procedur för att upplösa äktenskap. Men orsaksförklaringen till den allmänna trenden är mycket mer mångfacetterad än så med påverkan av en rad förändringar i ekonomiska och sociala förhållanden liksom i traditioner och attityder.

Allt färre barn i äktenskapet

En femte stor förändring är en väldig ökning i antalet barn födda utom äktenskapet. Själva begreppet "utom äktenskapet" är fortfarande laddat med moraliska associationer, men utvecklingen är naturlig, med färre giftermål och fler samboförhållanden. I EU-länderna har antalet ökat från ca 4-5 procent av alla födda 1960 till idag 17 procent.

Alla länder visar samma trend men ökningstakten är olika liksom antalet i utgångsläget 1960. Så tex föds idag nära hälften av alla barn utom äktenskap i Danmark och Sverige, ungefär en fjärdedel i Frankrike och Storbritannien men endast två till tio procent i Medelhavsländerna, Belgien och Nederländerna. Se tabell 7.

Alla dessa förändringar ger fog för talet om ny livsstil. Men det vore sannolikt förhastat att dra slutsatsen att familjen är en utdöende institution. Västeuropa har istället fått en ny typ av familjebildning, för - som vi redan påpekat - unga vill leva i stabila parrelationer och de vill ha barn tillsammans.

Kärnfamiljen är trots allt fortfarande västeuropéernas främsta trygghetscentrum, men rörligheten i och mellan parrelationerna är större. Unga föredrar kanske att pröva relationen i ett samboförhållande, de gifter sig eller gifter sig inte. Gifta upplöser sina äktenskap oftare, gifter om sig eller slår sig ned i nya samboförhållanden. Ensamperioderna mellan parförhållandena tycks bli längre. Under vissa tider består familjen av en ensam moder med barn, allt oftare en genomgångsfas mellan fastare relationer.

Familjepolitiken alltmer i centrum

Familjepolitiken har blivit ett allt viktigare område med stort engagemang hos medborgare och politiker. Den västeuropeiska trenden går mot alltmer generella åtgärder med inkomstöverföringar till barnfamiljerna och stöd som syftar till ökad jämställdhet mellan könen.

Vad som är orsak och verkan är svårt att avgöra, men uppenbart är att förändringar i samhällets regelverk samverkar med de stora förändringarna i familjemönstren. Politikerna har velat svara på tydliga ekonomiska och sociala förändringar liksom ändrade traditioner och attityder hos framför allt yngre familjebildare. De nya regelverken har i sin tur påverkat formerna för familjebildningen.

Över hela Västeuropa har den sk familjepolitiken och barnomsorgen blivit ett av de allra mest uppmärksammade områdena under det senaste decenniet. Och det är uppenbart att det är en politik som i högsta grad engagerar medborgarna därför att den så direkt påverkar deras vardag med arbets- och förtjänstmöjligheter, barn och äktenskapsförhållanden samt jämställdhet mellan könen.

Man kan spåra två olika huvudmålsättningar långt tillbaka i tiden bakom den praktiska utformningen: dels en socialpolitisk med ambitioner till utjämning mellan olika medborgargrupper dels en befolkningspolitisk, som syftar till att befrämja befolkningstillväxten. Dessa två traditioner har så småningom närmat sig varandra till en mer allmän och gemensam uppfattning om familjepolitikens stora betydelse för samhällets bästa.

Drivande i utvecklingen har varit vänsterpartier och fackliga organisationer och konservativa partier med katolsk tradition. Socialforskarna har kunnat påvisa klara samband mellan styrkan för sådana politiska grupperingar och den praktiska utformningen av familjepolitiken, dess omfattning och nivån på stöden.

Säkerhetsnät och idealism

Begreppet är otydligt, men kortfattat

kan man säga att familjepolitik söker påverka förhållanden för familjer som har eller kan ha barn. Den uppfattas mycket olika i de västeuropeiska länderna. Hos några är det i första hand fråga om att skapa ett rimligt säkerhetsnät, i andra är det laddat med ett stort mått av idealism och målsättningar att ge valfrihet åt familjens medlemmar, att förbättra arbetsmarknadens funktionssätt och bidra till ökad jämställdhet.

I grova drag kan man särskilja tre västeuropeiska typer av aktiv familjepolitik som förekommer i mer eller mindre renodlad form i länderna eller i olika blandningar:

*Den generella, mycket aktiva och djupgående familjepolitiken. Den är typisk för länder som Frankrike, Norge och Sverige.

*Den selektiva och aktiva familjepolitiken, representerad av Danmark, Finland, Österrike, Tyskland.

*Länder med endast en rudimentär familjepolitik, med England som i stort sett enda representant i Europa.

Familjepolitiken har en rad olika målsättningar där den kanske vanligaste och äldsta är tanken att söka påverka befolkningsutvecklingen. Bakom ligger farhågorna att låga födelsetal är en fara för nationen och dess välfärd och därför behöver staten på olika sätt stödja familjebildning och uppmuntra barnafödandet.

Frankrike är typiskt. De låga födelsetalen under 1930-talet fick regeringen att börja ge kontantstöd till familjerna efter hur många barn de hade. Denna politik utökades under 1950-talet med en stark social ambition att underlätta situationen för de fattiga familjerna. Under 1980-talet har sedan familjepolitiken byggts ut till ett mycket omfattande system av familjestöd och allmän barnomsorg.

Sverige ett exempel

Den svenska familjepolitiken har ungefär samma bakgrund som den franska och började också under 1930-talet då de mycket låga födslotalen oroade. Under 1940-talet beslöt politikerna ge hjälp till barnstugor, social hemhjälp, husmorssemestrar, fria skolmåltider och livsmedelsrabatter för barnfamiljer. De ersattes 1948 då de allmänna barnbidragen infördes. Då togs också barnavdraget vid beskattning bort.

Den fortsatta svenska utvecklingen kan tjäna som ett exempel på vad en generell familjepolitik i Västeuropa är idag. 1948 infördes också ett behovsprövat familjebostadsbidrag till familjer med två barn. Det har därefter ökat i realt värde liksom barnbidraget som fördubblats jämfört med 1948. Vidare har det offentliga tagit över kostnader som skolavgifter och kraftigt utökat barntillsynen med målsättningen att alla barn mellan 1,5 år och sju år med arbetande föräldrar skall ha tillgång till daghemsplatser.

Vidare infördes flerbarnstillägg 1982. En trebarnsfamilj får ett halvt barnbidrag extra och de som har ännu fler får ett helt barnbidrag extra för varje barn. Barn över 16 år får också studiestöd. Ensamstående föräldrar kan få bidragsförskott om den andre föräldern slarvar med understödet eller har mycket låga inkomster. Därtill har mödravården och barnvården kraftigt byggts ut.

Föräldraförsäkringen i Sverige är hittills unik i Västeuropa i längd och omfattning och möjligheter för båda föräldrarna att utnyttja förmånerna. Just nu diskuteras införandet av ett beskattat allmänt vårdnadsbidrag till förälder som stannar hemma och tar hand om sitt barn, vilket sannolikt skulle ytterligare öka förmånerna.

I flera länder har familjepolitiken ofta i första hand vuxit fram ur en särskild omsorg om de fattiga barnen och deras föräldrar. Typiskt är Irland där förmånerna särskilt tar sikte på fattiga mångbarnsfamiljer och ökar stödet kraftigt ju fler barn som finns i familjen. Samma principer tillämpas ofta i andra katolskt dominerande länder i södra Europa.

Skapa lika möjligheter

En tredje motivering till familjepolitiken kan vara viljan att ge valfrihet och att skapa neutralitet i familjebildningsmönstren. Individen, ovsett man eller kvinna, ska ha lika möjligheter att förverkliga sig själv, att träffa val om sin framtid, utan att ekonomiska, traditionsbundna och könsrelaterade nackdelar hindrar. Staten träder in för att undanröja sådana genom att på olika sätt utjämna förutsättningarna för barn och individer oavsett social bakgrund och ekonomisk ställning, tex mellan barnfamiljer och de som inte har barn, mellan familjer med få eller många barn, mellan familjer med en eller två föräldrar.

Denna syn på familjepolitiken sammanfaller ofta med en fjärde motivering nämligen viljan att påverka könsrollerna och arbetsmarknadens funktionssätt. Det är bra för samhället om allt fler kvinnor deltar i arbetsmarknaden, eller, vilket faktiskt också kan vara en motivering, att ge kvinnor möjlighet att dra sig ur arbetsmarknaden.

De skandinaviska länderna är typiska företrädare för motiveringar som valfrihet och neutralitet liksom även viljan att på politisk väg påverka könsroller och arbetsmarknad. Det sista gäller också allt fler länder i Västeuropa som nu ser välutbildade kvinnor sälla sig till arbetskraften i en aldrig tidigare skådad takt. Deras krav på jämställdhet går hand i hand med statens behov av att se denna utbildningsinvestering ge resultat.

I Tyskland och en rad andra länder hörs allt oftare argumentet att den traditionella kvinnorollen med ansvar för barnen medför kostnader för samhället. Ett uppmärksammat tysk exempel är att endast en tredjedel av alla utbildade kvinnliga läkare utövar sitt yrke därför att familjeplikterna hindrar dem.

Alla dessa motiveringar bildar en alltmer gemensam grund för de flesta västeuropeiska länders familjepolitik. Och det är knappast en överdrift att säga att allt fler rör sig i riktning mot den modell som Sverige har. En starkt pådrivande faktor har bla varit de ökade kvinnliga kraven på likabehandling och viljan och behovet att ge småbarn en bättre och mer likvärdig omvårdnad och inskolning i samhället.

Problem på senare år

Men familjepolitikens problem har förvärrats på senare år och det är inte alldeles orättvist att sätta frågetecken för den framtida reformtakten. Den låga tillväxten, de väldiga offentliga budgetunderskotten i många länder samt den mycket höga, och som det verkar kroniska arbetslösheten, sätter de ekonomiska resurserna under press och jämställdhetspolitiken på hårda prov. I konkurrensen om allt färre jobb finns en grogrund för de traditionella könsrollerna.

Men huvudtrenden i hela Västeuropa har hittills varit att familjepolitiken blivit alltmer generell och strävat efter en inkomstöverföring till barnfamiljernas förmån och en inriktning mot att utjämna ansvarsbördan för hem och barn mellan könen.

Familjepolitikens innehåll och utformning skiljer sig kraftigt åt mellan länderna, vilket bla framgår av tablån i detta kapitel som visar förmånerna i 16 länder i samband med barnafödsel. Här ska vi bara redogöra för den allmänna utvecklingen av stödens storlek och kostnader och vi gör ingen distinktion mellan familjestöd, föräldrarstöd och barnomsorg. Ett särskilt avsnitt beskriver barnomsorgen mer i detalj.

Ett allmänt familjestöd förekommer ofta i två huvudformer, kontantstöd och eller skattereduktioner. Kontantstödens utformning visar en väldig variationsrikedom och kan utgå till alla som är medborgare eller enbart dem som är i arbetskraften eller har anställning eller tillhör en viss fackförening osv. Ofta betalas de ut till modern. De kan vidare vara behovsprövade eller utgå i proportion till inkomst eller lika för alla. Sådana stöd kan också variera från några få procent av inkomsten till 20-30 procent.

Variationsrikedomen är mindre vad gäller skattelättnaderna och skatteavdragen. De är ofta kopplade till hur många barn som finns i familjen.

Öka värdet och träffsäkerheten

Ett av huvudsyftena är att lätta familjernas försörjningsbörda, att föra över resurser till barnfamiljer och särskilt de med många barn. Tendensen under 1980-talet har varit att öka stödens värde och att förbättra "träffsäkerheten", dvs att se till att de går till dem som bäst behöver dem. Sålunda har Tyskland mer eller mindre tagit bort sitt allmänna stöd till flerbarnsfamiljer och riktat in det till låginkomstfamiljer. Italien har gjort likadant med minskat kontantstöd till höginkomstfamiljer och ökat stöd till de sämre ställda. Rika får tex inget barnbidrag alls. Spanien har organiserat om ett allmänt inriktat stöd så att det i första hand går till de mest behövande.

OECD har försökt att uppskatta förändringen av värdet på de samlade kontanta familjestöden i en stor del av sina medlemsländer i termer av köpkraftpariteter och i dollar per person under 15 år. Se tabell 8.

Det franska stödet var överlägset störst 1960 med ett värde på 657 dollar. Därefter kom det svenska med 408 dollar som fördubblades fram till 1984. Det ger en årlig ökningstakt på nära tre procent för Sverige. 1984 hade fem länder högre stöd än Sverige och den svenska tillväxttakten hade

Tabell 4.8 Frankrike mest generöst

	Värdet av kontanta familjestöd, i 1980 års dollar omräknat till köpkraftspariteter, per person under 15 år					
	1960	1973	1979	1984	Årlig genomsnittlig tillväxttakt, procent	
					1960-84	1979-84
Danmark	145	762	847	1 012	8,4	3,6
Finland	151	164	313	383	4,0	4,1
Frankrike	657	878	1 110	1 305	2,9	3,3
Grekland	–	41	86	77	–	-2,2
Irland	106	206	152	217	3,2	8,0
Italien	393	367	344	423	0,3	4,2
Nederländerna	215	618	769	914	6,2	3,5
Norge	122	414	377	684	7,4	12,7
Portugal	–	177	100	102	–	0,2
Spanien	–	299	117	60	–	-12,5
Storbritannien	137	230	643	855	7,9	5,8
Sverige	408	806	927	808	2,9	-2,7
Schweiz	30	95	144	177	7,7	4,2
Tyskland	61	128	636	529	9,4	-3,6
Österrike	295	522	1 092	1 012	5,3	-1,5

Källa: OECD

Värdet på de kontanta familjestöden har varit och är högst i Frankrike. Tillväxttakten för de svenska stöden har överträffats av flera länder.

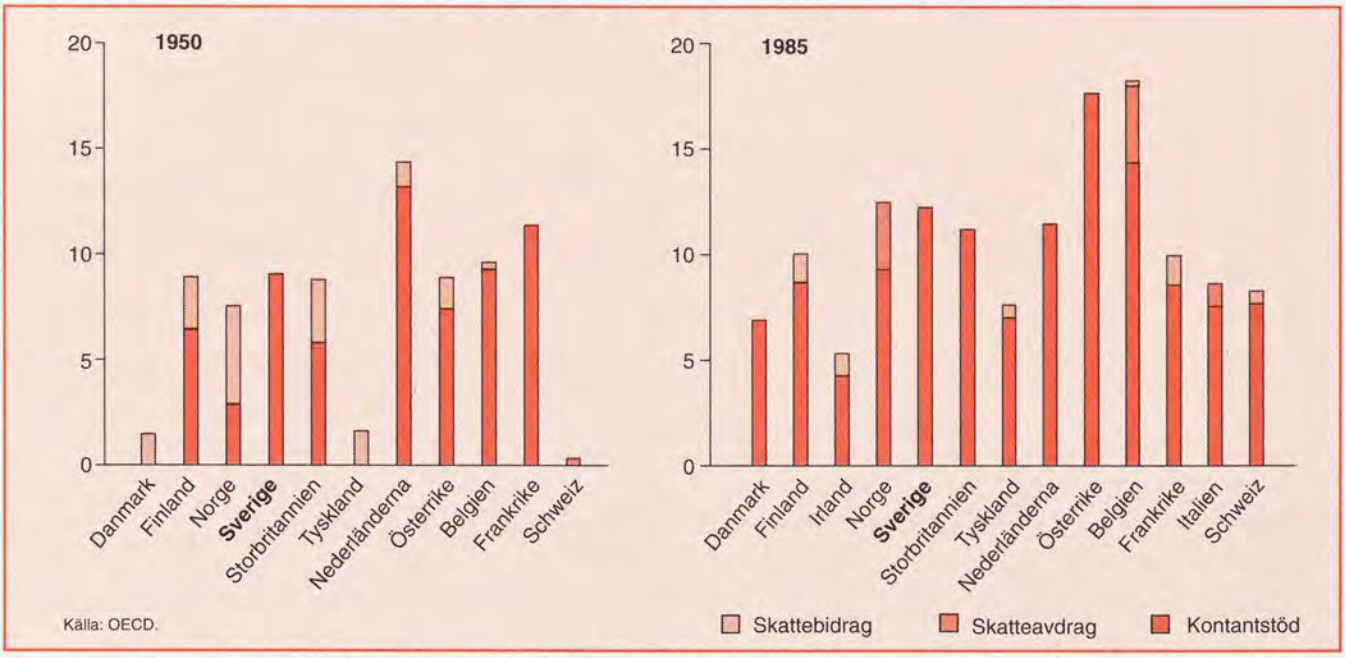
Tabell 4.9 Andelen kontantstöd minskar

	Familjekontantstöd i procent av totala välfärdsförmånerna			
	1960	1973	1979	1984
Danmark	11,7	17,8	12,8	11,8
Finland	25,0	7,5	9,2	8,3
Frankrike	32,9	18,9	14,7	13,9
Grekland	3,6a	4,1	5,4	3,4b
Irland	20,9	15,8	9,2	8,7b
Italien	29,0	10,3	6,7	5,3
Nederländerna	15,9	12,1	8,7	8,4
Norge	14,6	12,4	7,4	10,2
Portugal	35,3a	30,1	8,8	6,6
Spanien	–	22,1	4,6	1,8
Storbritannien	11,3	10,3	18,3	16,6
Sverige	18,0	13,1	9,1	7,0
Schweiz	3,2	2,6	2,9	2,8
Tyskland	2,1	2,5	7,3	4,9
Österrike	12,8	11,5	14,7	11,1

a=avser 1962, b=avser 1983
Källa: OECD

De kontanta familjestöden har minskat sin andel av de totala offentliga utgifterna för socialpolitik och välfärdsförmåner i de flesta redovisade länder.

Diagram 5. Kontantstöd allt vanligare.
Andelen familjestöd (skattebidrag, skatteavdrag, kontantstöd) i procent av en genomsnittlig industriarbetarinkomst, netto.

Skattelättnader är en förmån som allt mindre används i familjepolitiken. De har en mindre välfärdsutjämnande effekt än kontantstöden.

årligen varit lägre än de flesta andra länders, vilket delvis förklaras av den höga svenska nivån redan 1960.

En annan typisk trend för Västeuropa är att de kontanta familjestöden minskat sin andel av de totala offentliga utgifterna för socialpolitik och välfärdsförmåner. I Frankrike, Italien, Irland, Finland, och Portugal svarade de för 25 procent eller mer 1960. I Sverige var andelen 18 procent. I mitten på 1980-talet var den svenska andelen nere i sju procent och i majoriteten av övriga länder hade andelen också gått ned kraftigt. Se tabell 9.

De olika kontanta familjestöden spelar alltså en allt mindre roll i socialpolitiken, men det behöver inte betyda sämre förmåner utan snarare att andra socialpolitiska satsningar har växt så mycket mer och fortare beroende på att tex antalet barn och barnfamiljer minskat sin andel av den totala befolkningen och att andra välfärdsförmåner prioriterats.

Skatteförmånerna minskar

Skatteförmånernas utveckling i familjepolitiken illustrerar en ideologisk skillnad. De har sannolikt en mindre välfärdsutjämnande effekt än kontantstöden. Skattelättnader med ett visst belopp per barn betyder med ett progressivt skattesystem att de som har höga inkomster får större stöd än de med små eller ingen inkomst. Detsamma gäller skatteavdrag.

I Sverige har skattelättnader i stort sett rensats bort ur familjepolitiken och det finns en trend att även andra länder allt mindre använder sig av den typen av förmåner för att i stället satsa mer på kontantstöden. En svensk undersökning som studerat förmånerna för en typisk industriarbetarfamilj med två barn och en heltidsanställd förälder visar att kontantstödet ökat kraftigt i alla västeuropeiska länder. Se diagram 5.

Av det totala familjestöd som den typiska arbetarfamiljen fick svarade kontantstödet i allmänhet för 75-100 procent i samtliga länder. 1985 svarade kontantstödet för tio procent eller mer av nettoinkomsten i åtta länder, medan detta var fallet i endast tre länder 1950. Förmånen var större i Norge, Belgien och Österrike än i Sverige.

Barnomsorgen otillräcklig överallt

Barnomsorgen är det stora underutvecklade socialområdet i hela Västeuropa. Efterfrågan på offentlig barnomsorg är mycket större än tillgången och ländernas ambitionsnivåer visar stora skillnader.

Det finns ca 75 miljoner barn i Västeuropa under 15 år. Omsorgen om dem är det stora underutvecklade socialområdet i hela Västeuropa - det är de

flesta experter och forskare inom välfärdspolitik ense om. Den andel som de offentliga budgetarna ägnar åt barn, förutom utbildning, är relativt liten jämfört med andra huvudområden och vad andra grupper får inom socialpolitiken.

Att stat och myndigheter blandar sig i omsorgen av små barn är ett känsligt ämne med svåra avvägningar. Traditioner och attityder säger gärna att barnens väl och ve är själva kärnan i familjens existensberättigande. Att i stor utsträckning förlita sig på att "andra tar hand om barnen" kan kännas som ett misslyckande i den roll många människor upplever som den kanske allra viktigaste: att värna om de egna barnens och det egna släktets fortlevnad.

Länge var också uppfattningen att "barnet mår bäst av att vara hemma med mamma" dominerande. Barnomsorgens utformning för 20-30 år sedan var ofta sådan att mottagarfamiljerna i viss mån brännmärktes som problemfyllda, behövande, med svag ekonomi, förutom att offentlig barntillsyn ofta hade karaktären av förvaring.

Utvecklingen går snabbt

Men utvecklingen har gått snabbt under de senaste tio åren. Kvaliteten på offentlig och privat barntillsyn har förbättrats med välutvecklade pedagogiska ambitioner som medvetet satsar på barnets sociala, känslomässiga och praktiska utveckling. I många länder har den också fått karaktär av utbildning och betydande delar ingår i skolsystemet.

Behovet har också ökat kraftigt under 1970- och 1980-talen med den väldiga utmarschen av Västeuropas mödrar på arbetsmarknaden. I dag domineras debatten helt av kraven på ytterligare snabb utbyggnad av barnomsorg så att fler kvinnor kan utbilda sig och få jobb.

Jämställdhetsaspekterna har också utsträckts till att gälla barnets uppfostran. Vuxenroller och könsroller grundläggs mycket tidigt i barnets liv. Föräldrarnas ansvarsfördelning i hemmet och arbetsfördelningen mellan betalt och icke-betalt arbete är viktiga förebilder för unga. Familjerollen och yrkesrollen måste kunna kombineras så att man och kvinna kan dela också på försörjarrollen.

Generösa villkor i Sverige

Det råder inget tvivel om att Sverige är ett av de länder där den offentliga barnomsorgen utvecklats snabbast och mest allomfattande med i allmänhet generösa villkor. Det har skett till höga kostnader. Vissa begränsade undersökningar antyder också att det skett till högre kostnader än i andra länder, något som inte alldeles självklart motiveras av resultaten. I fortsättningen av detta avsnitt skall vi jämföra huvudtrenderna inom de områden som den svenska föräldraförsäkringen täcker, föräldraledighet, utbyggnaden av daghemsplatser och barnbidragens utveckling.

I alla västeuropeiska länder anses mammans närvaro under barnets första tid som mycket viktig för barnets välbefinnande. Därför har mammaledighet eller föräldraledighet i olika former blivit en hörnsten i barnomsorgen. Huvuddragen är ganska likartade med en offentligt administrerad "försäkring" och få eller inga privata eller avtalade alternativ. Sådana förekommer dock i Storbritannien, Belgien och i medelhavsländerna.

Finansieringen sker ofta med samma avgifter som till sjukförsäkringen och i de flesta länder är den också en del av denna. Det är mycket vanligt att 10-30 procent av kostnaderna för en "dagisplats" betalas med egenavgifter, ofta behovsprövade på olika sätt.

Till en början var hälsoskyddsaspekten det främsta motivet. Barn och moder måste få vara tillsammans en längre tid efter födelsen. Amningsbidrag förekommer fortfarande i något land. Många länder betonade också moderns viktiga uppfostringsroll upp till en viss ålder hos barnet och de traditionella könsrollerna inom familjen i samband med en nationell befolkningspolitik. Därefter har behovet av kvinnornas arbetskraftsdeltagande och jämställdhetsaspekterna fått allt större uppmärksamhet, varvid försäkringen ofta också kommit att omfatta fadern.

Ingen förlorar jobbet

Ersättningsnivåerna för förlorad arbetsinkomst är nu också förhållandevis lika, dvs ungefär desamma som för sjukförsäkringen. Överallt finns också garantin att ingen skall förlora sitt jobb vid föräldraledighet. I Österrike, Belgien, Tyskland, Grekland, Luxemburg, Nederländerna, Norge och Portugal ger försäkringen 100 procents kompensation för inkomstbortfallet. I övriga länder växlar ersättningen mellan 60 och 90 procent, som bla är nivån i Sverige. I några länder minskar dessutom ersättningen ju längre ledigheten varar. Storbritannien har ett helt annat system med fasta ickelöneanknutna ersättningar.

Längden på ledigheten och förmånerna för fadern skiljer sig däremot kraftigt åt. Sveriges 360 dagar är unika, liksom möjligheten för fadern att ta ut hela föräldraledigheten. Italien har den näst längsta ledigheten på elva månader enligt vissa villkor. Den italienske fadern har dessutom rätt att vara ledig till barnets treårsdag, men utan ersättning.

I de flesta länder ligger ledighetens längd kring 14-16 veckor, med bara tolv veckor i Nederländerna och Portugal och 28 veckor i Danmark och ungefär lika länge i Norge. I de flesta länder saknas överhuvudtaget möjligheten för fadern att ta ut ledighet. I Danmark får han bara tio veckor och i Spanien upp till två veckor. Många länder utesluter också föräldrar som inte är försäkrade, dvs i praktiken oftast de som inte har något jobb.

Än så länge har det varit svårt att på ett mer genomgripande sätt påverka könsrollsattityderna. De svenska och övriga nordiska erfarenheterna säger att mindre än en fjärdedel av papporna brukade utnyttja möjligheten till ledighet under 1980-talet. Men andelen stiger och i övriga Västeuropa har det funnits en klar tendens att också vilja utöka omfattningen både av ledighetens längd, ersättningsnivåerna och faderns möjlighet att delta.

Dagisköer i alla länder

Ett av de främsta problemen för dagens västeuropeiska barnföräldrar är barntillsynen, enligt många och samstämmiga undersökningar. Behovet växlar naturligtvis med antalet barn i samhället, sysselsättningsläget och hushållens ekonomiska situation, men i praktiskt taget alla länder upplever föräldrarna barnpassningen som ett stort bekymmer.

Det är omöjligt att få en tydlig överblick av läget inom barnomsorgen i de 18 länderna och därmed svårt att göra en jämförelse för att kunna dra slutsatser om tex kvalitet, tillgång, efterfrågan och behovstillfredsställelse hos föräldrar.

Många familjer bryr sig helt enkelt inte om att söka offentlig barntillsyn eller registrerad privat tillsyn då de bedömer möjligheterna att finna platser inom rimligt avstånd från bostaden, på rimliga tider och till rimligt pris som utsiktslöst.

I sådana fall möts efterfrågan istället av den svarta marknaden som alldeles klart svarar för en stor del av tillsynen i Västeuropa, kanske den allra största. Denna icke registerade eller icke kontrollerade verksamhet, som kan vara av god kvalitet och mycket prisvärd, kan vi inte få någon säker uppfattning om.

Statistiken är således ofullständig och tolkningen förvillas ytterligare av problem med definitionerna. Vad som menas med barntillsyn, daghem, familjedaghem, fritidshem osv skiljer sig kraftigt åt mellan länderna. För att bringa någon reda i språkbruket finns en ruta på sid 58 som berättar om vad som vanligtvis menas med de olika barntillsynsformerna.

Säkert är emellertid att efterfrågan ökat mycket snabbt under 1980-talet. Den viktigaste faktorn har varit kvinnornas allt större arbetskraftsdeltagande. I nästan alla länder har andelen av kvinnorna som förvärvsarbetar mer än fördubblats sedan 1970 och med något enda undantag ligger den nu på över 40 procent. I Sverige är den unikt hög med över 80 procent, nästan lika stor som för männen. Kvinnorna har dock mycket färre heltidsjobb.

Dagisköer vanliga

Mot den bakgrunden är det inte så konstigt att barntillsynen blivit ett viktigt reformområde i alla länder. Men den offentliga utbyggnaden har inte hållit takt med efterfrågan. Dagisköer är vanliga i alla länder.

Den offentliga sektorns ambitionsnivå är mycket olika i Västeuropas länder. Den kan vara mycket långtgående som tex i Sverige där den har ett program för att i princip förse alla som vill med tex daghemsplatser. Därtill kan finnas en vilja att styra och kontrollera övrig tillsynsverksamhet, genom att godkänna, registrera och kanske också ge stöd till olika privata initiativ, eller ge stöd till föräldrar, via skattelättnader eller kontanta bidrag. Det är omöjligt att i dagens läge göra någon jämförelse mellan storleken på den totala barntillsynsverksamheten eller det som den offentliga sektorn finansierar i de olika länderna.

I grova drag kan man skilja på två olika ideologier. Den ena menar att barnomsorg, familjeliv och kvinnors ekonomiska aktiviteter är en helt privat angelägenhet. I Västeuropa är det egentligen bara Storbritannien som kan sägas företräda denna syn.

Där har regeringen slagit fast att familjepolitiska satsningar skall inriktas på behövande barn. Statens roll inskränker sig till att skapa goda förutsättningar för uppbyggnaden av en barnomsorg finansierad med privata medel, men övervakad och kontrollerad av den offentliga sektorn. Regeringen har inte satt några mål och i praktiken har de lokala myndigheterna fått ansvaret för att organisera och koordinera den privata barnomsorgen. Föräldrar har heller inte rätt till några skatteavdrag för kostnader för barnomsorg.

Går i samma riktning

Den andra ideologin menar att den offentliga sektorn har en lika viktig uppgift inom barnomsorgen som den har tex på utbildningsområdet och att den måste medverka till att påverka könsroller och skapa jämlika möjligheter för alla barn och en bättre fungerande arbetsmarknad. Det är sannolikt bara Sverige och de skandinaviska länderna som riktigt motsvarar denna modell.

Men utvecklingen i de flesta övriga västeuropeiska länder går uppenbarligen i samma riktning. Så har tex Nederländerna, som fram till 1990 låg nära den brittiska ideologin, slopat sitt system av skattelättnader till barnfamiljer för att låta dessa medel istället gå till lokala myndigheter för en offentlig satsning på barntillsyn. Dessa medel ökar också snabbt.

Kvinnors arbetskraftsdeltagande har inte varit den enda drivkraften. Det är idag en alltmer allmän uppfattning att barnens utveckling stimuleras positivt av god barntillsyn med pedagogiska inslag och viss utbildning i samvaro med andra barn.

Det aktuella utbudet i Västeuropa visar en väldig variationsrikedom, alltifrån reguljär skolutbildning med läroplaner och skattefinansiering i offentlig regi till barnpassning hos vänner och bekanta med odeklarerad betalning i handen och barn utan någon som helst tillsyn. Därför är det heller inte särskilt lätt att göra någon systematisk genomgång av barntillsynen. En snabbskiss av några karaktäristiska drag och täckningsgrad i ett antal västeuropeiska länder kan emellertid bidra till en bättre förståelse för skillnader och likheter. Se tabell 10.

Tabell 4.10 Många dagisplatser i Belgien och Frankrike

	Andel barn som har platser i offentliga eller privata registrerade daghem och familjedaghem 1990				
	Andel (%) 0-2 år	Andel (%) 3- skol-plikt. ålder	Ålder för skolplikt	Skoldagens längd (tim)	Andel (%) i fritidshem (skolbarn)
Belgien	20-25	95	6	7	..
Danmark (1989)	48	70	7	3-3,5	29
Finland	31	58	7	4-6	7
Frankrike	20	95	6	8	..
Grekland	4-5	65-70	5,5	4-5	0
Irland	2	60	6	4,5-6,5	0
Island	24	60	7	4	3
Italien (1986)	5	85	6	4	..
Luxemburg (1989)	2	55-60	5	4-8	1
Nederländerna (1989)	2	50-55	5	6-7	1
Norge	11	50-60	7	4-6	–
Portugal	6	35	6	6,5	6
Spanien	6	65-70	6	8	0
Storbritannien	2	35-40	5	6,5	0
Sverige (1991)a	35	70	7	4-6	50
Tyskland (1989)	3	70	6-7	4-5	4

a= antal inskrivna barn

Barnomsorgen har snabbt byggts ut i Västeuropa och Sverige intar en topposition tillsammans med Danmark, Belgien och Frankrike.

Stora skillnader

Skillnaderna, variationsrikedomen och underskottet på kvalitetsservice är det mest utmärkande för barnpassningssystemen för Västeuropas förskolebarn idag och någon tydlig trend i organisation eller finansiering är svår att spåra. Möjligen skulle man kunna säga att daghemmet och familjedaghemmet med stora variationer är en dominerande form för barn upp till tre års ålder. Därefter kommer i många länder något som hittills har varit främmande för Sverige, nämligen vad vi här skulle kalla förskola, men som i många länder är en del av skolsystemet med frivilligt deltagande, ibland redan från två- och treårsåldern.

Hur mycket förskolorna i praktiken skiljer sig från aktiviteterna för svenska fyra-, fem- eller sex-åringar i daghem kan vara svårt att avgöra, men den uttalade målsättningen är att förbereda barnen för skolplikten. Utbildning skall dominera över leken, för att uttrycka det kortfattat. Förskolorna anpassar sig också ofta till den obligatoriska skolans tider, men "skoltimmarna" är kortare och färre än i den "riktiga" skolan. Undantag är Belgien och Frankrike där timmarna är normala och där det också ofta serveras skolmåltider. I dessa länder och i Tyskland, Grekland och Spanien brukar ca 70 procent av barnen i de aktuella åldersgrupperna gå i förskola.

Tyvärr finns det av naturliga skäl ingen statistik över all den oreglerade barnomsorgen. Några uppskattningar ger dock perspektiv på tillgång och efterfrågan: I Nederländerna beräknar regeringen att en halv miljon barn under skolpliktsåldern ses till helt informellt, över tre gånger så många som befinner sig i reglerad tillsyn i dessa åldrar. I Frankrike måste arbetande föräldrar till över 400 000 barn hela tiden finna tillfälliga lösningar på barnpassningen. I Tyskland uppskattar myndigheterna att det finns tre gånger så många oreglerade barnpassare som det finns reglerade.

Även fördelar med svart barnpassning

Nu kan det finnas en rad fördelar med den svarta barnpassningssektorn, inte bara för politiker som slipper bygga ut barnomsorg med knappa offentliga medel. Det kan vara billigare för föräldrarna att använda sig av svart barnpassning och också tryggare och mer praktiskt. Den offentliga servicen kanske ligger långt bort och har öppettider som inte passar familjens behov. Och familjen kanske vill ha sina barn passade i det egna hemmet av personer som man av olika anledningar har extra förtroende för. Här finns ett vitt spektrum av service från farmor eller mormor över au pair-flickor till vänner och bekanta, grannar och andra släktingar.

Barntillsynen 1990

Belgien

Omkring 20-25 procent av barnen under tre år har plats i offentligt finansierad barntillsyn under ansvar av de tre språkligt skilda regionerna som övervakar driften i kommuner och i privata organisationer. Ungefär 95 procent av alla tre- till femåringar har plats i förskolor, vanligen öppna mellan 8.30 och 15.30 med en timmes lunchrast. De flesta barn deltar hela tiden.

Danmark

Ca 48 procent av barnen upp tom två år får idag offentlig barntillsyn och ca 67 procent i åldersgrupperna tre till sex år. Däri ingår den frivilliga förskolan som pågår minst 15 timmar i veckan ett till två år före skolstarten vid sju års ålder. Daghem är öppna tio timmar, men barnen stannar oftast sju timmar. Den genomsnittliga månadsavgiften för en plats varierar mellan 1 045 och 1445 Dkr. För hushåll med inkomster under 45 000 kr är platsen gratis. Fritidshemsplatser finns för ca 30 procent av skolbarnen.

Finland

Ca 31 procent av barnen upp tom två år har plats i ett kommunalt daghem eller familjedaghem och 58 procent av barnen mellan tre och sex år. From 1993 har kommunerna skyldighet att bereda plats åt alla under fyra år om föräldrarna vill. Ett alternativ kan vara kommunala kontantbidrag för passning i eget hem eller en privat lösning. För sexåringarna finns också förskolan med 4-5 timmar om dagen oftast i samma institutioner som daghemmen. Ca sju procent av de yngre skolbarnen har fritidshemsplatser. Egenavgiften växlar mellan 0 och 1 000 FIM beroende på nettoinkomsten och hur lång tid barnet stannar.

Frankrike

Den offentliga barntillsynen täcker ungefär 20 procent av alla barn upp tom två år, men där finns mycket stora regionala variationer. Ytterligare ca 15 procent av tvååringarna har någon form av registrerad privat daghemsplats eller liknande. En plats kan kosta mellan 10 och 15 procent av en förälders inkomst med minskade avgifter för varje barn därefter. 95 procent av alla barn mellan tre och fem år går i särskilda förskolor som är gratis utom måltiderna som kostar 15 franc per barn och dag under en två timmars lunchpaus. Dagarna kan vara ända upp till åtta timmar långa, men onsdagar är vanligtvis fria.

Grekland

Det finns plats för ca 4–5 procent av barnen under tre år i offentligt finansierad barntillsyn, oftast i kindergartenliknande verksamheter direkt under välfärdsministeriet. I samma organisation finns också plats för ca 20 procent av barnen mellan tre och 5,5 år finansierade mestadels av de lokala myndigheterna men också av privata medel. Öppettider är från 7.00 till 16.00 och ända till 20.00 i Atenområdet. Nära 40 procent av barnen mellan fyra och 5,5 år går i en mindre avancerad förskola öppen 3,5 timmar om dagen och finansierad av utbildningsdepartementet.

Island

24 procent av barnen tom två år har kommunal daghemsplats och ca 60 procent av tre- till sexåringarna. Kommunen har ingen skyldighet att ge alla plats. Daghemmen är normalt öppna åtta timmar om dagen. Alla barn skall kunna få plats i särskilda sexårsklasser i de kommunala skolorna under tre till fyra timmar om dagen. De allra flesta går i denna typ av förskola. Föräldrar betalar en egenavgift som varierar över hela landet men brukar uppgå till 40 procent av den totala kostnaden för halvdagspass och 25 procent för heldagspass.

Norge

Ca elva procent av barnen upp tom två år har kommunal daghemsplats och 57 procent i åldrarna tre till sex år. Öppettiderna är vanligtvis 40 timmar i veckan. 31 timmar räknas som full tid. I de flesta daghem förekommer skolförberedande aktiviteter för sexåringar och 1990 deltog 70 procent av åldersgruppen. Egenavgiften varierar efter inkomsten och längden på barnpassningen men brukar vara mellan 30 och 40 procent av den totala kostnaden.

Portugal

Socialdepartementet svarar för den offentliga barntillsynen för barn under tre år som ger plats för ungefär sex procent i åldersgruppen. För tre- till femåringarna finns plats för ungefär en tredjedel varav hälften i en enklare förskola öppen mellan 9.00 och 16.00 med två timmars lunchrast. Resten har plats i olika kindergartens som är öppna åtminstone åtta timmar per dag, med de flesta platser privatfinansierade eller understödda av regioner och kommuner.

Spanien

Ungefär sex procent av tvååringarna går i enklare förskolor, oftast privatfinansierade. Det finns ingen statistik över antalet barn under fyra år som går i olika former av daghem, privat, regionalt och kommunalt finansierade. Omkring 60-70 procent av barnen mellan tre och fem år beräknas gå i någon form av offentligt finansierad

barntillsyn, de flesta i förskolor öppna mellan 9.00 och 17.00 med tre timmar lunchrast. Allt fler får stanna under den långa rasten.

Storbritannien

Den offentliga barntillsynen upp tom två år täcker endast ca två procent av barnen och riktar sig i första hand till barn med speciella sociala behov eller hälsoproblem. Cirka tio procent går i någon form av lekskola, eller lekgrupp, några timmar några dagar i veckan, finansierade med privata medel. Avgifterna beror på familjernas inkomster och kan vara fem till tio pund i veckan och upp till 80 pund beroende på den tid barnet stannar och aktiviteternas utformning. From treårsåldern går ca 25 procent i förskola under vanligtvis 2-3 timmar om dagen och cirka 20 procent i frivillig skola. Skolplikten börjar vid fem års ålder och skoldagen är i allmänhet 6,5 timmar lång.

Tyskland

I genomsnitt täcker den offentliga barnomsorgen endast tre procent av barnen tom två års ålder, men med stora regionala variationer. Av tvååringarna beräknas ca tio procent gå i någon form av privat daghemsliknande verksamhet. Över 70 procent av barnen mellan tre och fem år går i kindergarten som vanligtvis är öppen fyra timmar på förmiddagen och två timmar på eftermiddagen. Ingen lunch serveras. Avgifterna beror på familjeinkomsterna, antalet barn och var man bor.

Irland

Mindre än två procent av barnen upp till tre år har plats i offentlig barntillsyn. Förskolan på frivillig bas tar emot ca 60 procent av alla fyraåringar och nära 100 procent av alla femåringar innan skolplikten börjar vid sex år. Den pågår vanligtvis fyra timmar och 40 minuter varje dag, från 9.00 till 13.30. För de äldre varar förskoledagen ytterligare en timme. Lunchrasten varierar i längd och barnen får oftast ta med sig mat själva. Uppskattningar säger att ca tolv procent av barnen mellan tre och fem år går i olika former av privata lekgrupper fem till sex timmar i veckan.

Italien

Cirka fem procent av barnen upp tom tre års ålder täcks av offentlig barntillsyn, med kommunen som ansvarig. Från tre år till skolplikten vid sex år går omkring 85 procent i förskola minst sju timmar per dag, närmare 50 procent i statliga förskolor, 15 procent i kommunala och resten i privata eller religiösa med mer eller mindre offentligt stöd. De skall enligt lag vara öppna från 7.30 till 17.30. Föräldrarna betalar avgifter som är behovsprövade.

Nederländerna

Mellan 25 och 50 procent av barnen mellan två och fyra år, beroende på kommun, går i olika lekskolor, ofta endast några timmar i veckan. Den offentliga utbyggnaden är liten och svarar för endast några få procent för barnen under två år och likaså för de mellan tre och fem år. Avgifterna varierar beroende på föräldrarnas inkomster och kommun. Privat barntillsyn ofta driven och finansierad av privata arbetsgivare svarar för ytterligare några procentenheter när det gäller barn upp till tre år. Vid tre års ålder börjar ca 50 procent av barnen i förskola med två timmars lunchrast. Skolplikt vid fem års ålder.

Sverige

Över 50 procent av alla barn upp till sex års ålder har idag plats på kommunalt daghem. För barn upp till två år är täckningsgraden ca 35 procent, från tre till sex ca 70 procent. Avgifterna varierar kraftigt mellan olika kommuner och beror på föräldrarnas inkomster, antalet barn som har plats och hur länge de stannar. Genomsnittet ligger kring 1 200 kr per barn och månad med lägre avgifter för dem som har flera barn. De innebär en egenandel på ca elva procent i genomsnitt av den totala kostnaden.

Vad är barntillsyn egentligen?

Vi kan särskilja åtminstone sju väl etablerade former för barntillsyn i Västeuropa med olika betydelse i vart och ett av länderna. Beskrivningen är en sammanvägning av huvuddragen i de olika länderna och behöver alltså inte stämma helt och fullt med de definitioner vi har i Sverige.

Daghem:
De drivs i allmänhet av kommunen eller provinsen eller någon statlig myndighet och ger omsorg för en grupp av barn upp till vanligtvis fem års ålder. Öppettiderna är generösa, vanligtvis åtta till tio timmar på vardagar.

Öppen förskola:
Kan vara kommunal eller privat och tar hand om en grupp barn från vanligtvis två år upp till skolåldern. Barnen stannar ofta maximalt fyra timmar och kommer ofta inte mer än två, tre dagar i veckan. Regler och program kan dock variera mycket från land till land.

Deltidsgrupp:
En "registrerad" verksamhet för barn under skolåldern. Närvaron brukar vara minst fyra timmar per dag vanligtvis alla vardagar i veckan.

Familjedaghem:
Registrerad privat verksamhet, ibland stödd av kommunen eller någon annan myndighet. En grupp barn från två år upp till skolåldern får tillsyn av en "dagmamma" i hennes hem.

Förskola:
En del av skolsystemet för barn från 2-3 år upp till skolåldern, med betoning på utbildning under ledning av lärare. Öppettiderna kan växla från 2,5 timmar per dag till åtta timmar.

Fritidshem:
Drivs av kommunen, provinsen eller en statlig myndighet för att se till barn på tider då förskola eller skola har slutat men föräldrarna fortfarande arbetar. Sådan verksamhet kan också drivas inom skolans väggar med betald personal.

Periodisk barnomsorg:
Kommunal eller annan myndighetsdriven omsorg för barn som går i förskola eller i skola på tider då lärarna har semester eller på annat sätt är lediga.

Föräldraförsäkring 1991

	BELGIEN	DANMARK	FINLAND
Vilka omfattas?	Försäkrade kvinnor.	Alla anställda kvinnor eller kvinnor som är egenföretagare.	Alla som bor i landet.
Varar hur länge?	Sex veckor före och åtta veckor efter nedkomsten. Tjänstemän i företag med mer än 20 anställda har rätt till sex månaders ledighet.	Fyra veckor före nedkomsten och 24 veckor efter. Offentliganställda och några privatanställda grupper har rätt enligt avtal till åtta veckors ledighet före födseln med full lön.	15 veckor med början 30 dagar före nedkomsten och 75 dagar efter. Därefter ytterligare 170 arbetsdagar.
Vilka villkor?	Erlagda försäkringsavgifter i minst sex månader och sysselsatt i minst 120 dagar.	120 timmars arbete under de senaste 13 veckorna för anställda och sex månader under det senaste året för egenföretagare.	Inga särskilda
Vilken ersättning?	82,5 procent av lönen de första 30 dagarna, därefter 60 eller 75 procent av försäkringsunderlaget upp till 3 340, 44 Bfr per dag. Därtill utbetalas födslobidrag till försäkrade kvinnor med ett engångsbelopp på 33 205 Bfr för första barnet och 24 983 för varje efterföljande barn. Privata alternativ förekommer.	90 procent av den genomsnittliga veckoinkomsten dock högst 2 556 Dkr i veckan. Privata alternativ förekommer.	80 procent av inkomst. Privata försäkringar eller avtalade kompletteringar kan förekomma.
Finansiering?	Avgifterna för sjukförsäkringen täcker även föräldraförsäkringen.	Helt via skatter.	Helt via skatter.
Och pappan?	Arbetare kan få ledigt av familjeskäl.	Automatisk rätt till två veckors ledighet efter födseln. Upp till tio veckor av moderns 24 veckor kan utnyttjas av fadern med samma villkor som hennes.	Fadern får faderskapspenning sex dagar i samband med födseln. De tillkommande 170 dagarna för modern kan istället utgå till fadern.

	FRANKRIKE	GREKLAND	IRLAND
Vilka omfattas?	Alla försäkrade kvinnor.	Alla försäkrade kvinnor samt vissa egenföretagare i städerna.	Alla kvinnor.
Varar hur länge?	Sexton veckor, sex veckor före och tio veckor efter födseln. 26 veckor (åtta före) om det är ett tredje barn.	Upp till 7,5 veckor före födseln och lika länge efter.	14 veckor, minst fyra veckor skall tas ut före födseln.
Vilka villkor?	Försäkrad minst tio månader före födseln och 200 timmars anställning under de senaste tre månaderna.	200 dagars arbete med försäkringsbidrag under de senaste två åren.	Arbete under minst 39 veckor före födseln under de senaste tolv månaderna och erlagda försäkringsavgifter under samma tid.
Vilken ersättning?	84 procent av baslönen, dock minst 43,29 Ffr per dag och högst 340,20 fr per dag. Privata och avtalade kompletteringar förekommer.	50 procent av lönen i respektive löneklass plus tio procent i tillägg för varje ytterligare försörjd familjemedlem dock högst fyra stycken. Lägst 978 drachmer per dag, högst 3 397 per dag, utan tillägg. Därtill kommer tillägg för arbetande sjukförsäkrade kvinnor via arbetslöshetsförsäkringen som ger dem i praktiken 100 procent ersättning. Ett större födslobidrag utgår också. Privata kompletteringar förekommer.	70 procent av den genomsnittliga veckolönen under det aktuella försäkringsåret, dock minst 60 irländska pund i veckan och högst 154 pund. Allmän barnpenning utgår också med 50 pund i veckan under tolv veckor med början sex veckor före födseln, plus tillägg för beroende barn. Därtill kommer också ett bidrag i förhållande till lönens storlek som utgår till alla som kan få allmän föräldrapenning. Storleken uppgår vanligtvis till tolv procent av veckolönen för dem som tjänar mellan 76 och 220 pund i veckan och kan utbetalas i maximalt 375 dagar sex dagar i veckan efter de första 19 dagarna efter födseln. Privata kompletteringar förekommer.
Finansiering?	Finansieringen av sjukförsäkringen täcker även föräldraförsäkringen.	Finansiering av sjukförsäkring täcker även föräldraförsäkring.	Finansieringen av pensionsförsäkringen täcker nästan alla socialförsäkringsförmåner.
Och pappan?	Om modern dör vid nedkomsten träder fadern in i moderns rättigheter. Fadern har rätt till obetald ledighet i tre år och har familjen minst tre barn förekommer en låg ersättning.	Fadern har rätt till tre månader obetald ledighet.	Inga förmåner.

ISLAND	ITALIEN	LUXEMBURG	NEDERLÄNDERNA
Alla kvinnor.	Alla kvinnor.	Alla kvinnor.	Försäkrade kvinnor.
26 veckor.	Två månader före födseln och tre månader efter plus en tilläggsperiod på ytterligare sex månader som kan spridas ut under barnets första år.	I allmänhet åtta veckor före och åtta veckor efter födseln, med möjlighet till ytterligare fyra veckor.	16 veckor med minst fyra och högst sex veckor före födseln.
Inga.	Inga.	Försäkringsavgifter under sex månader de senaste tolv månaderna.	Inga.
Alla mödrar får ett fast belopp varje månad på 5 400 isländska kronor i veckan (1990). Yrkesaktiva får ett extra belopp på maximalt 12 267 i veckan (1990). Rätten till tillägg faller bort om modern får full lön enligt kollektivavtal.	80 procent av inkomsten under fem månader och 30 procent under tilläggsperioden på sex månader. Privata och avtalade kompletteringar förekommer också.	100 procent av inkomsten. Dessutom utgår tilläggsbidrag till alla kvinnor som bor i landet sedan tolv månader eller om mannen varit bosatt i tre år i landet före födseln. Beloppet är 3 785 franc per vecka i 16 veckor men minskar om modern dessutom får föräldrapenning, sjukpenning, arbetslöshetsunderstöd eller lön. Därtill kommer moderskapsbidrag på 63 632 franc och ett födslobidrag på 17 836 franc. Privata kompletteringar förekommer.	100 procent av inkomsten dock högst 286,84 gulden per dag. Privata och kollektivavtalade kompletteringar är vanliga. Rätt till halvtidsarbete under sex månader till barnets femte år utan kompensation.
	Samma finansiering som för sjukförsäkringen.	Samma som för sjukförsäkringen.	Samma som för sjukförsäkringen.
Fadern har rätt till ersättning istället för modern förutsatt att modern har mottagit förmånen minst en månad efter födelsen.	Tilläggsperioden på sex månader kan överlåtas från modern till fadern eller tillfalla fadern om denne är vårdnadsansvarig.	Inga förmåner	Kan gå ned till halvtid under sex månader tills barnet är fem år utan kompensation. I avtal kan han också ha ledighetsförmåner vid barnfödsel.

	NORGE	PORTUGAL	SCHWEIZ
Vilka omfattas?	Kvinnor som varit yrkesaktiva, eller fått sjukpeng eller arbetslöshetsunderstöd minst sex månader av de senaste tio före födseln.	Försäkrade kvinnor.	Ingen nationell eller regional föräldraförsäkring för ledighet vid barnafödsel. Vissa lokala sjukkassor erbjuder dock sådan i kombination med sjukförsäkring. Därtill vanligt med privata eller avtalade lösningar.
Varar hur länge?	30 veckor, eller 38 veckor med lägre ersättning. Dessutom rätt för alla mödrar att få två veckors avlönad ledighet före födseln.	90 dagar, av vilka 60 dagar måste tas ut efter födseln.	
Vilka villkor?		Sex månaders arbete med betalda försäkringsavgifter.	
Vilken ersättning?	100 procent av inkomstbortfallet under 30 veckor eller 38 veckor med 80 procents bortfallstäckning. Dessutom födslobidrag på sex procent av basbeloppet, dvs 2 130 Nkr (1992). Privata kompletteringar förekommer.	100 procent av den genomsnittliga dagliga lönen under de två närmaste månaderna före ledigheten. Därtill ett födslobidrag på 21 000 escudos per barn som inte utgår om försäkringsavgifter inte betalats under tolv månader. Privata alternativ förekommer.	
Finansiering?	Finansiering för pensionsförsäkringen täcker i stort sett alla social försäkringsförmåner.	Samma som för pensionsförsäkringen.	
Och pappan?	Om kvinnan inte kan utnyttja alla 30 eller 38 veckor kan fadern träda in under 22 veckor.	Fadern har rätt till förmånerna under 30 eller 60 dagar om modern inte kan ta hand om barnet eller om hon avlider. Dessutom rätt till 24 månaders obetald ledighet.	

SPANIEN	SVERIGE	STORBRITANNIEN	TYSKLAND
Alla anställda inom industri och handel.	Alla arbetande föräldrar.	Anställda eller egenföretagande kvinnor bosatta i landet.	Försäkrade kvinnor.
Sex veckor före och tio veckor efter födseln.	450 dagar. Ledigheten måste ha utnyttjats innan barnet fyller åtta år.	18 veckor med början elva veckor innan nedkomsten.	Sex veckor före och åtta veckor efter födseln.
Betalade avgifter minst 180 dagar före ledigheten och nio månaders medlemskap i försäkringskassa.	För de första 180 dagarna krävs sjukförsäkring utöver garantibeloppet i minst 240 dagar före barnets födelse. För de följande 180 dagarna utbetalas sjukpenning oavsett försäkringsbelopp och för de följande 90 dagarna garantibeloppet.	För lagstadgad föräldrapenning krävs anställning under minst sex månader eller fem år på deltid och genomsnittlig veckolön på minst 54 pund (1991) under åtta veckor närmast före födseln. För bidrag måste avgifter ha betalats under minst 26 veckor av de 52 veckor som slutade 15 veckor före födseln.	Anställda kvinnor som varit försäkrade i tolv veckor mellan tionde och fjärde månaden före födseln.
75 procent av den dagliga genomsnittsinkomsten månaden före födseln med tillägg av genomsnittliga dagliga lönetilläggen under den föregående 12-månadersperioden. Privata lösningar förekommer.	Under 360 dagar samma som sjukpenning dock lägst 60 kr per dag. Resterande tid 60 kr per dag. Förälder kan vara hemma med sjukt barn och får då 80 procent av inkomstbortfallet de första 14 dagarna, därefter 90 procent. From 1 april 1993 beräknas föräldrapenningen som 90 procent av sjukpenninggrundande inkomst.	För lagstadgad föräldrapenning utgår 90 procent av genomsnittlig veckolön de första sex veckorna följda av tolv veckor med 46,30 pund i ersättning. Bidragen (endast till försäkrade kvinnor om lagstadgad föräldrapenning inte utgår) utbetalas med 42,25 pund i veckan plus 25,50 för varje beroende vuxen. Privata alternativ vanliga.	100 procent av genomsnittslönen de senaste tre månaderna dock maximalt 750 D-mark i månaden. Kvinnor som inte är obligatoriskt försäkrade får 400 D-mark i månaden (1991). Försäkrade arbetslösa och egenföretagare får belopp motsvarande sjukpenning. Dessutom utgår ett födslobidrag på 150 D-mark till försäkrade. Privata kompletteringar förekommer.
Samma som för pensionsförsäkringen.	Arbetsgivaravgifter och statsbidrag.	Samma som för sjukförsäkringen.	Samma som för sjukförsäkringen. Staten betalar 400 D-mark av varje föräldrarbidrag.
Om båda föräldrarna arbetar kan fyra veckors förmåner överlåtas på pappan.	Kan ersätta modern med lika villkor.	Inga förmåner.	Fadern har vissa rättigheter att ta ledigt med låg ersättning.

Barnbidrag 1991

	BELGIEN	DANMARK	FINLAND
Vilka omfattas:	Alla anställda som arbetar minst tre timmar om dagen. Särskilda regler för egenföretagare och offentligt anställda.	Alla föräldrar.	Alla föräldrar.
Varar hur länge?	Upp till 18 år. För lärlingar upp till 21 år, för studerande 25 år och ingen åldersgräns för handikappade.	Upp till 18 år.	Tills barnet fyllt 16 år eller 18 år för handikappade barn.
Vilken ersättning?	2451 Bfr per månad för det första barnet, 4 535 för det andra, 6 771 för vart och ett följande barn. Dessutom åldersanknutet tillägg på mellan 852 och 1 372 fr i månaden. Bidragen är indexreglerade. Särskilda regler för arbetslösa, pensionerade och handikappade föräldrar.	7 700 Dkr per år för barn upp till sex år, därefter 5 800 kr. Danska medborgare som är ensamföräldrar eller gamla eller invalidiserade får dessutom ytterligare 351 kr i månaden per barn.	1 barn: 4 392 Fmk, 2 barn: 9 378 , 3 barn: 15 492 , 4 barn: 23 232, varje ytterligare barn 10 104 per år. Varje barn under tre år får dessutom ett tillägg på 1 284 Fmk per år.
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar sju procent av bruttolönen.	Via skatter.	Via skatter.

FRANKRIKE	GREKLAND	IRLAND	ISLAND
Alla föräldrar som bor i landet med två barn.	Grekiska föräldrar.	Alla föräldrar som bor i landet.	Alla föräldrar.
Upp till 18 år. För studenter, lärlingar, arbetssökande och handikappade upp till 20 år.	Till 18 år, för studenter till 24 år och obegränsad tid för invalider.	Upp till 16 års ålder. För studenter och handikappade upp till 18 år.	Upp till 15 år.
632 Ffr för två barn per månad, 1 441 för tre barn, 2 251 för fyra barn, 3 061 för fem barn, 3 871 för sex barn samt 810 franc för varje tillkommande barn. Dessutom utbetalas för varje barn, utom det äldsta i en familj med fler än tre barn, 178 fr för barn mellan tio och femton år och 316 fr för äldre barn. Ensamstående föräldrar får dessutom 150 procent av det grundläggande barnbidraget, plus 50 procent per barn. För den som slutat arbeta för att sköta tre barn, varav det minsta är yngre än tre år, tillkommer 2 815 fr i månaden för heltidsarbetande och 1 408 för halvtidsarbetande. Ett inkomstprövat familjetillägg utgår till familjer med minst tre barn äldre än tre år på 822 fr per familj och månad. I början av varje skolår betalas ett bidrag på 395 franc per barn.	Grundbelopp för första barnet 1 920 drachmer per månad, för andra 4 170, för tredje 7 920, för fjärde 9 000. För varje barn därutöver1 500 drachmer extra. Vid högre inkomster minskar storleken. Änklingar eller handikappade föräldrar får ytterligare 1 250 drachmer per barn och månad.	Första till tredje barnet 15,80 irländska pund per barn, därefter 22,90 pund per barn. Bidraget justeras med inflationen.	Upp till sex år: 113 610 isländska kronor per barn och år. Mellan sju och femton år: 25 968 per barn. Tillägg på 87 645 för det första barnet och 100 627 per barn för de övriga barnen. Låginkomstfamiljer kan få förbättringar liksom ensamstående föräldrar. Änkor, ogifta och frånskilda som försörjer upp till tre barn under 18 år kan få moderslön. Förmånerna kan också utgå till män.
Arbetsgivaren betalar 5,4 procent på bruttolönen.	Arbetsgivaren betalar en procent av bruttolönen, arbetstagaren lika mycket. Avgiftstak på 4 152 000 drachmer. Staten tillskjuter medel from tredje barnet.	Via skatter.	

	ITALIEN	LUXEMBURG	NEDERLÄNDERNA
Vilka omfattas:	Anställda och berättigade mottagare av socialt stöd.	Alla föräldrar.	Alla föräldrar.
Varar hur länge?	Upp till 18 års ålder och ingen gräns för handikappade.	Upp till 18 år och för studenter upp till 27 år. Ingen gräns för handikappade.	Upp till 17 år. För lärlingar och studenter upp till 24 år. Ungdomar mellan 18 och 26 år kan få barnbidrag om de inte är berättigade till studiebidrag.
Vilken ersättning?	Bidragen varierar kraftigt mellan 20 000 lire och 440 000 lire i månaden beroende på familjens inkomst, antalet familjemedlemmar och barn. Hög lön ger inga bidrag. Bidragen justeras med inflationen.	Första barnet: 2 083 franc, andra: 6 213, tredje: 13 669 i månaden. Varje ytterligare barn 6 114 franc. För barn mellan sex och tolv år dessutom 497 per barn och för barn över tolv år 1 491 franc per barn. Justeras automatiskt om levnadskostnaderna stiger med mer än 2,5 procent. Dessutom bidrag vid skolstarten för alla familjer med minst två barn.	Grundbidrag på mellan 129,90 gulden och 206,93 gulden per månad beroende på antalet barn mellan ett och åtta. För barn under fem år utgår 70 procent av grundbidraget, för barn mellan sex och elva år 100 procent och 130 procent för äldre barn. Bidragen kan mer än fördubblas för en studerande, lärling eller handikappad som helt eller delvis försörjs av föräldrarna. Ett kvartalsbidrag utbetalas till enbarnsfamiljer med 22,41 gulden och till flerbarnsfamiljer med 107,74 gulden. Bidragen justeras två gånger varje år i förhållande till konsumentprisindex.
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar 6,2 procent av bruttolönen. Vissa yrkeskategorier bidrar med egna avgifter. Staten betalar också vissa bidrag.	Arbetsgivaren betalar 1,8 procent av bruttolönen. Staten betalar motsvarande arbetsgivaren samt alla administrationskostnader.	Via skatter.

NORGE	PORTUGAL	SCHWEIZ	SPANIEN
Alla föräldrar.	Försäkrade föräldrar som erlagt avgifter under de senaste tolv månaderna utom vid sjukdom, pension, arbetslöshet, yrkesskada eller moderskapsledighet.	Alla föräldrar med varierande villkor beroende på kanton.	Anställda föräldrar.
Till 16 år.	Upp till 15 år och upp till 25 år för studenter. Ingen gräns för handikappade	Upp till 18 år och varierande högre gräns för heltidsstuderande.	Upp till 18 år.
Första barnet: 10 212 norska kronor per år, andra: 10 704, tredje: 12 120, fjärde 12 744, varje ytterligare barn 13 128. Tillägg för föräldrar i Finnmark och Nord-Troms. Barnfamiljer har dessutom skatteavdrag. Ensamstående föräldrar har rätt till ytterligare stöd. Ett småbarnstillägg för barn under tre år ger 4 372 kronor i månaden.	2 200 escudos per barn. För tredje barnet och därutöver 3 300 per barn om inkomsten är mindre än hälften av den nationella minimiinkomsten. Ammande mödrar får ytterligare bidrag på 3870 escudos i månaden i tio månader, likaså föräldrar till barn i behov av särskild vård eller med större handikapp.	Normalt 1 200 till 2 760 schweizerfranc per år. I några kantoner varierar bidragen efter barnens ålder och antal.	3 000 pesetas per barn och månad. Inga bidrag utgår om familjens samlade inkomst uppgår till mer än en miljon pesetas per år. Vanligt är att stora familjer får 25 % i tillägg för varje barn. För familjer med små inkomster tillkommer också ytterligare bidrag.
Avgifterna för pensionsförsäkringen täcker i stort sett alla sociala försäkringsförmåner.	Samma som för pensionsförsäkringen.	Via skatter.	Samma som för pensionsförsäkring.

	STORBRITANNIEN	SVERIGE	TYSKLAND
Vilka omfattas:	Alla föräldrar.	Alla föräldrar.	Alla föräldrar.
Varar hur länge?	Upp till 16 år. För yrkesstuderande upp till 19 års ålder.	Upp till barnet fyller16 år. För äldre som går i grundskola utgår förlängt barnbidrag. Mellan 16 och 18 år utgår studiebidrag.	Upp till 16 år. För lärlingar och studerande upp till 27 år. Ingen gräns för gravt handikappade.
Vilken ersättning?	Äldsta barnet 41,82 pund, varje övrigt barn 33,80 pund i månaden. Mottagare av socialbidrag får vanligtvis mindre eller inga barnbidrag.	1993 9 000 kr per år. Den som har tre eller fler barn får dessutom flerbarnstillägg på ett halvt barnbidrag för tredje barnet, ett helt för fjärde barnet och ett och ett halvt för varje barn därutöver.	Första barnet: 70 D-mark i månaden, andra: 130, tredje: 220, fjärde och följande barn 240. Bidragen reduceras progressivt till 70 D-mark för andra barnet och till 140 för varje följande barn om föräldrarnas årsinkomst överskrider 26 600 eller 19 000 D-mark för ensamstående. Det årliga taket ökar med 9 200 D- mark för varje barn. Föräldrar som inte kan utnyttja skatteavdraget på 3 024 D-mark per barn på grund av för låg inkomst får ett extra bidrag upp till 48 D-mark per barn och månad.
Finansiering?	Via skatter	Via skatter.	Via statliga skatter.

En arbetsvillig befolkning söker mer jobb

Ungefär hälften av Västeuropas befolkning ingår i arbetskraften. De stora förändringarna har varit den kraftiga ökningen av tjänstesektorn på jordbrukets och industrins bekostnad samt den ökande andelen kvinnor på arbetsmarknaden. Antalet jobb har växlat kraftigt med konjunkturen och nu är de långt färre än de som vill arbeta.

Arbete finns i obegränsad mängd i Västeuropa och arbetar gör västeuropéerna mest hela tiden när de inte sover, är sjuka eller tar semester. Men när vi ska mäta arbetsinsatserna och förändringar i hur många som arbetar eller inte blir vi lätt statistikens fångar.

Arbetslösheten är vår världsdels kanske största aktuella ekonomiska och sociala problem. Ändock är det lätt att konstatera att nästan alla människor som har hälsan nästan hela tiden är sysselsatta med något som i någon form direkt eller indirekt bidrar till att öka eller förbättra vår totala produktion.

Mamman som stannar hemma och passar barn fullgör en mycket viktig produktiv uppgift genom att vårda och utbilda och förbereda barnet för ett vuxet arbetande liv. Den arbetslöse sonen som hjälper fadern att måla om huset deltar i vården av ett viktigt realkapital, våra bostäder.

För att kunna mäta arbetsinsatserna måste vi ha en klar definition. En vanlig sådan är arbete i gengäld mot betalning. Men en väldig mängd arbetsinsatser sker hela tiden utan betalning, typ matlagning och vård i hemmen, insatser som är helt nödvändiga för att det betalda arbetet ska bli utfört.

I många sektorer i stora delar av Västeuropa saknar man vår hårt reglerade och utvecklade arbetsmarknad, med mycket fasta kontraktsförhållanden mellan arbetsgivare och arbetstagare. Där kan arbetet oftare än i Norden ske med ett tack och ett mål mat som belöning eller ett byte av kunskap och tidsinsatser: "jag reparerar din bil om du lagar tänderna åt min fru".

Stor svart sektor

En sådan stor svart sektor i alla västeuropeiska länder gör att statistiken över antalet sysselsatta och arbetslösa i själva verket inte ger en rättvisande bild av det produktiva arbete som verkligen utförs hela tiden. Det finns tex uppskattningar som talar om att den sk svarta sektorn kan motsvara mellan 10 och 20 procent av de totala arbetsinsatserna i vissa länder och kanske ännu mer beroende på vad man räknar in i "svartarbetet".

För att ge beskrivningen av västeuropéernas arbete mer precision måste vi använda oss av de kategorier som vi kan mäta någorlunda bra. Vi talar då om befolkningen i aktiv ålder, 15-64-åringar som kan arbeta om de vill. Arbetar de för betalning, eller är arbetslösa, dvs söker aktivt arbete men inte kan få något, ingår de i arbetskraften.

Antalet i aktiv ålder påverkas naturligtvis av befolkningsutvecklingen. Under 1970-talet ökade tillväxttakten av

Tabell 5.1 Hög tillväxt i början på 1980-talet

	Befolkningen i aktiv ålder (15-64 år), genomsnittlig årlig tillväxt i procent						
	1973-75	1975-79	1979-83	1983-90	1991	1992	1991 1000-tal
Belgien	0,8	0,7	0,5	0,0	0,0	0,0	6 675
Danmark	0,2	0,4	0,6	0,4	0,4	0,2	3 477
Finland	0,7	0,4	0,6	0,3	0,7	0,2	3 379
Frankrike	0,7	0,7	1,3	0,4	0,3	0,3	37 499
Grekland	0,7	1,3	1,3	1,3	0,2	..	6 797
Irland	1,9	1,7	1,3	0,2	1,4	0,2	2 178
Island	2,1	1,5	1,6	0,8	1,3	0,4	166
Italien	0,6	0,7	0,9	0,3	-0,9	-0,3	39 381
Luxemburg	1,8	0,3	0,8	1,1	1,6	..	268
Nederländerna	1,4	1,4	1,3	0,6	0,6	0,1	10 371
Norge	0,6	0,6	0,7	0,3	0,4	0,2	2 758
Portugal	3,3	1,0	2,2	1,3	0,8	0,4	6 580
Spanien	1,0	1,3	1,1	0,8	0,7	0,5	26 250
Storbritannien	0,1	0,5	0,6	0,1	0,0	-0,2	37 514
Sverige	-0,1	0,2	0,4	0,7	0,4	0,1	5 525
Schweiz	-0,4	0,2	1,2	0,8	1,0	0,2	4 638
Tyskland	0,1	0,4	1,3	0,6	0,4	0,5	44 109
Österrike	0,2	0,6	1,1	1,2	1,3	0,1	5 272

Källa: OECD

Befolkningen i aktiv ålder ökade kraftigt i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet när babyboomens barn nådde arbetsför ålder.

denna befolkningsgrupp allt snabbare så att den 1979 till 1983 låg på 1,3 procent årligen, nästan dubbelt så hög som ökningstakten under åren 1973-1975 då den var 0,7 procent. Det betydde att under andra hälften av 1970-talet ökade den totala befolkningen i Västeuropa med ca 4,5 procent, men befolkningen i aktiv ålder med över 12 procent. Förklaringen är att babyboomens barn från åren efter andra världskriget då nådde arbetsför ålder, medan de som var på väg in i pensionsåldern var ovanligt få, födda omkring tiden för det första världskriget. Se tabell 1.

Kvinnorna sökte jobb

Antalet unga, de mellan 15-24 år, nådde rekordnivåer i början på 1980-talet, med Sverige, Finland och Schweiz som undantag. Där hade toppen av unga redan passerats. Under 1990-talet har tillflödet sedan avtagit.

Mer människor än kanske någonsin tidigare sällade sig alltså till arbetsmarknaden. Takten i arbetskraftstillväxten tom fördubblades från 0,3 procent per år under 1960-talet till 0,7 under 1970-talet. Och det var inte bara de unga som strömmade till. Kvinnornas arbetskraftsdeltagande nära nog exploderade med en uppgång från en årlig ökning på 0,5 procent under 1960-talet till 1,7 procent under 1970-talet. Trenden har sedan i stort sett fortsatt under 1980-talet både för den totala arbetskraftstillväxten och för kvinnornas andel. Se tabell 2.

Särskilt stort var tillskottet av kvinnor på de nordiska arbetsmarknaderna där de årliga ökningstalen under 1970-talet låg omkring 2,7 procent i genomsnitt. De gick sedan ned till 1,3 procent under 1980-talet medan de fortsatte att öka i övriga Västeuropa. Också den allmänna arbetskraftstillväxten var kraftigare i övriga Västeuropa än i Norden under 1980-talet, vilket är en delförklaring till att arbetslösheten där var högre än i de nordiska länderna under detta decennium.

Ty detta stora tillflöde av arbetskraft tog fart samtidigt som arbetsmarknaden i Västeuropa betänkligt tappade sin forna kraft från 1960-talets gyllene år att skapa nya jobb. Under perioden 1975 till 1985 beräknar man i själva verket att antalet jobb i Västeuropa minskade. Följden blev att arbetslösheten steg från 2,5 miljon i början av 1970-talet till omkring 15 miljoner i mitten på 1980-talet. Ett särskilt avsnitt beskriver arbetslösheten mera i detalj.

Utvecklingen vände

Utvecklingen vände emellertid under andra hälften av 1980-talet då hela Västvärlden upplevde den längsta konjunkturuppgången sedan andra världskriget. Antalet nya jobb i Västeuropa ökade med över 8 miljoner och arbetslösheten gick ned. Dock inte till de tidigare låga nivåerna från 1960-talet och början av 1970-talet.

De flesta av de nya arbetsplatserna besattes av de nytillträdda på arbetsmarknaden, ungdomar och framför allt kvinnor. I EU:s tolv medlemsländer tog kvinnorna hand om två tredjedelar av alla de nya jobben som till en tredjedel var deltidsjobb av olika längd.

Kvinnornas arbetskraftsdeltagande steg från en andel av ca 45 procent av kvinnorna i arbetsför ålder 1973 till ca 54 procent för hela Västeuropa 1991. Men skillnaderna är mycket stora mellan länderna. Sverige har idag den högsta andelen, med närmare 80 procent, men då räknas även föräldralediga som sysselsatta. De övriga nordiska länderna har också mycket höga tal på över 70 procent. Frankrike, Tyskland, Österrike, Belgien, Schweiz, Nederländerna, Portugal och Storbritannien har alla över 50-procentiga andelar. Se tabell 3.

Ungdomarnas arbetskraftsdeltagande visade stora skillnader under den här perioden. I några länder ökade det kraftigt, men totalt sett minskade det något, främst beroende på att allt fler studerade allt längre. Männens arbetskraftsdeltagande ökade också men inte alls lika mycket som kvinnornas. I den äldsta aktiva åldersgruppen, 55-64 år,

Tabell 5.2 Fördubbling under 1970-talet

	Arbetskraftens årliga, genomsnittliga tillväxttakt, procent							
	Män + kvinnor				Kvinnor			
	1960-70	1970-80	1980-89	1991	1960-70	1970-80	1980-89	1991
Belgien	0,5	0,8	0,2	0,3	1,1	2,2	1,4	1,4
Danmark	1,3	1,1	0,9	-0,8	3,6	2,5	1,3	0,9
Finland	0,2	1,2	0,5	-0,5	0,2	1,9	0,7	-0,8
Frankrike	0,7	0,9	0,4	0,3	1,4	2,0	1,3	1,6
Grekland	-1,0	0,5	1,6	–	-2,4	1,2	3,9	–
Irland	0,0	1,1	0,4	1,2	0,1	2,2	1,2	4,1
Island	2,0	2,5	3,3	–	3,6	4,0	4,8	–
Italien	-0,5	0,8	0,8	0,2	-1,2	2,3	1,9	0,5
Luxemburg	0,6	1,3	1,6	–	0,8	2,6	3,0	–
Nederländerna	1,1	1,1	2,4	1,2	2,0	3,8	5,1	3,3
Norge	0,7	2,2	1,2	-1,5	1,3	5,4	2,1	0,2
Portugal	0,5	2,0	0,8	1,0	4,2	6,6	1,5	4,3
Spanien	0,8	0,4	1,3	-0,2	1,5	2,3	3,4	1,4
Storbritannien	0,3	0,6	0,7	-0,6	1,1	1,6	1,7	-1,0
Sverige	0,7	1,0	0,5	-0,5	2,3	2,4	1,2	-0,5
Schweiz	1,5	0,1	1,2	0,1	1,4	0,7	1,7	1,2
Tyskland	0,1	0,4	0,7	0,1	-0,3	0,9	1,2	2,3
Österrike	-0,6	0,1	1,1	2,2	-0,7	0,1	1,7	2,5

Källa: OECD

Takten i arbetskraftens tillväxt fördubblades under 1970-talet jämfört med 1960-talet i Västeuropa.

Tabell 5.3 Höga andelar i Sverige

	Arbetskraftsdeltagande efter kön, procent								
	Män				Kvinnor				Totalt M +Kv
	1973	1983	1991	1992	1973	1983	1991	1992	1991
Belgien	83,2	76,8	72,8	..	41,3	58,7	53,2	..	63,1
Danmark	89,6	87,6	88,5	..	61,9	74,2	78,9	..	83,8
Finland	80,0	82,0	79,6	78,5	63,6	72,7	71,8	70,6	75,7
Frankrike	85,2	78,4	74,5	..	50,1	54,4	56,8	..	65,7
Grekland	83,2	80,0	..	..	32,1	40,4	39,9a	..	58,1
Irland	92,3	87,1	81,9	..	34,1	37,8	39,9	..	61,2
Italien	85,1	80,7	79,4	79,2	33,7	40,3	45,8	46,3	62,5
Luxemburg	93,1	85,1	77,7	..	35,9	41,7	44,8	..	61,5
Nederländerna	85,6	77,3	80,3	..	29,2	40,3	54,5	..	67,6
Norge	86,5	87,2	82,9	83,0	50,6	65,5	71,1	70,9	77,1
Portugal	100,8	87,6	85,9	..	32,1	57,2	62,8	..	74,0
Spanien	92,9	80,2	76,0	74,9	33,4	33,2	41,2	42,1	58,6
Storbritannien	93,0	87,5	86,1	85,6	53,2	57,2	64,5	64,5	75,3
Sverige	88,1	85,9	84,5	82,7	62,6	76,6	80,3	78,7	82,4
Schweiz	100,6	93,5	95,3	..	54,1	55,2	59,8	..	77,7
Tyskland	89,6	82,6	80,6	80,1	50,3	52,5	58,1	59,0	69,5
Österrike	83,0	82,2	80,5	81,3	48,5	49,7	56,3	58,3	68,4

a. 1990

Källa: OECD

Kvinnornas arbetskraftsdeltagande har ökat mycket kraftigt sedan början av 1970-talet. Sverige har nu den högsta andelen med ett nästan åttioprocentigt arbetskraftsdeltagande för kvinnorna.

Industrin motorn

Industrin har länge varit och fortsätter att vara motorn i Västeuropas ekonomier även om den nu spelar en allt mindre roll som arbetsplats. Under högkonjunkturen andra hälften av 1980-talet kunde den visserligen öka antalet jobb med nära två miljoner till närmare 50 miljoner, men idag har den nära sex miljoner färre arbetsplatser än i mitten på 1970-talet. Under 1960-talet pendlade dess andel av den totala arbetskraften kring 40-50 procent i genomsnitt. Den har nu minskat till under 30 procent i de flesta länder med en lägsta andel i Norge på 24 procent. I Sverige är den ca 28 procent.

Arbetsplatstillväxten finns alltså inom tjänstesektorn. En grov beräkning antyder att där har skapats närmare 20 miljoner nya jobb i Västeuropa sedan 1975 till totalt 85-90 miljoner. Idag sysselsätter den ca 60 procent av alla arbetande med stora skillnader mellan länderna. I Belgien, Nederländerna, Norge, Sverige och Storbritannien minskade det tom kraftigt. I Finland, Frankrike och Nederländerna är nu mindre än 50 procent av männen i dessa åldrar kvar i arbetskraften.

Tre huvudtrender

Under hälften av Västeuropas befolkning, eller 160 miljoner ingick i arbetskraften, enligt OECD-siffror från 1991. Se tabell 4. Hur de sysselsatta fördelat sina arbetsinsatser på de olika huvudsektorerna i samhället ger en viktig bild av den ekonomiska utvecklingen i Västeuropa.

Tre huvudtrender, gemensamma för alla länder, är klart tydliga under efterkrigstiden, se tabell 5 och 6:

*Jordbrukssektorn minskar hela tiden och allt färre människor livnär sig på jorden.

*Industrisektorn ökar fram till mitten av 1960-talet men minskar sedan kraftigt. Nedgången har börjat vid olika tidpunkter och sker med olika hastighet i de västeuropeiska länderna, men nu är den allmän.

*Tjänstesektorn ökar. Det är bla ett tecken på att mycket oavlönat arbetet har blivit avlönat. Växande offentliga sektorer har tagit över delar av det oavlönade arbete som framför allt kvinnor har sysslat med i århundraden i hemmen. Men här ser vi också resultatet av en teknisk utveckling som eliminerar industrijobb och sätter folk bakom skrivbord och datorer för att bearbeta information på olika vis. Därför talar man också om informationssamhället idag.

Jordbruket, som sysselsätter så få i Sverige, bara ca tre procent, är fortfarande en stor och i vissa regioner dominerande arbetskälla i södra Europa. Det är en sektor som inte liknar någon annan eftersom över hälften är egna företagare och mindre än en tredjedel är betald arbetskraft, dvs större delen är familjemedlemmar som jobbar i team på de 9,5 miljoner egna gårdarna i Västeuropa. Bönderna, som har en kraftigt högre medelålder än den genomsnittliga arbetskraften, minskar dock snabbt med ca 2,5 procent varje år sedan 1960-talet.

Tabell 5.4 160 miljoner i arbetskraften

Totala arbetskraften, män och kvinnor, 1000-tal, 1991		
	Män	Kvinnor
Belgien	2 447	1 763
Danmark	1 559	1 203
Finland	1 356	1 203
Frankrike	13 952	10 667
Irland	904	429
Italien	15 523	9 075
Luxemburg	106	59
Nederländerna	4 230	2 782
Norge	1 163	963
Portugal	2 741	2 128
Spanien	9 974	5 408
Storbritannien	16 191	12 073
Sverige	2 369	2 183
Schweiz	2 222	1 380
Tyskland	18 070	12 608
Österrike	2 126	1 481
Västeuropa	**94 933**	**65 555**

Källa: OECD

Under hälften av Västeuropas befolkning, 160 miljoner, ingår i arbetskraften.

Tabell 5.5 Tjänstesamhället här

	Totala civila sysselsättningen, fördelad på sektor				
	1000-tal 1991	Förändring sedan 1981 %	Jordbruk, skog, fiske %	Industri %	Tjänster %
Belgien	3 735	4,2	2,6	28,1	69,3
Danmark	2 612	10,3	5,7	27,7	66,6
Finland	2 330	-0,5	8,5	29,2	62,3
Frankrike	21 782	2,7	5,8	29,5	64,7
Grekland	3 719	5,3	23,9	27,7	48,4
Irland	1 113	-1,6	13,8	28,9	57,3
Island	140	26,1	10,7	26,4	62,9
Italien	21 410	5,2	8,5	32,3	59,2
Luxemburg	162	2,5	3,3	30,5	66,2
Nederländerna	6 444	..	4,5	25,5	70,0
Norge	1 973	3,6	5,9	23,7	70,4
Portugal	4 607	17,6	17,3	33,9	48,8
Spanien	12 608	12,4	10,7	33,1	56,2
Storbritannien	25 726	7,1	2,2	27,8	70,0
Sverige	4 431	4,9	3,2	28,2	68,6
Schweiz	3 560	9,9	5,5	34,4	60,1
Tyskland	28 533	7,7	3,4	39,2	57,4
Österrike	3 482	12,6	7,4	36,9	55,7

Källa: OECD

En majoritet av Västeuropas befolkning arbetar idag i tjänstesektorn, i Storbritannien, Norge och Nederländerna 70 procent.

britannien uppgår andelen till närmare 70 procent. Låga andelar har Portugal, Österrike, Tyskland, Irland och Grekland.

Men som redan sagts, många av de nyskapade jobben i tjänstesektorn är deltidsjobb, vilken kan tyda på att de inte är lika fast etablerade som ett fulltidsjobb.

Ytterligare en viktig strukturell förändring under 1980-talet är att den långvariga och stabila ökningen av den offentliga sysselsättningen stannade av. Under 1970-talet var tillväxttakten i offentlig sysselsättning över två procent per år i Västeuropa. Under 1980-talet sjönk den till närmare en procent. Det är en återspegling av en allt knappare tillförsel av resurser till den offentliga sektorn.

Tabell 5.6 Bara nedåt för jordbruk och industri

	Den civila sysselsättningens årliga tillväxttakt per sektor, procent								
	Jordbruk			Industri			Service		
	1973-75	1983-90	1991	1973-75	1983-90	1991	1973-75	1983-90	1991
Belgien	-2,8	-1,5	-2,0	-1,9	-0,6	-0,5	1,7	1,7	0,7
Danmark	-0,8	-1,5	4,3	0,6	1,8	-7,3	4,4	2,8	-0,3
Finland	-5,6	-5,3	-4,3	1,9	-0,5	-10,4	3,3	2,1	-2,6
Frankrike	-4,1	-3,5	-3,7	-1,1	-1,4	-1,0	1,8	1,7	1,6
Grekland	-2,0	-2,5	..	0,7	0,3	..	1,8	3,0	..
Irland	-3,4	-1,8	-7,8	0,3	-0,5	0,9	2,0	0,9	1,4
Island	0,0	-0,9	0,0	2,8	-0,6	0,0	3,2	3,3	0,0
Italien	-3,2	-4,0	-2,1	1,2	-1,0	-0,3	3,2	2,4	2,1
Luxemburg	-5,6	-2,5	..	1,1	0,5	..	4,0	4,2	..
Nederländerna	-1,7	2,3	1,4	-2,6	2,4	-0,1	1,2	3,9	4,0
Norge	-8,3	-1,9	-10,1	2,4	-0,8	-5,7	3,0	1,5	1,3
Portugal	-1,9	-2,6	0,5	1,0	1,0	2,1	3,7	3,0	4,6
Spanien	-5,4	-4,6	-9,5	1,5	1,8	-0,8	0,3	3,9	3,0
Storbritannien	-3,4	-1,5	1,1	-2,3	-0,2	-6,8	1,9	2,4	-1,8
Sverige	-2,8	-6,0	-4,0	1,9	0,6	-4,9	3,3	1,6	-0,3
Schweiz	-2,0	-0,7	-0,5	-5,4	0,9	-1,6	0,1	1,7	1,2
Tyskland	-4,1	-3,5	-3,7	-1,1	-1,4	-1,0	1,8	1,7	1,6
Österrike	-3,3	0,5	-4,2	-2,3	1,8	-8,5	2,7	2,2	3,1

Industrisysselsättningen är på snabb nedgång i de allra flesta länder sedan mitten av 1970-talet.

Hur mycket jobbar vi?

En del av den ökade välfärden under efterkrigstiden har västeuropéerna tagit ut i kortare betald arbetstid. Även den faktiska totala arbetstiden, dvs också arbetet i hushållet, har sannolikt minskat och fritiden ökat. Skillnaderna är dock mycket stora mellan länderna hur medborgarna fördelar sina insatser mellan betalt arbete och hemarbete, inte minst mellan män och kvinnor.

Hur länge man arbetar i betalt, sk marknadsarbete, beror bla på lagstiftning och avtalsregler i de olika länderna. Därtill har vi att räkna med stora sociala attitydskillnader som påverkar hur och vem i familjen som skall bära den tyngsta bördan av hemarbetet.

Detta är frågor som kommit att diskuteras alltmer det senaste årtiondet i takt med kvinnornas ökade arbetskraftsdeltagande. I många länder har också främst de fackliga organisationerna velat se en förkortad arbetstid som ett medel att bringa ned arbetslösheten. Tanken är då att de som har jobb avstår arbetstid till de som inte har. Här i Norden har vi främst sett kortare arbetstider som en väg att öka välfärden.

Men fortfarande är belysningen av tidsanvändningen i jämförande statistik i EU- och Eftaländerna dålig. Undersökningarna är ofta gamla och gjorda på olika sätt och kommer till olika resultat varför kunskapsluckorna är stora.

Redovisningsproblemen för arbetstid är också besvärliga. Veckoarbetstiden är kanske den vanligaste redovisningsformen, men många faktorer spelar in, lagstadgad tid, avtalad tid, övertid, ledig tid osv. För att ta reda på hur mycket folk arbetar måste vi också beräkna semester, helgdagar, sjukfrånvaro eller annan form av frånvaro. I fortsättningen håller vi oss främst till en undersökning gjord för den svenska offentliga utredningen Arbetstid och välfärd med uppdateringar från främst EU-statistik där definitionerna stämmer överens.

Betald arbetstid minskar

Enligt denna undersökning, som gäller normalarbetstiden för en industriarbetare per år, är trenden klar i Västeuropa: den betalda arbetstiden har minskat med i genomsnitt kring 10 procent mellan 1970 och 1990. Kraftigast har nedgången varit i Norge, Belgien, Västtyskland, Nederländerna och Österrike. Minst är nedgången i Frankrike med 4,6 procent. Sverige redovisar en minskning på 8,2 procent. Det betyder att en västtysk arbetare vid ingången till 1990-talet hade den kortaste normala årsarbetstiden på 1 624 timmar och den svenske kollegan den högsta på 1 796 timmar. Se tabell 7.

Denna beräkning förklarar inte faktiskt arbetstid utan "gäller vad som är normalt för en industriarbetare", som utredningen uttrycker det. Ytterligare belysning ger Sveriges Verkstadsindustriers bearbetning av statistik för 1992 från sin tyska motsvarighet över faktisk arbetad tid i verkstadsindustri.

Tabell 5.8 Få faktiska timmar i Sverige

Arbetade timmar per arbetare i verkstadsindustrin	1991	1992
Danmark	1 626	1 636
Finland	1 604	1 639
Frankrike ca	1 625	–
Island	2 048	2 064
Italien	1 628	1 651
Nederländerna	1 556	1 572
Norge	1 673	1 673
Spanien ca	1 765	1 780
Storbritannien	1 844a	–
Sverige	1 465	1 525
Schweiz ca	1 800	–
Tyskland	1 545	–

a. 1990
Källa: WEM, bearbetning VF

Antalet arbetade timmar i verkstadsindustrin är lågt i Sverige.

Se tabell 8.

Svenska verkstadsindustriarbetare har den lägsta arbetstiden med 1 525 timmar bland de redovisade länderna medan majoriteten varierar mellan

Tabell 5.7 Arbetstiden minskar

	Normalarbetstiden per år i timmar och procentuell förkortning					
	1970	1980	1990	Procentuell förkortning		
				1970-80	1980-90	1970-90
Belgien	2 040	1 852	1 759	9,2	5,0	13,8
Danmark	1 894	1 844	1 662	2,6	9,9	12,3
Finland	1 860	1 860	1 720	0	7,5	7,5
Frankrike	1 852	1 852	1 767	0	4,6	4,6
Nederländerna	2 064	1 876	1 744	9,1	7,0	15,5
Norge	1 957	1 836	1 714	6,2	6,6	12,4
Storbritannien	1 908	1 868	1 782	2,1	4,6	6,6
Sverige	1 957	1 796	1 796	8,2	0	8,2
Tyskland	1 908	1 796	1 624	5,9	9,6	14,9
Österrike	2 016	1 788	1 700	11,3	4,9	15,7
Genomsnitt	**1 968**	**1 866**	**1 770**	**5,2**	**5,1**	**10,1**

Källa: Arbetstid och välfärd

Normalarbetstiden för en industriarbetare har minskat med i genomsnitt 10 procent mellan 1970 och 1990 i Västeuropa.

1 780 till 1 572 timmar. Detta visar svårigheten att redovisa arbetstidsstatistik och hur skillnader också beror på konjunkturen. 1992 var ett av de sämsta åren på mycket länge för den svenska industrin.

Det finns emellertid ett mönster i utvecklingen under de senaste 20 åren: flera kontinentala länder, som 1970 i allmänhet hade de längsta årsarbetstiderna, har snabbt minskat dessa till att bli allt kortare. Spännviderna mellan de längsta och de kortaste arbetstiderna har krympt.

De västeuropeiska länderna har lagstiftat om en normal veckoarbetstid, som växlade mellan 48 timmar i Västtyskland och Nederländerna och 39 timmar i Frankrike 1990. Det vanligaste är fyrtiotimmarsveckan, så bla i Sverige. Men arbetsmarknadens parter har i avtal sänkt veckoarbetstiden i de flesta länder.

I Västtyskland gällde tex vanligtvis 39 timmar, dvs en hel arbetsdag mindre än den lagstadgade veckotiden. Se tabell 9.

Verklig arbetstid

Men vad som i verkligheten arbetas per vecka är en helt annan sak. Den faktiska arbetstiden översteg ingenstans 40 timmar 1987 för den typiske verkstadsindustriarbetaren. De svenska siffrorna på 37,2 timmar i veckan är låga men inte lägst, Norge, Nederländerna och Belgien ligger lägre.

Utvecklingen för semestrarna går i motsatt riktning. Arbetsmarknadens parter har via avtal ofta förlängt dem rejält över vad lagstiftningen slagit fast. I Sverige hade vi 25 dagar lagstiftad semester, men via avtal har den för-

Tabell 5.9 Stora skillnader

Veckoarbetstid enligt lag och avtal 1990 och faktisk veckoarbetstid

	Lag-stiftning	Avtal	Faktisk arbetstid
Belgien	40	38	36,7
Danmark	–	38,5	..
Finland	40	40	38,4
Frankrike	39	39	38,2
Nederländerna	48	38-40	35,5
Norge	40	37,5	35,9
Storbritannien	–	39	38,7
Sverige	40	40	37,2
Tyskland	48	39	38,9
Österrike	40	38,9	..

Källa: Arbetstid och välfärd

I många länder har arbetstagarna förhandlat ned den lagstiftade veckoarbetstiden betydligt, mest i Västtyskland där skillnaden är nio timmar.

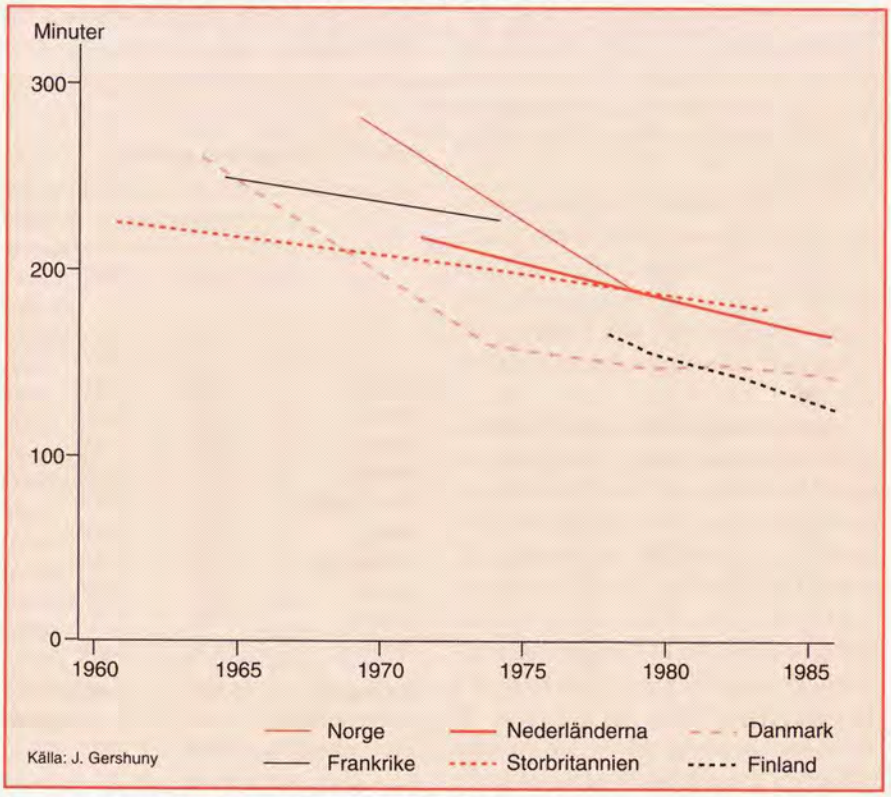
Tabell 5.10 Mest ledigt i Finland

	Semesterdagar och helgdagar i olika länder, 1990				
	Lagstadgad semester	Semester i avtal	Genomsnittlig årssemester	Helgdagar	Semester + betalda helgdagar + extra lediga dagar
Belgien	20	20-25	20	10	31
Danmark	25	25	25	11	33,5
Finland	25	25	37,5	9	45,5
Frankrike	20	25	25	10	35
Nederländerna	20	24	32,2	7	38,5
Norge	21	21	21	12	29
Storbritannien	–	20-25	25	8	33
Sverige	25	25-35	27	12	38
Tyskland	15	30	30	12	39,7
Österrike	25	25	26,5	13	38

Källa: Arbetstid och välfärd

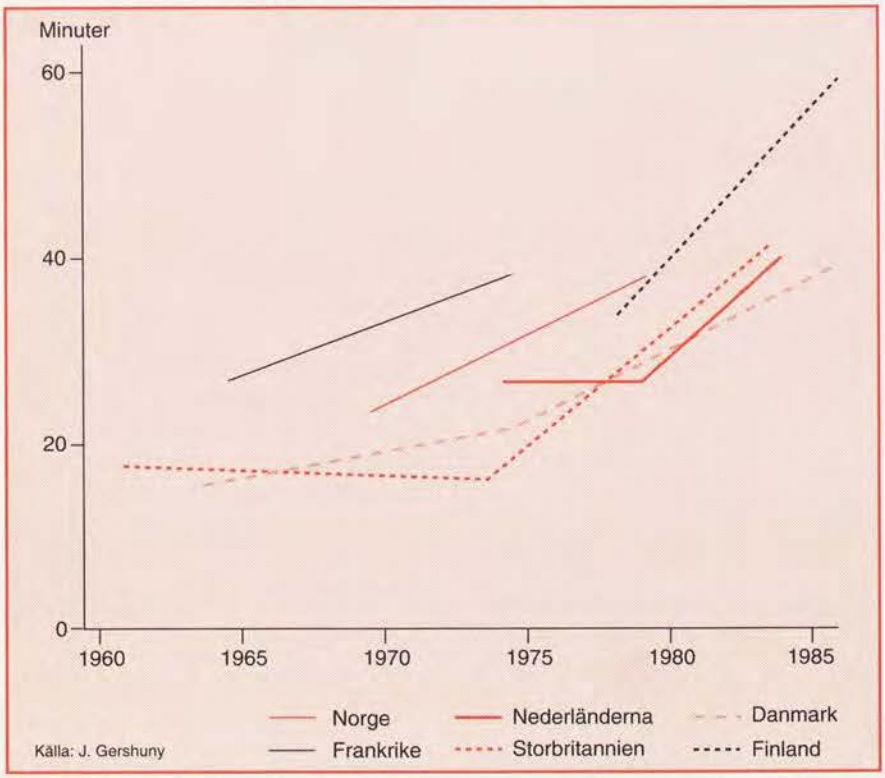
Allra mest ledigt har man i Finland där semester, helgdagar och annan ledighet uppgår till över 45 dagar per år.

Diagram 1. Kvinnornas hemarbete.
Rutinartat hemarbete, minuter per genomsnittlig dag för kvinnor.

Kvinnornas hemarbete har minskat sedan 1960-talet med över en timme i Danmark.

Diagram 2. Män hjälper till alltmer därhemma.
Rutinartat hemarbete, minuter per genomsnittlig dag för män.

Männens hemarbete är betydligt mindre än kvinnornas, men ökar i relativt snabb takt och börjar närma sig en timme i genomsnitt i Finland.

längts till vanligtvis mellan 25 och 35 dagar. Det normala i Västeuropa är mellan fyra och sex veckor. Ofta beror längden på hur länge man varit anställd. Tabell 10.

När vi kommer in på hushållsarbetet är marken ännu mera osäker. Uppgifterna kommer vanligtvis från olika enkäter och tidsbudgetar som hushållen fått göra med växlande definitioner och från olika år. En del allmänna utvecklingsdrag verkar dock gemensamma för alla EU- och Eftaländer.

Kvinnor jobbar färre timmar i marknadsarbete. De bär huvudansvaret för hushållsarbetet och vården av barnen vilket gör att de i mycket större utsträckning jobbar deltid.

Kvinnan bär tyngsta lasset

Studier över hushållsarbetets tid och fördelning mellan man och kvinna under de senaste tio åren pekar oftast på att den totala tiden för hushållsarbete minskar. I Frankrike har man dock registrerat en svag ökning.

Dessa studier antyder vidare att kvinnans andel av det totala hushållsarbetet uppgår till mellan 60 och 80 procent, men att mannens andel är på klar uppgång och kvinnans på nedgång. Se diagram 1 och 2. Men kvinnans insatser skiftar mycket beroende på hur många barn som finns i hushållet och vilken ålder de har.

Vad är arbetslöshet?

Arbetslöshet är ett begrepp laddat med många negativa betydelser, kanske mer i Sverige än i många andra länder med tanke på vårt lands starka betoning på att arbete ger social status och mänsklig värdighet. Det är också ett begrepp med många dimensioner, inte minst för statistikerna.

Befolkningen i arbetsför ålder kan delas in i tre grupper på arbetsmarknaden: anställda, arbetslösa och sådana som icke deltar i arbetskraften. Ingen av dem ger egentligen någon särskilt bra beskrivning av verkligheten. Ty det är ganska lätt att konstatera att nästan alla människor nästan alltid är sysselsatta med något som i någon form direkt eller indirekt bidrar till produktionen.

Arbetslöshetssiffrorna kan också skilja sig kraftigt åt mellan länder och i olika redovisningar inom länderna. En offentlig administration kan definiera arbetslös som någon som har rätt till arbetslöshetsunderstöd medan en annan offentlig myndighet gör undersökningar om hur många som söker jobb vid en viss tidpunkt på arbetsförmedlingarna eller frågar hushållen hur många som arbetade när och hur länge under en mätperiod.

Nedgraderande

Att stämplas som arbetslös kan vara så socialt nedgraderande att vissa människor helt enkelt väljer att lämna den sk arbetskraften. Många söker också arbete på egen hand och kommer aldrig in i arbetsförmedlingens register som arbetslösa. Andra ser saken helt annorlunda och jobbar bara den tid som behövs för att kunna kvalificera sig för en mer eller mindre planerad arbetslöshet i framtiden.

Arbetslöshetens koppling till sociala svårigheter, problem, fattigdom och misär är stark och dokumenterad i många undersökningar i hela Västeuropa. Men den bilden är också ofullständig och ibland missledande. Sociala problem finns också utanför de arbetslösas skaror och inte alla arbetslösa lever ett dåligt liv.

I många länder finns fullt sysselsatta som arbetar till mycket låga löner. I andra länder skulle de lö-

forts på ruta

nerna helt enkelt inte accepteras och därför inte ge underlag för en arbetsplats. Där kan alternativet istället bli arbetslöshet med understöd. Och i de flesta västeuropeiska länder är idag arbetslöshetsersättningarna så höga att de tillåter i stort sett en oförändrad standard under åtminstone en kortare tid utan jobb.

Mindre bra mätare

Arbetslöshetssiffrorna kan också vara en mindre bra mätare på underutnyttjandet av resurserna. Arbetsgivare kan, med hjälp av offentliga bidrag eller inte, vilja behålla mer arbetskraft än vad produktionsefterfrågan egentligen medger därför att man är tämligen säker på att nästa uppgång kommer snart och medför en produktionsuppgång. Eller så kan arbetsgivaren minska sysselsättningen mer än vad produktionen egentligen kräver och istället ta ut mer i form av övertid.

Arbetsmarknadslagarna kan också på olika sätt försvåra för arbetsgivarna att snabbt dra ned arbetskraften utan stora kostnader, skillnader som kan påverka arbetslöshetssiffrorna i jämförelser mellan länderna.

Sociala attityder som viljan att flytta från en ort till en annan där det finns jobb är också olika mellan länder och regioner. Likaså påverkar synen på kvinnorollen benägenheten att ge sig ut på arbetsmarknaden. Skolsystemets utbyggnad, barnomsorgen, skattesystemets utformning, bostadspolitiken, osv har också betydelse. Orsaker och verkan vad gäller arbetskraftens och arbetslöshetens utveckling är därför mycket komplicerade och alla förklaringar måste tolkas mycket försiktigt.

Här har vi mestadels använt siffermaterial från OECD:s Employment Outlook, vars data inte alltid sammanfaller med de mest använda i de olika länderna. De svenska siffrorna kommer från de månatliga arbetskraftsundersökningarna för personer mellan 16 och 64 år och för övriga länder från vanligtvis liknande undersökningar hos ett urval av hushåll där både arbetskraft och arbetslöshet mäts samtidigt. I siffrorna ingår då också personer i försvarsmakterna, om det inte särskilt uppges att det är frågan om den civila arbetskraften. Årsuppgifterna är antingen månadsgenomsnitt eller kvartalsgenomsnitt.

Arbetslösheten vår tids gissel

Den höga arbetslösheten är ett av Västeuropas främsta ekonomiska och sociala problem när vi närmar oss mitten på 1990-talet. Närmare 20 miljoner människor var arbetslösa under 1993, en siffra som grovt underskattar västeuropéernas verkliga vilja och kunskaper att ha ett fast jobb.

En försiktig uppskattning säger att minst ytterligare fem miljoner är dolt arbetslösa. Det är arbetsföra människor som inte söker jobb därför att de inte tror att de kan få något, arbetar strövis eller deltid men gärna skulle vilja ha full arbetstid, deltar i olika arbetsmarknadsprogram eller omskolning eller utbildning i väntan på att få ett jobb.

Vi kan säkert också öka den totala arbetslöshetssiffran med minst 50 procent om vi räknar med alla de som någon gång under ett år drabbas av kortare eller längre arbetslöshetsperioder men återfinner ett jobb.

Det verkar alltså som om de västeuropeiska ekonomiernas kapacitet att skapa tillräcklig sysselsättning gått i baklås. Arbetslöshetsnivåerna är nu de högsta någonsin sedan andra världskriget och i flera länder kan vi endast jämföra situationen med den stora 1930-talsdepressionen.

Sysselsättningssituationen har därmed blivit en politiskt topprioritet i hela västvärlden och mycket forskning ägnas åt att försöka förklara arbetslösheten och finna vägar att nå det som är en gemensam målsättning i alla EU- och Eftaländer: Att utnyttja befolkningens fulla kunskapspotential i arbete för att öka levnadsstandarden.

Bakgrunden gemensam

Vägen till dagens höga arbetslöshetssiffror är någorlunda klar och händelseförloppet är i stort sett gemensamt för alla Västeuropas länder, även för Sverige. Här lyckades vi dock med en rad ekonomisk-politiska åtgärder länge avvärja kraftigt ökad arbetslöshet. Men i början av 1990-talet verkar den svenska ekonomins bärkraft och den ekonomisk-politiska åtgärdsarsenalen kraftigt försvagad.

Under den snabba tillväxten på 1960-talet var arbetslöshetssiffrorna tämligen likartade i hela Västeuropa på i genomsnitt två-tre procent per år, med undantag av Italien, Irland och Grekland på ungefär den dubbla nivån och Västtyskland, Schweiz och Nederländerna som hade ett kraftigt underskott på arbetskraft och ofta redovisade bara någon enda procent i arbetslöshet. Se tabell 11.

I början på 1970-talet bröts den kraftiga tillväxten. I USA tilltog inflationen som spred sig till Europa och förvärrades av den första oljeprischocken 1973. De stigande oljepriserna försämrade prisutvecklingen för Västeuropas utrikeshandel och bidrog till en kraftig lågkonjunktur med både hög inflation och hög arbetslöshet.

Politikerna sökte i första hand pressa ned inflationen med en ekonomisk åt-

Tabell 5.11 Arbetslösheten allt värre

Genomsnittlig arbetslöshet per år i procent av arbetskraften

	1960-64	1985-89	1992	1993
Belgien	2,2	11,0	9,8	11,9
Danmark	1,5	8,5	10,9	12,4
Finland	1,4	4,7	12,4	16,6
Frankrike	1,4	10,1	10,3	11,2
Grekland	5,3	7,5	9,4	10,0
Irland	5,1	16,9	17,0	19,5
Island	0,1	0,9	2,3	5,3
Italien	4,8	11,6	11,2	10,9
Nederländerna	0,4	8,7	5,6	8,5
Norge	1,7	3,0	6,2	5,7
Portugal	1,8	7,1	4,7	4,7
Spanien	2,3	20,0	17,9	22,5
Storbritannien	1,7	9,6	10,1	10,7
Sverige	1,3	1,9	5,2	7,3
Schweiz	0,0	0,6	2,8	4,6
Tyskland	0,4	6,3	4,7	10,1
Österrike	2.0	3,4	4,0	4,8

Källa: OECD

Sedan slutet av 1970-talet har den höga arbetslösheten bitit sig fast i de flesta västeuropeiska länder och 1992 började en mycket snabb uppgång även i Sverige.

stramning. Men det gick trögt. Arbetslöshetssiffrorna bet sig fast kring 5-6 procent i de flesta västeuropeiska länder under andra hälften av 1970-talet. Även i Sverige steg arbetslösheten, men procentsiffrorna stannade under hälften av de genomsnittliga nivåerna i Västeuropa.

1980-talet berg- och dalbana

1980-talet inleddes med ytterligare en djup lågkonjunktur då arbetslösheten steg ytterligare och nådde tvåsiffriga tal i många länder. 1983 blev det sämsta året för Sverige med en arbetslöshet på 3,5 procent.

Därefter följde en mycket lång konjunkturuppgång fram till 1990-talets början. En stark drivkraft var den amerikanska ekonomiska politiken som bla prioriterade skattesänkningar och inhemsk stimulans. Penningpolitiken var samtidigt restriktiv vilket dämpade prisökningarna men pressade upp räntorna.

En liknande utveckling tog fart i Västeuropa. Kapacitetsutnyttjandet i industrin var förhållandevis högt och de offentliga sektorerna expanderade och skapade också nya jobb. Men de höga räntorna höll nere investeringarna och industrin växte inte tillräckligt för att kunna suga upp alla som sällade sig till arbetskraften. Arbetslösheten minskade visserligen, men fortsatte att ligga på en hög nivå utom i några få länder, däribland Sverige som snarast fick en brist på arbetskraft i slutet på 1980-talet.

Vissa grupper drabbas värre

Arbetslösheten är mycket olika fördelad på länder, regioner, och grupper i samhället. I grova drag drabbar den värst jordbruksområden eller regioner med föråldrade industrier, kvinnor, unga och sämre utbildade.

Genomsnittet för EU-länderna var 1992/93 över 11 procent. Spanien är hårdast drabbad av en rad olika skäl med över 22 procent. Landet befinner sig i en kraftig strukturomvandling där en förstelnad och föråldrad näringsstruktur, länge skyddad av Francodiktaturens olika regleringar, nu struktureras om påskyndad av EU-medlemskapet.

Alla de stora EU-länderna Tyskland, Frankrike, Italien och Storbritannien ligger mellan 10-12 procent med stora problem och ännu högre siffror för branscher som gruvor, stål, varv, teko och vissa delar av verkstadsindustrin. Irland har också mycket höga tal på nära 20 procent. Arbetslösheten är ett traditionellt gissel för detta land i Västeuropas utkant med en svagt utvecklad näringsstruktur.

Efta-ländernas mindre ekonomier har i allmänhet klarat sig bättre med ensiffriga tal som dock ökade mycket snabbt under 1992. I Finland exploderade arbetslösheten 1992 och nådde 1993 över 16 procent. Även i Sverige skedde en mycket snabb uppgång detta år till över 7 procent 1993, tal som är unika under efterkrigstiden. De små kontinentala ekonomierna Schweiz och Österrike har klarat sig bäst med siffror under fem procent.

Kronisk arbetslöshet

Vissa regioner i Västeuropa har nu en tydlig kronisk arbetslöshet, som inte tycks påverkas särskilt mycket av upp- och nedgångar i konjunkturen. De är i allmänhet belägna i världsdelens ytterkanter: nordligaste Skandinavien, Skottland och den irländska ön, södra Spanien och södra Italien. Därtill finns det fickor mitt i kontinenten präglade av ensidig och föråldrad industristruktur som norra Frankrike och södra Belgien.

I dessa delar är den kroniska arbetslösheten ett arv från 1970-talets kris eller ännu tidigare. Östra Tysklands höga tal är närmast ett specialfall orsakade av ett unikt byte av ekonomiskt system.

Flera mycket stora industrisektorer tvingas nu också genomgå strukturomvandlingar för att bringa ned överkapacitet och skärpa kostnadseffektiviteten. Den västeuropeiska bilindustrin med över tre miljoner anställda är ett typiskt exempel med personalnedskärningar på i allmänhet 10-20 procent 1993. Tekoindustrin med ännu fler anställda har en lång historia av fallande sysselsättning som accelererat i den nuvarande lågkonjunkturen. En ny krisindustri är den delvis högteknologiska försvarsindustrin som i spåren av det kalla krigets slut drar ned sin sysselsättning.

Södra Italien, Mezzogiorno, är ett talande exempel på hur arbetslösheten kan bli strukturell, enligt många forskare beroende på en olycklig offentlig politik. Nästan all ökning av arbetslösheten under de senaste två decennierna har skett söder om Rom och siffrorna pendlar år ut och år in mellan 15 och 20 procent. En långvarig hög arbetslöshet borde enligt den ekonomiska teorin leda till lägre löner. Men offentliga investeringar och offentlig sysselsättning samt en medveten politik att utjämna regionala löneskillnader i Italien har motverkat en anpassning av lönerna och en strukturomvandling till mer industri och tjänster, enligt många undersökningar.

Kvinnor mer drabbade

Arbetslösheten drabbar också kvinnor mer än män, med några undantag, tex Sverige. Det fanns ca åtta miljoner arbetslösa kvinnor och ca 12 miljoner arbetslösa män i Västeuropa 1993, men eftersom kvinnornas deltagande i arbetskraften är så mycket mindre än männens blir deras arbetslöshetsandel högre och i vissa länder nära nog dubbelt så stor. Se tabell 12.

I Sverige och andra länder där kvinnorna har en lägre arbetslöshet än männen i absoluta tal förklaras det ofta av deras låga andel av industrijobben som slagits ut i snabb takt i början av 1990-talet samt att vård- och serviceyrken inte drabbats lika kraftigt av nedskärningar.

De värst utsatta länderna är Nederländerna, Frankrike, Italien, Portugal och Spanien där den kvinnliga arbetslösheten i början av 1990-talet var större än männens i absoluta tal. Utvecklingen under de senaste tjugo åren innebär allmänt sett att de kvinnliga arbetslöshetstalen minskat i förhållande till männens, men fortfarande är betydligt högre.

Tabell 5.13 Mycket värre för ungdomarna

	Arbetslösheten för unga, 15-24 år, och kvinnor					
	Andelen unga arbetslösa i relation till vuxenandelen			Den kvinnliga andelen arbetslösa i relation till den manliga		
	1970	1979	1990	1970	1979	1990
Finland	1,7	2,3	2,2	0,4	0,9	0,7
Frankrike	2,3	3,3	2,4	1,8	1,9	1,7
Irland	1,5	1,6	1,6	0,7	0,8	0,6
Italien	6,7	6,9	4,6	1,4	2,7	2,3
Nederländerna	1,2	2,8	1,7	0,7	1,4	2,0
Norge	5,5	6,2	3,0	1,6	1,5	0,9
Portugal	3,3	5,0	3,1	1,3	3,1	2,1
Spanien	2,8	3,9	2,7	0,7	1,2	2,0
Storbritannien	1,4	2,9	1,6	0,3	0,7	0,5
Sverige	2,4	3,3	3,0	1,3	1,3	1,0
Tyskland	0,9	1,3	1,2	1,8	2,2	1,5

Källa: OECD

Arbetslösheten drabbar unga och kvinnor mer än män med Sverige som ett undantag. Där har kvinnorna klarat sig relativt bättre.

Dubbla siffror för ungdomar

Ett av de mest oroande dragen i utvecklingen är den mycket höga ungdomsarbetslösheten. De flesta västeuropeiska länder gick in i 1980-talet med stora ungdomskullar (15-24 år) med undantag för Sverige, Finland och Schweiz. Detta bidrog till att arbetslösheten för ungdomar ökade dramatiskt under hela årtiondet och har legat på nära nog en dubbelt så hög nivå som jämfört med den övriga befolkningen. Det gäller också de nordiska länderna. Se tabell 13 och 14.

I vissa länder som Spanien och Italien är mer än en tredjedel av alla ungdomar utan jobb. För flickorna närmar sig andelen 50 procent i vissa regioner. Arbetslöshetstal på 20 procent är numera vanligt bland ungdomar i de flesta västeuropeiska länder. Det betyder att ungdomarnas arbetslöshetstal i allmänhet är mer än dubbelt så höga jämfört med den vuxna befolkningens. En liten tröst är att det förhållandet något förbättrats de senaste åren jämfört med 1970-talet och första häften av 1980-talet tack vare ökad kapacitet i utbildningssystemet och extra arbetsmarknadsinsatser för de unga.

Men de officiella siffrorna för arbetslösheten berättar bara en del av sanningen. Många människor drar sig helt undan arbetsmarknaden, anser inte det lönt att ens söka arbete och fångas därmed inte upp i statistiken.

Tabell 5.12 Flest i Italien

	Antal arbetslösa i 1000-tal							
	1973		1983		1991		1992	
	Män	Kv	Män	Kv	Män	Kv	Män	Kv
Belgien	48	43	253	292	159	232	..	..
Danmark	10	11	159	153	129	135	..	..
Finland	29	22	76	62	124	69	203	125
Frankrike	224	369	889	1 085	1 003	1 294	..	..
Grekland	39	25	148	154	..	..	..	..
Irland	53	11	140	43	156	52	..	..
Italien	603	700	938	1 202	1 142	1 511	1 226	1 572
Luxemburg	0	0	1	1	1	1	..	..
Nederländerna	88	22	403	271	226	264	..	..
Norge	11	15	37	32	68	48	76	50
Portugal	42	48	127	228	75	124	88	99
Spanien	267	96	1 521	830	1 193	1 273	1 385	1 405
Storbritannien	476	81	2 145	839	1 708	533	2 061	617
Sverige	52	46	79	72	71	51	133	82
Schweiz	0	0	18	11	25	17	53	45
Tyskland	150	124	1 273	985	898	792	983	825
Österrike	13	20	70	65	71	54	74	58

Källa: OECD

Nära tre miljoner människor räknas som arbetslösa i Italien och nästan lika många i Spanien och Storbritannien.

Tabell 5.14 Italien och Spanien värst

		Andelen unga arbetslösa, 15-24 år, i procent av åldersgruppen				
		1971	1983	1990	1991	1992
Finland	15-24 år	4,5	10,5	6,4	13,5	23,5
Frankrike	15-24 år	4,0	19,7	19,3	19,5	..
Italien	14-24 år	12,6	30,5	31,5	30,8	32,7
Nederländerna	15-24 år	2,8	24,9	11,1	10,5	..
Norge	16-24 år	5,6	8,9	11,8	12,8	13,9
Portugal	15-24 år	..	18,3	10,2	8,7	9,4
Spanien	16-24 år	4,8	37,6	32,3	31,1	34,4
Storbritannien	16-24 år	3,1	23,4	10,0	13,5	15,4
Sverige	16-24 år	5,2	8,0	3,8	6,5	11,5
Tyskland	15-24 år	1,1	5,6	11,0	5,6	..

Källa: OECD

Ungdomarnas höga arbetslöshet är särskilt oroande. I vissa länder som Spanien och Italien är mer än en tredjedel av alla ungdomar utan jobb.

Tabell 5.15 Många dolt arbetslösa

Den dolda arbetslösheten, 1991			
	Antal 1000-tal	% av arbetskraften	% av arbetslösa
Belgien	71	1,7	18,2
Danmark	7	0,2	2,4
Finland (1987)	47	1,9	24,3
Frankrike	35	0,1	1,5
Irland	7	0,5	3,3
Italien	630	2,6	23,7
Nederländerna	41	0,8	12,8
Norge	29	1,4	24,8
Portugal	19	0,4	9,6
Spanien	16	0,1	0,6
Storbritannien	112	0,4	4,8
Sverige	67	1,5	54,1

Källa: OECD

OECD-statistik säger att Sverige har den högsta andelen dolt arbetslösa i procent av antalet arbetslösa, över 50 procent, dubbelt så stor andel som de närmast liggande länderna.

Deras antal uppskattas till ett par miljoner i Västeuropa, eller närmare en procent av arbetskraften.

Många ansträngningar görs nu för att identifiera dessa grupper och försöka stimulera dem till ett deltagande i arbetskraften. Det är viktigt för att förbättra arbetsmarknadens långsiktiga effektivitet och bromsa förstörelse av humankapital, dvs människors kunskap och vilja att arbeta.

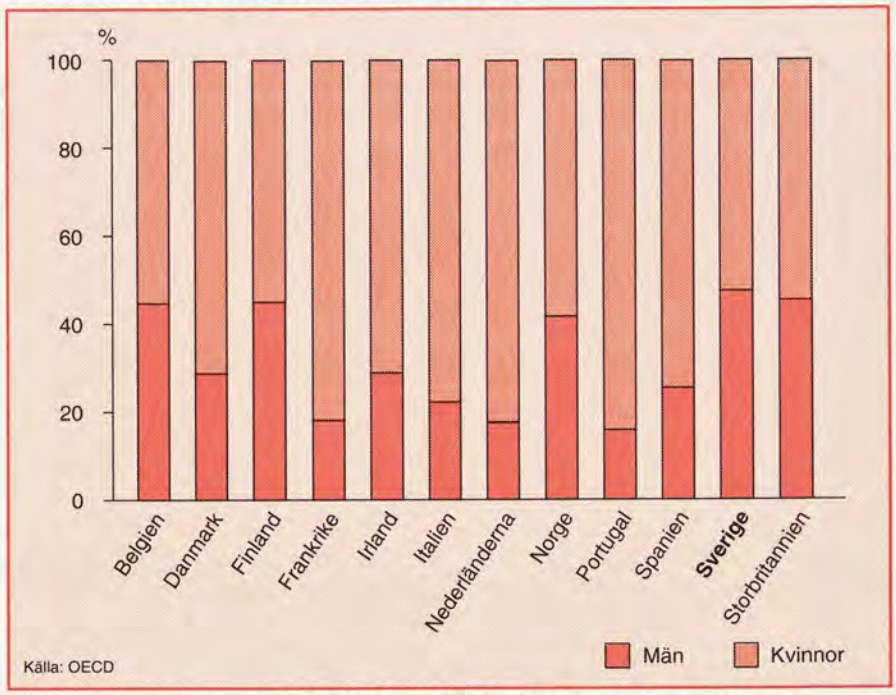
Många dolt arbetslösa

De dolt arbetslösas antal skiljer sig mycket åt mellan länderna vilket också den statistiska kvaliteten gör. OECD:s uppskattningar baserade på nationell statistik måste därför tolkas försiktigt. Sverige har den överlägset högsta andelen med över 50 procent av det totala antalet arbetslösa 1991. De närmast liggande länderna har procentandelar på omkring 25 procent, så tex Finland, Italien och Norge. Några länder, Danmark, Frankrike, Irland, Spanien och Storbritannien, har andelar neråt fem procent och därunder. Se tabell 15.

Det betyder att arbetslöshetssiffrorna för Sverige och en rad andra länder skulle öka om vi också räknade in alla de som inte finner det värt att sälla sig till arbetskraften men egentligen vill jobba. I Sveriges fall skulle de ha ökat från 2,7 procent 1991 till 4,1. Men denna statistik är kontroversiell och tolkningarna beror i hög grad på värderingar av vad som är dold arbetslöshet.

Vi finner också traditionella mönster i sammansättningen av de dolt arbetslösa. Kvinnorna är i majoritet i alla länder, dock minst i Sverige där andelen är strax över 50 procent av totala antalet dolt arbetslösa. Ungdomar utgör också en stor andel och i Sverige har den ökat ganska kraftigt, vilket möjligen kan bero på att de aktiva arbetsmarknadsinsatserna här länge i första hand riktade sig mot personer i högre åldrar. Se diagram 3.

Diagram 3 Kvinnorna i majoritet.
Mäns och kvinnors andel av dolt arbetslösa arbetare, 1991.

Kvinnorna är i majoritet i alla länder bland de dolt arbetslösa, dock minst i Sverige.

Varför arbetslöshet?

I 20 år har Västeuropa nu plågats av arbetslöshetsnivåer som innebär en väldig förlust av produktion. Frågan vad det beror på har sysselsatt många ekonomer och politiker utan att någon har kunna ge ett entydigt svar.

Vanligen söker man förklaringar efter tre huvudspår:

*Realkapitalet - dvs maskiner, byggnader och investeringar i produktion - har blivit för litet. I praktiken handlar det om att företag, ja hela branscher har slagits ut eller kraftigt krympt under de senaste 20 åren. I Sverige har vi sett i stort sett hela varvsindustrin, stora delar av teko-, gruv- och stålindustrin försvinna. Andra stora industriella arbetsgivare som verkstadsindustrin har minskat sin sysselsättning. Ett högt ränteläge under en stor del av 1980-talet avskräckte bla från stora nyinvesteringar. Ländernas befolkningar har heller inte sparat tillräckligt mycket för produktiva investeringar. De har valt att konsumera istället för att sätta av resurser för framtiden.

*En annan förklaring handlar om att det sk humankapitalet förstörs. När människor förlorar jobb i tex branscher som slås ut riskerar deras yrkesfärdigheter och kunskaper att bli mer eller mindre oanvändbara på arbetsmarknaden. Det brukar innebära att en allt större del av de arbetslösa blir långtidsarbetslösa, de förlorar motivation och självförtroende att söka nytt arbete. Personer med långa arbetslöshetsperioder avskräcker ofta arbetsgivare. Det kan också vara så att arbetsmarknaden blivit mindre flexibel med större anställningstrygghet och högre och mindre rörliga löner, vilket gör att arbetsgivarna är än mer restriktiva med anställningar.

*En tredje förklaring tar sin utgångspunkt i att marknadsmekanismen för arbetskraft har försämrats, dvs priset på arbetskraft, lönen, inte följer förändringarna i utbud och efterfrågan. De som redan har jobb, sk insiders, bevakar sin egen situation och sitt eget löneläge. Lönerna bestäms av dem som redan har jobb och via facket kan de tom förhandla fram ökade priser på jobb, dvs löner, även när arbetslösheten är hög. De som är arbetslösa, sk outsiders, kan inte tränga sig in i företagen genom att dumpa priset på arbetskraft.

Forskarna har prövat dessa förklaringar i en rad olika studier på de verkliga förhållandena och man kan konstatera att de alla ger en del av sanningen. Men orsaksförhållandena är mycket komplicerade och någon enkel entydig förklaring till den höga arbetslösheten och långstidsarbetslösheten står knappast att finna. I grund och botten har vi att göra med en lägre efterfrågan riktad mot den västeuropeiska produktionen och en försämrad konkurrenskraft som beror på både för hög konsumtion och för litet investeringar samt interna effektivitetsproblem och ändrade styrkeförhållanden i vår omvärld.

Varför dröjde det i Sverige?

Varför dröjde det så länge innan Sverige fick en arbetslöshetsutveckling liknande den i övriga Västeuropa? Svaret kan kanske sammanfattas i tre inte helt okontroversiella påståenden:

*Sverige har en ovanligt lång tradition och kunskap om sk aktiv arbetsmarknadspolitik, dvs offentliga insatser med skattemedel på olika nivåer för att stimulera och subventionera sysselsättning.

*Sverige har via aggressiva förändringar av valutakursen förändrat den svenska ekonomins internationella konkurrensläge när kostnaderna här hemma blivit för höga.

*Sveriges lönebildningssystem har samverkat med dessa två faktorer.

Det stora arbetslöshetsprånget under 1970-talet motverkade den svenska regeringen med en sk överbryggningspolitik. Den lät den offentliga sektorn expandera, den gav stora stöd till hårt pressade industrisektorer och expanderade arbetsmarknadspolitiken kraftigt.

Devalveringar

Därefter följde flera devalveringar, bla med 10 procent 1981 och 16 procent 1982, som kraftigt sänkte reallönerna i Sverige. Därmed lades grunden till en förhållandevis god sysselsättningsutveckling under hela 1980-talet. Den offentliga sektorn fortsatte också att under större delen av decenniet sysselsätta alltfler liksom en expanderande privat servicesektor. Den aktiva arbetsmarknadspolitiken utvecklades ytterligare och förhindrade bla uppkomsten av en verklig långtidsarbetslöshet.

Slutligen finns det också forskningsresultat som pekar på att den länge mycket centraliserade svenska lönebildningsprocessen med starka och dominerande fackföreningar och arbetsgivarorganisationer med samordnade förhandlingar bidragit till lägre arbetslöshet.

Kostnaderna blev för höga

Tanken är då att löntagarna inte kunnat eller velat ta ut full kompensation för devalveringarna. Det leder till vad man kallar reallöneflexibilitet, i Sveriges fall till i praktiken reallönesänkningar under 1980-talet i jämförelse med de flesta andra länder i Västeuropa. Devalveringarnas kostnadsfördel på de internationella marknaderna åts inte snabbt upp av lönehöjningar.

Men efterhand tycks ändå det svenska kostnadsläget ha blivit för högt, vilket somliga forskare vill delvis förklara med att den svenska löneförhandlingsmodellen under 1980-talet blivit allt mindre centraliserad och hamnat någonstans mitt emellan.

Detta är en olycklig utveckling då erfarenheten visar att det är antingen är centraliserade eller decentraliserade löneförhandlingar som leder till den nödvändiga flexibiliteten i reallöneutvecklingen. Därtill har vi allt sämre statsfinanser som gör det allt svårare och riskablare att öka arbetsmarknadsinsatserna.

I ett avsnitt härintill granskar vi arbetsmarknadspolitiken i EU- och Eftaländerna närmare.

Långtidsarbetslösa har ökat kraftigt

Ca åtta miljoner människor i Västeuropa hade varit utan arbete i mer än ett år1992. Det är de sk långtidsarbetslösa, en särskilt utsatt grupp med stora risker att hamna utanför arbetsmarknaden och därmed berövas mycket av det som ger social status i vårt samhälle. Långtidsarbetslösheten innebär en stor kostnad för hela samhället med förstörelse av kunskap och behov av understöd och ofta vård.

De långtidsarbetslösa har blivit ett alltmer uppmärksammat problem i takt med att deras antal stigit under de senaste två decennierna. Från tal kring fyra, fem miljoner under de värsta lågkonjunkturåren på 1970-talet har de inte bara kraftigt ökat i antal utan också som andel av den totala arbetslösheten.

På 1970-talet låg deras andel som högst kring 25-30 procent i de värst drabbade sydeuropeiska länderna. Nu är de uppe i närmare 40 procent av det totala antalet arbetslösa i hela Västeuropa. Skillnaderna mellan länderna är dock mycket stora. I Belgien, Irland och Italien är de i kraftig majoritet på omkring 60-70 procent av alla arbetslösa. Höga tal visar också Spanien, Grekland, Portugal, Nederländerna och Tyskland med omkring 50 procent och över. Sverige har länge haft den lägsta andelen. Se tabell 16.

Trots mycket forskning finns ännu ingen riktigt bra entydig förklaring till varför andelen långtidsarbetslösa ökat kraftigt. Det finns inget alldeles klart samband med den allmänna arbetslöshetsnivån, ländernas ekonomiska struktur, utvecklingstakt eller lagstiftning och arbetsmarknadernas funktionssätt.

Däremot finns en del särdrag för de människor som blir långtidsarbetslösa och för var de arbetar. Så tex har man kunnat konstatera att de i allmänhet har sämre utbildning än arbetskraften i genomsnitt och också sämre jobbkunskaper. Det gäller visserligen arbetslösa överhuvudtaget, men det är mer markerat hos de långtidsarbetslösa.

Tabell 5.16 Ökning av långtidsarbetslösa

	Arbetslöshet och långtidsarbetslösas andel					
	1979		1990		1991	
	Andel arbetslösa	Antal långtids-arbetslösa i procent av totala antalet arbetslösa	Andel arbetslösa	Antal långtids-arbetslösa i procent av totala antalet arbetslösa	Andel arbetslösa	Antal långtids-arbetslösa i procent av totala antalet arbetslösa
Belgien	7,5	61,5	8,7	69,9	9,3	..
Danmark	6,2	36,2	9,5	33,7	10,4	..
Finland	6,0	..	3,5	..	7,6	..
Frankrike	6,0	30,3	8,9	38,3	9,4	37,3
Grekland	1,9	..	7,0	51,7	8,2	..
Irland	7,1	38,2	13,7	67,2	15,8	..
Italien	7,8	51,2	11,1	71,1	11,0	..
Nederländerna	3,5	35,9	6,4	48,4	5,9	..
Norge	1,9	2,9	5,2	19,2	5,5	20,2
Portugal	8,2	..	4,7	48,1	4,1	..
Spanien	8,6	29,5	16,3	54,0	16,3	51,1
Storbritannien	4,5	29,5	5,9	36,1	8,3	..
Sverige	1,7	6,8	1,5	4,8	2,7	..
Tyskland	2,9	28,7	4,9	46,3	4,3	..
Österrike	6,2	18,1	6,9	21,6	9,6	24,9

Källa: OECD

Antalet långtidsarbetslösa har ökat kraftigt i nästan alla länder och utgör nu 60-70 procent av samtliga arbetslösa i Belgien, Irland och Italien.

Fler kvinnor drabbade

De långtidsarbetslösa är också ofta koncentrerade till olika regioner i länderna, typiskt till sådana områden och sådana sektorer som generellt har högre arbetslöshet än landet i genomsnitt och då ofta jordbruksdominerade områden eller landsändar med industrier på nedgång som gruvor, stålverk, varv eller överhuvudtaget svagt utvecklad industri.

Kvinnorna är i ungefär hälften av de västeuropeiska länderna kraftigt överrepresenterade bland de långtidsarbetslösa, så tex i Belgien, Danmark, Frankrike, Grekland, Italien, Portugal och Spanien. Se tabell 17. Men det finns en tendens till att ökningen snarast är något snabbare för männen i flera länder, så tex i Sverige där männens andel ökat från ca hälften 1979 till idag över 60 procent av det totala antalet långtidsarbetslösa. Sverige skiljer sig också genom att de långtidsarbetslösa är äldre än vad de är i de flesta länder där de oftast finns i åldrarna 25-44 år.

Många frågor ställs nu kring problemet långtidsarbetslöshet. Tex, hur kan

Tabell 5.17 Kvinnornas andel högre

Andel (%) långtidsarbetslösa (över 12 månader) av alla arbetslösa

	1983		1990	
	Kv	Män	Kv	Män
Belgien	69	58	67	63
Danmark	37	27	31	26
Frankrike	42	36	41	36
Grekland	42	22	55	39
Irland	24	41	54	69
Italien	57	52	69	65
Luxemburg	31	35	..	..
Nederländerna	48	46	41	49
Portugal	..	..	48	37
Spanien	..	..	58	43
Storbritannien	35	50	23	40
Sverige	10	11	4	5
Tyskland 37	40	43	47	

Källa: OECD

I ungefär hälften av länderna är kvinnorna överrepresenterade bland de långtidsarbetslösa.

det komma sig att en sådan mycket stor kategori utan arbete på arbetsmarknaden inte påverkar lönebildningen? De borde ju kunna pressa ned lönenivån med sitt arbetskraftsutbud, dvs "prisa" sig in på arbetsplatserna igen.

Uppenbarligen har de inget sådant inflytande på lönerna. Sannolikt beror det på att de förlorar arbetskunskaper, att arbetsgivarna visar stark ovilja att anställa personer som varit arbetslösa länge, att de tappar motivation och vilja att "komma tillbaka" och att de som redan har jobb inte är villiga att låta lönerna generellt sjunka så att arbetsgivarna blir benägna att anställa fler.

Politiken kan påverka

Flera forskare har också försökt finna samband med graden av regleringar och sk trygghetslagstiftning, dvs kostnader för arbetsgivarna att anställa och avskeda anställda. Men resultaten hittills är för osäkra för några bestämda slutsatser.

Klart är emellertid att regeringar och arbetsmarknadens parter kan påverka andelen långtidsarbetslösa genom olika direkt riktade insatser. Flera undersökningar har visat att länder med specialåtgärder har lyckats sänka långtidsarbetslösheten. Sverige är kanske det tydligaste exemplet med den aktiva arbetsmarknadspolitiken som rimligen måste vara en huvudförklaring till varför andelen långtidsarbetslösa har legat på en så extremt låg nivå under lång tid jämfört med de allra flesta övriga västeuropeiska länder.

Men frågan är om denna låga andel även är långsiktigt uthållig med tanke på de mycket stora svårigheter den svenska ekonomin drabbats av de allra senaste åren. Vi märker i 1990-talets början en tendens till att långtidsarbetslösheten ökar i Sverige.

Aktiv arbetsmarknadspolitik standard i de flesta länder

Aktiv arbetsmarknadspolitik är sedan många år standard i Västeuropa och har stöd i en bred opinion bland befolkningen. Skillnaderna i storlek och typ av insatser är emellertid mycket stora och flera länder har satsat mer än Sverige.

Sverige har spelat en särskild roll för den västeuropeiska utvecklingen av en aktiv arbetsmarknadspolitik. Den under många år väl fungerande svenska arbetsmarknaden, den låga arbetslösheten och svenska regeringars långa tradition att med offentliga medel och aktiva insatser söka påverka sysselsättningens kvalitet och rörlighet har väckt stort intresse.

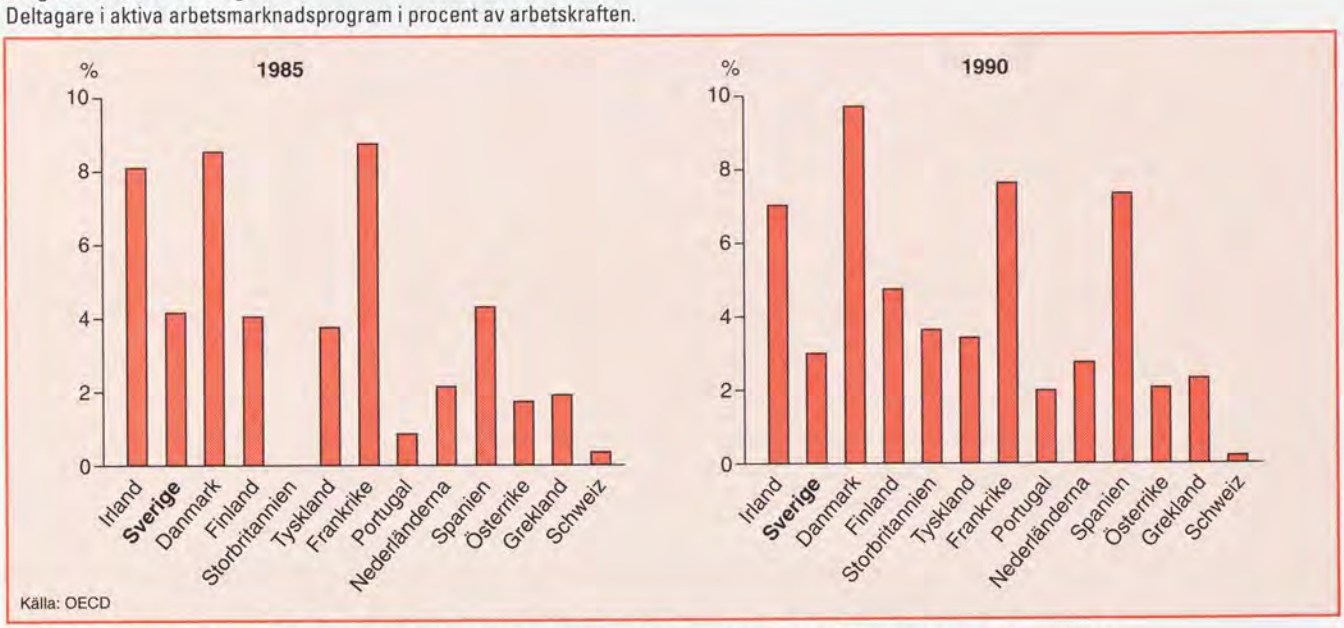
Nuförtiden är en aktiv arbetsmarknadspolitik standard i samtliga EG- och Efta-länder med stora variationer i insatser, inriktning och intensitet. Många länder har arbetsmarknadspolitiska åtgärder som relativt sett berör ungefär lika stor andel av befolkningen som i Sverige och svarar för en lika stor del eller mer av den totala inhemska produktionen av varor och tjänster, enligt OECD, de västliga industriländernas samarbetsorganisation.

Den aktiva arbetsmarknadspolitiken blev ett begrepp i Västeuropa på 1960-talet då den närmast sågs som en möjlighet att ytterligare förbättra sysselsättnings- och produktionsläget genom att minska hinder och flaskhalsar på arbetsmarknaden. Det var frågan om att ytterligare påskynda och förbättra kvaliteten på flödet av arbetskraft till näringslivet som hela tiden frågade efter mer folk.

Ändrade inriktning

De försämrade ekonomiska förutsättningarna under 1970- och 1980-talen ändrade inriktningen. Den ökade arbetslösheten krävde nu andra åtgärder, som att skapa fler jobb, förbättra och anpassa arbetskraftens kunskaper och göra den mer flexibel för att passa en snabbt skiftande efterfrågan. 1980-talets uppenbara strukturella problem ute i Västeuropa med en begynnande långtidsarbetslöshet tvingade fram en ytterligare koncentration på alltmer

Diagram 4. Stora satsningar.
Deltagare i aktiva arbetsmarknadsprogram i procent av arbetskraften.

7-8 miljoner människor, ca 3-4 procent av arbetskraften i Västeuropa, sysselsattes 1991 i olika offentligt finansierade arbetsmarknadsprogram.

skräddarsydda och fokuserade program för att lösa allvarliga specifika problem som tex ungdomsarbetslösheten. Politiken blev ännu mer aktiv och målinriktad.

Fyra målsättningar är idag gemensamma för de flesta västeuropeiska länder:

*Att mobilisera arbetskraft, dvs åtgärder som kan öka möjligheterna för sådana människor som av olika anledningar har det svårt att slå sig fram i konkurrensen. Det handlar om program för utbildning, understöd till privata företag för att ta sig an svårplacerade, hjälp till att starta eget och stöd till handikappade.

*Att vidareutveckla jobbkunskaper, dvs återigen utbildning, men till redan anställda som behöver ytterligare kompetens för att klara sig i konkurrensen och olika praktikutbildningar för ungdomar.

*Att förbättra chanserna för jobbsökande och arbetsgivare att hitta varandra, dvs utveckla arbetsförmedlingarnas informationsinsatser och stimulera aktiviteten hos de som letar arbete.

*Att stödja arbetslösa och handikappade av huvudsakligen sociala skäl, dvs ofta skapa offentliga eller andra icke vinstmotiverade jobb.

7-8 miljoner sysselsatta

OECD har undersökt storleken på de offentliga aktiva arbetsmarknadsinsatserna och funnit att de 1991 sysselsatte ca 7-8 miljoner personer i olika program finansierade med offentliga medel eller omkring 3-4 procent av arbetskraften i Västeuropa. Den överlägset största delen var s.k. målinriktade program som svarade för ca fyra femtedelar.

Men skillnaderna är mycket stora mellan länderna. 1990, det senaste år som OECD har en någorlunda komplett redovisning för, hade fyra länder mer än fem procent av arbetskraften i olika aktiva stödprogram, Irland, Danmark, Frankrike, och Spanien. Vi ska komma ihåg att detta år var de flesta länder i slutet av en lång högkonjunktur, så också Sverige. De svenska insatserna omfattade strax under tre procent av arbetskraften, en av de lägre siffrorna i Västeuropa. Portugal, Nederländerna, Österrike, Grekland och Schweiz låg ännu lägre. Se diagram 4.

Idag är sannolikt andelen högre inte bara i Sverige, eftersom den aktiva arbetsmarknadspolitiken naturligen blir ännu mer aktiv när lågkonjunkturen sätter in och arbetslösheten stiger.

Skillnaderna i kostnader stora

Skillnaderna när det gäller kostnaderna är minst lika markerade. OECD har studerat de totala arbetsmarknadspolitiska insatserna, aktiva såväl som passiva inkomstuppehållande stöd, och funnit att de växlar mellan 0.6 procent av den totala inhemska produktionen i Schweiz till över sex procent i Danmark 1991. Sverige har också nått sex procentsgränsen i budgeten för 1992/93, mer än en fördubbling av andelen på två år. Höga andelar visar också Belgien, Nederländerna, Irland, Finland och Spanien. Se tabell 18.

Sverige satsar förhållandevis mest på de aktiva stöden efter Portugal, eller strax över hälften av de totala insatserna. I de allra flesta övriga länder dominerar de passiva insatserna mer eller mindre kraftigt. Men trenden är lika i alla länder, de aktiva insatserna ökar hela tiden, särskilt de för utbildning och för ungdomar.

Den aktiva arbetsmarknadspolitiken är som sagt en prioritet i hela Västeuropa, trots att forskningen egentligen inte har kunnat finna mer än rätt svaga samband mellan arbetslöshetsutvecklingen och arbetsmarknadsinsatserna.

Tabell 5.18 Störst satsning i Danmark

Arbetsmarknadspolitikens kostnader, 1991

	Offentliga utgifter för arbetsmarknadspolitiken, procent av BNP	Aktiva åtgärders andel av totala utgifter
Belgien b)	3,78	28,3
Danmark	6,12	22,7
Finland	3,44	38,1
Frankrike b)	2,68	29,9
Grekland	1,22	40,2
Irland	4,31	34,3
Italien a)	1,52	52,6
Nederländerna b)	3,28	32,6
Norge	2,26	45,1
Portugal	0,80	62,5
Spanien	3,53	21,5
Storbritannien	1,91	29,3
Sverige	3,75	55,2
Schweiz	0,61	39,3
Tyskland	2,73	44,3
Österrike	1,44	24,3

a= 1989, b= 1990
Källa: OECD

Det är tämligen självklart att det direkta sambandet är negativt, dvs insatserna ökar i tider när arbetslösheten är som störst. Men även de undersökningar av konkreta program som hittills gjorts visar blandade resultat. De svenska erfarenheterna talar för att mycket målinriktade insatser av hög kvalitet ger positiva resultat och bringar ned arbetslösheten för de grupper som deltar. Kostnaderna är dock höga för att lyckas.

Den aktiva arbetsmarknadspolitiken har dock kommit för att stanna och sannolikt också för att vidareutvecklas. Den stödjer sig på en bred allmän opinion i hela Västeuropa att arbete är en av de viktigaste komponenterna i ett socialt drägligt liv.

Skillnaderna i kostnader för arbetsmarknadsåtgärderna var mycket stora 1991 och växlade från 0,5 procent av BNP i Schweiz till över 6 procent i Danmark.

Allt fler prövar starta eget

Ett särskilt stort intresse ägnas nu i alla västeuropeiska länder åt de som arbetar på egen hand, dvs är sin egen arbetsgivare, utanför jordbrukssektorn. De är många, över 20 miljoner, 1990. De ses ofta som en källa till entreprenörskap och uppmuntras allmänt med förhoppningar om att skapa nya företag och nya jobb.

Att "starta eget" har varit populärt i Sverige under hela 1980-talet och det finns en tydlig utveckling i hela Västeuropa att antalet egna arbetsgivare, eller "självanställda", som översättningen lyder på den allmänt accepterade engelska termen, då ökade.

I över hälften av Västeuropas länder steg antalet självanställda snabbare än arbetskraften totalt utanför jordbrukssektorn och betydligt snabbare i Nederländerna, Finland, Spanien, Portugal och särskilt snabbt i Storbritannien. Där låg den årliga tillväxttakten mellan 1983-1990 på över fem procent. Takten i Sverige var också förhållandevis hög med 2,9 procent. Utvecklingen kontrasterar mot 1970-talet då antalet minskade i många västeuropeiska länder och tillväxttakten var låg i andra. Se tabell 19.

I flera länder växte också andelen

Tabell 5.19 "Starta eget" ökade

Självanställdas andel av den civila arbetskraften utanför jordbruket, procent

	1970	1983	1990
Belgien	11,2	12,3	12,9
Danmark	9,3	8,5	7,2
Finland	6,4	7,0	8,8
Frankrike	11,4	10,5	10,3
Grekland	..	27,9	..
Irland	10,1	10,7	13,3
Italien	23,1	20,7	22,3
Luxemburg	11,1	8,8	7,1
Nederländerna	..	8,6	7,8
Norge	7,8	6,8	6,1
Portugal	12,7	17,0	18,5
Spanien	16,3	17,0	17,1
Storbritannien	7,3	8,6	11,6
Sverige	4,8	4,8	7,0
Tyskland	9,1	7,4	7,7
Österrike	11,7	8,1	6,4

Källa: OECD

Andelen självanställda ökade i ungefär hälften av länderna från 1970-talets början, särskilt mycket i Storbritannien. Även Sverige hade en ganska snabb ökningstakt.

Tabell 5.20 Flest kvinnor i Nederländerna

Självanställdas fördelning på kön, procent, 1990

	Totalt (1000 = 100%)	Män, %	Kvinnor, %
Belgien	497	73,2	26,8
Danmark	169	80,8	19,2
Finland	198	68,7	31,3
Frankrike	1 844	74,1	25,9
Grekland	745	82,1	17,9
Irland	118	82,4	17,6
Italien	4 189	76,8	23,2
Luxemburg	11	72,0	28,0
Nederländerna	465	66,2	33,8
Portugal	585	69,1	30,9
Spanien	1 851	74,6	25,4
Storbritannien	3 209	75,4	24,6
Sverige	307	73,0	27,0
Tyskland	2 116	73,7	26,3
Österrike	210	..	..

Källa: OECD

Männens andel av de självanställda är kraftigt dominerande i alla länder. Den svenska kvinnoandelen på 27 procent är en av de högre.

självanställda kvinnor mycket snabbare än kvinnornas totala arbetskraftsdeltagande. Särskilt påfallande var detta i Finland, Italien, Norge, Spanien, Sverige och Storbritannien, där ökningstakten låg på fyra procent per år andra hälften av 1980-talet. Den svenska andelen kvinnor av de självanställda låg 1990 på ca 27 procent, ett av de högre talen i Västeuropa. Se tabell 20.

Låg andel i Sverige

Skillnaderna mellan länderna för hur många som totalt är självanställda varierar dock mycket som andel av den totala civila arbetskraften utanför jordbruket. Sverige har en mycket låg andel på 7 procent, endast Norge och Österrike har mindre på 6 till 6,5 procent. Se åter tabell 19.

Det är överhuvudtaget typiskt att de mer välbärgade staterna i Västeuropa med stora tjänstesektorer har förhållandevis mindre andelar självanställda än de sydliga västeuropeiska länderna med andelar som ofta ligger över 10 procent. De högsta andelarna finns i Grekland, 27,2 procent (1983), Italien 22,3 procent, Portugal 18,5 procent och Spanien 17,1 procent 1990.

I många länder, och för en majoritet av de självanställda i Västeuropa, handlar det ofta om egenföretagare i gross- och detaljhandel, i restaurang och hotellbranschen, i byggsektorn och i olika sk personlig service-jobb. Med en grov generalisering är de självanställda hantverkare eller ägare till mindre butiker, kaféer, barer, kiosker, frisörsalonger och liknande, sektorer som fortfarande är relativt ostrukturerade i södra Europa. OECD anser sig kunna konstatera att de självanställda totalt sett har ganska låg kompetensnivå.

Förhoppningar

Men otvetydligt har vi också att göra med en mer "modern" typ av starta eget, som i Sverige bidragit till ökningen av antalet självanställda på senare år. Det är de högutbildade som ser en chans att få stå på egna ben

Tabell 5.21 De flesta utan anställda

Självanställda med och utan anställda, procent, 1990

	Totalt (1000 = 100%)	Med anställda, %	Utan anställda %
Belgien	497	10,6	89,4
Danmark	169	57,6	42,4
Frankrike	1 844	47,3	52,7
Grekland	745	24,7	75,3
Irland	118	37,5	62,5
Italien	4 189	4,3	95,7
Luxemburg	11	39,5	60,5
Nederländerna	465	35,1	64,9
Portugal	585	30,1	69,6
Spanien	1 851	21,4	78,6
Storbritannien	3 209	31,5	68,5
Sverige	306	42,9	57,1
Tyskland	2 116	60,8	39,2

Källa: OECD

De flesta självanställda jobbar ensamma, utan anställda.

genom att sälja sin efterfrågade kunskap eller siktar mot ett företagsbyggande. 1980-talet sågs i hela Västeuropa en kraftig ökning av de självanställda i branscher som finans, försäkring, fastighet och konsultverksamhet, med andra företag som främsta kunder.

I alla länder hoppas man nu att de självanställda skall utgöra en grogrund för ett nyföretagande. Tyvärr är det snarast så att antalet självanställda som inte skaffar sig egna anställda har ökat relativt sett under 1980-talet och är i majoritet. Se tabell 21. Men det minskar knappast deras betydelse. I deras led kan entreprenöregenskaper testas, utvecklas och bära frukt.

Deltidsjobb är kvinnojobb

Det ökande antalet deltidsjobb var ett av de mer allmänna gemensamma utvecklingsdragen i 1980-talets arbetsmarknad i Västeuropa. En stor del av det ökade kvinnliga arbetskraftsdeltagandet kom till just i deltidsjobb. De utgör nu över en tredjedel av kvinnojobben i många länder: i Danmark, Tyskland, Nederländerna, Norge, Sverige och Storbritannien.

I de flesta länder ökade deltidsjobbens andel av kvinnornas sysselsättning utom i de nordiska länderna, Nederländerna, Portugal, Storbritannien och Västtyskland där andelen sjönk mellan 1979 och 1990. Också för männen har andelen deltidsjobb ökat, ofta mycket kraftigt, under samma period. Men olikheten mellan män och kvinnor är överväldigande, i inget västeuropeiskt land överstiger männens andel av deltidsjobben 35 procent. Att jobba deltid är i huvudsak en kvinnosyssla. Se tabell 22.

Deltidsjobben är viktiga på många sätt på dagens hårt reglerade arbetsmarknad. De ger möjligheten till ett mera flexibelt utnyttjande av arbetskraften, vilket både arbetstagare och arbetsgivare kan tjäna på.

Men det är alldeles uppenbart att en stor del av de deltidsarbetande, och enkannerligen kvinnorna, hellre skulle vilja ha ett heltidsjobb, uppskattningar talar om 20 till 30 procent. Det rör sig med andra ord om flera miljoner människor som mer eller mindre befinner sig i "halvdold" arbetslöshet.

Tabell 5.22 Deltidsjobb är kvinnojobb

	Storlek och sammansättning av deltidsarbetet, procent											
	Deltidsjobb i procent av anställda									Kvinnors andel av deltidsjobben		
	Totalt			Män			Kvinnor					
	1979	1983	1990	1979	1983	1990	1979	1983	1990	1979	1983	1990
Belgien	6,0	8,1	10,2a	1,0	2,0	1,7a	16,5	19,7	25,0a	88,9	84,0	89,6a
Danmark	22,7	23,8	23,7b	5,2	6,6	9,0b	46,3	44,7	41,5b	86,9	84,7	79,4b
Finland	6,7	8,3	7,2	3,2	4,5	4,4	10,6	12,5	10,2	74,7	71,7	67,8
Frankrike	8,2	9,7	12,0	2,4	2,6	3,5	16,9	20,0	23,8	82,2	84,4	83,1
Grekland	..	6,5	5,5b	..	3,7	2,9b	..	12,1	10,3b	..	61,2	65,7b
Irland	5,1	6,6	8,1b	2,1	2,7	3,8b	13,1	15,5	17,1b	71,2	71,6	68,2b
Italien	5,3	4,6	5,7a	3,0	2,4	3,1a	10,6	9,4	10,9a	61,4	64,8	64,7a
Luxemburg	5,8	6,3	6,5b	1,0	1,0	2,0b	17,1	17,0	15,1b	57,5	88,9	80,0b
Nederländerna	16,6	21,4	33,2	5,5	7,2	15,8	44,0	50,1	61,7	76,4	77,3	70,4
Norge	25,3	29,0	26,6	7,3	7,7	8,8	50,9	63,3	48,2	83,0	83,7	81,8
Portugal	7,8	..	5,9a	2,5	..	3,1a	16,5	..	10,0a	80,4	..	69,8a
Spanien	..	..	4,8a	..	..	1,6a	..	..	11,9a	..	..	77,2a
Storbritannien	16,4	19,4	21,8a	1,9	3,3	5,0a	39,0	42,4	43,8a	92,8	89,8	87,0a
Sverige	23,6	24,8	23,2	5,4	6,3	7,3	46,0	45,9	40,5	87,5	86,6	83,7
Tyskland	11,4	12,6	13,2b	1,5	1,7	2,1b	27,6	30,0	30,6b	91,6	91,9	90,5b
Österrike	7,6	8,4	8,8a	1,5	1,5	1,6a	18,0	20,0	20,0a	87,8	88,4	88,8a

a. 1989, b. 1988
Källa: OECD

Olikheten mellan män och kvinnor är överväldigande, i inget västeuropeiskt land överstiger männens andel av deltidsjobben 35 procent.

Arbetslöshetstöden stramas åt

De sociala välfärdsprogrammen skiljer sig kraftigt åt i EG- och Efta-länderna men knappast någonstans är skillnaderna större än i arbetslöshetsersättningen. Från att under 1960- och 1970-talen ha blivit allt mer generösa finns det sedan tio år tillbaka en tendens till en åtstramning av förmånerna i många länder. Skälen är sannolikt inte bara att den stora arbetslösheten nu tömmer resurserna för ersättningarna utan också ett tvivel på att generositeten når sitt syfte.

En beskrivning av arbetslöshetsskyddet

rymmer många svagheter. Reglerna är mycket komplicerade och tillämpningen av dem kan vara mycket individuell; vad som står i regelboken motsvarar sällan verkligheten.

Ett litet belysande exempel: i en enkätundersökning bland hushåll frågade Eurostat, EU:s statistikorganisation, hur många av dem som fick arbetslöshetsersättning under en vecka också var tillgängliga för arbete och sökte arbete. I Grekland blev svaret 6 procent och i Danmark 86 procent.

Här försöker vi beskriva de två huvudformerna, arbetslöshetsförsäkring och arbetslöshetsunderstöd, med tyngdpunkten på försäkringar.

Att vara arbetslös är ungefär lika definierat i alla länder, dvs att man skall vara utan arbete, men tillgänglig för arbete och aktivt söka arbete. Då gäller vanligtvis två huvudformer för arbetslöshetsersättning: försäkring och stöd. De kan båda förekomma i olika blandningar sida vid sida i många länder, så tex i Sverige där vi förutom försäkringen också har ett kontantstöd, KAS, till i första hand de som är utförsäkrade eller inte kvalificerade för försäkring.

Försäkring dominerar

Arbetslöshetsförsäkringen är den klart dominerande stödformen i hela Västeuropa och bygger typiskt på att anställda, eller arbetsgivaren betalar avgifter som sedan ger rätt till kompensation när man förlorar jobbet. Staten brukar också bidra till finansieringen, ofta med den allra största delen. Sådana försäkringar finns i alla EU- och Efta-länder.

Därtill har alla länder utom Belgien, Danmark, Luxemburg och Island ytterligare stöd som påminner om det svenska kontantstödet, dvs i första hand är inriktat mot dem som av olika skäl inte täcks av försäkringen. När de här grundtyperna av stöd är uttömda återstår i flera länder socialbidragsliknande stöd som ofta utgår oavsett om man är tillgänglig för arbete eller inte.

Men stödfloran är inte slut med detta. En arbetslös familj kan nästan alltid räkna med att en rad andra bidragsformer innan det blir aktuellt med socialbidrag. Det är stöd typ barn- och familjebidrag, bostadsbidrag, utbildningsbidrag, sjukbidrag, och rena pensioner.

Alla länder kräver en minimiperiod av betald försäkring och anställning som kan växla från ett helt år i några länder till ett par månader för vissa kategorier i Belgien. Flera länder, bla Tyskland, Frankrike och Spanien, har skärpt kvalificeringsperioden och kopplat utbetalningstiden hårdare till avgifterna.

Karensdagar vanliga

Karensdagar är också vanliga, från Italiens sju dagar (ofta bortförhandlade) och Finlands fem (1993) till mycket vanliga tre dagar, särskilt i länder med förhållandevis låga försäkringsersättningar och korta tider som Irland och Storbritannien.

I en majoritet av länder är försäkringsersättningarna också på något sätt kopplade till lönen, med en spännvidd från 10–20 procent av bruttolönen till 90 procent i Sverige. I Tyskland är kopplingen till nettolönen, dvs efter skatt. Det brittiska systemet är eget med sina fasta ersättningar oberoende av lön.

Många länder har också de senaste tio åren minskat ersättningsnivåerna, bla Tyskland från 77 till 63 procent, Storbritannien från 78 till 55 procent och Nederländerna från 66 till 40 procent, räknat på ett visst sätt för en viss kategori av mottagare. Även Sverige har sänkt från nära 92 procent till 90 procent av lönen. EU-kommissionen har självt påpekat i analyser att kvinnor och ungdomar har särskilt drabbats.

Vad en arbetslös faktiskt totalt får ut i ersättningar och -stöd är mycket besvärligt att få en klar uppfattning om. Variationerna är så stora att man nästan kan tala om individuella ersättningar därför att tillämpningen i praktiken är så olika. Detta understryker också de stora skillnaderna mellan länderna.

Italien kan illustrera svårigheterna. Där får endast en mycket liten del ersättning från den allmänna arbetslöshetsförsäkringen. Den stora majoriteten får ersättningar från andra källor, bla en särskild kassa som garanterar en relativt hög inkomst till i praktiken avskedade arbetare, men som formellt fortfarande är anställda. Förtidspensionering är vanligt i Sverige och Frankrike och svarar enligt vissa beräkningar för huvuddelen av de arbetslösa i Nederländerna.

Stora skillnader

EU-kommissionen har gjort beräkningar av ersättningarna i medlemsländerna till en fyrtioårig arbetare, gift med en heltidsarbetande, men utan barn, som arbetat i tio år, en liknande arbetare med icke-arbetande hustru och en ogift arbetare.

Skillnaderna är mycket olika mellan de olika kategorierna i enskilda länder och mellan länderna. Ersättningarna kan växla från 20 procent av lönen till över 60 procent det första året till 60 procent och ingenting andra. Men, som EU-kommissionen också påpekar, i takt med att arbetslöshetsperioden ökar tar helt andra stödformer över.

En slutsats av denna korta genomgång är att det knappast har skett något närmande i principer eller i praktisk utformning av arbetslöshetsskyddet i Västeuropa sedan 1970-talet. Snarare verkar det som om skillnaderna ökat ytterligare med utveckling av de nationella systemen och en integration med andra typer av inkomstförstärkande sociala program. Till viss del framgår detta av den tablå härintill som mycket översiktligt ger en bild av arbetslöshetsförsäkringarna i 17 länder och som alltså knappast duger för jämförande slutsatser om de enskilda individernas verkliga arbetslöshetsförmåner.

Arbetsmiljön: Olyckorna minskar, sjukdomarna ökar

Att arbetsmiljön totalt sett har blivit bättre i Västeuropa under efterkrigstiden är en slutsats de flesta är beredda att stödja. Men statistiken ger inga entydiga bevis för att så verkligen är fallet. Visserligen har antalet dödsfall i arbetet minskat betydligt, men allt fler människor drabbas av yrkessjukdomar och får vård och ersättning för förlorad inkomst.

Arbetsskador och sjukdomar orsakade av arbetet är en del av det mänskliga och sociala priset för vår produktion och välfärd. Förutom det personliga lidandet drabbar det också samhället med stora kostnader i form av bortfall av produktion, vård och ersättningar. Några studier har försökt att uppskatta värdet och hamnat på siffror kring en till fyra procent av BNP.

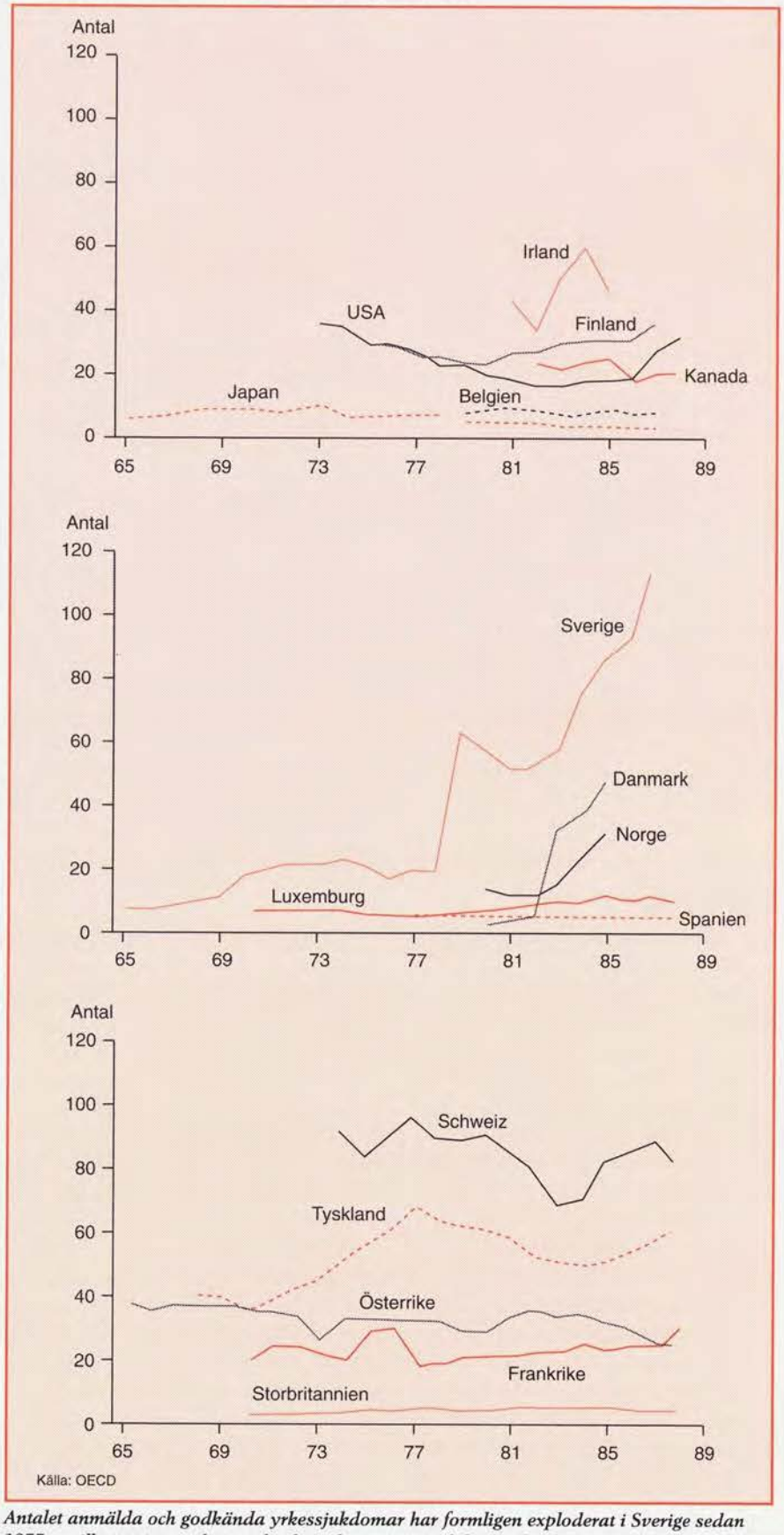
Delvis mot denna bakgrund, men också naturligtvis drivna av en vilja att förbättra och "humanisera" arbetsplatserna, har de västeuropeiska ländernas regeringar under 1970- och 1980-talen engagerat sig för att förstärka lagstiftningen på området och bygga ut skyddet för de drabbade med allt bättre försäkringar, ersättningar, stöd och vård.

Yrkesskadorna och yrkessjukdomarna är besvärliga att mäta. De är ofta omöjliga att skilja från "vanliga" sjukdomar och eftersom alla som arbetar tillbringar normalt två tredjedelar av sitt liv utanför arbetsplatsen kan sjukdomen också vara en kombination av orsaker i och utanför jobbet.

Dålig statistik

I många västeuropeiska länder fanns länge ingen särskild yrkesmedicin, dvs hälsoutvecklingen följdes inte särskilt med tanken på riskerna i yrket. Likaså

Diagram 5. Explosion i yrkessjukdomar.
Antal yrkessjukdomar på 10 000 anställda, rapporterade fall.

Källa: OECD

Antalet anmälda och godkända yrkessjukdomar har formligen exploderat i Sverige sedan 1977, en illustration av hur ändrade regler, synsätt och beteenden kan ge utslag i en väldig uppgång i sjukdomar. Samma tendens finns i flera andra länder.

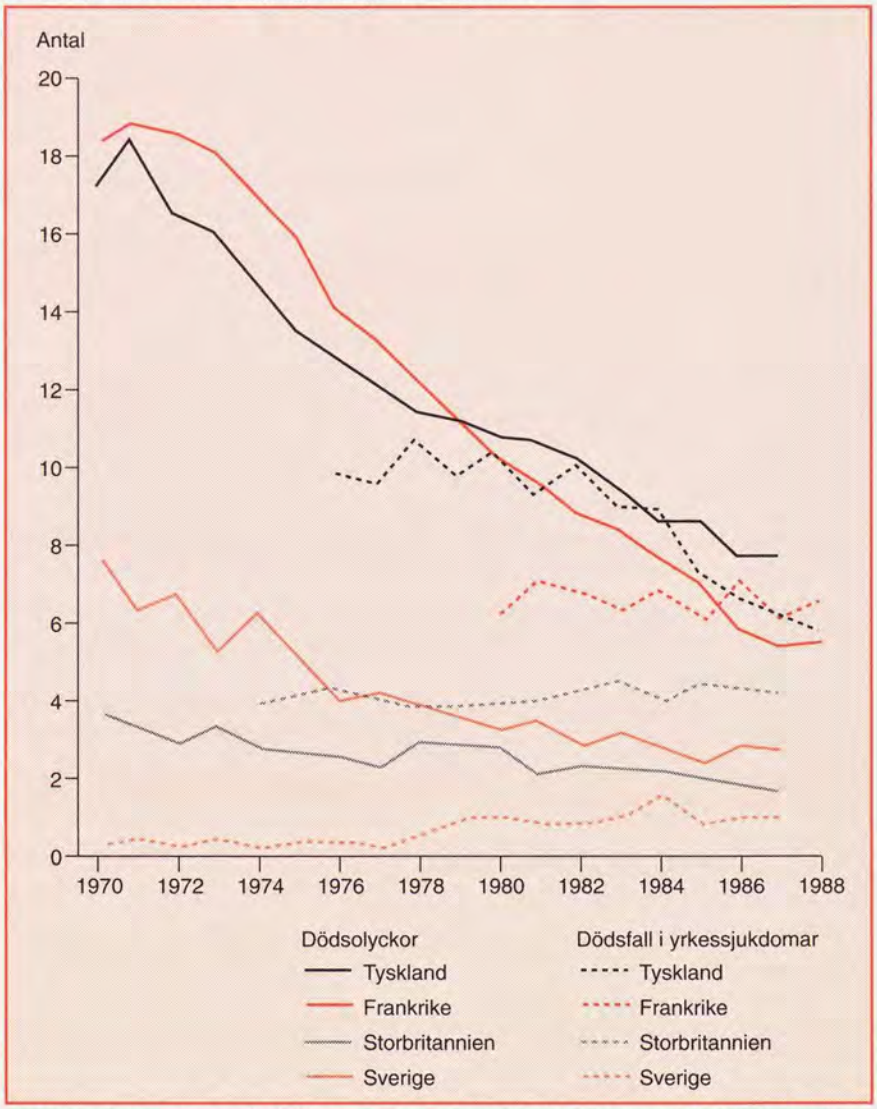
rapporterades fallen ibland av försäkringsbolag eller av yrkesinspektioner, eller av sjukvårdsmyndigheter eller av den drabbade, eller av arbetsgivaren eller en företagsdoktor, alla med olika definitioner. Därmed är den jämförande statistiken allmänt sett fortfarande av dålig kvalitet.

En ytterligare illustration av problemen kan Sverige erbjuda. Antalet anmälda och godkända yrkessjukdomar har exploderat sedan 1977 med en uppgång från en ganska stabil nivå under 1970-talet med 20 fall per 10000 anställda till över 100 fall. Utvecklingen är inte unik, men andelen överträffar allting annat i Västeuropa. Se diagram 5.

Bakom utvecklingen ligger sannolikt ändrade administrativa rutiner och förändringar i regelsystemen samt ändrade attityder. Ett allt större intresse kring yrkessjukdomarna, en kraftigt ökad medvetenhet och en allt bättre rapportering efterhand som skyddet och kunskaperna kring problemen växer, driver fram fler fall. Men tolkningen är verkligen besvärlig, i en del andra länder sjönk uppenbarligen de rapporterade antalet yrkessjukdomar.

För att någorlunda bemästra svårigheterna att faställa huruvida en sjukdom beror på yrket eller inte har länderna i allmänhet gjort upp listor på sjukdomar där erfarenheten bekräftar starka samband med arbetssituationen. Sjukdomskategorierna varierar emellertid kraftigt mellan länderna både i antal och definitioner, men vanligtvis rör det sig om 50 till 100 förhållandevis breda sjukdomsförhållanden. De förändras också ständigt beroende på nya medicinska upptäckter och förändrade attityder till yrkessjukdomarna. Så tex var många länder tidigare en-

Diagram 6. Dödsolyckorna minskar.
Arbetsolyckor med dödlig utgång, antal på 100 000 anställda.

Antalet arbetsolyckor med dödlig utgång har gått ned i alla västeuropeiska länder, medan dödsfallen i yrkessjukdomar inte visar samma tydliga trend. I Sverige ökade de tom från en mycket låg nivå, vilket kan ha att göra med omdefinitioner av yrkessjukdomar.

Många utsatta

Tabell 5.23 Procent arbetare som utsätts för hälsorisker, enligt en enkät i EU med 12500 personer

Hälsorisk	Procent som anser sig utsatta på jobbet	
	Hela tiden	Minst halva tiden
Buller	9,7	17,3
Extremt väder	7,5	14,4
Hetta/Kyla	13,1	24,3
Luftföroreningar	10,4	16,5
Farliga substanser	5,1	8,9
Smärtor	15,8	28,9
Tunga lyft	9,2	17,6
Dålig utrustning	15,2	
Dåliga lokaler	17,8	
Långa arbetstider:		
> 45 tim/vecka	22,5	
≥ 10 tim/dag	16,3	
Nattarbete	4,9	9,5
Arbete vid skärm	13,9	21,6
Tidsstress:		
Högt tempo	18,4	35,0
Snäva tidsramar	22,9	37,4
Repetitivt arbete	23,3	39,0
Brist på självständighet:		
i uppgifter	37,6	
i arbetstakt	35,2	
Dålig information	11,5	
Brist på utbildning	8,5	
Brist på stöd	18,2	
Hälsan i fara	30,1	

Källa: Eurostat

Enkätundersökningen gav också resultatet att män är betydligt mer utsatta för fysiska risker i arbetet än kvinnor. De arbetar fler långa och slitsamma dagar, är mer utsatta för tidspress och har nattarbete i mycket högre utsträckning.

dast beredda att ersätta komplett dövhet, medan de idag ger stöd och ersättningar för olika grader av nedsatt hörsel.

I några länder, tex i Sverige, finns inga särskilda listor på yrkessjukdomar. Där kan i princip varje sjukdom vara orsakad av hälsovådligt arbete och därmed också bli ersatt som yrkesskada. I de flesta länder omfattas även skador som inträffar under färd till och från arbetet.

Dödsolyckorna minskar

Hur ser då utvecklingen ut i Västeuropa?

Flera studier har försökt att skildra utvecklingen under en längre period, men endast i ett färre antal länder. En sammanställning av OECD, de västliga industriländernas ekonomiska samarbetsorganisation, för fyra länder visar dödstal både för arbetsolyckor och yrkessjukdomar per 100 000 anställda från 1970 tom 1988. I statistiken ingår då även invalidiserade pensionärer. Arbetsolyckor med dödlig utgång minskar kraftigt, dock något mindre i Sverige och Storbritannien som hade bättre siffror i utgångsläget än de andra länderna. Diagram 6.

Yrkessjukdomar med dödlig utgång visar en mer splittrad bild. I Sverige ökade de från en mycket låg nivå, I Storbritannien låg de kvar på en låg och stabil nivå medan de föll från höga nivåer i Frankrike och Västyskland.

OECD:s experter, som också granskat andra västeuropeiska länders statistik än de här nämnda, kommenterar att i alla länder har arbetsolyckorna med dödlig utgång minskat kraftigt de senaste 20 åren, medan dödsfallen i yrkessjukdomar inte visar en liknande utveckling, snarare tvärtom.

Förklaringen kan vara att olycksfallskyddet på arbetsplatserna byggts ut på senare år, informationen och utbildningen kraftigt förbättrats, de allra farligaste jobben rensats bort, industristrukturen ändrats och tekniken förbättrats.

Gruvor farligaste arbetsplatsen

För yrkessjukdomarna har kanske just samma ökade uppmärksamhet kring problemen bidragit till att "öka" antalet yrkessjukdomar. Allt fler fall har kunnat fångas in av statistiken och därmed har sjukdomsfrekvensen stigit.

Bilden över var det är allra farligast att arbeta är däremot tämligen klar. I alla undersökta länder kommer gruvarbetet högst upp i dödsfallstatistiken, med dödsrisker på mellan fem till 35 gånger högre än det nationella genomsnittet. Lungsjukdomar är också vanliga yrkessjukdomar för gruvarbetarna.

Andra farliga branscher är elektricitet- gas- och vattenproduktion samt byggsektorn. Där är antalet dödsfall oftast många gånger högre än genomsnittet. Även den stora tillverkningsindustrin ligger över genomsnittet.

Lungsjukdomarna vanligast

Även bilden av sjukdomsfarorna i yrket är ganska tydlig. I alla länder och för alla undersökta år är sjukdomar i andningsvägar och lungor de överlägset vanligaste. Deras andel av de totala yrkessjukdomsfallen ligger kring 90 procent eller ännu högre i de allra flesta länder. Det är alltså frågan om dålig luft på arbetsplatsen, damm och gifter av olika slag. Dessa sjukdomar verkar också öka sin andel nästan överallt medan de övriga sjukdomarna minskar.

Slutligen ska vi visa några resultat av en enkät i EU:s tolv medlemsländer om arbetsmiljön från 1991-92, den första studien någonsin av detta slag. Ett stort antal frågor ställdes till 12 500 arbetare, 1000 i varje land inklusive Västtyskland (500 i Luxemburg), representativa för yrkes-, bransch-, företags- köns- och åldersstrukturen i varje land.

Det vanligaste problemet enligt de utfrågade är muskelvärk eller liknande, vilket drabbade 15,8 procent. Det hör uppenbarligen samman med otillräcklig utrustning och icke ändamålsenliga lokaler, som 15,2 respektive 17,8 procent klagade över.

I genomsnitt tycker också ca tio procent att de ständigt är utsatta för buller, luftföroreningar, kyla eller hetta samt tunga lyft. Se tabell 23.

20 procent i ständig stress

Allmänna stressproblem är ännu mer vanliga. Så tex upplever 20 procent av arbetarna att de ständigt jobbar under hård tidspress, 35-40 procent saknar inflytande över det egna jobbet och 25 procent tycker att sysselsättningen är repetitiv.

Men undersökningen konstaterar också att över hälften (52,7 procent) inte upplever några problem alls. Det tycks vara så att problemen är koncentrerade till en grupp på 8-9 procent som uppger sig vara utsatta för många av de olika riskerna samtidigt. Hela 72 procent i denna grupp menar också att deras hälsa och säkerhet är hotad på jobbet.

Män är också mer utsatta för fysiska risker än kvinnor och det gäller alla risker. De arbetar också fler långa och slitsamma dagar, är mer utsatta för tidspress och har nattarbete i mycket högre utsträckning än kvinnorna.

Syd-Nord-klyfta

Det går att urskilja en nord/syd-klyfta i EU:s arbetsmiljö. Grovt sett har norra EU bättre arbetsmiljö än södra. Belgien, Danmark, Tyskland, Luxemburg, Nederländerna och Storbritannien har på det hela taget en bra infrastruktur för arbetsmiljö med stöd, utbildning och information samt god utrustning och bra lokaler, enligt undersökningens slutsatser. Här använder man datorer och senaste teknik, vilket ger en skonsammare arbetsmiljö.

Enkäten pekar ut Grekland, Spanien och Portugal som länder med problem som tunga lyft, hetta och kyla, risk för luftföroreningar och hård tidspress. Många upplever risker i sitt arbete.

Italien, Frankrike och Irland kommer någonstans mitt emellan, med många gånger dåligt utformade arbetsplatser och otillräcklig utbildning, information och intresse för arbetsmiljöfrågor. Men självständigheten upplevs som hög på arbetsplatserna i dessa länder. Kontentan är att över 30 procent av de utfrågade i enkäten tycker att deras hälsa och säkerhet är utsatta för risker under arbetet.

Arbetslöshetsersättning 1991

	BELGIEN	DANMARK	FINLAND
Vilka omfattas?	Alla anställda.	Löntagare och företagare 16-65 år kan ansluta sig till arbetslöshetskassa. Ungdomar som genomgått minst arton månader praktik.	Medlem av arbetslöshetskassa i åldrarna 16-64 år.
Varar hur länge?	Ingen begränsning utom i vissa fall av långtidsarbetslöshet.	Inte mer än 2,5 år. Personer med rätt till ålders- och invaliditetspension endast tolv månader. Övergångsbestämmelser för de mellan 55 och 59 år som är på väg att förlora dagpenning.	Högst 500 dagar inom fyra påföljande kalenderår. De som fyllt 55 år kan få ytterligare intäktsberoende dagpenning upp till 400 dagar.
Vilka villkor?	Varierar med åldern: 78 arbetsdagar under de senaste tio månaderna och 624 arbetsdagar under de senaste 36 månaderna.	Minimum 26 veckor anställning och medlemskap i arbetslöshetskassa under de senaste tre åren samt betalning under ett år.	Medlem minst sex månader i arbetslöshetskassa och arbetat minst 26 veckor under de senaste två åren.
Vilken ersättning?	Person med försörjningsplikt: 60 procent av lönen som reduceras i proportion till sammanboendes inkomst. Ensamstående: 60 procent av lönen första året, 42 procent från det andra året och därefter. Sammanboende utan försörjningsplikt: 55 procent första året, 35 procent för följande sex månader. Efter 18 månader en klumpsumma beroende på vissa villkor. Andra villkor för yngre grupper och äldre personer.	90 procent av lönen dock ej mer än 2 550 danska kronor i veckan. För vissa unga lägre.	Grundbelopp på 105 FM per dag 21,5 dagar i månaden. Därtill 45 procent av skillnaden mellan grundbelopp och lön upp till 9 450 FM per månad. Därefter 20 procent plus ett belopp beroende på inkomststorleken. Högst 90 procent av daglön. Fem karensdagar.
Finansiering?	Den anställde betalar 0,87 procent på bruttolönen, arbetsgivaren 1,35 procent.	Fastställs varje år för den anställde beroende på dagpenningens storlek. Arbetsgivarens bidrag beror på verksamhetens omsättning.	Löntagarna betalar 0,2 procent av bruttolönen (1,87 procent from 1994). Arbetsgivarna med sex procent med en lönesumma över en miljon mark, därunder 3,75 procent.
Ytterligare stöd?	Inget särskilt ytterligare stöd förutom socialbidrag.	Socialbidrag.	Efter fem karensdagar utbetalas grundstöd till alla 17-64 år som inte har rätt till ersättning från arbetslöshetskassa. Ingen tidsbegränsning. Barntillägg kan utgå till arbetslösa.

	FRANKRIKE	GREKLAND	IRLAND
Vilka omfattas?	Alla anställda. Särskild lagstiftning för vissa yrken som byggnadsarbetare.	Alla anställda som är sjukförsäkrade. Ungdomar mellan 20-29 år som aldrig arbetat.	I princip alla personer över 16 år som varit anställda eller gått som lärling.
Varar hur länge?	Varierar efter ålder och försäkringstiden. Minimum tre månader maximum 60 månader.	Vanligtvis proportionell till arbetsperioden och ålder. 125 dagars arbete ger fem månaders ersättning. 250 dagar ger tolv månaders ersättning. Därtill ytterligare tid beroende på anställningstidens längd.	Lönerelaterad ersättning 375 dagar, bidrag 390 dagar.
Vilka villkor?	Anställd och betald försäkring i tre månader under de senaste tolv månaderna för minimistöd. För maximistöd två års anställning de senaste tre åren. Under 60 år.	Minst 125 dagars arbete de senaste tolv månaderna, eller minst 200 dagars arbete de två senaste åren. Första gången minst 80 dagars jobb per år de två senaste åren.	39 veckors försäkringspremier betalda under året innan arbetslöshetsåret. Därtill måste den arbetslöse ha haft inkomster på över 78 irländska pund i veckan för att få lönerelaterad ersättning och kvalificera för bidraget.
Vilken ersättning?	För en försäkrad minimiperiod på tre till sex månader: 40,6 franc per dag plus 30 procent av daglig lön, minimum 98 franc per dag. För en försäkrad minimiperiod av sex månader: 54 franc per dag plus 40 procent av daglig lön, minimum 131 franc per dag. Andra villkor för perioder därefter. Maximitak på 75 procent av lönen.	För arbetare 40 procent av dagliga lönen. För tjänstemän 50 procent av månatlig lön. Minimum två tredjedelar av den dagliga minimilönen och maximalt 70 procent av den försäkrade lönen. Sex dagar karens.	Den lönerelaterade ersättningen är tolv procent av veckolönen mellan 78 och 220 irländska pund. Bidragsdelen är 53 pund per vecka. Det sammanlagda stödet kan inte överstiga 85 procent av nettoinkomsten per vecka. Tre dagar karens.
Finansiering?	För inkomster upp till 145 800 franc per år bidrar den anställde med 1,67 procent på bruttolönen och arbetsgivaren 3,23 procent. Därutöver betalar den anställde 2,17 procent på bruttolönesumman och arbetsgivaren 3,23 procent.	Arbetstagaren betalar en procent på bruttolönesumman och arbetsgivaren 2,35 procent.	Bidragen täcks av inbetalningarna för sjukförsäkring och föräldrarförsäkring.
Ytterligare stöd?	Behovsprövade arbetslöshetsunderstöd utgår till många och stora grupper som ungdomar och långtidsarbetslösa ofta i perioder av sex månader.	När arbetslöshetsförsäkringen löpt ut och till personer "i behov" ges ett extraordinärt stöd på samma ersättningsnivå under 45 dagar.	När arbetslöshetsersättningen upphör utgår ett behovsprövat arbetslöshetsstöd upp till 66 år.

ISLAND	ITALIEN	LUXEMBURG	NEDERLÄNDERNA
Medlemmar i fackförening.	Alla anställda.	Anställda och företagare.	Alla anställda under 65 år.
Maximalt 180 dagar på en tolvmånadersperiod.	36 månader med möjligheter till förlängning till 48 månader i delar i södra Italien.	365 kalenderdagar på en 24-månadersperiod. 182 ytterligare kalenderdagar för svårplacerade personer. Ytterligare förlängning för pensionerade.	Den allmänna ersättningen i sex månader. Kan utökas till 60 månader beroende på ålder och anställningstid.
Arbetat minst 425 timmar de senaste tolv månaderna.	Försäkrad i minst tolv månader, sex månaders arbete på en arbetsplats.	Minst 26 veckors anställning under det senaste året.	För allmänna ersättningen minst 26 veckor av betalt arbete under de senaste tolv månaderna. För ytterligare ersättning minst tre år med minst 52 dagar betalt arbete varje år den senaste femårsperioden.
Beräknas efter ickespecialiserades lön i fiskeriindustrin. 1 700 arbetstimmar de senaste tolv månaderna ger maximal ersättning. Minsta arbetstid som ger ersättning är 425 timmar. Barn under 18 år ger extra ersättning.	Första året 80 procent av den totala lönen, andra året 64 procent av den totala lönen dock maximalt 1 248 000 lire i månaden. Sju dagar karens.	80 procent av lönen, mindre beroende på sammanboendes lön.	70 procent av lönen.
Arbetsgivaren betalar 6,2 procent i löneskatt, 0,15 procentenhet går till arbetslöshetskassan. Staten betalar tre gånger så stor avgift till kassan som arbetsgivaren.	Inom industri: den anställde betalar 0,30 procent på bruttolönen, arbetsgivaren 5,14 procent. Inom handel: den anställde betalar 0,30 procent på bruttolönen, arbetsgivaren 1,61 procent.	Sysselsättningsfonden finansieras med skatter från individer och företag samt tillskott från staten.	Den anställde betalar 1,20 procent på bruttolönen, arbetsgivaren lika mycket.
Socialbidrag.	Speciellt stöd utgår till arbetslösa i vissa regioner och till långtidsarbetslösa likaså till avskedade arbetare: 66 procent av lönen i 180 dagar.	Socialstöd.	Ett stöd beroende på ålder och anställningstid under obegränsad tid utgår till alla som inte täcks av arbetslöshetsförsäkring, är utförsäkrade eller är i behov.

	NORGE	PORTUGAL	SPANIEN
Vilka omfattas?	Obligatorisk arbetslöshetsförsäkring.	Samtliga anställda.	Anställda i industri och tjänstenäringar. Särskild lagstiftning för jordbrukare och fria yrken.
Varar hur länge?	Maximalt 480 dagar under 80 veckor under två kalenderår. Personer i åldern 64-67 år får ersättning utan tidsgräns om villkoren i övrigt är uppfyllda. Vid pension bortfaller ersättningen.	Allmän ersättning utgår i proportion till ålder: minimum tio månader för under 25 år, maximalt 30 månader för över 55 år. Förlängd ersättning utgår till 50 procent av allmän ersättning.	Beror på försäkringsbetalningarna under föregående sexårsperiod.
Vilka villkor?	Inkomst som motsvarar 75 procent av försäkringens grundbelopp det senaste kalenderåret eller de tre senaste månaderna och fyllda 16 år.	Minst 540 dagar av anställning och betald försäkring.	Minimum tolv månader betald försäkring under föregående sexårsperiod.
Vilken ersättning?	Daglig ersättning på två promille av årsinkomsten, vilket svarar mot 62 procent mot inkomstunderlaget brutto, dock högst 409 norska kronor. Ingen ersättning för den del som överstiger sex gånger grundbeloppet. Tre dagar karens.	65 procent av lönen.	70 procent av lönen de första 180 dagar, därefter 60 procent. Maximalt 220 procent av minimilön.
Finansiering?	Via statsbudgeten.	Bidragen till sjukförsäkring och föräldrarförsäkring täcker även arbetslöshetsförsäkringen.	Den anställde betalar 1,1 procent på bruttolönen, arbetsgivaren 6,2 procent. Därtill betalar arbetsgivaren 0,4 procent till lönegarantifonden.
Ytterligare stöd?	Försäkrade som försörjer barn under 18 år får ytterligare stöd för varje barn dock så att det totala stödet ej överstiger 90 procent av nettointäkten. Därtill ytterligare aktiva arbetsmarknadspolitiska stöd.	För utförsäkrade ges stöd på mellan 70 och 100 procent av minimilönen i proportion till försörjningsansvaret.	För utförsäkrade finns en rad stödformer ofta uppdelade på sex månaders perioder som förlängs beroende på arbetslöshetsperioden. Vanligtvis ger de 75 procent av minimilönen.

STORBRITANNIEN	SVERIGE	TYSKLAND
Alla anställda personer utom kvinnor som valt före 1977 att inte vara försäkrade.	Arbetstagare och företagare. Rätt till inträde i arbetslöshetskassa har alla som fyllt 15 år men inte 64.	Alla anställda.
312 dagar under varje period av arbetslöshet. Om man arbetar för en arbetsgivare i 13 veckor och minst 16 timmar per vecka kan man kräva förlängning med ytterligare 312 dagar.	Maximalt 300 dagar. 450 dagar om den försäkrade fyllt 55 år.	Proportionellt till anställningstid och ålder: minimum 156 dagar vid tolv månaders anställning och maximum 832 dagar vid 64 månaders anställning och minst 54 års ålder.
Försäkringsavgifter betalade under taxeringsår upp till åtminstone 25 gånger minimibeloppet det året. Betalade avgifter under ändamålsenligt taxeringsår upp till minst 50 gånger minimibeloppet det året. Karenstid tre dagar.	Tolv månaders medlemskap, arbete i minst 75 dagar under minst fyra månader under de senaste tolv månaderna. För näringsidkare normalt minst 24 månader medlemskap.	Betald försäkring under tre år och tolv månaders anställning under den perioden.
43.10 pund i veckan och 54.14 pund över pensionsåldern.	Högst 90 procent av den normala dagslönen, minst 297 kr och högst 495 kr.	Mottagare med barn: 68 procent av nettolönen enligt en fast skala. Mottagare utan barn: 63 procent.
Bidragen till sjukförsäkring och föräldrarförsäkring täcker även arbetslöshetsersättning.	Arbetsgivaren betalar 1993 2,16 procent på lönesumman i "arbetsmarknadsavgift". Staten ger bidrag över statsbudgeten via AMS till arbetslöshetskassorna.	Den anställde betalar 3,15 procent av bruttolönen och arbetsgivaren lika mycket.
Inkomststöd till utförsäkrade och vid behov.	De som inte är medlemmar i arbetslöshetskassa får kontant arbetsmarknadsstöd på högst 870 kr per vecka i högst 150 dagar anpassad till löneutvecklingen för industriarbetare. För de som fyllt 55 år förlängs tiden till 300 dagar och för de som fyllt 60 år 450 dagar.	Ett socialhjälpsliknande stöd utgår till "behövande" runt 50 procent av nettoinkomst utan tidsbegränsning.

Arbetsskadeförsäkring 1991

	BELGIEN	DANMARK	FINLAND
Vilka omfattas?	Anställda, lärlingar och vissa studenter.	Alla anställda, egna företagare inom fiske och sjöfart samt lärlingar.	Alla arbetstagare. Egenföretagare tecknar frivillig försäkring.
Varar hur länge?	Tills personen är frisk eller tillståndet permanent. 15 karensdagar vid yrkessjukdom.	Tills personen är frisk eller tillståndet permanent.	Tills personen är frisk eller tillståndet permanent.
Vilka villkor?	Olyckor på jobbet och sjukdomar enligt en lista på yrkessjukdomar. Resor till och från jobbet är täckta.	Skada på arbetsplatsen eller sjukdom enligt en lista på yrkessjukdomar.	Skada på arbetsplatsen eller lista på yrkessjukdomar, även under färd från och till jobbet.
Vilken ersättning?	För total oförmåga att arbeta 90 procent av baslönen per dag. Vid delvis nedsatt arbetsförmåga: skillnaden mellan lönen före nedsättningen och lönen under tiden för den nedsatta arbetsförmågan.	Vid total oförmåga till arbete: 80 procent av årlig lön upp till 280 500 danska kronor per år. Nedsatt arbetsförmåga: pension i proportion till nedsättningen.	Till att börja med sjukpenning vid arbetsolyckor. Vid fullständig arbetsoförmåga 100 procent av arbetsintäkten utan tidsbegränsning.

FRANKRIKE	GREKLAND	IRLAND	ITALIEN
Alla anställda och lärlingar. Speciella regler för lantbrukare, gruvarbetare, järnvägsanställda, sjömän och egna företagare.	Alla anställda. Ingen särskild arbetsskadeförsäkring finns. Ersättningen sker via sjukförsäkring och invaliditetsersättning enligt lista på yrkessjukdomar.	Alla anställda. Egna företagare tecknar egen försäkring.	Arbetare som säljer sin arbetskraft samt egna företagare inom jordbruket.
Tills personen är frisk eller tillståndet permanent.		156 dagar.	Tills personen är frisk eller tillståndet permanent. Tre karensdagar som arbetgivaren normalt täcker med 100 procent dagen för olyckan och med 60 procent de övriga dagarna.
Olyckor i arbetet och yrkessjukdomar enligt en lista. Resor till och från jobbet är täckta.		Olyckor i jobbet och sjukdom enligt en lista på 56 olika sjukdomar.	Skada i arbetet orsakad av "våldsam orsak" och sjukdomar enligt lista på 49 yrkessjukdomar i industri och jordbruk. Resor till och från arbetet endast om en farlig väg är nödvändig och transporten måste ske med vissa typer av fortskaffningsmedel.
50 procent av baslönen i 28 dagar därefter 66,67 procent.		För yrkesskada: 53 irländska pund i veckan med ytterligare ersättning beroende på försörjningsplikten plus annat behovsprövat bidrag.	60 procent av den dagliga baslönen i 90 dagar därefter 75 procent.

LUXEMBURG	NEDERLÄNDERNA	NORGE	PORTUGAL
Anställda, lärlingar, samt egna företagare inom humaniorayrken, andra egenföretagare får teckna egen försäkring. Särskilda regler för offentliganställda och militärer.	Ingen särskild arbetsskadeförsäkring finns. Istället gäller sjukförsäkring och invaliditetsersättning.	Alla arbetstagare. Egenföretagare tecknar frivillig försäkring.	Anställda och egna företagare (frivillig anslutning).
Tills personen är frisk eller tillståndet permanent.		Tills personen är frisk eller tillståndet permanent.	Medan personen undergår vård eller rehabilitering.
Olycka i jobbet och sjukdom enligt en lista på 55 yrkessjukdomar.		Skada på arbetsplatsen och lista på yrkessjukdomar.	Olyckor i arbetet som orsakar nedsatt intjäningsförmåga samt sjukdomar enligt en lista på yrkessjukdomar. Resor till och från jobbet täcks under vissa villkor.
Bruttolönen om personen hade fortsatt att arbeta.		Samma som för vanlig sjukförsäkring och pension men med något mera generösa regler med ersättning beräknad på full intjäningstid och ett förmånligare pensionsunderlag. Normalt blir det 100 procent av lönen vid totalt bortfall av arbetsförmågan.	Vid total arbetsoförmåga: en tredjedel av lönen de första tre dagarna sedan två tredjedelar. Vid nedsatt arbetsförmåga: Två tredjedelar av lönen (en tredjedel under tiden för sjukhusvård och under tiden då personens kostnader täcks av vårdinstitution). Behovsprövning beroende på försörjningsbörda.

SPANIEN	STORBRITANNIEN	SVERIGE	TYSKLAND
Anställda med särregler för vissa kategorier.	Anställda löntagare.	Alla som förvärvsarbetar eller genomgår utbildning.	Anställda, vissa företagare, studenter, skolbarn, dagisbarn.
Obegränsad tid för vissa förmåner vid arbetsolycka. Maximalt sex år för tillfällig arbetsoförmåga, därefter gäller reglerna för permanent invaliditet.	Maximalt 168 dagar. Tre karensdagar.	De första 180 dagarna samma förmåner som annan sjukdom med ersättning från sjukförsäkringen. Därefter ersätter arbetsskadeförsäkringen tills personen är frisk eller tillståndet permanent.	Tills personen är frisk eller tillståndet är permanent.
Olyckor i jobbet och sjukdomar enligt en lista på yrkessjukdomar. Resor till och från jobbet täcks.	Olyckor i arbetet och sjukdomar enligt en lista på 63 yrkessjukdomar. Särskilda regler för lungsjukdomar. Resor till och från jobbet täcks normalt inte.	Att ha varit utsatt för skadlig inverkan eller olycksfall i arbetet och under färd till och från jobbet.	Olyckor i jobbet och sjukdomar enligt en lista på 59 yrkessjukdomar. Resor till och från jobbet täcks.
75 procent av lönen vid olycka. Vid permanent arbetsoförmåga gäller invaliditetsskyddet.	Ersättning enligt regler för sjukförsäkring, vilket brukar innebära 60-75 procent av lönen.	Tillfällig arbetskada: 90 procent av lönen upp till 7,5 ggr basbeloppet via sjukförsäkringen, efter 180 dagar täcks hela inkomstbortfallet via arbetsskadeförsäkringen.	Som vid sjukdom plus ersättning från arbetsgivare de första sex veckorna därefter ersättning från försäkringskassa. Det brukar innebära 100 procent de första sex veckorna och därefter ca 80 procent.

Kunskap har blivit den viktigaste produktionsfaktorn

De senaste 30 årens stora satsningar på utbildning i Västeuropa har gjort den offentliga och privata utbildningssektorn till en av de största "näringsgrenarna" i samhället. Den sysselsätter typiskt tre till sex procent av den totala arbetskraften och motsvarar omkring 5-6 procent av BNP.

Dessa siffror återspeglar en stark tro på utbildningens betydelse för samhällsutvecklingen, en tro som rymmer både högtflygande ideal och jordnära syften. Utbildning och kunskap är en av den västerländska kulturens grundbultar, dvs uppfattningen att människan genom studier kan förbättra sig själv och öka sin förståelse av omgivningen och därmed bidra till att skapa en bättre värld.

Sådana tankar är livs levande i det sena 1900-talets utbildningsfilosofi och har under efterkrigstiden mycket tydligt preciserats med andra mer politiskt inspirerade syften, som att skapa ett rättvisare och mer jämlikt samhälle och underlätta för alltfler människor att förverkliga sina personliga strävanden.

Men en välutbildad befolkning ses också som en nödvändig investering för att möta konkurrensen från andra nationer. Utbildning och kunskap har blivit en allt viktigare produktionsfaktor i den ekonomiska tillväxten och därmed en huvudförutsättning för att bibehålla och öka den materiella välfärden.

När andra världskriget var över och det första decenniet av återuppbyggnad hade klarat av de grundläggande behoven av tak över huvudet, mat för dagen, kläder på kroppen och den nödvändigaste infrastrukturen fokuserade politikerna alltmer på utbildning och kompetens.

1960-talet kraftig expansionsperiod

1960-talet kom därmed att bli en kraftig expansionsperiod för hela utbildningssektorn i alla västeuropeiska länder driven av optimism och höga målsättningar samt babyboomens följder av snabbt stigande antal elever. Det var också då förhoppningarna var som störst att ökade satsningar på utbildning skulle bidra till allt större rättvisa och jämlikhet samt vara en motor i välfärdssamhällets fortsatta utveckling. Liksom i Sverige byggdes det skolor som aldrig förr och lärarutbildningen gick på högvarv.

Samtidigt formades också idéer om livslångt lärande och en kontinuerlig utbildning livet igenom. Bakom låg tankar om att utbildning i allt högre utsträckning också måste anpassas till arbetsmarknadens och näringslivets krav, vilket dock många utbildningsexperter på den tiden såg som nära nog ett angrepp på de högre syftena med utbildning.

Med 1960-talets storsatsningar följde också en rad genomgripande skolreformer i många länder. Grundskolesystemen gjordes ofta om så att allt fler elever fick en allt längre tid i "allmän" utbildning innan specialiseringen tog vid.

Gymnasieskolan betraktades i många länder som särskilt viktig för att demokratisera utbildningen, ge allt fler arbetarbarn möjlighet till högre studier och bryta den diskriminering som gjorde att flickor inte i lika stor utsträckning som pojkar studerade vidare. Allt detta sammanföll med behoven att bereda plats för de stora barnkullarna årtiondet efter kriget.

Utbildningskris på 1970-talet

1970-talets ändrade samhällsklimat i spåren av oljekrisen, en lägre tillväxt och en högre arbetslöshet hade sin motsvarighet på utbildningsområdet med spruckna förhoppningar och en vikande optimism. Idag talar man ofta om en utbildningskris under detta årtionde.

Utbildningssystemen i de flesta västeuropeiska länder drabbades då av en rad problem. Efterfrågan och utbud på utbildning hamnade i obalans när elevkullarna blev mindre. Därtill kom brister i lärarutbudet, stora skillnader mellan fattiga och rika länder och svikna förhoppningar hos många ungdomar som gick igenom utbildning utan att få de jobb de ville ha. Många kritiker menade att utbildningen inte tillgodosåg de kunskaper som Västeuropa behövde för att möta främmande konkurrens och informationssamhällets behov. Andra problem var också de ständigt ökande kostnaderna.

Optimismen tillbaka

Sedan mitten av 1980-talet har skolväsendet återfått något av optimismen från 1960-talet parat med en rejäl portion realism och en kraftigt ökad uppmärksamhet på frågor om effektivitet och anpassning till samhällets kunskapsbehov. Utbildning i sig tillmäts högre vikt än kanske någonsin tidigare och dominerar nu diskussionerna om hur Västeuropa skall kunna

stärka sin internationella konkurrenskraft, kraftigt höja produktiviteten och tillväxten. Kort sagt, ökad och bättre utbildning ses som den främsta nyckeln till en fortsatt materiell välfärdsökning.

Idealismen har sålunda tonats ned i de flesta länder, men finns där naturligtvis som en yttersta målsättning. Kvalitetssträvanden går bla ut på att försöka förbättra elevernas och studenternas resultat på olika vis. Det gäller också lärarna, som länge varit en misskött resurs i många länder med dåliga löner och arbetsvillkor.

Men framför allt söker man nya former för organisation och administration för att stimulera till billigare och bättre utbildning. En väg är att tillåta större variationer i utbudet med bla privata och andra alternativa utbildningar. Intresset är också stort för att utvärdera och mäta effekterna av utbildningsinvesteringarna, inte minst att jämföra med tex de snabbväxande ekonomierna i Asien. De nationalekonomiska motiven till utbildning står högt i kurs.

Vi skall i detta kapitel göra en rad jämförelser mellan de västeuropeiska länderna. Det gäller kostnaderna för utbildning, befolkningens utbildningsnivå, hur många som går igenom utbildning på olika nivåer, hur många som klarar sig igenom utbildningarna, elevers kunskaper i olika åldrar och i olika ämnen. Vi skall också försöka göra en grov beskrivning av utbildningssystemen på olika nivåer.

Som vanligt i denna skrift måste vi varna för allför långtgående slutsatser. Utbildningssystemen skiljer sig kraftigt åt i de olika länderna liksom definitionerna. Vad som är lärare i ett land är inte lärare i ett annat. En elev i högre utbildning kan i ett annat land vara en elev på gymnasienivå. Vissa länder har stora privata utbildningssatsningar som inte är bra redovisade i den befintliga statistiken.

Tre huvudnivåer

Med andra ord har vi stora problem med jämförbarheten. Men det presenterade materialet, som till största delen kommer från OECD, de västliga industrinationernas ekonomiska samarbetsorganisation, är utan tvekan det bästa tillgängliga och dessutom ovanligt färskt för att vara analyserat och anpassat för jämförelser.

I internationella utbildningssammanhang talar man normalt om de tre huvudnivåerna i utbildningssystemet som primär, sekundär (uppdelad i lägre och högre sekundär) samt tertiär utbildning. Här kommer vi att använda de svenska termerna grundskola, gymnasium och högre utbildning, ibland ytterligare preciserad som universitets- och icke-universitetsutbildning. I de fall dessa begrepp inte riktigt motsvarar de internationella eller uppenbarligen ger fel associationer kommer de att ytterligare förklaras.

I dagens komplicerade och krävande konkurrenssamhälle är det självklart att utbildning ökar chanserna för ungdomar att få en god framtid. Huruvida en person lyckas etablera sig på arbetsmarknaden och nivån på lönen har en direkt koppling till utbildningen.

Statistik för deltagandet i arbetskraften visar för alla EU- och Eftaländer att ju högre utbildning desto högre arbetskraftsdeltagande. Särskilt starkt är sambandet för kvinnorna. Man kan räkna med att kvinnor med högre utbildning (universitetsutbildning) i genomsnitt har 30-35 procentenheter högre arbetskraftsdeltagande än de kvinnor som bara har grundskola eller lägre gymnasieutbildning. För män är motsvarande siffra 13-15 procentenheter. Se diagram 1.

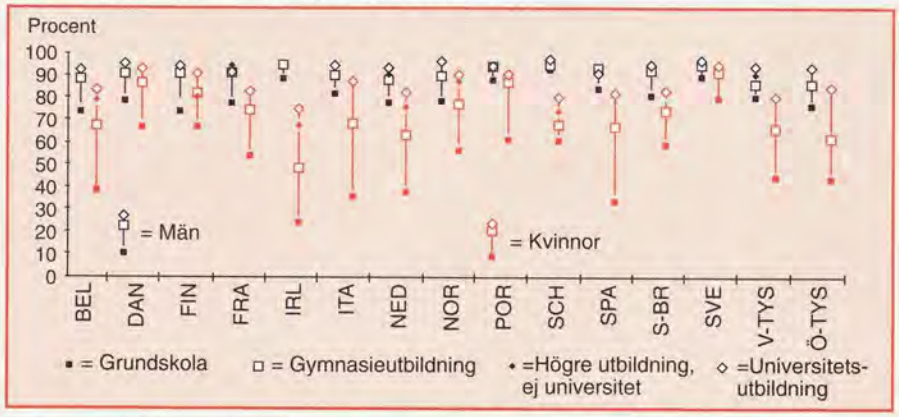
Skillnaderna mellan länderna är dock stora. I de nordiska länderna och i Storbritannien är olikheterna i arbetskraftsdeltagande mellan utbildningsnivåerna ofta betydligt mindre än i de sydeuropeiska länderna och Irland.

Utbildning ger jobb och bättre lön

Utbildningens betydelse för arbetslösheten är också klart dokumenterad. Personer med låg utbildningsnivå drabbas oftare av arbetslöshet. I många länder är arbetslösheten dubbelt så stor bland dem som som inte har skaffat sig gymnasiekompetens jämfört med de som har någon form av universitetsutbildning. I Belgien, Irland, Finland och Norge är skillnaden tom fyra gånger så stor. I Sverige var arbetslösheten 2,6 procent bland dem som saknade gymnasieutbildning och bara 1,1 procent bland dem med högre utbildning 1991. Se tabell 1.

På samma vis finner vi ett starkt positivt samband mellan utbildning och löner. Bland män i åldrarna 25-64 år har de som avslutat en högre utbildning (icke-universitet) mellan 10 och 25 procent högre löner än genomsnittet för dem som bara har gymnasieutbildning. Och för dem som har uni-

Diagram 1. Högre utbildning, bättre jobb.
(Utbildning och arbetskraftsdeltagande, 25–65 år, 1991.)

Ju högre utbildning, desto högre arbetskraftsdeltagande, lyder ett enkelt och starkt samband särskilt för kvinnorna. De som har universitetsutbildning kan ha mellan 30–50 procentenheter högre arbetskraftsdeltagande än de som bara har grundskola i vissa länder.

Tabell 6.1 Lägre utbildning, högre arbetslöshet

	Arbetslöshet och utbildning för män och kvinnor 25-64 år, 1991, procent				
	Grundskola	Gymnasium	Högre utbildning ej universitet	Universitets-utbildning	Totalt
Belgien	11,8	4,2	2,3	1,7	7,8
Danmark	14,2	9,1	5,7	4,6	9,9
Finland	8,6	7,0	2,9	2,1	6,6
Frankrike	10,6	6,6	3,6	3,8	7,8
Irland	20,3	7,3	4,9	3,4	13,6
Italien	5,7	7,2	..	5,0	6,1
Nederländerna	8,6	4,9	4,2	4,6	6,1
Norge	6,7	4,4	2,3	1,6	4,1
Portugal	3,9	3,1	0,8	1,8	3,8
Spanien	13,7	12,2	..	9,3	12,9
Storbritannien	10,4	6,5	3,7	3,1	7,1
Sverige	2,6	2,3	1,1	1,1	2,1
Schweiz	1,3	1,5	0,8	2,2	1,4
Tyskland	10,5	6,6	4,6	4,5	6,6
Österrike	4,8	3,1	..	1,5	3,4

Källa: OECD

De som har låg utbildning riskerar också att i högre grad drabbas av arbetslöshet än de med hög utbildning. Arbetslösheten kan vara dubbelt så stor för dem som bara har grundskola jämfört med dem som har universitetsutbildning i vissa länder.

Mycket utbildning, hög BNP

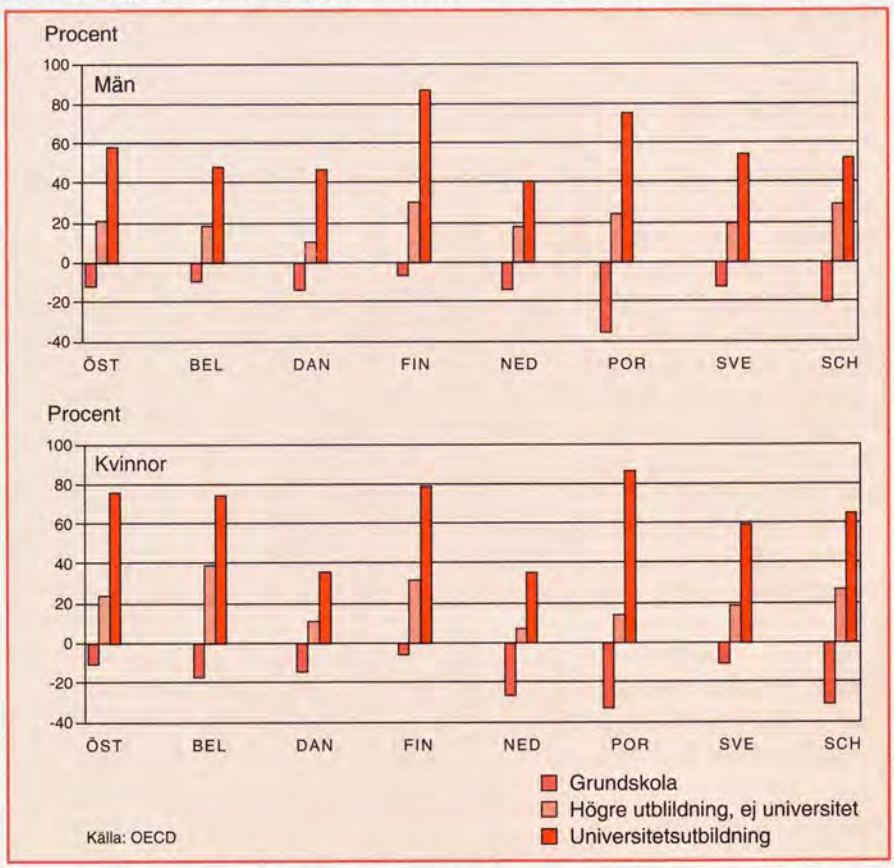
Dessa fakta stärker naturligtvis uppfattningen att om ett land satsar mycket på utbildning ökar chanserna för att befolkningen får en god och konkurrenskraftig sysselsättning och ökade inkomster. Det ställer då frågan om vi kan se något samband mellan ländernas BNP och utbildningsnivåer.

Svaret blir ja. Om vi betraktar tabell 2 över hur många procent av befolkningen mellan 25-64 år som passerat en viss utbildningsnivå kan vi konstatera att i flera länder har mer än hälften av befolkningen genomgått gymnasieutbildning, så tex i Tyskland, Österrike, Norge och Schweiz. Sverige ligger i en mellangrupp på 44 procent.

Om vi sedan övergår till hur många som genomgått högre utbildning (universitetsutbildning är skillnaden mellan 40 och 80 procent i de olika länderna. De personer som bara har grundskola eller lägre gymnasieutbildning har löner som är 10 till 30 procent lägre än genomsnittet för de gymnasieutbildade. Utvecklingen är densamma för kvinnorna, bara ännu mer markerad, dvs löneskillnaderna är ännu större mellan de lågutbildade och de högutbildade. Se diagram 2.

Man hade kunnat vänta sig att skillnaderna skulle vara tydligt mindre i Sverige med tanke på den löneutjämningspolitik som dominerat den fackliga strategin under lång tid. Men de svenska lönespännvidderna på basis av utbildning skiljer sig inte särskilt mycket för de högutbildade från genomsnittet bland de länder som OECD kunnat studera och är också större än i flera andra västeuropeiska länder. Däremot har Sverige bättre löner än de flesta andra länder för de lågutbildade.

Diagram 2. Högre studier, högre lön.
(Genomsnittlig årslön och utbildning för män och kvinnor 25–65 år. 0 = gymnasieutbildning

Högre studier ger också högre lön och mätt på detta sätt är skillnaderna i Sverige mellan de olika utbildningsnivåernas lönenivåer ungefär lika stora som i andra länder när det gäller den högre utbildningen. Nollinjen är lönenivån för de som har gymnasieutbildning och 50 procent högre lön är vanligt för dem som har universitetsutbildning. Sverige utmärker sig dock med bättre löner för dem som har lägre utbildning.

versitets- eller icke-universitetsutbildning) ser vi mycket stora skillnader. Sverige ligger på andra plats med 23 procent efter Norge med 25 procent. Ytterligare fyra länder ligger på 20 procent eller över. Det är frågan om de avancerade välfärdsstaterna Tyskland, Schweiz, Nederländerna och Belgien med höga BNP-nivåer. De sydeuropeiska länderna ligger längst ned i rankingen i likhet med deras låga andel gymnasieutbildade. De har också i allmänhet lägre BNP-nivåer. Men samma reservationer gäller som tidigare, länderna har olika definitioner på högre utbildning.

Men möjligen kan en utjämning vara på väg. De intensiva utbildningssatsningarna de senaste årtiondena ger sig nämligen tillkänna i en allt bättre utbildningsstandard bland de yngre västeuropéerna. Skillnaderna är mycket stora mellan åldersgrupperna i vissa länder vilket också ger en bild av var man satsat särskilt mycket på de yngre på senare år. Se tabell 3.

Tabell 6.2 Högre utbildning i norra Europa

	Andelar av befolkningen 25-64 år som genomgått en viss högre utbildning, 1991, procent			
	Grundskola	Gymnasium	Högre utbildning	Totalt
Belgien	57	24	20	100
Danmark	39	43	18	100
Finland	40	42	18	100
Frankrike	49	35	15	100
Irland	60	24	16	100
Italien	72	22	6	100
Nederländerna	44	37	20	100
Norge	21	54	25	100
Portugal	93	3	4	100
Spanien	78	12	10	100
Storbritannien	35	49	16	100
Sverige	33	44	23	100
Schweiz	19	60	20	100
Tyskland	18	60	22	100
Österrike	33	61	7	100

Källa: OECD

I många länder har idag över hälften genomgått gymnasiet, i Sverige 44 procent. Sverige har den högsta andelen av befolkningen med högre utbildning, 23 procent, efter Norges 25 procent.

Många i gymnasiet i Norden

I Finland har tex 81 procent av åldersgruppen 25-34 år idag minst gymnasiekompetens, vilket bara 30 procent har i åldersgruppen 55-64 år. Det är en skillnad på 51 procentenheter, den största i Västeuropa. I Sverige har 85 procent i den yngsta åldersgruppen gymnasiekompetens jämfört med 45 i den äldsta.

Överhuvudtaget utmärker sig de nordiska länderna med mycket höga andelar gymnasiekompetens bland de yngre, tillsammans med Västtyskland, Österrike, Storbritannien och Schweiz, medan de sydeuropeiska länderna många gånger inte når upp till hälften av dessa procentandelar.

En viktig utveckling är också att utbildningssatsningarna har spritt sig jämnare i samhället än kanske någonsin tidigare. Det gäller i alla fall mellan könen. Kvinnorna har alltid visat lägre utbildningssdeltagande än männen. Men denna skillnad är nu på väg att minska kraftigt i många länder. Det återspeglar en allmän uppfattning i alla västeuropeiska länder att hela befolkningens kunskapspotential måste mobiliseras och att djupa könsklyftor är orättfärdigt. Se tabell 4.

Vad gäller högre utbildning är kvinnorna ännu klart underrepresenterade i de rena universitetsstudierna och omvänt överrepresenterade i den övriga högre utbildningen. Det är också något färre kvinnor än män som har gymnasieutbildning, men det gäller

Tabell 6.3 Yngre är bättre utbildade

	Andel av olika åldersgrupper som har minst gymnasieutbildning, 1991, procent			
	25-34	35-44	45-54	55-64
Belgien	58	49	37	22
Danmark	75	64	57	43
Finland	81	67	50	30
Frankrike	66	56	45	27
Irland	54	41	33	24
Italien	43	34	20	12
Nederländerna	67	59	50	40
Norge	88	83	75	61
Portugal	12	8	5	3
Spanien	40	23	12	8
Storbritannien	79	60	58	48
Sverige	85	73	61	45
Schweiz	88	84	77	69
Tyskland	88	86	79	67
Österrike	79	70	63	49

Källa: OECD

Unga är idag mycket bättre utbildade än de äldre generationerna och de nordiska länderna har en mycket hög andel gymnasiekompetens bland de yngre tillsammans med Västtyskland, Österrike, Storbritannien och Schweiz.

inte de nordiska länderna där könsfördelningen för gymnasieutbildningen i stort sett är jämn.

Detta ger oss slutsatsen att den allmänna kunskapsnivån i Västeuropa idag är betydligt högre än den var de första årtiondena efter kriget. Med andra ord har länderna idag tillgång till högre kompetens än tidigare och den ökar hela tiden. Därmed borde också de långsiktiga förutsättningarna för tillväxt förbättras.

Kraftigt ökade kostnader

Denna bild har sin motsvarighet i de kraftigt ökade kostnaderna för utbildningen. Ett vanligt sätt att mäta dessa är samhällets totala utgifter och den offentliga sektorns totala utgifter för utbildning. Men det vore fel att säga att detta är rättvisande mått på landets utbildningsansträngningar. En procentsats för ett rikt land betyder stora resurser i kronor och ören medan samma procentandel för ett fattigt land kan betyda ganska små resurser. Vi måste också ta hänsyn till olikheten i befolkningstrukturen. Ett land med mycket stora ungdomskullar tvingas kanske spendera betydligt mindre per elev än ett land som allt annat lika har små ungdomskullar.

Med dessa reservationer kan vi konstatera att länderna ligger ganska väl samlade med totala utbildningsutgifter kring ungefär 5,5 till 6,5 procent av BNP. De nordiska länderna och Frankrike ligger högst med andelar över 6 procent. Men statistiken har sina brister inte minst vad gäller rapporteringen av de privata utgifterna för utbildning. Se tabell 5.

Tabellen visar också att den största delen av kostnaderna finns i grundskola och gymnasium. Tre till fyra procent av BNP är en vanlig siffra för de flesta länder. Sverige ligger högst med kostnader som motsvarar 5,1 procent av BNP. Därav följer att den svenska satsningen på 1,2 procent av BNP för den högre utbildningen inte är särskilt stor i jämförelsen.

Intressant är också att kunna fånga in den privata utbildningens kostnader i jämförelse med den offentliga. De är som mest 1,5 procent av BNP i

Tabell 6.4 Fortfarande könsskillnader

	Kvinnornas andel av den totala befolkningens, 25-64 år, utbildningsnivå, 1991, procent			
	Grundskola	Gymnasium	Högre utbildning ej universitet	Universitets-utbildning
Belgien	52	47	59	35
Danmark	55	45	55	47
Finland	50	52	51	42
Frankrike	55	45	58	45
Irland	47	58	51	40
Italien	52	48	..	43
Nederländerna	57	45	47	31
Norge	52	50	51	40
Portugal	52	40	77	47
Spanien	53	43	..	47
Storbritannien	59	45	60	36
Sverige	48	50	54	46
Schweiz	65	52	26	32
Tyskland	71	49	35	35
Österrike	66	43	..	41

Källa: OECD

Kvinnorna är fortfarande underrepresenterade i universitetsutbildningen, men skillnaderna håller på att utjämnas i gymnasieutbildningen och är i praktiken redan utjämnad i de nordiska länderna.

Tabell 6.5 Norge i topp

	Utgifterna för utbildning i procent av BNP, 1991				
	Grundskola och gymnasium	Högre utbildning	All utbildning		
	Off o privat	Off o privat	Off	privat	Off o privat
Belgien a)	..	..	5,4	..	..
Danmark	4,4	1,3	6,1	0	6,1
Finland	4,5	1,4	6,1	0,5	6,6
Frankrike	..	..	5,4	0,6	6,0
Irland a)	3,9	1,4	5,5	0,4	5,9
Italien	..	..	..	..	4,4a
Luxemburg	..	..	..	..	6,0a
Nederländerna a)	3,6	1,7	5,6	0,1	5,8
Norge	..	..	6,8	..	7,2
Portugal	..	..	..	..	4,4a
Spanien a)	3,8	1,0	4,5	1,1	5,6
Storbritannien	..	..	5,3	..	5,6a
Sverige	5,1	1,2	6,5	0	6,5
Schweiz	..	..	5,4	..	5,0
Tyskland	3,8	0,9	4,0	1,5	5,4
Österrike	..	..	5,4	..	5,6a

a= 1988
Källa: OECD

De nordiska länderna tillsammans med Frankrike satsar mest på utbildningen i procent av BNP. Sverige har största satsningarna på gymnasieskolan men ligger långt ned i jämförelsen vad gäller den högre utbildningen.

Tyskland och ofta en bra bit under en procent i många länder. I Sverige är den lika med noll, enligt OECD:s statistik. OECD varnar dock att den privata andelen är underskattad i flera länder beroende på rapporteringsproblem.

Offentlig sektor kraftigt dominerande

Slutsatsen blir ändå att utbildning är något som till största delen sker i den offentliga sektorns regi i samtliga västeuropeiska länder. Det vanliga är att satsningarna uppgår till minst tio procent av de offentliga utgifterna. Se tabell 6. Sveriges 10,4 procent överträffas av de flesta länder. Påfallande är de låga svenska offentliga satsningarna på den högre utbildningen, 1,9 procent, vilket ger en av de sämsta placeringarna bland de rapporterande länderna.

Vilka ansvarar då för utbildningssatsningarna inom den offentliga sektorn? I Nederländerna, Portugal och på Irland är staten den klart dominerande källan med nära 90 till 100 procent av utbildningsmedlen. I Österrike, Sverige, Frankrike och Finland är staten också den största bidragsgivaren med mellan 60 och 80 procent, medan i länder som Belgien, Danmark, Spanien och Tyskland är de regionala och kommunala sektorerna de största kostnadsställena. Se tabell 7.

En tydligare bild av de totala satsningarna, offentliga såväl som privata, ger utgifterna fördelade per elev eller student per år. För att göra detta rättvisande har OECD räknat om kostnaderna i en enda valuta, US dollar, och istället för valutakurser har omräkningen gjorts med hänsyn till varje valutas köpkraft mätt enligt köpkraftspariteter, dvs den köpkraft som valutan har för en rad vanliga varor. Se tabell 8.

Vad kostar en elev?

Skillnaderna är mycket stora mellan länderna, och en grundskoleelev kan kosta alltifrån 1 600 dollar i Irland till nära 5 500 dollar i Sverige. Kostnaderna för gymnasieeleverna växlar mellan mindre än 3 000 dollar i Spanien och på Irland och över 6 000 i Västtyskland och Sverige. För den högre utbildningen gäller skillnader på mellan 3 800 dollar i Spanien och 9 400 i Nederländerna. Sverige befinner sig på andra plats med 8 500 dollar. Genomgående är att Sverige har höga kostnader i jämförelsen.

Slutligen har vi förstås att räkna med stora utbildningsinsatser i studiecirklar, föreningar och i företagen. Ingen har ännu lyckats mäta dessa satsningar med någon precision. Men OECD nämner utgifter för arbetsutbildning i företagen på omkring 1-3 procent av BNP i medlemsländerna. Därtill har vi hela den stora sektorn av arbetsmarknadsutbildning som kan svara för uppemot en procent av BNP i vissa västeuropeiska länder. En bild tonar då fram som ger rättvisa åt det populära begreppet utbildningssamhället.

Tabell 6.6 Snålt för svenska universitet

Offentliga utbildningsutgifter i procent av totala offentliga utgifter, 1991

	Grundskola och gymnasium	Högre utbildning	All utbildning
Belgien	5,9	1,6	9,5
Danmark	7,5	2,2	10,4
Finland	..	..	14,7
Frankrike	..	..	10,6
Nederländerna	6,0	2,9	9,8
Norge	7,9	2,3	12,1
Storbritannien	8,8	2,4	12,5
Sverige	8,2	1,9	10,4
Schweiz	11,2	3,4	15,9
Tyskland	4,7	1,8	8,0
Österrike	7,1	2,3	10,8

Källa: OECD

Sverige har påfallande låga offentliga utgifter för den högre utbildningen liksom Tyskland jämfört med de flesta andra länder i jämförelsen.

Tabell 6.7 Staten satsar lejonparten

Utbildningsutgifternas källor, 1991, procent

	Offentliga	Privata	Offentliga källor			
			Statliga	Regionala	Lokala	Internationella
Belgien	..	..	0	94,0	6,0	0
Danmark	99,4	0,6	46,8	8,9	44,3	0
Finland	92,3	7,7	73,1	0	26,9	0
Frankrike	89,7	10,3	77,6	7,3	15,1	0
Irland	93,4	6,6	88,4	0	0,1	11,5
Nederländerna	98,0	2,0	96,1	0,1	3,8	0
Portugal	..	..	100,0	0	0	0
Spanien	80,1	19,9	49,8	44,5	5,7	0
Sverige	100,0	0	60,4	4,1	35,5	0
Tyskland	72,9	27,1	1,2	78,3	20,5	0
Österrike	..	..	72,5	8,9	18,6	0

Källa: OECD

De offentliga satsningarna på utbildningen är klart störst och den främsta medelkällan är staten i de flesta länder.

Tabell 6.8 Hur mycket kostar en elev?

	Utgifter per elev i dollar och köpkraftspariteter, 1991			
	Förskola "Dagis"	Grundskola	Gymnasium	Högre utbildning
Belgien	2 245	2 142	5 000	6 235
Danmark	4 418	4 456	5 406	7 685
Finland	2 795	4 060	5 073	7 218
Frankrike	2 308	2 754	5 122	5 871
Irland	1 494	1 598	2 592	7 047
Nederländerna	2 390	2 791	4 071	9 373
Spanien	2 073	1 980	2 835	3 875
Sverige	2 501	5 465	6 627	8 548
Tyskland	1 517	2 609	6 638	6 322

Källa: OECD

Sverige har högre kostnader per elev än de flesta andra länder i jämförelsen och särskilt höga för grundeskoleeleverna.

Svenskar läser bra men räknar sämre

Att mäta utbildningssatsningarnas resultat är ett svårt problem. Ett slags övergripande mått finns naturligtvis dolt i välfärds- och tillväxtnivåer, men utbildningssexperterna vill ha mycket mera preciserade uppgifter än så.

Därför har en rad länder engagerat sig i International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) som gör studier om utbildningsresultat på detaljerad nivå. Dessa är emellertid inte okontroversiella utan möter ofta invändningar av olika slag. Vi behöver inte gå in på dem här utan konstaterar att jämförelser av generella kunskapsnivåer är besvärliga och måste omges med många reservationer.

1991 undersökte IEA läsfärdigheten hos 14-åringar i en rad västeuropeiska länder. Resultaten avslöjar förvånansvärt stora skillnader. En grupp länder visar bättre färdigheter än de andra: Finland, Frankrike, Sverige och Schweiz. Därefter kommer några län-

Skolan roar inte svenska 10-åringar

Skolan är inte så särskilt populär bland svenska elever, åtminstone inte i jämförelse med känslorna i en rad andra välutvecklade länder, att döma av en internationell mätning gjord 1983/84. Materialet kommer från en av de många jämförande studier om skolan som det sk IEA-projektet genomfört. Tabell 9.

Forskarna har med sju olika frågor pejlat elevernas inställning till skolan i sju olika länder. Bland tio-åringarna är de svenska betydligt mindre positivt inställda till skolan än alla de andra nationaliteterna. Bland 14-åringarna är inställningen fortfarande mer negativ än i de övriga förutom Finland. När eleverna sedan kommer upp i avgångsklassen har stämningarna svängt så att de är de näst mest positiva efter de engelska elevernas.

I IEA-projektet har forskarna pejlat elevernas uppskattning av skolan med sju olika attitydfrågor. Svaren antyder en låg uppskattning bland de svenska eleverna som successivt ökar ju äldre de blir till att ligga på andra plats i avgångsklasserna jämfört med sju andra länder.

Tabell 6.9 Plugget inte kul

Sammanvägda svar på sju attitydfrågor om skolan, 1983/84			
	10-åringar	14-åringar	Avgångsklassen
Finland	2,00	1,63	1,75
Italien	2,31	2,13	2,00
Japan	2,00	2,06	2,00
Polen	2,38	2,19	1,88
Storbritannien	2,19	2,00	2,13
Sverige	1,56	1,81	2,06
Ungern	2,31	1,88	1,81

Källa: Schooling in Modern European Society

Tabell 6.10 Svenska elever läser bra

Index för läskunskaper hos 14-åringar, 1991		
	pojkar	flickor
Belgien	443,5	451,7
Danmark	498,1	504,6
Finland	537,1	555,9
Frankrike	535,7	531,5
Grekland	482,1	482,4
Irland	472,2	502,2
Island	506,0	522,6
Italien	483,6	494,6
Nederländerna	483,2	493,7
Norge	489,8	496,3
Portugal	506,2	495,5
Spanien	454,1	457,7
Sverige	520,2	540,2
Schweiz	513,4	518,4
Tyskland	496,8	503,9

Källa: OECD

Svenska 14-åringar läser bra i IEA:s internationella jämförelse, men bäst läser finländarna. Flickor läser också bättre än pojkar utom i Frankrike och Portugal.

der som ligger kring genomsnittet: Tyskland, Danmark och Portugal. I Sverige är spridningen mellan eleverna förhållandevis stor men skillnaden mellan skolorna liten, enligt de analyser som gjorts av studien. Flickor läser överallt bättre än pojkar, utom i Frankrike och Portugal. Se tabell 10.

En liknande undersökning 1970 bland tio- och 14-åringar visade att de svenska tioåringarna då hade de bästa läsresultaten medan 14-åringarna kom på sjunde plats. Svenska ungdomar klarar sig alltså bra i konkurrensen, och på det hela taget har Västeuropas barn höga läskunskaper.

Dålig nivå i Sverige

Särskilt intressanta är jämförelserna av kunskaperna i naturorienterade ämnen, de som ekonomerna ofta menar är mer direkt kopplade till ett lands framgångar i den internationella konkurrensen. IEA har gjort internationella jämförande studier av de naturvetenskapliga kunskaperna hos 10-åringar, 14-åringar och 18-åringar. Bland de redovisade länderna kom Sverige i mitten eller på andra halvan av rankingslistan. Ungern och Japan befinner sig omväxlande i toppen. Se diagram 3.

Slutligen skall vi kort nämna resultaten från den sk fysikolympiaden, en tävling mellan duktiga elever i ett tjugotal länder. Denna har karaktären av en elittävling och ger en ganska dyster bild av de västeuropeiska ungdomarnas insatser, med några undantag: Västtyskland placerade sig i topp och Storbritannien trea. Annars utmärker sig de östeuropeiska länderna med en dominans på den övre halvan av resultatlistan. Se tabell 11.

Tabell 6.11 Sverige inte i eliten

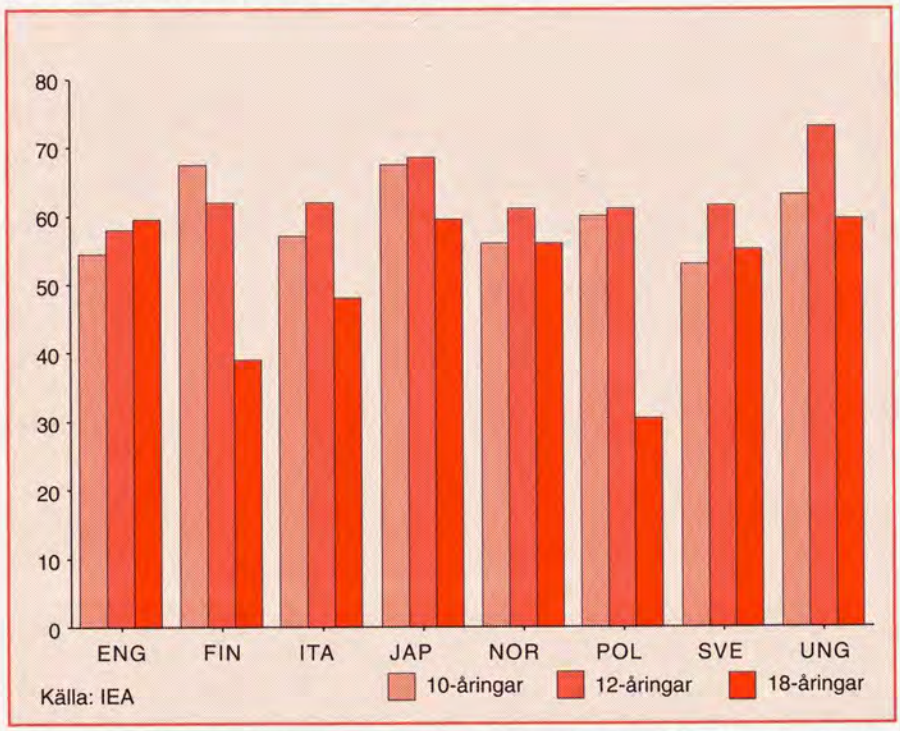
Placeringar i den internationella fysikolympiaden 1989, Internationella kommissionen för fysikutbildning

Väst-Tyskland	196,8
Kina	186,5
Storbritannien	179,3
Polen	176,0
Rumänien	175,8
Öst-Tyskland	172,5
Ungern	168,7
Nederländerna	166,5
Sovjetunionen	163,5
USA	155,5
Bulgarien	155,4
Jugoslavien	153,0
Tjeckoslovakien	152,7
Österrike	140,2
Sverige	133,3
Finland	126,2
Norge	113,8
Litauen	108,7
Belgien	104,0
Cypern	88,7
Italien	88,2
Turkiet	74,3
Island	59,7

Källa: Schooling in Modern European Society

I elittävlingen den internationella fysikolympiaden tävlar länderna med ungdomslag. Klart dominerande på övre halvan av placeringslistan finns öststaterna, men Västtyskland är i topp.

Diagram 3. Sämre svenska kunskaper
(Sammanvägda resultat av 40 naturvetenskapliga testfrågor.)

De svenska naturvetenskapliga kunskaperna är medelmåttiga för 10-, 14- och 18-åringar. Ungern och Japan finns i topp.

Skolan – Västeuropas största arbetsplats

Skolan är idag Västeuropas största arbetsplats. Här arbetar ca 120 miljoner människor, elever, lärare, servicepersonal och administratörer. En typelev i Västeuropas skolor tillbringar normalt nära tio år i utbildning innan yrkeslivet börjar, vilket i arbetstimmar motsvarar ca 10 000. I framtiden får vi räkna med att denna arbetsinsats i inlärning kommer att öka och redan bland den yrkesaktiva generationen kommer många att tillbringa kanske 15–20 procent av sitt liv i formell utbildning.

Utbildningsinsatsens storlek och kvalitet märks bla på omfattningen av nyckelresursen framför alla andra, lärarna. I det typiska västeuropeiska landet är ca tre procent av arbetskraften lärare på heltid, vilket i ett par länder motsvarar eller överstiger antalet bönder. Den allra största delen av lärarna finns i grundskola och gymnasium, eller ca 2,5 procent, medan den högre utbildningens lärare motsvarar ca 0,3–0,4 procent av arbetskraften.

Hur många elever det går på en lärare säger något om utbildningskvaliteten, liksom antalet elever i en klass, enligt mångas uppfattning. Men noggranna undersökningar har inte klart kunnat fastslå ett sådant samband, såvida inte andelen elever per lärare eller klass är alldeles onormalt stor eller liten.

Klasstorlekarna växlar vanligtvis mellan 15 och 40 elever i Västeuropa. Flera undersökningar i IEA-projektet har inte kunnat belägga att klasser med få elever är duktigare än de med många. Flera undersökningar visar att det kan vara precis tvärtom. Det behövs kraftigt färre elever per klass än det normala för att man skall kunna klart påvisa bättre studieresultat.

Detta hindrar dock inte uppfattningen i snart sagt alla läger att det allmänt sett är bättre med många lärare som kan hjälpa eleverna till bättre resultat. Därför används också ofta måttet av elever per lärare i internationella jämförelser av utbildningssystemen.

Tabell 6.12 Lärartätt i Sverige

Elever per utbildande personal i privat och offentlig utbildning, 1991

	För-skola "Dagis"	Grund-skola	Gymna-sium
Belgien	..	9,7	7,7
Danmark	13,6	11,1	10,7
Finland	..	18,8	..
Frankrike	27,5	22,8	14,0
Irland	28,3	26,9	17,2
Nederländerna	21,2	19,7	15,9
Norge	..	10,8	8,9
Portugal	22,2	13,4	11,6
Spanien	24,8	22,0	16,9
Storbritannien	27,8	21,5	14,7
Sverige	..	10,4	10,7
Tyskland	20,8	20,5	16,5
Österrike	20,9	10,8	10,0

Källa: OECD

Skillnaderna är mycket stora för lärartätheten i Västeuropas skolor. Sveriges ca 10 elever per lärare i grundskolan är dubbelt så hög lärartäthet som i många andra länder.

Många lärare i Sverige

Om vi betraktar relationen mellan all utbildande personal och elever i förskola, grundskola och gymnasium i offentliga skolor finner vi en grupp länder i topp med mellan 10 och tolv elever per lärare: Belgien, Österrike, Danmark, Norge och Sverige. En annan stor grupp med 18-23 elever per

Tabell 6.13 Sen start i Norden

Skolåret och obligatorisk skolålder, 1991

	Obligatorisk skolålder			Skolåret	
	start	slut	längd	börjar	slutar
Belgien	6	16 (18)	10 (12)	september	juni
Danmark	6/7	16/17	9	augusti	juni
Finland	7	17	10	augusti	maj
Frankrike	6	16	10	september	juni
Grekland	5 ½	14 ½	9	september	juni
Irland	6	15	9	september	augusti
Italien	6	14	8	september	juni
Luxemburg	6	15	9	september	juli
Nederländerna	5	16	11	augusti	juli
Norge	7	16	9	augusti	juni
Portugal	6	14	8	oktober	juni
Spanien	6	14 (16)	8 (10)	september	juni
Storbritannien	5	16	11	september	juli
Sverige	7	16	9	augusti	juni
Schweiz	6/7	15/16	8/9	augusti/september	juni/juli
Tyskland	6	16 (18)	10 (12)	augusti	juli
Österrike	6	15 (17)	9 (11)	september	juni

Källa: OECD

I Norden börjar skolåldern vanligtvis vid sju års ålder vilket i allmänhet är ett år senare än i övriga Västeuropa. Den obligatoriska skolåldern tenderar också att bli allt längre .

lärare består av Finland, Frankrike, Tyskland Nederländerna, Spanien och Storbritannien. Något särskilt mönster går knappast att utläsa i skillnaderna i lärartäthet för de olika utbildningsnivåerna grundskola och gymnasium. Se tabell 12.

Tendensen till att allt fler människor studerar allt längre är stark i alla västeuropeiska länder. Barnen sätts i skola vid allt yngre ålder och den obligatoriska utbildningstiden har successivt stigit i alla länder. Men skolsystemen skiljer sig kraftigt åt och i detta avsnitt skall vi försöka teckna en bild av de viktigaste dragen i de tre huvudnivåerna, grundskolan, gymnasium och den högre utbildningen.

Alla länder har bestämt att ungdomar skall ha ett minimum antal år av formell utbildning, den sk obligatoriska skolåldern eller skolplikten. Före kriget var fyra till sex år i obligatorisk skola vanlig i de allra flesta länder, idag är det fråga om minst nio och i flera fall tio till tolv år. Se tabell 13.

Det vanligaste är nio år, bla i Sverige. Men här liksom i flera andra länder utreder man nu en tio-årig obligatorisk skola, vilket redan finns i Frankrike, Finland, Belgien och Tyskland. I Nederländerna är skolplikten 11 år och för vissa utbildningar 12 år i Belgien och Tyskland.

Allt tidigare skolstart

En stor skillnad är när själva skolutbildningen börjar. Alla länder har en minimiålder, som vanligtvis är sex år, med undantag för Storbritanniens och Nederländernas fem år och Sveriges, Norges och Finlands sju år. I Sverige är det sedan 1993 frivilligt för föräldrarna att låta barnen börja vid sex år vilket 3,5 procent av sexåringarna gjorde detta år.

Men i själva verket går utvecklingen mot att barnen får börja någon form av utbildning betydligt tidigare än så. Det är förstås svårt att dra gränser mellan lek och utbildning för mycket små barn, men förskolor med någon form av formell utbildning blir allt vanligare i Västeuropa.

I Belgien, Frankrike, Danmark, Irland, Nederländerna och Spanien deltar över 90 procent av barnen i förskoleutbildning ett år innan den obligatoriska skolstarten. I Frankrike och Belgien deltar över 50 procent av treåringarna i förskola med utbildningsinslag.

Det kan vara värt att påpeka att än så länge har inte några kunskapsmätningar i högre åldrar kunnat spåra några särskilda effekter av en sådan tidig skolstart. Och huruvida utbildningsinslaget i länder med tidig start är större eller mindre än det som förekommer på svenska eller andra nordiska dagis är svårt att avgöra.

Hur som helst kan vi konstatera att skolstarten har blivit flexibel i nästan alla västeuropeiska länder och kan växla mellan två–tre-årsåldern och sjuårsåldern. Men påståendet beror förstås på hur vi definierar skola och utbildning.

Den nordiska modellen

Vi kan urskilja två typstrukturer för grundskolan varav den nordiska är en. Denna syftar till att hålla ihop grundutbildningen "under ett tak" ända tills den obligatoriska skolplikten löper ut, dvs normalt vid 16 års ålder i Sverige, Danmark och Norge men 17 år i Finland. Eleverna ges möjligheter till en viss specialisering i ämnesval på högstadiet som börjar vid tolv år i Sverige, Finland och Norge men vid 13 år i Danmark. Se diagram 4.

Även England kan sägas tillhöra den nordiska modellen med sin "comprehensive school" till 16 års ålder, och Spanien med sin Educacion General Basica till 14 års ålder, men enhetligheten är inte lika stor som i Norden. Se diagram 5.

Den kontinentala modellen för grundskolan har större variationsrikedom, med ofta en "ny" skola efter en lägre och kortare grundskola, som påminner en del om det gamla svenska systemet med realskola efter folkskolan före gymnasiet. Tyskland har grundskola upp till tio-årsåldern, därefter allmän realskola med studieval till normalt 16 år och sedan gymnasium. Österrike har en liknande inriktning. Se diagram 6.

Det franska skolsystemet skiljer på École primaires upp till 11 årsåldern och Collèges mellan 11 och 15 år. Samma modell finns i Italien med Scuole elementari och Scuole media till 14-årsåldern. Skillnaderna jämfört med de nordiska länderna är inte dramatiska, men studievalen kommer normalt något tidigare och undervisningen är tidigare mer inriktad mot de kommande studierna på gymnasiet eller annan utbildning. Se diagram 7.

Gymnasiet ingen elitskola längre

Gymnasieutbildningen är kanske den studieform som reformerats allra kraftigast i Västeuropa under efterkrigstiden i syfte att förbereda allt fler ungdomar för möjligheten till högskolestudier. Den har därmed också kommit att expandera kraftigt och förlorat sin tidigare elitprägel.

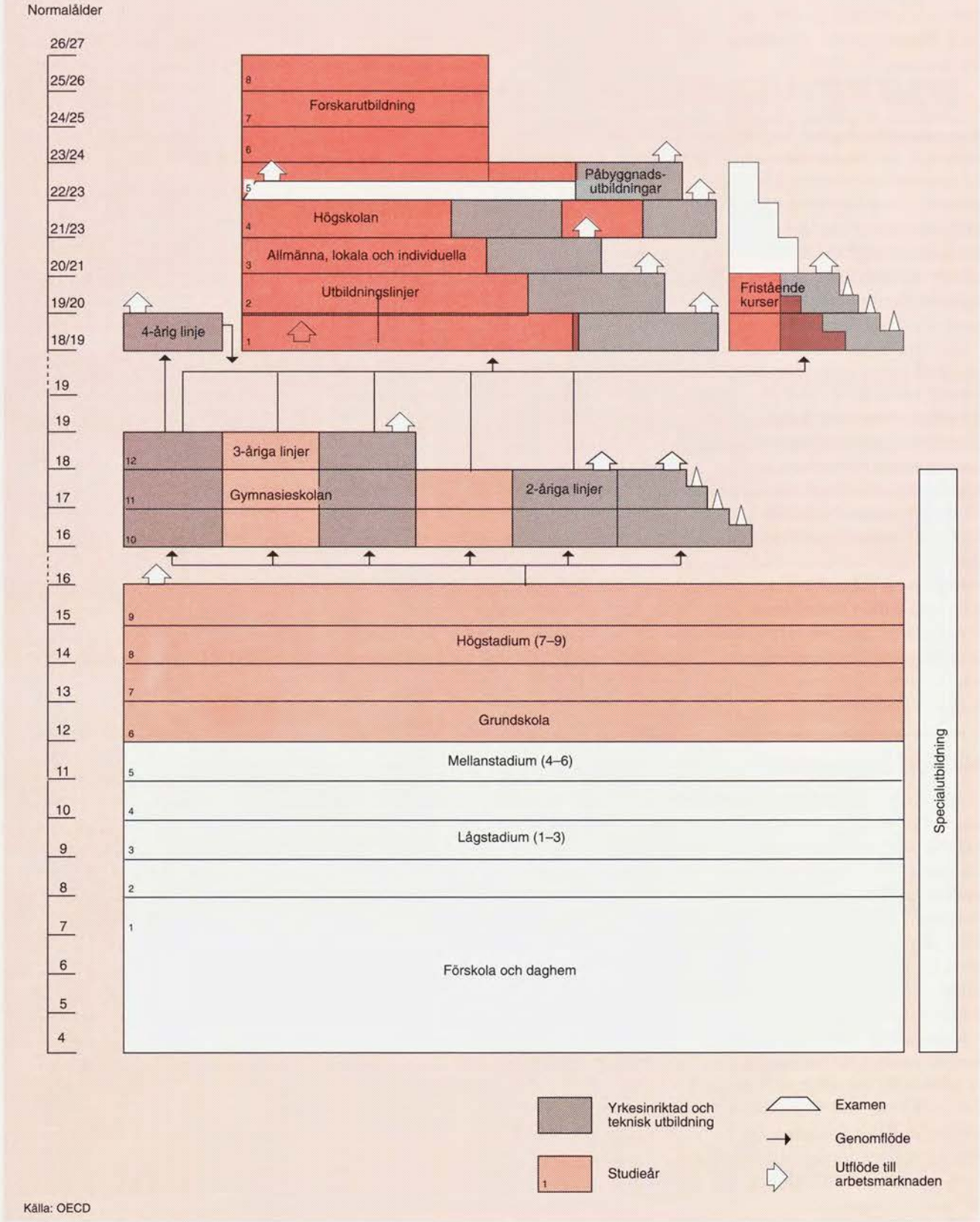
Skillnaderna är stora mellan länderna. Men återigen kan vi urskilja något som liknar en nordisk modell med ett enhetligt gymnasium som ger både teoretisk utbildning och förberedelse för universitetsstudier med specialisering under normalt tre studieår samt kortare utbildningar direkt inriktade på konkreta yrkesfärdigheter. Sådana studievägar är numera oftast tre år långa.

I övriga Västeuropa finner vi en betydligt mer splittrad bild. Där finns ofta en smalare gymnasieskola som på ett mera allmänt sätt förbereder inför universitetsstudier, särskilda fackskolor som antingen leder vidare till fortsatta specialiserade teoretiska studier eller yrkesfackskolor där utbildningen kan pågå under två till fyra år. Här vidtar också olika former av specialkurser, påbyggnadskurser och vidareutbildning.

En allmän trend i alla länder är att specialiseringen och studievalen har förskjutits från 11-12-årsåldern för 30-40 år sedan till 14-16-årsåldern, och inte ens då behöver valet vara definitivt.

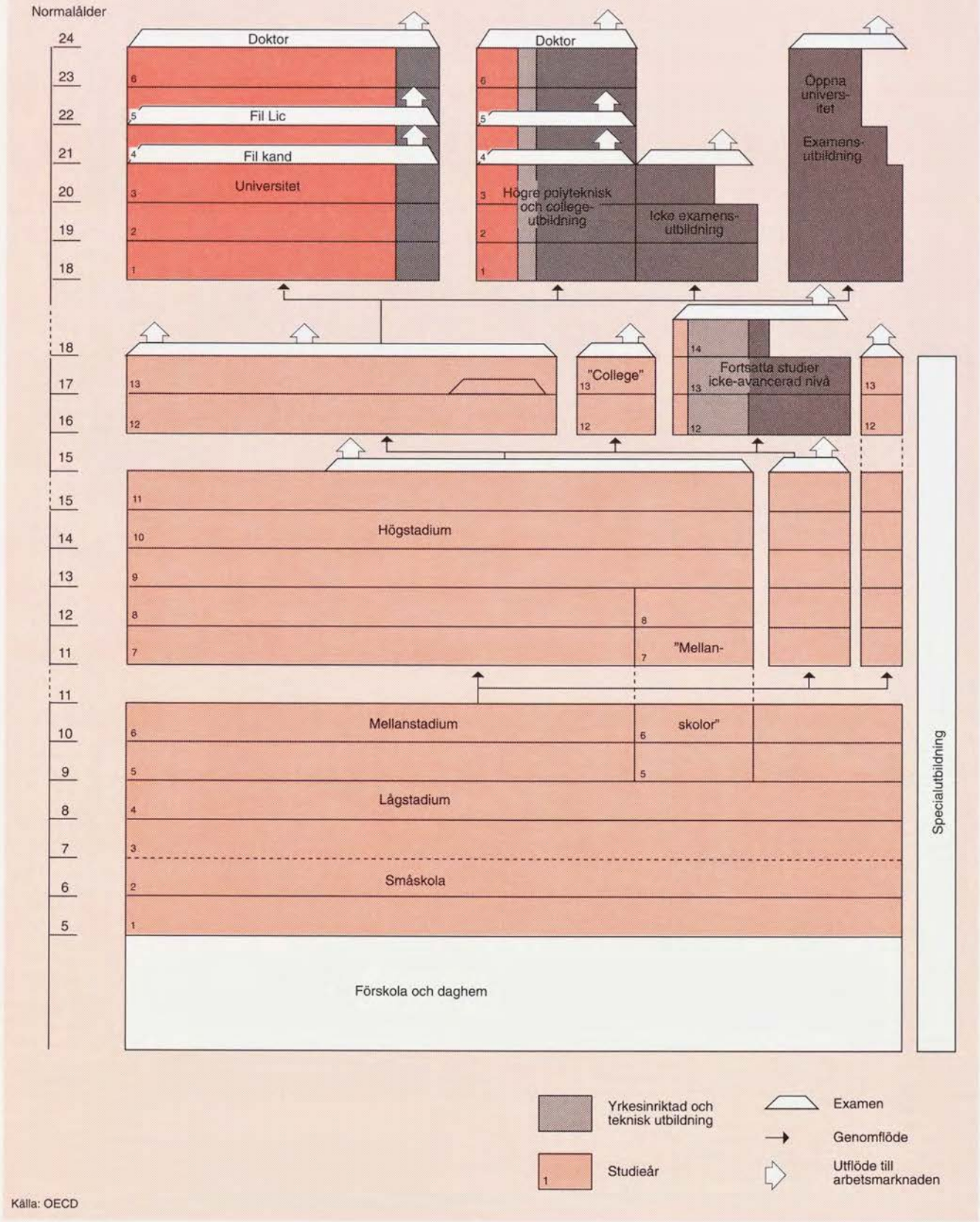
Med OECD:s terminologi deltar idag nästan alla 14 och 15-åringar i sekundär utbildning i Västeuropa och då handlar det om studier på motsvarande högstadiet i Sverige. Studerande-

Diagram 4. Det svenska utbildningssystemet.

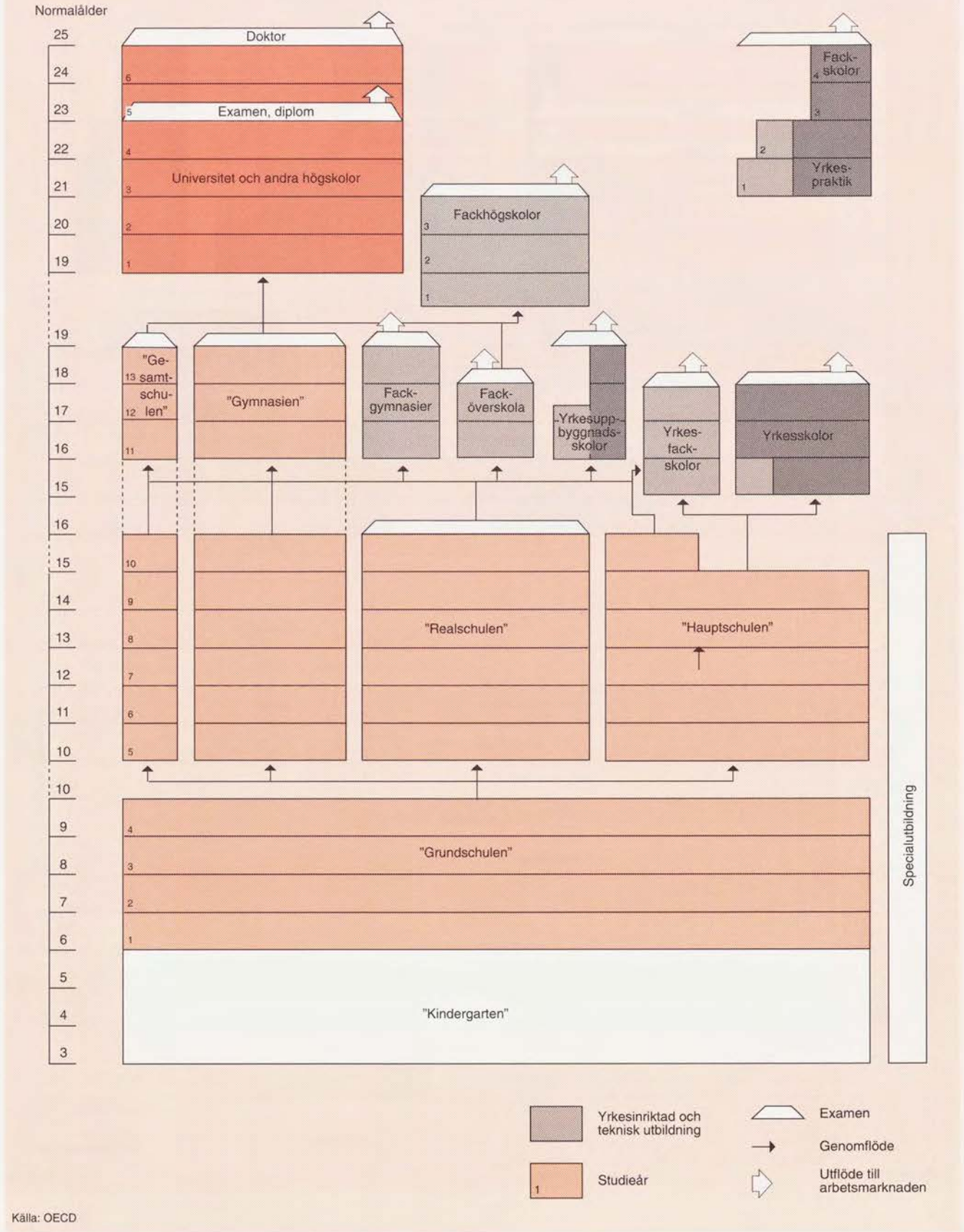
Källa: OECD

Diagram 5. Utbildningssystemet i England och Wales.

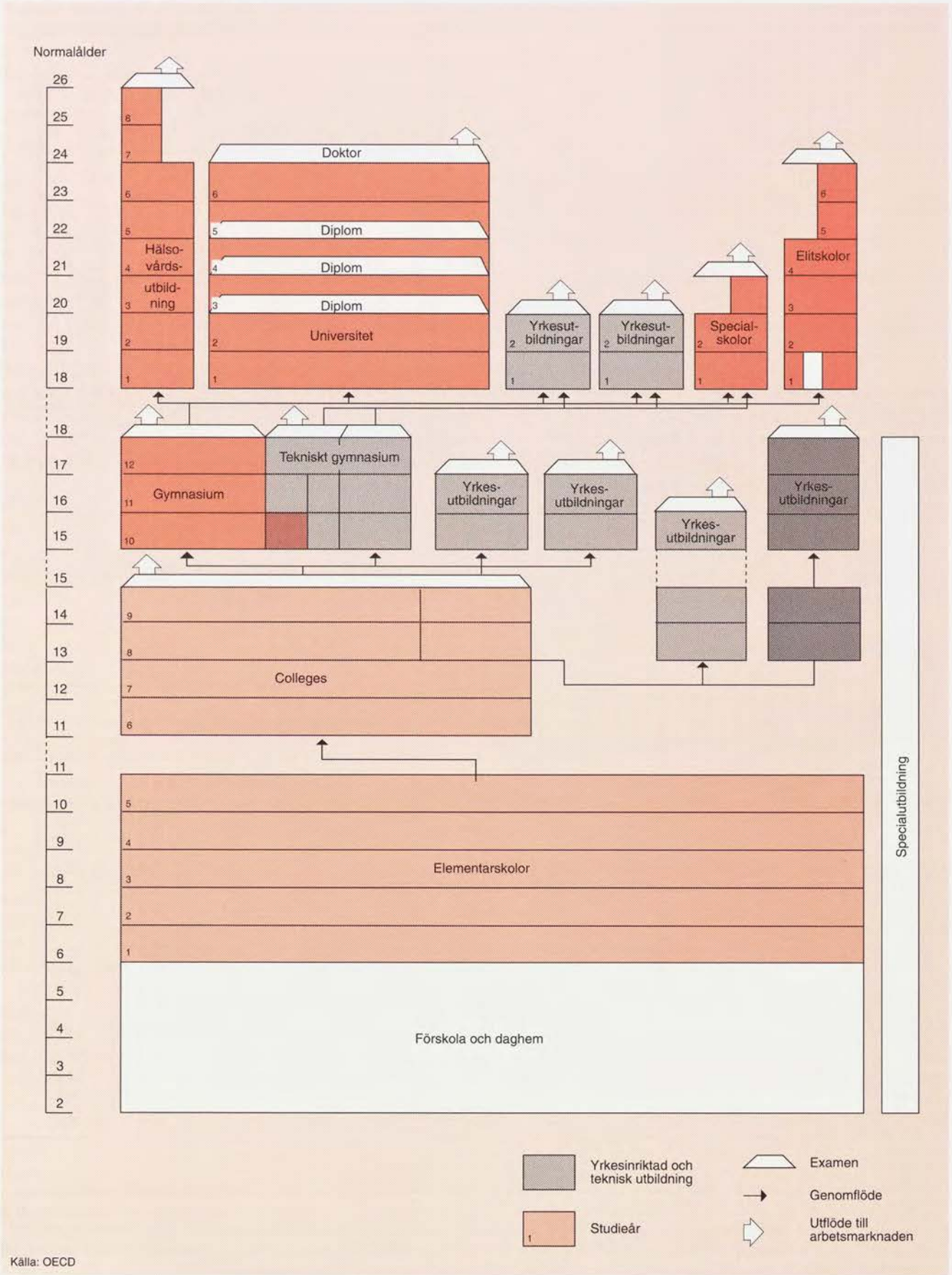
Källa: OECD

Diagram 6. Utbildningssystemet i Tyskland.

Källa: OECD

Diagram 7. Utbildningssystemet i Frankrike.

Källa: OECD

antalet faller emellertid dramatiskt efter 15 år i flera länder och vid 18 års ålder är det nere i under 50 procent i Belgien, Irland, Portugal och Spanien. Denna nedgång, som berättar om när många ungdomar tar klivet ut i arbetslivet, kommer ca ett år senare, dvs vid 19 års ålder, i de nordiska länderna, Frankrike och Nederländerna och vid 20 års ålder i Tyskland. Se tabell 14.

Gränserna alltmer otydliga

I dagens utbildningssamhälle kan vi inte längre dra lika klara gränser mellan arbetande och studerande ungdomar. De som lämnar den formella utbildningen efter gymnasiet kommer med stor sannolikhet att åter nöta skolbänken i flera omgångar ganska snart i livet. Men för de flesta är och förblir "studenten" eller liknande skolavslutningar i gymnasiet en vattendelare i livet.

Hur många går då vidare till den högre utbildningen? Det steget är alltmer utspritt i tiden, men det högsta antalet inskrivningar till högre utbild-

Tabell 6.14 Gymnasiet slut i 17 – 18-årsåldern

	Andelen studerande i olika åldrar, gymnasiet och vissa högstadieutbildningar, 1991 procent av åldersgruppen							
	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	20 år	21 år
Belgien	98,7	97,3	93,5	88,3	47,0	23,1	16,9	0
Danmark	93,5	96,7	91,1	78,8	67,9	46,2	25,7	15,7
Finland	99,8	99,6	92,9	85,7	71,6	24,1	14,9	14,0
Frankrike	93,9	94,7	92,0	86,4	57,2	31,6	10,6	2,6
Irland	95,9	95,1	85,1	64,7	28,8	0	0	0
Nederländerna	98,9	99,2	97,2	90,0	67,4	41,5	24,5	14,1
Norge	97,9	100,0	91,7	84,7	74,2	33,5	16,9	11,1
Portugal	60,3	65,3	63,4	58,9	36,5	20,7	12,6	4,9
Spanien	99,5	89,0	73,5	63,9	34,6	19,6	10,2	8,5
Storbritannien	100,0	100,0	62,4	43,1	12,3	3,4	1,4	0,9
Sverige	99,2	96,9	86,0	85,3	54,7	10,0	2,5	1,7
Schweiz	92,2	91,4	86,9	85,1	75,2	50,2	21,5	8,9
Tyskland	92,9	94,5	93,6	92,4	79,6	53,5	29,0	15,4

Källa: OECD

I 17-, 18-årsåldern slutar många sina gymnasiestudier i Västeuropa. I Norden är avgången något senare.

Tabell 6.15 Sverige avviker

	Andelen inskrivna heltidsstudenter vid "normal" startålder för högre utbildning, 1991, procent								
	Normal start-ålder	Icke-universitet			Universitet			Totalt	
		Män+Kv.	Män	Kvinnor	Män+Kv.	Män	Kvinnor	Män+Kv.	Män	Kvinnor
Belgien	18	22,5	17,5	27,9	25,8	27,7	23,9	48,4	45,2	51,7
Danmark	19	13,6	12,9	14,4	24,4	20,0	29,2	38,0	32,9	43,5
Finland	19	29,0	19,6	38,6	33,2	34,2	32,2	62,2	53,8	70,8
Frankrike	18	15,3	15,4	15,3	29,0	24,6	33,7	44,4	39,9	49,0
Irland	18	16,4	18,0	14,7	17,4	16,2	18,7	33,8	34,2	33,4
Italien	19	..	..	..	35,8	35,2	36,5	..	..	..
Nederländerna	19	24,6	24,8	24,5	13,5	14,5	12,5	35,7	37,6	33,6
Norge	19	17,5	15,1	20,1	19,2	16,6	22,0	36,7	31,7	42,0
Portugal	16	13,7	18,9	19,0	16,3	21,9	35,2	30,0	40,8	
Spanien	18	..	..	40,8	38,3	43,5	..	..	..	
Storbritannien	18	7,5	7,5	7,5	20,2	20,8	19,6	27,7	28,3	27,0
Sverige	19	33,7	29,5	38,2	13,4	13,2	13,6	47,1	42,7	51,9
Schweiz	20	12,8	15,1	10,4	14,1	15,6	12,5	26,9	30,7	22,9
Tyskland	19	11,1	909	12,4	33,4	39,4	27,0	44,5	49,3	39,4
Österrike	19	4,5	3,5	5,6	23,2	23,5	22,9	27,7	27,0	28,5

Källa: OECD

Den normala startåldern för högre studier är den ålder då normalt de flesta har genomgått den förberedande utbildningen för högre studier. Måttet är fulltidsstuderande per 100 personer i befolkningen i den normala startåldern, som inte alltid är så normal. Ty när studenterna faktiskt börjar sina högre studier har blivit alltmer flexibelt i många länder, beroende på militärtjänst, praktikjobb och annat arbete. Sverige avviker från det normala mönstret med relativt sena starter för högre studier, vilket innebär att Sverige har den högsta andelen inskrivna helstidsstuderande i åldersgruppen 26-29 år.

ning sker mellan 19 och 22 år och högsta antalet inskrivna finns i 20-årsåldern. I Norden och i Tyskland är emellertid inskrivningstakten som störst mellan 21 och 24 år.

Att mäta antalet studerande i högre utbildning blir allt svårare. Utbildningssamhällets krav på mer eller mindre ständig utbildning under yrkeslivet gör att många kompletterar sin formella grundutbildning med kortare universitetskurser i olika skeden av livet. OECD har försökt lösa mätproblemet genom att undersöka hur många som registrerar sig i högre utbildningar i de åldrar som är "normala ingångsåldrar", sk teoretisk startålder, för högre studier. Måttet är fulltidsstuderande per 100 personer i befolkningen i den teoretiska startåldern för högre studier i varje land.

Få svenskar vid universitet

Resultatet visar att i Finland börjar en mycket stor andel i denna ålder högre utbildningar, hela 62 procent. Sverige har också en mycket hög andel på 47 procent, medan den är betydligt mindre i Norge och Danmark. Andra länder med höga andelar är Belgien, Frankrike och Tyskland på över 40 procent. Mycket låga andelar har Storbritannien, Schweiz och Österrike. Se tabell 15.

Vanligt i alla länder är att andelen som söker sig till universitet är större än de som går till högre utbildning utanför universiteten. Sverige är dock ett av undantagen med en mycket stor andel studerande, 33,7 procent, som söker sig till högre utbildning utanför universitet och endast 13,4 procent till universitet.

Sådana skillnader och andra stora skillnader i andelarna studenter i högre utbildning har sin förklaring i olika definitioner av högre utbildning, stora variationer i utbildningssystemen och olika studiebeteenden. Sålunda har Sverige den allra högsta andelen studenter i åldersgruppen 26 till 29 år, vilket kan tyda på att många svenska studenter tillbringar någon tid i yrkeslivet innan de fulltidsstuderar eller varvar arbete och studier.

Ett kanske intressantare mått på studieinsatserna och utbildningssystemets kvalitet är hur många examina det producerar. Återigen har vi stora mätproblem, men OECD använder begreppet teoretisk examensålder som måttstock för att jämföra antalet lägre examina vid universitet, vad vi i Sverige skulle typiskt kalla fil. kand.

Få svenska universitetsexamina

Ett genomsnitt för Västeuropa är ungefär 15 examina per 100 personer i den teoretiska examensåldern. Denna ålder kan växla från 21 år i några länder till 23 i många länder och som högst 26 år i Schweiz. Den svenska examensandelen är låg, endast 12 procent. Den högsta andelen har Norge med 30 procent. Schweiz, Österrike, Spanien, Nederländerna och Italien ligger dock ännu lägre än Sverige. Se tabell 16.

Det är en allmän uppfattning sedan länge i Västeuropa att länderna framför allt behöver mer ingenjörer och tekniskt och naturvetenskapligt högskoleutbildade. Om vi räknar samman alla universitetsexamina i naturvetenskaperna, matematik och datakunskap samt ingenjörsexamina på alla nivåer och ställer dem i relation till samtliga universitetsexamina alla kategorier får vi ett mått på v arje lands naturvetenskapliga satsning. Se tabell 17.

Sverige ligger ganska bra till med 26 procent sådana examina av alla universitetsexamina. Endast tre länder har en högre andel, Finland, Irland och Tyskland. Långt ned ligger Italien, Spanien och Norge.

Tabell 6.16 Få tidiga examina i Sverige

	Andelen examina vid normal examensålder i högre utbildning, 1991				
	Examen	Normal examens-ålder	Examensandel		
			M+Kv	Män	Kv.
Belgien	Licence	22	13,3	15,0	11,5
Danmark	Bachelor	22	16,5	14,4	18,7
Finland	Master	23	17,2	17,0	17,4
Frankrike	Licence	21	16,3	14,9	17,7
Irland	Bachelor	21	16,0	15,8	16,2
Italien	Laurea	22	9,2	9,1	9,2
Luxemburg	...	23			
Nederländerna	Doctoraal examen	22	8,3	9,6	6,9
Norge	Master and Cand.mag.	22	30,8	22,3	39,7
Portugal	Bachelerato	22	..	..	..
Spanien	Diplomado	21	7,5	5,3	9,8
Spanien	Licenciado	23	12,1	10,7	13,5
Storbritannien	Bachelor	21	18,4	19,0	17,7
Sverige	Fil.kand.	23	12,0	10,4	13,6
Schweiz	Licence	26	7,6	9,8	5,4
Tyskland	Staats-Diplomprüfung	25	13,3	15,9	10,6
Österrike	Diplom	23	7,8	8,5	7,0

Sverige har relativt få examina vid den ålder som borde vara normal för en första universitetsexamen, typ fil kand. Den normala åldern är den som infaller efter inskrivning direkt efter de förberedande utbildningarna och en normal studietakt på universitet, i Sveriges fall vid 23 år. Måttet är antal examina per 100 personer i den "normala examensåldern". Men den normala exmensåldern blir alltmer flexibel beroende på, militärtjänst, praktikarbete och annat arbete. De svenska examina tas i relativt sen ålder.

Tabell 6.17 Många ingenjörer i Sverige

	Naturvetenskapliga, tekniska examina i procent av samtliga examina, 1991											
	Naturvetenskap			Matematik, Data			Ingenjör			Samtliga tekniska examina		
	M+Kv	Män	Kvinnor	M+Kv	Män	Kvinnor	M+Kv	Män	Kvinnor	M+Kv	Män	Kvinnor
Danmark	5,9	8,3	3,6	1,5	2,1	0,8	18,8	31,5	6,7	26,1	42,0	11,0
Finland	5,3	5,6	5,0	5,8	9,5	1,9	22,1	37,0	5,9	33,2	52,1	12,7
Irland	13,0	12,4	13,7	4,3	5,8	2,7	11,1	18,4	2,9	28,5	36,6	19,2
Italien	6,6	5,4	7,9	3,2	2,9	3,5	7,2	12,7	1,0	17,0	21,1	12,5
Nederländerna	7,6	9,2	5,0	1,6	2,3	0,6	13,1	19,2	3,5	22,3	30,7	9,0
Norge	3,0	4,4	2,0	0,9	1,6	0,4	12,6	22,7	5,1	16,5	28,7	7,5
Spanien	5,9	7,1	5,0	2,9	4,1	2,0	7,2	14,2	1,9	16,0	25,4	8,9
Storbritannien	10,0	10,7	9,3	5,0	7,0	2,6	10,7	17,9	2,4	25,7	35,6	14,3
Sverige	4,9	5,9	3,9	4,2	6,4	2,3	17,0	28,7	6,5	26,1	41,0	12,8
Schweiz	13,9	16,0	9,7	3,3	4,2	1,6	7,8	11,1	1,2	25,0	31,3	12,5
Tyskland	9,1	10,4	6,9	3,7	4,8	1,9	18,9	27,9	3,7	31,7	43,1	12,6
Österrike	6,7	7,6	5,4	4,9	6,4	2,8	10,3	16,6	1,6	21,9	30,6	9,8

Källa: OECD

Sverige har en internationellt sett hög andel naturvetenskapliga och tekniska examina av totala antalet examina i högre utbildning, däremot är enbart andelen naturvetenskapliga examina ganska liten jämfört med övriga Västeuropa.

Bostäderna har blivit allt bättre

Västeuropéernas bostadstandard har förbättrats kraftigt under efterkrigstiden. Bostäderna är modernare och bättre utrustade än någonsin tidigare och trångboddheten har ständigt minskat. Allt fler äger också sin bostad och det är småhusen som dominerar.

Bostaden är för de flesta i EU- och Eftaländerna den största utgiftsposten i familjeekonomin. I Spanien, Grekland och Irland lägger dock hushållen ut mer på mat. Att köpa en egen bostad blir ofta den viktigaste enskilda investeringen i en familjs livstid.

Bostadens centrala betydelse för välfärden har därför gjort att bostadsmarknaden i alla västeuropeiska länder är omgärdad av ett stort regelverk. Politikerna har ansett att med offentliga ingripanden på en rad områden säkrar man ett gott utbud av billiga och bra bostäder.

I detta kapitel skall vi belysa bostadstandarden i EU- och Eftaländerna, kostnaderna för bostäder och regleringarnas och subventionssystemens huvuddrag i korta ordalag. Vi börjar med tillgången och ägarsituationen.

Efter andra världskriget var en stor del av kontinentens bostadsbestånd i ruiner varför många länder var tvungna att satsa stora resurser på bostadsbyggandet. Även i de mindre hårt drabbade länderna uppstod bostadsbrist under krigsåren. Den höga byggnivån fortsatte långt in på 1960-talet, och i vissa länder även in på 1970-talet. Minst hälften och i många länder två tredjedelar av bostäderna är idag byggda efter kriget. Finland, Nederländerna, Grekland och Sverige har bland de yngsta bostadsbestånden, medan Storbritannien, Belgien och Danmark har det äldsta. Se tabell 1 och 2. Tabell 2 på sid 118.

Efterkrigssatsningarna betydde bla att det nu i de flesta länder är mindre än fem procent av bostäderna i Västeuropa som saknar bad och dusch. I

Tabell 7.1 Gott om bostäder i Sverige

	Bestånd tusen bostäder	År	Bostäder per 1000 invånare	Produktion per 1000 inv./år 1970-1990	Ökning av bostadsbeståndet 1000 inv./år 1970-1990
Belgien	3 887	-91	390	5,2	4,7
Danmark	2 353	-90	471	6,5	5,5
Finland	2 220	-90	458	11,3	7,8
Frankrike	26 719	-91	430/463	7,6	9,4
Grekland	–	–	410	13,5	–
Irland	1 147	-90	295	6,9	6,6
Island	89	-88	354	8,1	9,3
Italien	18 719	-77	361	4,0	4,0
Nederländerna	5 965	-91	394	8,5	7,5
Norge	1 833	-90	412	8,9	6,6
Portugal	2 769	-89	268/360	4,3	
Spanien	17 154	-91	306/413	7,8	19,2
Storbritannien	23 557	-91	400	5,2	3,2
Sverige	4 044	-90	471	7,3	5,2
Schweiz	3 140	-90	410/493	8,0	7,4
Tyskland	33 856	-90	425/439	6,5	4,9
Österrike	3 002	-91	384	1,4	–

Källa: Boverket

Sverige har idag ett gott bostadsbestånd som ger landet ett av de högsta antalen bostäder per invånare i Västeuropa.

Tabell 7.4 Gott om utrymme i Sverige

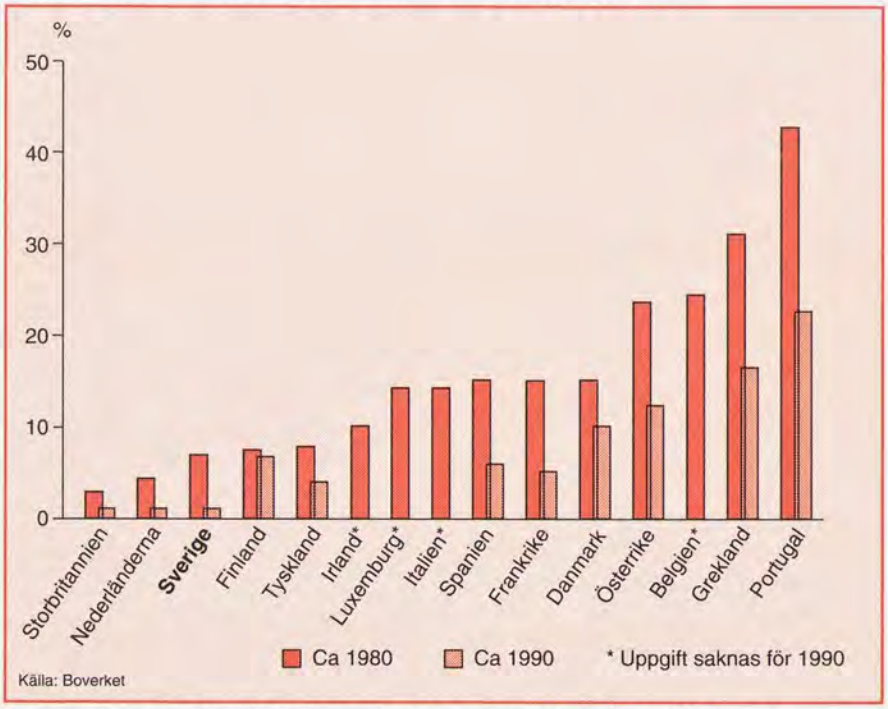
Genomsnittligt antal boende per lägenhet, boende per rum, samt genomsnittlig bostadsyta per boende

	Genomsnittligt antal boende		Genomsnittlig bostadsyta, kvm per person
	per lgh	per rum	
Belgien	2,70	0,56	–
Danmark	2,20	0,59	49,0
Finland	2,50	0,68	30,0
Frankrike	2,71	0,61	31,5
Grekland	3,18	0,84	25,0
Irland	3,70	0,80	25,7
Italien	3,18	0,77	29,0
Luxemburg	2,80	0,52	38,2
Nederländerna	2,60	0,54	–
Norge	2,50	0,60	43,0
Portugal	3,48	0,96	–
Spanien	3,56	0,76	23,5
Storbritannien	2,72	0,55	26,8
Sverige	2,12	0,51	47,0
Schweiz	2,55	0,70	34,0
Tyskland	2,48	0,58	34,9
Österrike	–	1,00	28,0

Källa: Boverket

Sverige har det lägsta antalet boende per lägenhet vilket gör att Sverige får en av de högsta genomsnittliga bostadsytorna per person, ca 47 m².

Diagram 1. Sämre standard i Grekland och Portugal.
Andel av bostäderna i det totala beståndet som saknar bad/dusch, procent

Källa: Boverket

Satsningarna på ökad boendestandard har gjort att i de flesta länder saknar nu mindre än fem procent av bostäderna bad och dusch.

Det innebär dock inte att man bor trångt i Sverige jämfört med de övriga länderna, tvärtom. Sverige har nämligen det lägsta antalet boende per lägenhet, vilket gör att varje boende har en genomsnittlig bostadsyta på 47 kvadratmeter. Danskarna ligger i topp med 49 kvadratmeter och mest trångt bor man i Spanien med 23,5 kvadratmeter. Det är naturligt att länder som Spanien, Italien, Grekland och Irland har mindre yta per boende då man ju där i allmänhet finner större familjer och mer sammanboende mellan generationerna. Se tabell 4.

Ett annat boendemönster i söder

Det är också värt att påpeka att Medelhavseuropa har ett annat boendemönster. Det milda klimatet gör att folk vistas utomhus mycket mer, på egna altaner, balkonger och på gemensamma platser som torg och gårdar. Bostaden har inte riktigt samma

Österrike, Belgien, Grekland och Portugal saknar dock fortfarande över tio procent dessa bekvämligheter. Diagram 1.

Fortsätter bli större?

De nybyggda lägenheterna i Västeuropa har i allmänhet varit större än genomsnittet i det existerande bostadsbeståndet. Den trenden har nu brutits. I svenska Boverkets redovisning av genomsnittlig lägenhetsyta i några västeuropeiska länder kan vi upptäcka en nedgång för 1991 års nyproduktion jämfört med 1980 års, vilket sannolikt hänger i hop med ökad efterfrågan från allt fler ensamboende. Se tabell 3.

I Sverige är trerummaren något av standardbostad eftersom bostäderna här i genomsnitt har 4,2 rumsenheter medräknat köket. Det är ingen större skillnad jämfört med läget för tio år sedan. I de flesta andra länder har lägenheterna fler rum. I Nederländerna, Belgien, Storbritannien och Danmark är genomsnittet snarare fem. Se diagram 2 sid 119.

Tabell 7.2 Modernt i Sverige och Finland

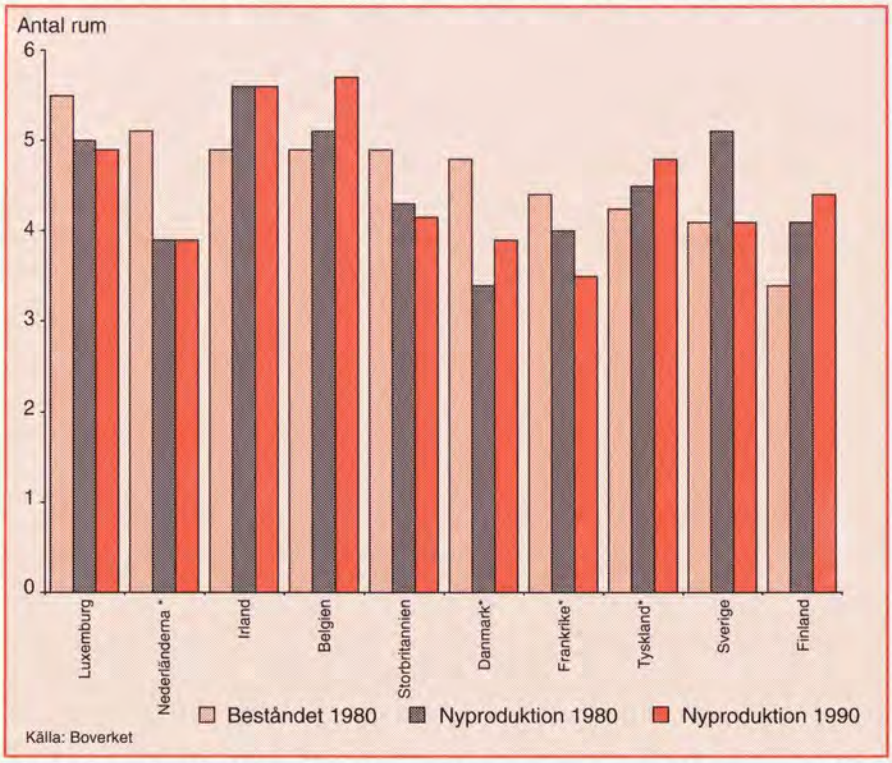
	Bostadsbeståndets ålder 1981/82 och procentuell ökning sedan 1980, procent					
	Byggperiod, andel av bostäderna				Ökning 1980-90	Avvikande år
	-1918	1919-45	1945-70	1970-81/82		
Belgien	27	23	33	17	0	
Danmark	23	23	36	18	9	
Finland a)	13	8	44	35	0	
Frankrike	29	14	31	26	6	1985-90
Grekland	9	13	49	29	17	1981-91
Irland	29	17	28	26	12	1988
Italien	18	12	49	21	6	1989
Luxemburg	23	18	36	22	–	
Nederländerna	13	15	35	37	22	
Norge b)	0	28	47	25	19	
Portugal	26	19	30	25	21	
Spanien	15	12	46	27	16	
Storbritannien	29	21	35	15	9	
Sverige c)	13	14	51	22	11	
Tyskland	20	13	49	18	6	

a) -1920, 1921-39, 1940-69, 1970-79
b) -1940 1941-70 1971-80
c) -1920 1921-40 1941-70 1971-80

Källa: Boverket

Det svenska bostadsbeståndet är ett av Västeuropas mest moderna med den allra största delen producerad mellan 1945 och 1970. Storbritannien, Danmark och Belgien har de äldsta bostäderna.

Diagram 2. 3 rum och kök standard.
(Antal rumsenheter per lägenhet i bostadsbeståndet 1980 samt i nyproduktionen 1980 och 1990.)

I de flesta andra länder har lägenheterna fler rum än i Sverige där tre rum o kök, dvs fyra rum, verkar vara standard.

centrala plats för hushållsarbetet och familjegemenskapen som i det kalla Nordeuropa.

En annan betydelsefull förklaring är de demografiska skillnaderna. Sverige har en av de största andelarna pensionärer, en befolkningsgrupp där ensamboendet är mycket högt, hela 16 procent av det totala antalet hushåll. Ingen annanstans bor pensionärerna så ensamt som i Sverige. Statistiken visar också att Sverige har det högsta antalet lägenheter per 1000 invånare tillsammans med Danmark och Schweiz.

En sammanfattande bild av låg eller hög utrymmesstandard ger Boverkets beräkningar med utgångspunkt från de strikta svenska normerna för trångboddhet. Enligt denna norm är hushållet trångbott om man har fler än två personer boende per sovrum (det vill säga per rum, kök och ett rum oräknade). Ensamstående hushåll räknas aldrig som trångbodda enligt denna norm. Se diagram 3 sid 120.

Det visar sig då att Sverige har hög utrymmesstandard och kommer på femte plats efter Norge, Danmark, Luxemburg och Belgien. I Finland, Frankrike, Portugal och på Irland finner man flest trångbodda hushåll.

Ägandet ökar

En viktig fråga är hur bostaden ägs. Bostaden svarar vanligtvis för en ansenlig del av en familjs förmögenhet och det krävs normalt ett flitigt sparande för att bli ägare till den egna bostaden. Trenden i Västeuropa pekar mot en ökande andel för de ägda bostäderna, men i Sverige är den andelen förhållandevis liten.

Störst andel hyresbostäder finns i Schweiz, Nederländerna och Västtyskland med över hälften av det totala antalet. I bla Frankrike, Danmark, Sverige och Belgien svarar hyresbostäderna för 35-45 procent och i resten av länderna under 30 procent. Mest äger man på Island. Se diagram 4.

En faktor som påverkar är hur många som bor och arbetar i städer, dvs den näringsgeografiska strukturen. I stadskulturer dominerar ofta

Tabell 7.3 Lägenhetsytan minskar

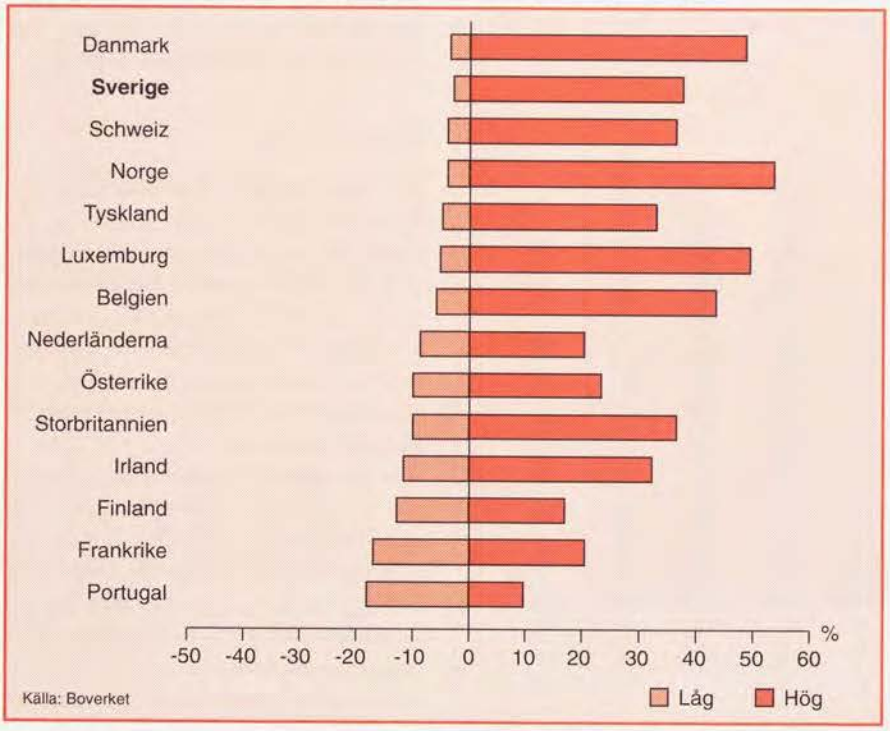
Genomsnittlig lägenhetsyta i bostadsbeståndet ca 1990 samt i nyproduktionen 1980 och -91. Kvadratmeter.

	Beståndet 1990	Nyproduktionen		Avvikande år
		1980	1991	
Belgien		171,5	199,8	
Danmark	107	118,0	83,0	
Finland	74	82,2	79,7	
Frankrike	85		105,5	
Grekland		88,6	93,2	1987/89
Irland	91	100,3	95,5	
Italien			80,5	
Japan	90			
Luxemburg		124,2	126,2	1990
Norge		94,8	84,2	
Portugal			67,8	
Sverige	87	113,4	90,0	
Tyskland	86	101,6	97,9	1990
Österrike	85	96,0	91,4	

Källa: Boverket

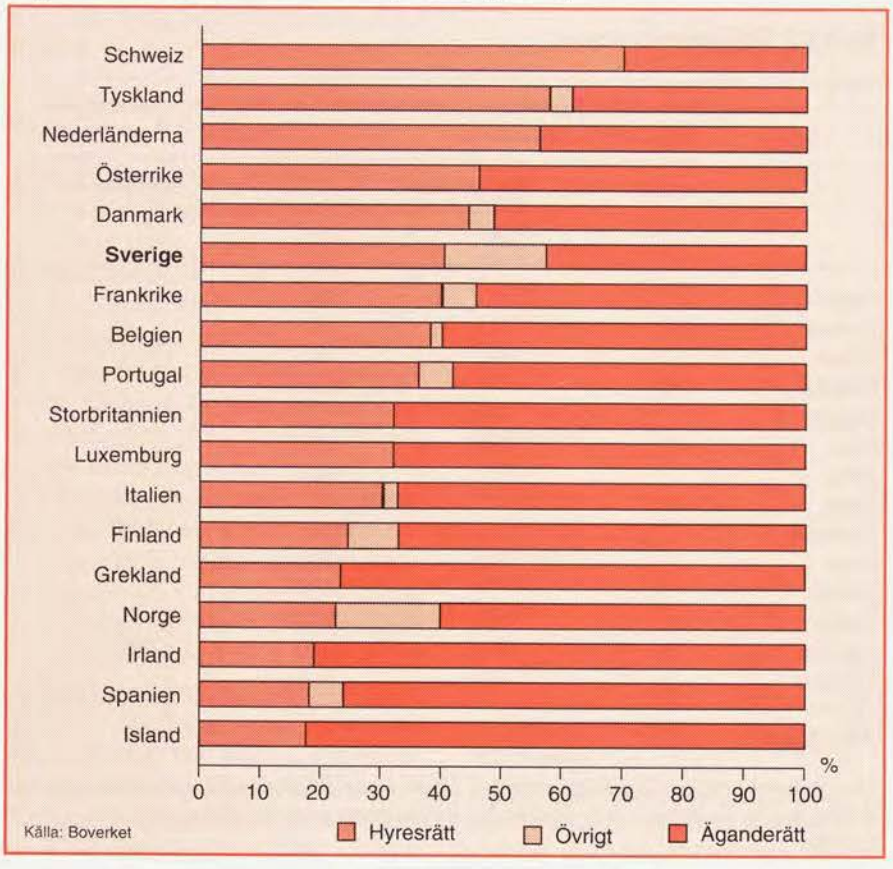
Den genomsnittliga lägenhetssytan har länge ökat i Västeuropa men i flera länder märks nu en nedgång. Flera länder har högre genomsnittlig lägenhetsyta än Sverige.

Diagram 3. Hög utrymmesstandard i Norden.
Låg och hög utrymmesstandard, enligt svenska normer, andel hushåll i procent

Med de svenska normerna för trångboddhet som mått ligger Sverige på femteplats i ligan för hög utrymmesstandard.

Diagram 4. Få äger bostad i Sverige.
(Upplåtelseformer i bostadsbeståndet 1990, andelar i procent.)

hyreslägenheter. En annan förklaring är stadsplanering och statsmakternas vilja eller ovilja att underlätta småhusbyggande.

Formerna för ägandet skiljer sig kraftigt åt i länderna. Man kan inte betrakta hyresbostäderna som en enhetlig sektor, vilket vi ofta gör i Sverige. En vanlig uppdelning är en privat, vinstinriktad del och en icke-vinstinriktad, dvs något som närmast motsvarar vår allmännytta.

I Sverige svarar allmännyttan för ca 20 procent av bostadsbeståndet och ungefär lika stor är motsvarade sektor i Danmark, Frankrike, Österrike och Storbritannien. Nederländerna har den allra största andelen med 44 procent. Dessa bostäder ägs eller kontrolleras av kommuner eller andra offentliga organ och vänder sig till särskilda grupper i samhället. För att få flytta in där gäller inkomstgränser och ibland också hushållstorlekar. Hyran är lägre än marknadens genomsnitt och kan också anpassas till de boendes inkomst. Den svenska allmännyttan är unik på så sätt att den vänder sig till alla typer av hushåll.

Den privata vinstinriktade sektorn i Västeuropa består till stor del av äldre fastigheter, vilket ofta gör att lägenheterna där är mindre och sämre utrustade. Det har fått till följd att de ofta bebos av hushåll med låga inkomster, så tex i Österrike, Frankrike och Danmark och till viss del även i Storbritannien och Nederländerna.

I Sverige är ca en femtedel av alla bostäder privata hyresrätter. Denna sektor är störst i Schweiz och Västtyskland där den svarar för strax under 50 procent respektive 60 procent. Den minsta andelen privata hyresrätter finns i Storbritannien, på Irland och i Finland med mindre än tio procent av det totala antalet bostäder. Den privata vinstinriktade sektorn har minskat sin andel i många länder efter kriget. Det beror på att den allmännytteliknande sektorn har byggt mycket bostäder efter kriget.

Största andelen hyresbostäder finns i Schweiz, Nederländerna och Västtyskland där också ägandeandelen är ganska liten. Det mesta ägandet finns på Island, i Spanien, Irland och Grekland.

Tabell 7.5 Stora ökningar för ägandet

	Ägarsektorns tillväxt under efterkrigstiden, procent					
	1945/50	1960	1970	1980	1985	1990
Belgien	39	50	55	59	59	–
Danmark	–	43	49	52	53	51
Finland	–	57	59	61	66	67
Frankrike	–	41	45	51	54	54
Grekland	–	–	–	70	–	77
Irland	–	–	71	76	77	81
Italien	40	45	50	59	62	67
Luxemburg	–	–	–	60	–	68
Nederländerna	28	29	35	42	43	44
Norge	–	–	53	59	–	59
Portugal	–	–	–	57	57	58
Spanien	–	–	64	73	76	76
Storbritannien	29	42	49	56	62	68
Sverige	38	36	35	41	42	42
Schweiz	–	–	28	30	–	30
Tyskland	–	–	36	40	43	38
Österrike	36	38	41	48	–	55

Källa: Boverket

I några länder, tex Storbritannien, Italien, Belgien och Nederländerna, har ägandet av bostäderna ökat mycket kraftigt därför att regeringarna på olika sätt stimulerat sparande och egenköp. Det allmänna trenden är att ägandet överallt ökat även i Sverige.

Regeringarna har stöttat ägandet

Den mellanform som de svenska bostadsrätterna utgör är speciell för Sverige även om det finns liknande i andra länder.

Under efterkrigstiden har andelen för bostäder som de boende själva äger ökat. Det har naturligtvis att göra med den stigande levnadsstandarden, att allt fler människor har fått råd att äga sin bostad, men också en aktiv bostadspolitik där regeringar på olika sätt har velat stimulera till ett eget bosparande och enskilt ägande.

I Sverige har andelen ägda bostäder ökat från ca 38 procent efter andra världskriget till 42 procent, mycket tack vare den kraftiga efterfrågeökningen på småhus. Bostadsrätterna har också ökat sin andel.

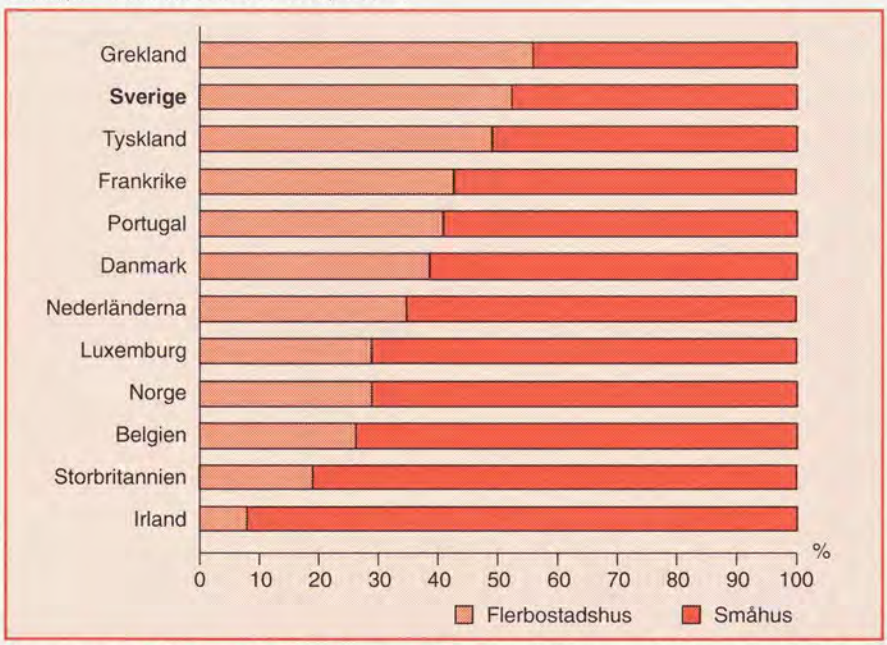
I andra länder har utvecklingen varit mer dramatiskt. Så tex i Belgien, Italien och Österrike där ägarandelen ökat med 20 procentenheter eller mer under efterkrigstiden. I Storbritannien uppgår ökningen till ca 40 procentenheter och där har regeringen kraftigt drivit på med skattelättnader, räntesubventioner och direkta program för "privatisering" av offentligt ägda eller kontrollerade bostäder med attraktiva lånemöjligheter. I Tyskland och Schweiz är mark- och huspriser mycket höga varför ägarandelen där är mindre. Se tabell 5.

De flesta bor i småhus

En majoritet i Västeuropa bor idag i småhus, radhus eller villor, vilka kan vara både hyresrätter eller ägda av de boende. Spridningen är mycket stor mellan länderna med andelar från 90 procent till 40 procent för småhusen. I Storbritannien är 80 procent av alla bostäder småhus. Belgien, Norge och Irland visar också höga andelar. I Nederländerna är över hälften av alla småhus hyresrätter. Sverige har en av de lägsta andelarna småhus i boendet. Se diagram 5.

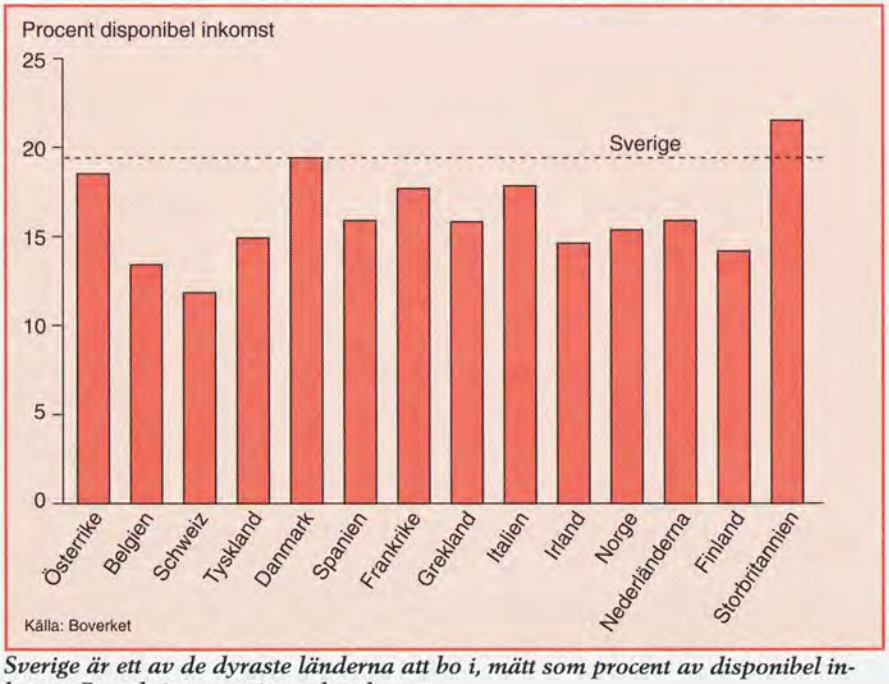
Att bo är dyrt i nästan alla länder, hur man än räknar. Det är dock svårt att göra en rättvis jämförelse mellan bostadskostnaderna i olika länder, bla därför att vad som räknas in i dessa

Diagram 5. Få småhus i Sverige.
(Hustyper i bostadsbeståndet 1990, procent.)

En majoritet i Västeuropa bor idag i småhus. Särskilt stor andel har Irland, Belgien och Storbritannien. Sverige är ett av Västeuropas "småhusfattigaste" länder.

Diagram 6. Dyrt att bo i Sverige.
(Bostadskostnader i procent av disponibel inkomst, 1992; omräknat till köpkraftspariteter, 1990.)

Sverige är ett av de dyraste länderna att bo i, mätt som procent av disponibel inkomst. Bara britterna tvingas betala mer.

Tabell 7.7 Snabbt dyrare överallt

Nominell bostadskonsumtion, dvs bostadskostnader per invånare i dollar, omräknat till köpkraftspariteter

	1980	1985	1990
Belgien	1 243	1 005	1 984
Danmark	1 684	1 554	3 648
Finland	881	1 084	2 566
Frankrike	1 243	1 101	2 450
Grekland	345	294	544
Irland	320	384	724
Island	–	–	2 189
Italien	557	713	1 728
Luxemburg	1 351	1 199	2 705
Nederländerna	1 065	994	2 017
Norge	513	1 169	2 374
Portugal	291	137	515
Spanien	460	459	1 042
Storbritannien	1 065	984	2 238
Sverige	1 829	1 638	3 338
Schweiz	–	–	3 456
Tyskland	1 408	1 265	2 725
Österrike	958	972	2 126

Källa: Boverket

Boendekostnaderna har ökat i rasande fart under 1980-talet i nästan alla länder och med ett mått som bostadskonsumtion per invånare ligger Sverige högt i rankingen.

kostnader skiljer sig åt liksom kvaliteten på bostäderna.

Ett sätt är emellertid att se på den andel hushållen betalar av sina disponibla inkomster. Endast de brittiska hushållen med 22 procent betalade mer än de svenska som låg på drygt 19 procent, ungefär lika mycket som danskarna. 15 procent verkar annars vara en ganska vanlig andel i många länder. Jämförelseåret är 1992. Se diagram 6.

Bokostnader är ju ett synnerligen intressant och allmängiltigt ämne varför vi ska visa ytterligare några opublicerade uppgifter som boverket har fått ifrån Världsbankens Housing Indictors Program 1992. Uppgifterna härstammar från högkostnadsåren 1990 och visar årshyrans storlek i dollar samt genomsnittliga villapriser, det är fråga om enfamiljshus i bra lägen i storstäder. Bilden förändras inte särskilt mycket. Årshyran är hög i Sverige, huspriserna likaså i Stockholm och motsvarar ca 4,6 årsinkomster. Se tabell 6.

Boverket menar dock att ett bättre mått kan vara bostadskonsumtion per invånare uttryckt i dollar 1990 och omräknat till köpkraftspariteter. Sverige hamnar åter högt, efter Danmark och Schweiz. De fattigare länderna i Västeuropa, Irland, Grekland, Portugal och Spanien, ligger ungefär kring en tredjedel till hälften av den svenska konsumtionen per invånare. Tyskland, Finland, Frankrike och Norge ligger 15-30 procent under Sverige. Se tabell 7.

Tabell 7.6 Vad kostar en villa?

	Årshyra USD	Årshyrans andel av årsinkomsten	Villapris USD	Villapris i antal årsinkomster
Amsterdam	2 534	0,17	69 935	4,8
Aten	2 009	0,14	54 070	3,8
Helsingfors	5 130	0,14	132 500	3,7
London	2 145	0,11	135 774	7,2
Madrid	2 404	0,10	84 844	3,7
München	5 339	0,15	343 333	9,6
Oslo	2 363	0,07	187 500	5,5
Paris	6 392	0,20	136 452	4,2
Stockholm	4 510	0,11	187 780	4,6
Wien	2 817	0,13	105 926	4,7

Källa: Boverket

Årshyran är hög i Sverige. 4,6 årsinkomster var ett normalt villapris i Stockholm kring 1990.

Hyresregleringar finns överallt

Stödfloran är i stort sett lika rik i alla västeuropeiska länder. Hyresregleringar, bostads- och fastighetsubventioner, schablonintäkter, ränteavdrag, bosparande och kreditgarantier är inget förbehållet svensken.

Bostads- och fastighetssubventionerna är kanske den allra mest komplicerade stödfloran i de moderna välfärdssamhällena. Men den är viktig därför att den berör så många hushåll och ger uttryck för ländernas ambitioner och ideologiska inriktning vad gäller förhållandena mellan medborgarna och staten.

Statistiken är som vanligt ytterst svår att jämföra. Boverket har emellertid sammanställt material för nio västeuropeiska länder som ger en någorlunda bra bild över huvudformerna i EU- och Efta-länderna.

För att inte förlora oss i detaljer och ständiga definitionsproblem försöker vi här täcka in en rad olika former under två sammanfattande rubriker: bostadsbidrag, dvs stöd som går till konsumenterna av bostäder och söker påverka efterfrågan, samt fastighetssubventioner som riktar sig mot produktionen och påverkar utbudet av bostäder.

I tabell 8 härintill ser vi till vilka sektorer bostadsbidragen kan utgå. I alla länder förekommer bostadsbidrag i den icke-vinstdrivande hyressektorn, dvs den som närmast motsvarar allmännyttan. Även i den vinstdrivande privata hyressektorn är de vanliga. Undantagen är Belgien och Frankrike.

Tabell 7.8 Bidrag och subventioner flödar

	Bostadsbidrag och fastighetssubventioner i olika boendesektorer, 1990					
	Hyressektorn Icke vinstdrivande		Vinstdrivande		Egnahem	
	Bostads-bidrag	Fastighets-subventioner	Bostads-bidrag	Fastighets-subventioner	Bostads-bidrag	Fastighets-subventioner
Belgien	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej	Ja
Danmark	Ja	Ja	Ja	Finns bara för stadsförnyelse och energi-sparande	Pensio-närer	Uttnyttjas bara för stadsför-nyelse och energisparande
Finland	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Frankrike	Ja	Ja	Nej	Nej	Mottag-are av subven-tionerade lån	Ja
Nederländerna	Ja	Ja	Ja	Ja	Nej	Ja
Norge	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Storbritannien	Ja	Ja	Ja	Finns bara för ombyggnader	Ja	Finns bara för ombyggnader
Sverige	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Tyskland	Ja	Ja	Ja	Nej	Ja	Ja

Källa: Boverket

Fastighetssubventioner vanliga

Fastighetssubventioner är också vanliga, vilket framgår av tabell 8. De förekommer i alla länder för icke-vinstdrivande bostäder i hyressektorn och för egna hem och ganska ofta för de vinstdrivande fastigheterna i hyressektorn, med undantag för Belgien, Frankrike och Tyskland.

Bostadsbidragen är ofta kopplade till vissa restriktioner som behovsprövning vad gäller inkomst och antalet barn. I några länder betalas de inte ut till de boende utan till hyresvärdarna som sätter olika hyror beroende på familjestorlekar och inkomster.

Nederländerna, Danmark och Belgien begränsar bidragen till hyressektorn, medan de också finns för egnahemsägare i Sverige, Norge, Finland, Västtyskland, Storbritannien och Frankrike, men ibland endast för vissa grupper typ pensionärer i Danmark. Se tabell 9 sid 124.

Fastighetssubventioner är helt generella i Sverige och Norge. Räntebidrag utgår till nästan all nyproduktion och subventionsvillkoren är i stort sett desamma för allmännyttiga, privata bostadsföretag och bostadsrättsföreningar. Till egnahem utgår räntebidrag på ett sådant sätt att subventionssystemet skall skapa jämlikhet mellan de olika boendeformerna. Sverige är ensamt med ett uttalat sådant mål.

Ett annat svenskt mål är att skapa en utjämningseffekt mellan bostäder av olika årgångar med de sk paritetslånen. Många andra länders subventionssystem har liknande ambitioner, tex de nordiska och de nederländska för hyressektorn samt de tyska och brittiska systemen. Men det nya svenska subventionssystemet som trädde ikraft 1993 har dämpat denna strävan.

Tabell 7.9 Bostadsbidragen lika i många länder.
Villkor för bostadsbidrag 1990

	Stödet omfattar	Bidrag beroende av	Restriktioner	Kompletterande bostadsbidrag
Sverige	Hyressektorn och egnahems-sektorn	Hyra, räntekostnad, antal barn, inkomst	Maximal inkomst, hushållets sammansättning	Bostadstillägg för pensionärer
Danmark	Hyressektorn	Hyra, bostadsyta, antal barn, inkomst	Maximal inkomst	För pensionärer
Storbritannien	Hyressektorn och egnahems-sektorn	Hyra, lokala skatter, inkomst	Maximal förmögenhet	Inga
Tyskland	Hyressektorn och egnahems-sektorn	Hyra, kostnader för finansiering, hushållsstorlek, inkomst	Maximal inkomst	Kompletterande bostadsbidrag på delstatsnivå (Härteausgleich)
Nederländerna	Hyressektorn	Hyra, hushålls-storlek, inkomst	Maximal hyra, maximal inkomst	Inga
Belgien	Sociala sektorn	Hyra, antal barn, inkomst	Sociala sektorn	Inga
Frankrike	Hyressektorn och egnahems-sektorn	Hyra, kostnader för finansiering, hushållsstorlek, inkomst	Färdigställande-år, typ av lån	Kompletterande bostadsbidrag (ALF och ALS)
Norge	Hyressektorn och egnahems-sektorn	Hyra, antal barn, personer över 65, inkomst	Bostadsutgift, inkomst, hushållsstorlek	Pernsionärer med låga inkomster
Finland	Hyressektorn och egnahems-sektorn	Hyra, kostnader för finansiering, hushållsstorlek, inkomst, förmögenhet	Skäliga boende-kostnader	Bostadstillägg för studerande utan familj, pensionärer

Källa: Boverket

Två huvudtyper

Det finns två huvudtyper av fastighetssubventioner, engångsbidrag när ett hus blir färdigt och periodiska bidrag i form av driftskostnadssubventioner eller räntesubventioner. Sverige har sedan mitten av 1970-talet ett system med räntesubventioner. I England, Västtyskland, Nederländerna och Belgien finns både driftskostnads- och räntesubventioner, medan Danmark har enbart räntebidrag och Frankrike enbart engångsbidrag vid färdigställandet. Andra skillnaderna är att i vissa länder går subventionerna både till ny- och ombyggnader medan i andra bara till nybyggnad inom en särskild sektor. Se Boverkets tabeller, 10, 11 och 12.

En annan och betydelsefull subvention är den som sker via skatterna, dvs i allmänhet underskottsavdrag på grund av räntekostnaderna för lån till fastighet. I Sverige avskaffades schablonintäkten för egnahem vid skattereformen 1991 och ersättes med en fastighetsskatt. I Danmark, Nederländerna och Belgien finns en kombination av schablonintäkt och ränteavdrag samt ett liknande system i Norge. I Storbritannien och Frankrike använder man sig av ränteavdrag.

I Västtyskland finns inget ränteavdrag. Där kan egnahemsägare istället utnyttja möjligheter till ett värdeminskningsbidrag, vilket liknar bestämmelserna inom företagsbeskattningen i Sverige. I länderna med ränteavdrag finns ingen begränsning för avdragsmöjligheterna medan Finland, England och Frankrike har ränteavdragstak till ett visst belopp. Finland och Belgien ger dessutom extra avdragsmöjligheter för barnfamiljer. Ytterligare en subventionsform är det speciella bostadssparande som ger rätt till lån med låg ränta i Tyskland, Frankrike och Finland.

Reavinstskatt sällsynt

Danmark, Finland, Nederländerna, Belgien, Frankrike och Schweiz har ingen reavinstskatt vid försäljning av egnahem. I Storbritannien tas den ut bara om tomten är av en viss storlek och i Västtyskland endast om det är fråga om korta innehav. Därmed är det bara Sverige och Norge som har reavinstskatt. Däremot är det vanligt med annan transaktionsskatt med ungefär samma skattesats som lagfartsstämpeln i Sverige, dvs en till två procent i tex Danmark, Storbritannien och Västtyskland och 4-6 procent vid köp i Finland, Frankrike och Nederländerna. Vidare tillkommer normalt fastighetsskatter.

System finns också i alla länder för olika former av subventionerad bostadsfinansiering. Statliga bostadslån upphörde i Sverige 1992 och ersattes av räntebidrag och kreditgarantier. Dessa tre former finns i övriga Västeuropa ofta med nedsatta räntesatser på lånen, hyggliga amorteringstider och kommunala eller regionala garantier. Kraven på de egna kapitalinsatserna är i de övriga länderna väl så låga som i Sverige med undantag för Västtyskland och Danmark där de ligger på närmare 20 procent för egna hem.

Hyresregleringar överallt

Borttagande av hyresregleringen är ju ett hett diskussionsämne i Sverige och kanske tvärtemot vad många tror finns sådana regleringar av olika slag i alla andra länder också, mest tydligt i de allmännyttiga sektorerna. Där tillämpas självkostnadsprincipen i alla länder med små undantag. Se tabell 13 och 14.

I den vinstdrivande sektorn är ju förstagångshyrorna formellt fri i Sverige, men i praktiken följer hyres-

Tabell 7.15 Sverige, Nederländerna, i stödtoppen

Bostadsbidrag, fastighetssubventioner och skattesubventioner i procent av BNP

	1980	1985	1988
Belgien			
Bostadsbidrag		0,02	0,01
Fastighetssubv		0,31	0,23
Danmark			
Bostadsbidrag	0,38	0,49	0,59
Fastighetssubv	0,45	0,52	0,43
Finland			(1987)
Bostadsbidrag	0,41	0,38	0,33
Fastighetssubv	0,57	0,49	0,48
Skattesubv	0,46	0,66	0,66
Frankrike			
Bostadsbidrag	0,13	0,30	0,32
Fastighetssubv	0,57	0,59	0,45
Skattesubv	0,64	0,52	0,55
Nederländerna			
Bostadsbidrag	0,29	0,35	0,40
Fastighetssubv	1,02	1,77	1,91
Skattesubv	1,21	1,23	1,23
Norge			(1987)
Bostadsbidrag	0,16	0,13	0,14
Fastighetssubv	0,32	0,22	0,28
Storbritannien			
Bostadsbidrag		1,34	1,14
Fastighetssubv		0,40	0,36
Skattesubv	0,98	1,38	1,23
Sverige			
Bostadsbidrag	1,14	0,82	0,73
Fastighetssubv	0,95	1,42	1,28
Skattesubv	1,72	1,50	1,48
Tyskland			
Bostadsbidrag	0,12	0,13	0,17
Fastighetssubv		0,33	0,18
Skattesubv		0,44	0,40

Källa: Boverket

Tabell 7.10 Inga driftbidrag i Frankrike.
Fastighetssubventioner i form av periodiska bidrag: driftskostnads- och räntesubventioner, 1990

	Hyressektorn		Egnahem
	Icke vinstdrivande	Vinstdrivande	
Sverige	Bidrag till ny- och ombyggnad i form av räntebidrag som minskar över tiden	Bidrag till ny- och ombyggnad i form av räntebidrag som minskar över tiden	Bidrag till ny- och ombyggnad i form av räntebidrag som minskar över tiden. Nya projekt fr.o.m. 1993: Endast bidrag till nybyggnad
Danmark	Betalning av räntor på indexlån	Inga bidrag	Betalning av räntor på indexlån
England	Driftbidrag som ingår i löpande budgetstöd till kommunerna (Local Authorities)	Inga bidrag	Inga bidrag
Tyskland	Driftbidrag som minskar under 15 år eller betalning av räntor på statslån	Inga bidrag	Driftbidrag som minskar under 15 år eller betalning av räntor på statslån
Nederländerna	Driftbidrag i upp till 50 år i enskilda fall. Nya projekt fr.o.m. 1992: Bidrag till kommunerna för stöd till bostäder	Driftbidrag i upp till 50 år i enskilda fall. Nya projekt fr.o.m. 1992: Fast årligt bidragsbelopp under fem år	Fast årligt bidrag i upp till 5 år, maximal inkomstgräns, belopp oberoende av inkomst
Belgien	Räntebidrag och behovsprövat driftbidrag (Flandern) Budgetstöd till bostadsföretagen (Vallonien och Bryssel-området)	Inga bidrag	Inga bidrag
Frankrike	Inga bidrag	Inga bidrag	Inga bidrag
Norge	Räntebidrag som minskar över tiden	Räntebidrag som minskar över tiden	Räntebidrag som minskar över tiden
Finland	Räntebidrag som minskar över tiden	Räntebidrag som minskar över tiden	Räntebidrag som minskar över tiden

Källa: Boverket

Bostadsbidragen i procent av BNP ligger högst i Storbritannien med Sverige på andra plats. Detsamma gäller fastighetssubventionerna men där toppar Nederländerna. Skattesubventionernas andel är högst i Sverige. För tabellen som helhet gäller att i bostadsbidragen ingår både de statliga och kommunala utgifterna, medan för fastighetssubventionerna i huvudsak endast de statliga. För Belgien ingår regionernas utgifter, men för Västtyskland inte delstaternas, vilka dock medräknats för bostadsbidragen. Storbritannien har ett gemensamt system för bostadsbidrag medan systemet för fastighetssubventionerna är olika för England, Wales och Skottland. I tabellen redovisas bostadsbidrag för Storbritannien och fastighetssubventioner för England.

sättningen den inom allmännyttans nyproduktion eftersom brukvärdesprincipen kan användas när hyrorna året efter inflyttning skall förhandlas kollektivt. I andra länder är det också vanligt med fria förstagångshyror.

Allmännyttan är alltså prisledare i Sverige. Alla andra länder har någon form av reglering av hyreshöjningar vid löpande kontrakt. Västtyskland har dock ett system där endast hyreshöjningar som godkänns av hyresgästen är giltiga. Värden får gå till domstol om han vill pröva lagenligheten. Många länder har också pristak i samband med hyreshöjningar, typ Belgien där höjningarna inte får överstiga förändringen i konsumentprisindex eller Nederländernas nationella "hyrestrend".

Tabell 7.11 Inga engångsbidrag i Sverige.
Fastighetssubventioner, engångsbidrag vid färdigställandet, 1990

	Hyressektorn		Egnahem
	Icke vinstdrivande	Vinstdrivande	
Sverige	Inga bidrag	Inga bidrag	Inga bidrag
Danmark	Inga bidrag	Inga bidrag	Inga bidrag
England	Bidrag till nybyggnad, beroende av investerat belopp (Housing Associations)	Bidrag till förbättring via Local Authorities, beroende av löpande kostnader	Bidrag till förbättring via Local Authorities, beroende av löpande kostnader
Tyskland	Inga bidrag	Bidrag till nybyggnad inom Förderungsweg, flexibelt system, subventionsnivå som i resp. delstat anses lämpligt för resp. projekt	Bidrag till nybyggnad inom Förderungsweg, flexibelt system, subventionsnivå som i resp. delstat anses lämpligt för resp. projekt
Nederländerna	Bidrag till nybyggnad och ombyggnad, beroende av investerat belopp	Bidrag till nybyggnad och ombyggnad, beroende av investerat belopp	Bidrag till nybyggnad, beroende av investerat belopp
Belgien	Bidrag till nybyggnad (Flandern) Inga bidrag (Vallonien och Bryssel-området)	Bidrag till nybyggnad, beroende av inkomst och antal barn Bidrag till förbättring, beroende av investerat belopp	Bidrag till nybyggnad, och till köp av begagnat eget hem, beroende av inkomst och antal barn. Bidrag till förbättring, beroende av investerat belopp
Frankrike	Bidrag till nybyggnad, beroende av investerat belopp, i form av bidrag till finansinstitut, som ger lån med subventionerad ränta (PLA). Bidrag till förbättring, beroende av investerat belopp	Inga bidrag till nybyggnad Bidrag till förbättring, beroende av investerat belopp	Bidrag till nybyggnad, beroende av investerat belopp, i form av bidrag till finansinstitut, som ger lån med subventionerad ränta (PAP). Bidrag till förbättring, beroende av investerat belopp
Norge	Inga bidrag	Inga bidrag	Inga bidrag
Finland	Inga bidrag	Inga bidrag	Inga bidrag

Källa: Boverket

Svenska stödet högt

Slutligen skall vi se på några beräkningar från Boverket vad subventionssystemet på bostadssektorn kostar, dvs de offentliga utgifterna för bostadsbidragen, fastighetssubventionerna och skattesubventionerna i procent av BNP. Se tabell 15. För bostadsbidragen ingår både de statliga och kommunala utgifterna, medan för fastighetssubventionerna i huvudsak endast de statliga. För Belgien ingår regionernas utgifter, men för Västtyskland inte delstaternas, vilka dock medräknats för bostadsbidragen. Storbritannien har ett gemensamt system för bostadsbidrag medan systemet för fastighetssubventionerna är olika för England, Wales och Skottland. I tabellen redovisas bostadsbidrag för Storbritannien och fastighetssubventioner för England.

Tabell 15 visar att bostadsbidragen i procent av BNP ligger högst i Storbritannien med Sverige på andra plats. De svenska bostadsbidragen har minskat ganska kraftigt under 1980-talet vilket framför allt beror på färre kommunala bostadstillägg till pensionärer.

Sverige ligger också högt, på andra plats efter Nederländerna, vad gäller fastighetssubventionernas andel av BNP och högst för skattesubventioner med Nederländerna och England därefter. Uppgifter för skattesubventionerna saknas dock för Danmark, Belgien och Norge.

Bilden är därmed entydig vad gäller subventionerna. Tre länder ligger klart över de övriga, Sverige, Nederländerna och England.

Tabell 7.12 Stora skillnader.
Beskattningsformer och skattesubventioner för egnahemsägarna 1990

	Schablon-intäkt	Ränteavdrag	Värdeminsk-ningsavdrag	Barnavdrag
Sverige	Ja, men fastighetsskatt ersatt schablon-intäkt från 1991	Ja 50% skatteeffekt sänkt till 30% fr.o.m. 1991	Nej	Nej
Danmark	Ja	Ja 50% skatteeffekt (skattekredit)	Nej	Nej
England	Nej	Ja Ränta på max. £30 000 av in-teckningslån 25–40% skatte-effekt	Nej	Nej
Tyskland	Nej	Nej	Ja 5%/år max 8 år en gång i livet, sedan 2,5%/år (Grundförderung)	Ja 750 DM per barn i max. 8 år en gång i livet (Baukindergeld)
Neder-länderna	Ja	Ja Utan begränsning	Nej	Nej
Belgien	Ja (inkomstber.)	Ja Ej över (hög) schablonintäkt Extra avdrag m. max.gräns om familj m. barn	Nej	Ja 10 000 BF/barn + 10 000 per handikappat barn
Frankrike	Ränteavdrag (skattekredit)	Ja 25% skatteeffekt Max. 15 000 FF (plus 2 000 FF per barn) per år högst 5 år om inkomst max. 210 000 FF för ensamstående, 410 000 för gifta par. För hus byggda fr.o.m. 1986 max. 30 000 FF plus 2 000 för 1:a barnet, 2 500 för 2:a, 3 000 fr.o.m. 3:e barnet	Ja	Nej
Norge	Ja	Ja Utan begränsning	Nej	Nej
Finland	Nej	Ja Maximala avdrags-rätten för ensam-stående 20 000 FIM För familj med 2+ barn är avdrags-rätten 29 000 FIM	Nej	Ja Maximala avdrags-rätten för ensam-stående 20 000 FIM För familj med 2+ barn är avdrags-rätten 29 000 FIM

Källa: Boverket

Tabell 7.13 Hyresregleringar överallt.
Principer för hyressättning inom den icke vinstdrivande sektorn, 1990

	Förstagångshyror	Löpande kontrakt	Nya kontrakt
Sverige	Formellt: Fri hyressättning Reellt: självkostnadshyror satta av företagen	Kollektivt förhandlade Självkostnadshyror	Dito
Danmark			
Allmännyttiga bostadsföreningar	Självkostnadshyra godkänd av kommunen	Dito	Dito
Privata hyresreglerade lägenheter	Myndighetsbestämda självkostnadshyror Hyrestak: "hyresobjektets värde"	Dito	Dito
Storbritannien			
Kommunala lägenheter	Självkostnadshyror	Dito	Dito
Stiftelselägenheter	Fri hyressättning	Kontrakt tecknade före 1988: Hyresreglering Kontrakt tecknade fr.o.m. 1988: Fria hyror	Fria hyror
Tyskland	Myndighetsbestämda självkostnadshyror	Myndighetsbestämd höjning. Reglerad höjningstakt	Dito
Nederländerna	Myndighetsbestämda självkostnadshyror (hyresfördelning enl standardpoäng)	Nationellt fastställd "hyrestrend"	Dito
Belgien	Självkostnadsbestämd grundhyra justerad m h t inkomst, försörjningsbörda, ev handikapp, m.m.	Dito	Dito
Frankrike			
Sociala lägenheter	Självkostnadshyror under nationellt hyrestak	Max-höjning 10%/år under gällande tak	Fri hyressättning under gällande tak
Lägenheter under 1948 års lag		Hyresregleringar, statligt fastställd hyreshöjning	Dito
Schweiz	Myndighetsbestämda självkostnadshyror	Dito	Dito

Källa: Boverket

Tabell 7.14 Oftare friare hyror.
Principerna för hyressättning inom den vinstdrivande sektorn, 1990.

	Förstagångshyror	Löpande kontrakt	Nya kontrakt
Sverige	Formellt: Fri hyressättning Reellt: Allmännyttan prisledande	Kollektivt förhandlade höjningar. Allmännyttan prisledande/direkt-förhandling	Dito
Danmark	Fri hyressättning under hyrestak Hyrestak = "hyres-objektets värde"	Dito	Dito
Storbritannien	Fri hyressättning, Assured Tenancies	Kontrakt tecknade fr o m 1988: dito Kontrakt tecknade före 1988: Hyresreglering (Fair rents)	Fri hyressättning, Assured Tenancies
Tyskland	Fria hyror	Höjning fordrar hyres-gästen instämmande Vid prövning: hyrestak enl "hyresspegel", alt jämförelsehyror Reglerad höjningstakt (kapningsgränser)	Fria hyror
Nederländerna	Myndighetsbestämda självkostnadshyror (hyresfördelning enl standardpoäng) Nya dyra lägenheter: fria hyror	Nationellt fastställd "hyrestrend" Nya dyra lägenheter: fria hyror	Dito Från 1993: fria hyror vid nya kontrakt
Belgien	Fria hyror	Höjning ≤ KPI	Fria hyror
Frankrike	Fria hyror Staten kan införa hyresstopp	Hyrestak = jämförelse-hyra i grannskapet, tak för höjningstakt	Dito
Schweiz	Fria hyressättning med lagstadgat skydd mot missbruk	Dito	Dito

Källa: Boverket

Allt fler och friskare åldringar

Att åldras var i långa i tider för de allra flesta människor förknippat med skröplighet, sjukdom och fattigdom. Med välfärdssamhällets framväxt har situationen helt förändrats i Västeuropa. Aldrig tidigare har de funnits så många åldringar i förhållande till den övriga befolkningen och aldrig har de totalt sett haft det så bra. Idag har en en västeuropeisk 70-åring i stort sett samma hälsonivå som en 55-åring på 1940-talet, enligt världshälsoorganisationen, WHO.

Men den äldre befolkningens goda levnadsstandard ställer höga krav på samhällets och medborgarnas solidaritet. Med ålderdomen ökar vårdbehovet. Efter 65 år är sjukdomsfrekvensen mycket högre liksom graden av handikapp. Därför har alla EU- och Eftaländer idag väl utvecklade pensions-, stöd- och vårdsystem för de äldre.

I befolkningskapitlet framträdde det sena 1900-talets kanske viktigaste samhällsförändring, nämligen den snabbt stigande andelen gamla människor. 1960 var andelen 65 åringar och äldre mellan 7–12 procent av den totala befolkningen i Västeuropas länder. Sverige hade en av de allra högsta andelarna på nära 12 procent. Bara Österrike och Belgien låg högre.

Idag är genomsnittet kring 13 procent med fyra länder över 16 procent: Sverige, Schweiz, Luxemburg och Tyskland på över 17 procent. Om femtio år kan vi räkna med ett genomsnitt på omkring 22 procent med Danmark, Schweiz och Tyskland på över 25 procent. Sverige kommer att ligga kring genomsnittet, om befolkningsexperternas prognoser slår in. Se tabell 1. Detta innebär att antalet äldre i Västeuropa beräknas fördubblas från i runda tal 100 miljoner 1990 till 200 miljoner år 2040.

Ett av skälen till att de äldre har fått det så mycket bättre är de alltmer heltäckande och generösa äldrepensionssystemen. De står i centrum för detta kapitel, som också skall beröra förtidspension, invaliditets- och handikappstöd och -pensioner eftersom det är de äldre som mest utnyttjar dessa förmåner. Dessutom har gränserna mellan dessa olika typer av pensioner och understöd börjat suddas ut. Det kan idag vara svårt att urskilja om motivet är invaliditet, ålder eller arbetsmarknadsproblem bakom en viss persons pensionering. Därför är också begreppet äldrepensioner inte helt entydigt, i ett land kan de omfatta pensionsformer som i ett annat land kanske skulle klassas som invaliditetspensioner.

Tabell 8.1 Andelen äldre ökar

	Andelen 65-åringar och äldre i procent av totala befolkningen; prognos FN						
	1960	1985	1990		Prognos		
			Män	Kvinnor	2000	2020	2040
Belgien	12,0	14,1	12,0	17,7	15,0	18,5	22,3
Danmark	–	15,3	13,0	18,0	14,9	20,1	25,2
Finland	7,5	12,7	9,8	16,8	14,6	21,7	23,2
Frankrike	11,6	13,2	11,3	16,7	15,2	19,5	23,1
Grekland	8,1	13,0	12,1a	15,1	15,0	17,9	21,2
Irland	11,1	10,9	12,3	17,2	11,2	12,7	17,2
Island	8,1	10,1	9,8	13,0	10,9	14,4	20,3
Italien	9,1	13,1	–	–	15,4	19,1	24,9
Luxemburg	–	13,4	10,1	16,5	16,8	20,3	22,3
Nederländerna	8,6	12,3	10,8	15,7	13,5	19,0	25,0
Norge	11,1	16,0	13,7	18,8	15,0	18,2	23,1
Portugal	–	12,2	11,1	15,0	13,3	15,4	20,6
Spanien	–	12,8	11,2	15,5	14,6	17,9	23,3
Storbritannien	11,7	15,3	12,8	18,3	14,5	16,4	20,6
Sverige	11,8	17,5	15,3	20,2	16,6	20,8	22,8
Schweiz	11,0	14,7	12,3	17,6	16,8	24,4	28,6
Tyskland	10,6	15,1	11,0a	19,6a	17,0	21,7	28,0
Österrike	11,9	14,5	11,0	18,9	14,9	19,4	24,4

a= 1988
Källa: OECD

Den kraftiga ökningen av andelen äldre är en av seklets största sociala förändringar. Sverige har nu en av de högsta andelarna pensionärer, men andra länder kommer att ha högre andelar i början på nästa sekel då en femtedel av befolkningen kommer att vara över 65 år.

Största välfärdsposten

De totala utgifterna för äldrepensionerna motsvarade 1990 vanligtvis 7–12 procent av BNP eller närmare en femtedel av hushållens samlade disponibla inkomster. De är därmed den största posten i de flesta västeuropeiska länders välfärdssystem, större än

Tabell 8.2 Kraftig ökning av pensionsavgifterna

	Offentliga pensionsutgifter i procent av BNP				
	1960	1975	1980	1985	1990
Belgien	–	10,5	11,9	–	10,2a
Danmark	4,6	7,8	9,1	8,5	8,0a
Finland	3,8	6,1	6,5	7,1	7,5
Frankrike	6,0	10,1	11,5	12,7	11,0
Grekland	–	4,8	5,8	10,7	12,3a
Irland	2,5	4,2	4,5	5,4	6,4a
Italien	5,5	10,4	12,0	15,6	14,1a
Nederländerna	4,0	8,9	11,0	10,5	9,6a
Norge	3,1	8,0	7,9	8,0	7,8
Portugal	–	4,1	6,1	7,2	6,5a
Spanien	–	4,3	7,3	8,6	7,7
Storbritannien	4,0	6,0	6,3	6,7	8,3
Sverige	4,4	7,7	10,9	11,2	11,9
Schweiz	2,3	7,7	8,0	8,1	7,9
Tyskland	9,7	12,6	12,1	11,8	10,3
Österrike	9,6	12,5	13,5	14,5	15,1

a= 1989
Källa: OECD

Äldrepensionerna är en av de allra största offentliga utgiftsposterna med en andel av BNP på vanligtvis 7 till 12 procent. I Österrike är andelen över 15 procent medan Portugal redovisar den lägsta andelen på 6,5 procent. Sverige ligger högt med 11,9 procent.

de totala hälsovårds- eller utbildningsutgifterna. Se tabell 2.

Med en sådan storlek är det klart att pensionssystemen hamnar i centrum för det nationalekonomiska intresset och den politiska debatten. Utformningen berör samhällsutvecklingen i stort och alla enskilda individers väl och ve under normalt närmare en femtedel av deras liv.

Under efterkrigstiden har således en allt större del av välfärdsstatens resurser förts över till de äldre. Särskilt snabb var resursöverföringen under 1960- och 1970-talen, en utveckling vi känner igen från de andra välfärdssystemen. Under de 20 åren från 1965 till 1985 växte pensionsutgifterna nära 30 procent mer än BNP i genomsnitt per år i Västeuropa och ofta språngvis i takt med reformivern i de olika länderna.

Den svenska tillväxttakten på över 40 procent under denna period är en av de högsta, men i Schweiz, Spanien och Portugal låg tillväxten på över 50 procent mer än BNP:s tillväxttakt. Lägsta tillväxttakten hade England och Tyskland med 16 och 15 procent.

OECD har försökt analysera faktorerna bakom ökningen under tillväxtperioden och funnit att tre faktorer svarar för grovt sett ungefär lika stor påverkan. Den demografiska faktorn, dvs att allt fler personer når pensionsåldern, har spelat en stor roll, inte minst i Sverige. Därtill har förmånerna utsträckts till allt större befolkningsgrupper, tex kvinnor, deltidsarbetande och egna företagare. Men i många länder har den viktigaste påverkansfaktorn helt enkelt varit generösare ersättningar. Se tabell 3.

Åtstramningar efter 1985

Efter 1985 mattades ökningstakten för äldrepensionernas andel av BNP betydligt i praktiskt taget alla västeuropeiska länder. Orsakerna var bla medvetna åtstramningar under pressen av allt sämre statliga finanser, en tillfälligt förändring i befolkningsstrukturen med en lägre ökning av antalet äldre samt en bättre ekonomisk tillväxt under andra hälften av 1980-talet. BNP-tillväxten och sysselsättningen ökade samtidigt som pensionsutgifterna tillfälligt stabiliserade sig.

Sverige har idag en av de allra högsta utgiftsandelarna för ålderspensionerna med 12 procent av BNP. Bara

Tabell 8.3 Flera faktorer bakom ökning

	Olika faktorers proportionella bidrag till äldrepensionernas ökning 1960-1985		
	Demografisk faktor	Utökad täckningsgrad	Generösare förmåner
Belgien (1971-84)	0,95	1,42	1,39
Danmark (1960-84)	1,37	0,90	1,19
Finland (1960-84)	1,55	1,04	1,94
Frankrike (1970-84)	0,95	–	–
Irland	0,96	1,19	1,61
Italien	1,39	1,57	1,13
Luxemburg	1,18	1,64	0,82
Nederländerna	1,20	1,22	1,34
Norge	1,42	1,45	1,55
Spanien (1974-85)	1,14	1,01	1,59
Storbritannien	1,28	1,23	1,04
Sverige	1,50	1,22	1,62
Schweiz (1960-84)	1,31	0,97	2,58
Tyskland	1,32	1,72	0,78
Österrike	1,14	1,78	1,36

Källa: OECD

Bakom äldrepensionernas kraftiga ökning ligger både demografiska faktorer, ökad täckningsgrad och generösare förmåner. I Sverige har generösare förmåner bidragit mest till ökningen.

Italien, Grekland och Österrike ligger högre. Inget land har lägre än Irlands 8,4 procent. Se åter tabell 2. Betydelsen av pensionsutgifternas tillväxt illustreras kanske bäst av att de i de allra flesta länder svarat för en fjärdedel till en tredjedel av hela den offentliga sektorns tillväxt 1965-1985, i Frankrike, Italien, Österrike, Finland och Nederländerna för över hälften under åren 1975-1985.

Ålderspensionssystemen skiljer sig kraftigt åt i Västeuropa, men det går att urskilja en rad gemensamma grunddrag och principer. Många har från början utformats efter olika yrkesgruppers behov och status, typ arbetare, tjänstemän, jordbrukare, statsanställda osv, och därmed fått särdrag som hänger kvar än idag vad gäller täckningsgrad, förmånernas finansiering och storlek, och ålder för pension.

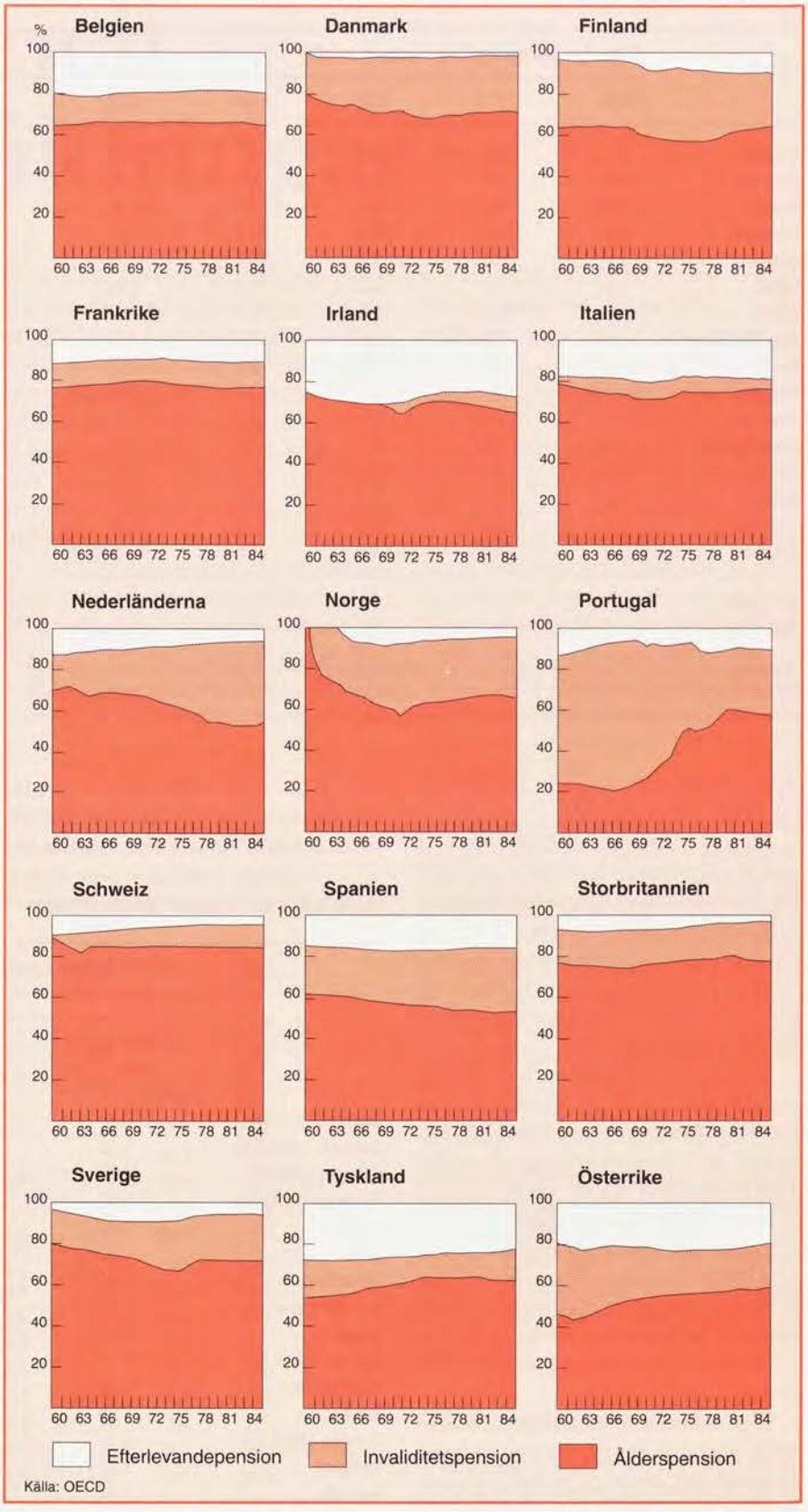
Två huvudtyper

Pensionssystemen kan enklast indelas i två huvudtyper, försäkringsmodellen, där ersättningarna beror på tidigare inbetalade premier i förhållande till lön och den tid under vilken betalningar gjorts, och den generella modellen, som ger en basinkomst till alla finansierad med skatter.

Gemensamt för de allra flesta pensionssystem i Västeuropa är också att avgifterna eller skatteuttaget från de yrkesaktiva åldrarna i praktiken används för att finansiera ersättningarna till de pensionerade. De är alltså egentligen inte fonderade, dvs de yrkesaktiva spar inte för sin egen pensionering. De betalar för sina föräldrar och hoppas att barnen i framtiden skall betala för dem. Det betyder att förändringar i relationerna mellan antalet yrkesaktiva och antalet pensionärer "att försörja" får stor betydelse för hållbarheten i finansieringen av pensionerna.

I praktiken har alla länder i Västeuropa både generella och försäkringsmässiga inslag i sina pensionssystem. I Norden, England och Irland är just blandningen det typiska, medan försäkringsinslaget är dominerande i de övriga länderna. I den stora tablån i detta kapitel finns ytterligare infor-

Diagram 1. Äldrepensionerna störst.
Utgiftsfördelningen i pensionssystemen, procent för äldre- invaliditets- och efterlevandepensioner.

Pensionssystemen har många sido- och undersystem, men de tre dominerande syftena är att ge kompensation för bortfallen inkomst vid pensionering och olika former av invaliditet samt efterlevandeskydd. Utgifterna till pensionärerna är kraftigt dominerande. Invaliditetspensionerna visar en tendens att öka i flera länder, vilket sannolikt återspeglar deras ökade användning i arbetsmarknadspolitiken.

mation om andra dimensioner som offentliga och privata inslag, behovsprövning, ersättningar, täckningsgrad osv.

I Sverige och övriga nordiska länder har alla medborgare en lagfäst grundpension (folkpension) som inte beror på tidigare inkomster eller arbetsår. Därtill kommer en tilläggspension (ATP) som är försäkringsbaserad, dvs beroende av tidigare inbetalda avgifter i proportion till inkomst och hur länge man har arbetat.

Via kollektiva avtal har sedan i stort sett alla löntagare kompletterande pensionsplaner (ITP, STP) som kan ge flera tiotals procent av den tidigare lönen i ytterligare pension.

Det är också allt vanligare att enskilda individer tecknar helt privata pensionsförsäkringar på toppen av de offentliga och kollektiva systemen. Denna struktur för pensionssystemen är också vanlig i de allra flesta andra länder.

Undersystem

Pensionssystemen används inte bara för att ge ersättning för lön till dem som slutat arbeta. De innehåller också undersystem som tex i Sverige med förtidspension, familjepension, efterlevandepension, hustrutillägg, vårdbidrag, handikappersättning, pensionstillskott, kommunalt bostadstillägg och barntillägg. Det är därför ibland svårt att urskilja vad som i första hand ska ge kompensation för den tidigare jobbinkomsten vid ålderdomen, vilket gör att tolkningar av faktauppgifter hela tiden måste vara försiktiga.

Ålderspension är emellertid i de allra flesta länder den stora utgiften i pensionssystemen och svarar i allmänhet för 60 procent eller mer, i Sverige för närmare 80 procent. Andelen har vanligtvis ökat sedan 1960-talet.

Invaliditetspensioner är oftast den näst största andelen, men varierar kraftigt mellan 10 och 30 procent av de totala pensionsutgifterna och är i Nederländerna hela 40 procent. De ger en tydlig illustration av svårigheten att jämföra pensionssystemens utveckling. I Nederländerna har invaliditetspensionen i stor utsträckning kommit att användas som förtidspension för arbetslösa. Samma utveckling finns i många andra länder.

Slutligen brukar 5–20 procent av utgifterna gå till efterlevandepensioner, återigen med mycket stora variationer. I Tyskland är andelen närmare 25 procent, en återspegling av bla storleken på krigets alla offer. Se diagram 1.

Stora problem

Att yrkesaktiva generationer ska betala ersättningar till de pensioner som nu betalas ut innebär stora problem i praktiskt taget alla västeuropeiska länder, bla därför att systemen ännu inte mognat, dvs de har ännu inte funnits till under en så lång period som motsvarar ett yrkesliv.

Förbättringar i täckningsgrad och högre ersättningar var lätta att få igenom för politikerna när ekonomierna växte snabbt. Men när tillväxten stannar eller tom vänds i en nedgång och antalet i de yrkesaktiva åldrarna minskar och pensionärerna ökar, då uppstår allvarliga rättvise- och finansieringsproblem. Vill, eller kommer, dagens ungdomar att ha råd att betala en kraftigt ökande pensionsnota för föräldrarna i framtiden?

De flesta EU- och Eftaländer reformerar därför nu sina pensionsystem i olika takt. I Sverige är frågan en av de allra viktigaste på den politiska dagordningen med förslag om att löntagarna bla skall betala egenavgifter, vilket är vanligt i flera länder.

Först och främst försöker länderna med krympande resurser koncentrera pensionsystemens ersättningar till dem som behöver dem mest. På olika sätt effektiviserar man behovsprövning och ersättningarnas storlek och ser över administration och andra kostnader. Därtill söker man stärka försäkringsinslaget så att ersättningarna får en starkare koppling till faktiskt inbetalade avgifter. Det kan tex betyda att ersättningarnas storlek inte grundas på ett genomsnitt av ett kortare antal år då inkomsten var hög utan slås ut på en hel livsinkomst och intjänandetiden för full pension förlängs.

Reformer pågår

Andra reformförslag går ut på att minska arbetsgivaravgiften och höja egenavgiften för löntagarna, ändra principerna för justeringen av pensionernas värde, från tex en koppling till löneutvecklingen till prisutvecklingen istället, vilket erfarenhetsmässigt borde sänka värdet.

I snart sagt alla länder överväger man också att höja pensionsåldern där man inte redan gjort det, tex i Tyskland. 65 år är det vanligaste, men i några länder har kvinnorna lägre, så i Italien, Grekland, Schweiz, Storbritannien och Portugal, en skillnad på mellan två till fem år. I Sverige diskuteras en höjning med ett år och i Italien har man beslutat en höjning från 60 för män och 55 för kvinnor till 65 år för båda under en tjugofemårsperiod. Olika pensionsålder för kvinnor och män strider dessutom mot utslag i EU-domstolen. Se tabell 4.

Tabell 8.4 Lägst i Italien

	Pensionsålder 1992	
	Män	Kvinnor
Belgien	60-65	60-65
Danmark	67	67
Finland	65	65
Frankrike	60	60
Grekland	65	60
Irland	65	65
Italien	60	55
Luxemburg	65	65
Nederländerna	65	65
Norge a)	67-70	67-70
Portugal	65	62
Spanien	65	65
Storbritannien	65	60
Sverige	65	65
Schweiz	65	62
Tyskland	65	65

a) Offentliganställda 65 år
Källa: OECD

Flera länder har höjt eller överväger höja den lagstadgade pensionsåldern som kan växla mellan könen i flera länder. Därtill finns ett krav från domslut i EU-domstolen att pensionsåldern skall vara lika mellan män och kvinnor. 65 år är det vanligaste i dag, men i realiteten ligger den faktiska pensionsåldern lägre, med ökad flexibilitet och ökade förtids- och delpensioneringar.

Höjningen av pensionsåldern är en väsentlig förändring. Under efterkrigstiden har nämligen flera länder sänkt, bla Sverige, från 67 till 65 år 1976 och Frankrike från 65 till 60 år1981. I allt fler länder införs nu också möjligheter till flexibelt inträde i pensionsåldern mellan normalt 60 till 70 år.

Hur har då pensionssystemen lyckats i sitt syfte att förbättra pensionärernas levnadsstandard? Forskningsresultaten är tämligen entydiga: De äldre löper idag betydligt mindre risk för att hamna i fattigdom än för tjugo eller mer år sedan.

Stora förbättringar för pensionärerna

OECD, de västliga industriländernas ekonomiska samarbetsorgan, har gjort en rad komplicerade beräkningar som antyder stora förbättringar för pensionärerna. Materialet lämpar sig inte för jämförelser mellan länderna då understödsstrukturerna för de äldre skiljer sig så kraftigt åt med en rad olika ersättningsformer som inte i alla delar speglas i beräkningarna.

Först och främst kan man konstatera att pensionssystemens ersättningar ökat mycket kraftigt per mottagare. Den inflationsrensade inkomsten har i allmänhet stigit med mellan tre och fyra procent per år 1960-1985 i Västeuropa och i några länder, Finland och Schweiz, med över sex procent. Sverige ligger över genomsnittet med 4,35 procent, medan Portugal är det enda land som visar en minskning. Det innebär att pensionsinkomsterna vanligtvis mer än fördubblats under denna period och tom fyrdubblats i tre länder. Se tabell 5.

Ständiga ökningar

Vidare visar beräkningarna att pensionärernas ersättningar ständigt ökat jämfört med den tidigare lönen, åtminstone för den mycket stora gruppen arbetare i tillverkningsindustrin. Skillnaderna är dock markanta mellan länderna. Italien redovisar den högsta ersättningen 1980 för ensamstående med pensionsersättningar på 69 procent av lönen, därefter kommer Sverige och Österrike. När det gäller pensionärspar är Sverige klart högst med en ersättningsprocent på 83 procent. Se tabell 6.

Vissa länder ligger mycket lågt, Danmark på 29 procent, Storbritannien på 31 procent för ensamstående. Men som vi påpekat, beräkningarna tar bara fasta på de rena ålderspensionssystemen och gör heller inga justeringar för skattesituationen som kan växla kraftigt mellan länderna. De påverkas förstås också av löne- och inflationsutvecklingen i respektive land. OECD påpekar vidare att större förändringar i systemen får genomslag vid olika tidpunkter. Sveriges höga tal kan alltså bero på att ATP-reformen får stor effekt framemot 1980, medan andra liknande reformer ännu inte slagit igenom i andra länder.

En mycket intressant beräkning, tyvärr bara för fem länder och med uppgifter från början av 1980-talet, är den för justerad disponibel inkomst för olika åldersgrupper i relation till det nationella genomsnittet. Se tabell 7.

Den visar samma tendens i alla länderna. I åldrarna 45-64 år har man i allmänhet bättre inkomster än i de övriga åldrarna. I pensionärsåldrarna mellan 65-74 år är de fortsatt goda och i Schweiz och Norge tom i nivå med det nationella genomsnittet. Sverige ligger inte långt ifrån. Efter 74 år sjunker inkomsten ganska rejält i alla länder.

Några undersökningar visar att pensionärerna ofta fortsätter uppbära vissa förvärvsinkomster på mellan 5-20 procent som ett grovt genomsnitt för några få länder, dock inte Sverige. Sen har de också inkomster från investeringar eller andra besparingar som kan motsvara en lika stor andel. På så vis kommer många pensionärers totala inkomster upp på nivåer som närmar sig dem de hade som aktiva eller ibland tom överstiger dem.

Tabell 8.5 Pensionen har ökat kraftigt

Real tillväxt i pensionsinkomster per år 1960-1985 i procent och indextillväxt; Index 1960=100

	Äldrepension		Invaliditetspension		Efterlevandepension	
	Index	Tillväxttakt	Index	Tillväxttakt	Index	Tillväxttakt
Danmark	211	3,04	225	3,29	136	1,23
Finland	469	6,38	327	4,85	233	3,44
Irland	351	5,15	226	3,31	295	4,42
Italien	313	4,67	3,28	4,86	324	4,82
Nederländerna	274	4,12	205	2,92	233	3,44
Norge	301	4,51	301	4,50	169	2,12
Portugal c)	83	-0,75	102	0,09	79	-0,94
Storbritannien	176	2,28	267	4,01	228	3,36
Sverige c)	290	4,35	369	5,36	347	5,10
Schweiz c)	529	6,89	439	6,10	417	5,88
Tyskland	180	2,38	158	1,84	194	2,69
Österrike	335	4,96	249	3,71	360	5,26

a= 1961-85, b= 1961-84, c= 1960-84
Källa: OECD

Pensionärernas reala pensionsinkomster har haft en mycket gynnsam utveckling under en stor del av efterkrigstiden med en tillväxt på mellan tre och fyra procent i genomsnitt för Västeuropa. Det är bara Portugal som bryter mönstret.

Tabell 8.6 Stor förbättring i Sverige

Ålderspension för arbetare med genomsnittlig lön i tillverkningsindustri, 1969-1980.
Pension i procent av lön året före pension

	Ensamstående arbetare						Pensionärspar					
	1969	1975	1977	1978	1979	1980	1969	1975	1977	1978	1979	1980
Danmark	31	29	27	28	30	29	45	44	44	48	54	52
Frankrike	41	60	64	67	67	66	56	74	78	79	77	75
Italien	62	61	64	66	66	69	62	61	64	66	66	69
Japan	26	37	53	54	54	54	27	39	57	57	57	61
Nederländerna	43	43	45	44	44	44	61	61	65	65	65	63
Storbritannien	27	31	28	29	29	31	43	47	43	45	45	47
Sverige	42	57	59	63	68	68	56	73	73	79	79	83
Schweiz	28	40	39	38	37	37	45	60	59	58	56	55
Tyskland	55	51	54	54	50	49	55	51	54	54	50	49
Österrike	67	63	64	65	67	68	67	63	64	65	67	68

Källa: OECD

Sverige har en av de högsta ersättningsandelarna för de offentliga pensionsprogrammen, dvs hur mycket pensionen ersätter av den tidigare lönen året före pensioneringen. De låga andelarna i flera länder motiveras av att en stor del av lönen kompenseras via kollektiva eller privata pensionsprogram. En allmän målsättning tycks vara att de samlade pensionprogrammen totalt skall ge ersättningar för mellan 60-80 procent av lönebortfallet vid pensioneringen.

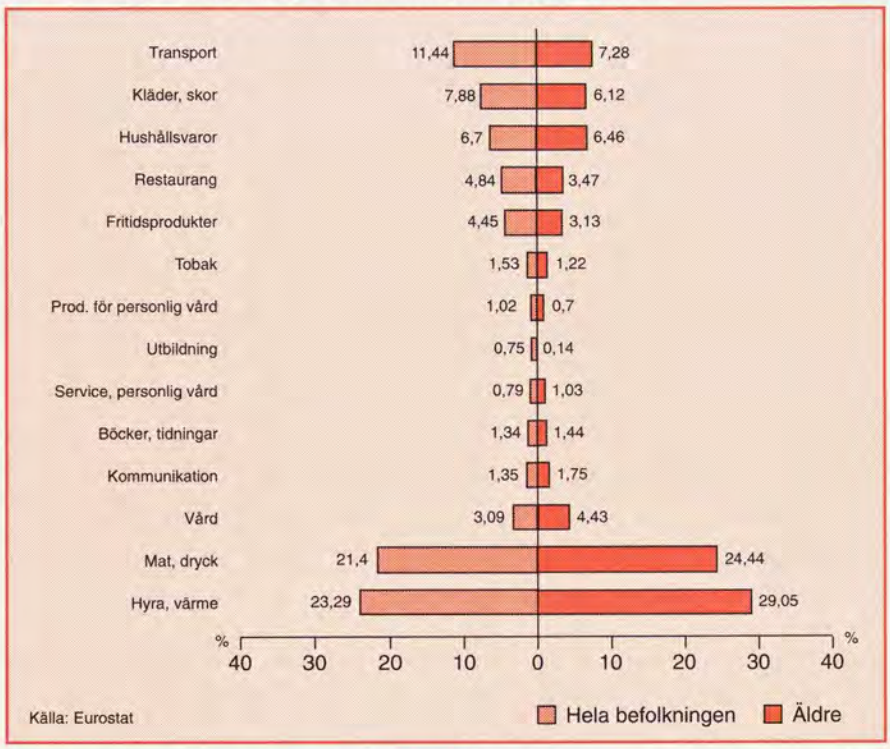
Äldre konsumerar mindre

Vi ska slutligen ge en bild av de äldres konsumtion baserad på ett material som EU:s statistikorganisation Eurostat tagit fram 1993, det europeiska äldreåret. Äldre är då personer som fyllt 65 år och par där en är 65 år eller över.

Undersökningen visar att de äldre i EU i stort sett har samma konsumtionsmönster som den övriga befolkningen. De spenderar dock något mer på hyra, el och värme, mat, tidningar, böcker och mediciner naturligtvis, men mindre på transporter, kläder och skor, hushållsvaror, restauranger, fritidsprodukter och tobak. Se diagram 2.

De äldre har dock på det hela taget en något lägre totalkonsumtion än den övriga befolkningen, enligt en studie för 11 EU-länder mätt med sk köpkraftspariteter. Detsamma gäller sex olika kapitalvaror, bil, färg-TV, Hi Fi-system, tvättmaskin, frys och diskmaskin. De äldre danskarna är emellertid ungefär lika välutrustade med dessa maskiner som befolkningen i övrigt, medan tillgången är betydligt lägre i de fattigare länderna Grekland, Irland och Portugal. Se tabell 8.

Diagram 2. Spenderar mer på hyra och värme.
Konsumtionsmönstret för äldre i EU, hushållsbudgetens utgifter i procent

De äldres hushållsutgifter i EU skiljer sig inte påfallande från normalhushållet. De spenderar något mer än genomsnittet på hyra, el och värme, mat, tidningar böcker och mediciner.

Tabell 8.7 Goda inkomster för yngre pensionärer

	Justerad disponibel inkomst i olika åldersgrupper i förhållande till det nationella genomsnittet						
	0-24 år	25-34 år	35-44 år	45-54 år	55-64 år	65-74 år	75+ år
Australien	0,95	0,92	0,92	1,17	1,22	0,87	0,81
Kanada	0,87	0,96	0,96	1,11	1,15	0,94	0,81
Norge	0,81	0,96	0,99	1,04	1,18	1,01	0,79
Storbritannien	0,99	0,97	0,97	1,20	1,17	0,76	0,67
Sverige	0,86	1,00	0,98	1,12	1,17	0,96	0,78
Schweiz	0,81	0,93	0,92	1,05	1,27	1,07	0,91
Tyskland	0,86	0,88	0,94	1,30	1,07	0,84	0,77
USA	0,77	0,93	0,95	1,13	1,21	0,99	0,84

Källa: OECD

Allra högsta inkomsterna tycks pensionärerna i Schweiz ha där de tom överstiger det totala nationella genomsnittet. Tabellens underlag är för litet för generella slutsatser, men i de representerade länderna har pensionärerna på det hela taget goda inkomster med kanske ett undantag för Storbritannien.

Tabell 8.8 Mindre maskiner i hemmen

	Äldres ägande av kapitalvaror, procent av hushållen, 1988										
	Belgien	Danmark	Grekland	Frankrike	Irland	Italien	Luxemburg	Nederländerna	Portugal	Storbritannien	Tyskland
Bilar											
Hela befolkningen	74	62	38	77	52	74	83	68	36	68	68
Äldre	50	48	7	47	29	26	52	49	12	42	33
Färg TV											
Hela befolkningen	87	86	51	84	82	79	90	89	48	98	87
Äldre	88	89	23	83	66	63	88	94	28	98	88
HI-FI system											
Hela befolkningen	na	78	27	41	37	43	48	73	na	na	42
Äldre	na	51	3	11	8	11	10	38	na	na	19
Tvättmaskin											
Hela befolkningen	85	66	70	86	77	91	95	90	50	86	86
Äldre	69	57	41	74	50	83	92	86	30	71	79
Frys											
Hela befolkningen	64	89	3	44	na	na	72	40	36	39	70
Äldre	49	91	1	31	na	na	60	34	18	29	59
Diskmaskin											
Hela befolkningen	22	25	8	28	8	17	40	9	6	na	29
Äldre	10	12	3	12	3	8	16	4	3	na	9

Källa: Eurostat

De äldre i EU har också lägre konsumtion än den övriga befolkningen av sk kapitalvaror, typ färg-TV, hushållsmaskiner och bil. na = ingen uppgift.

Förtidspension och invaliditet har blivit arbetsmarknadspolitik

Situationen för människor med olika fysiska och psykiska handikapp har kommit att uppmärksammas alltmer de senaste decennierna. Det sker samtidigt som allt färre i åldrarna 55-65 år klarar av att vara yrkesaktiva fram till den lagstadgade pensionsåldern pga olika funktionsnedsättningar.

Alla västeuropeiska länder har förbättrat möjligheterna till förtids- och delpension utan att vi egentligen någonstans kan konstatera att skröpligheten eller sjukligheten eller invaliditetsgraden totalt sett ökat bland befolkningen.

Ofta är det naturligtvis frågan om tydliga fysiska eller psykiska funktionsnedsättningar som gör det svårt att jobba vidare på en allt mer krävande arbetsmarknad. Men det har också blivit vanligare att stödja personer vars konkurrenskraft på arbetsmarknaden är mer eller mindre försvagad; istället för arbetslöshet blir det hel- eller deltidspensionering.

Därmed har invaliditets-, handikapps- och ålderspensionerna glidit samman med arbetsmarknadspolitiken i samtliga länder. De utgör tillsammans ett mycket komplicerat ersättningssystem som är omöjligt att kort beskriva på ett enhetligt och systematisk sätt. Här ska vi dock försöka visa invaliditetspensionerna i en sammanfattande tablå och förtids- och delpensioneringen i en annan. Skillnaderna mellan systemen är mycket stora, varför jämförelser mellan länderna knappast är lämpliga.

Arbetskraftsdeltagandet för män i åldrarna 55 till 60 år (liksom även 60–65 år) har minskat i praktiskt taget alla länder i Västeuropa och i några mycket kraftigt. 1970 låg genomsnittet på närmare 80 procent med några länder över 90 procent. 20 år senare har det sjunkit till under 70 procent och i Frankrike, Finland, och Nederländerna är det nu nere under 50 procent. Flera länder ligger strax över 60 procent. Arbetslösheten och särskilt långtidsarbetslösheten är också mycket högre i dessa åldrar än i andra. Se diagram 3. Utvecklingen för kvinnorna är inte lika dramatisk.

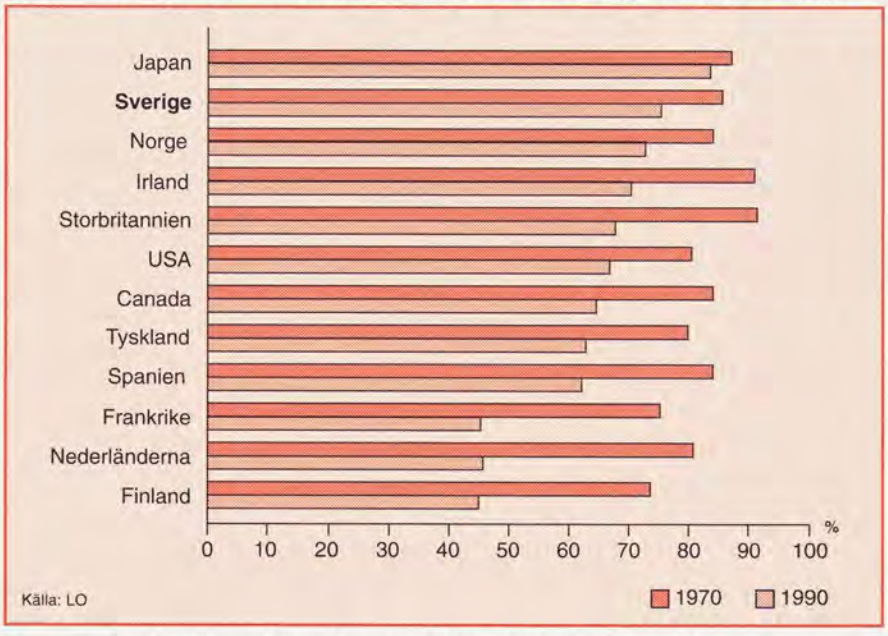
Pensionärerna allt yngre

Detta innebär att alltfler människor pensioneras mycket tidigare än den lagstadgade pensionsåldern. Den faktiska pensionsåldern ligger genomsnittligt snarast två år under den lagstadgade i Västeuropa.

Utvecklingen har följt två huvudlinjer: dels har länderna velat förbättra och utvidga pensionsförmånerna till allt fler behövande, vilket också ökar valfriheten för när man vill sluta arbeta och kan öka flexibiliteten på arbetsmarknaden, dels har man velat "pensionera bort" alltfler från den aktiva arbetskraften, istället för att öka arbetslösheten, och därmed bereda plats för yngre. Det har skett genom att man anpassat och utvidgat gamla ersättningsystem, som tex invaliditetspensionerna, och skapat nya. Se tabell 9.

I många länder kan man idag få ut sin normala ålderspension med mindre ersättning per år upp till fem år innan den lagstadgade pensionsåldern. Så tex i Sverige och Finland där pensionen minskas med 0,5 procent per "förtidsmånad". I Spanien reduceras pensionen med åtta procent per år och i England 6,5 procent per år. Tyskland har nyligen lagstiftat om samma möjlighet med början 2001. En pensionering tre år i förtid reducerar där

Diagram 3. Allt färre i arbete.
Arbetskraftsdeltagande bland män i åldrarna 55–60 år 1970 och 1990, procent av åldersgruppen

En uppseendeväckande utveckling de senaste 20 åren är den kraftiga nedgången i arbetskraftsdeltagandet för äldre män i hela Västeuropa. Det har sjunkit från normalt 70-80 procent till under 70 procent i de flesta länder och under 50 procent i tre länder.

Tabell 8.9 Allt fler med nedsatt arbetsförmåga

Äldre mottagare av invaliditetsförmåner, procent av arbetskraften 55-64 år

	1980	1985	1990
Danmark			
Män	20,1	19,8	
Kvinnor	32,1	28,4	
Finland			
Män	67,0	64,2	67,3
Kvinnor	68,0	53,8	64,1
Irland			
Män 55-59			8,2
Kvinnor 60-64			19,5
Italien			
Män 60-64	60,5	51,7	39,7
Nederländerna			
Män	34,7	46,8	43,4
Spanien			
Män 55-59	13,0	18,6	17,8
Män 60-64	30,3	10,9	43,4
Kvinnor 55-59	19,2	23,5	17,4
Kvinnor 60-64	50,9	58,7	49,7
Storbritannien			
Män 55-59	7,1	10,8	14,5
Män 60+	18,6	29,7	34,9
Kvinnor 55-59	3,4	5,7	8,1
Kvinnor 60+	1,5	4,5	8,6
Sverige			
Män	25,6	28,6	30,8
Kvinnor	23,3	26,7	33,7

Källa: OECD

Statistiken är mager på området, men i flera länder ökar antalet äldre förmåntagare av olika ersättningar för nedsatt arbetsförmåga, utan att invaliditetsgraden generellt ökar i samhället. De stora skillnaderna mellan länderna visar att det istället har att göra med förmånssystemens utformning och ändrade bedömningar.

pensionen med 3,6 procent per år. Se tablå.

I Belgien, Tyskland, Grekland, Italien och Österrike kan anställda gå i pension i förtid utan reducering av pensionen om den anställde har en mycket lång anställningstid bakom sig. I Tyskland ger 35 års anställning rätt till pension vid 63 istället för 65 år.

Pension byts mot arbetsplats

Det har varit och är också vanligt i allt fler EU-länder att anställda kan gå i förtidspension för att direkt ge plats åt yngre arbetslösa. I Frankrike fanns särskilda program med den betecknande benämningen "contrats de solidarité" för 55- till 59-åringar. 1982 till 1988 fick de som ville pensionera sig understöd tills den riktiga pensionen trädde i kraft och deras arbetsplats besattes av en arbetslös. Ett liknande program i Tyskland gav stöd både åt den förtidige pensionären och arbetsgivaren när denne fyllde den lediga platsen med en arbetssökande. Belgien och Storbritannien var först med denna typ av specialpensionering. Se tabell 10.

I Sverige, Danmark och Finland kan långvarigt äldre arbetslösa få förtidspension redan vid 60 år. Villkoren skall vara långvarig arbetslöshet och i princip inga utsikter till att få nytt jobb. I Sverige krävs inte någon medicinsk prövning utan det räcker med att ha uppburit arbetslöshetsersättningar så länge det går. Detsamma gäller i Finland. Ersättningarna i programmen för förtidig pensionering är också i allmänhet ganska generösa. Se tabell 11.

När de arbetsmarknadspolitiska skälen växt sig allt starkare har många länder börjat anpassa och ändra existerande pensionsprogram för människor med olika handikapp eller nedsatt arbetsförmåga; vad man med en gemensam term i Västeuropa brukar kalla invaliditetspensioner. Liknande anpassningar och ändringar i de rena arbetslöshetsersättningarna har därmed suddat ut gränserna mellan de olika ersättningsformerna.

Det har inte varit helt omotiverat. En högre andel av de äldre anställda har verkligen mer eller mindre nedsatt arbetsförmåga och en del av invaliditetsersättningarna har redan sedan gammalt varit riktade just mot äldre. Arbetslöshet kan också i sig skapa psykiska problem som minskar förmågan att göra ett fullgott jobb.

Invaliditetsskyddet

Dessa invaliditetspensioner gäller normalt inte för sk yrkesskador, dvs handikapp som uppstår under utövandet av yrket. Ett särskilt avsnitt i arbets-

Tabell 8.11 Höga ersättningar i Norden

Ersättningen i olika förtidspensioneringsprogram, procent av nettoinkomsten, 1989

Land och typ av förtidspensionering	Procent av nettionkomst efter direkta skatter
Belgien	
Förtidspension vid 60 med reducerad utbetalning	57
Danmark	
Ensamstående man	73
Ensamstående kvinna	89
Gift man med 2 barn och arbetande hustru	76
Finland	
Ensamstående man	68
Ensamstående kvinna	73
Gift man med 2 barn och arbetande hustru	81
Island	
Ensamstående man	69
Ensamstående kvinna	89
Gift man med 2 barn och arbetande hustru	89
Nederländerna	
Arbetslöshetspension	100
Norge	
Ensamstående man	72
Ensamstående kvinna	73
Gift man med 2 barn och arbetande hustru	78
Storbritannien	
Inkomststöd:	
Ensamstående	27
Par	42
Sverige	
Ensamstående man	73
Ensamstående kvinna	75
Gift man med 2 barn och arbetande hustru	77
Tyskland	
Lång tjänstgöring	70
Arbetslöshet	70
Österrike	
Lång tjänstgöring	69
Arbetslöshet	69

Källa: OECD

De förtidigt pensionerade erbjuds förhållandevis generösa villkor med ersättning som ofta uppgår till 70-90 procent av nettoinkomsten. I Nederländerna är ersättningen 100 procent.

Tabell 8.10 Förtidspensioneringen ökar

	Antal förtidspensionerade, 1000-tal, och andel av olika åldersgrupper, procent												
	Program	Procent av befolkningen	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Belgien	Förtidspension		74,8			126,3			149,5			172,9	
		55-64 år	7,4			11,3			12,9			14,9	
Danmark	Frivillig förtidspension					76,3	77,8	77,7	78,4	77,7	78,6	80,0	80,5
		55-64 år				8,5	8,7	8,7	8,8	8,8	8,9	9,1	9,1
	Delpension									3,8	3,8	6,0	6,1
		60-66 år								1,0	1,1	1,7	1,8
	Förtids-pensionsstöd		56,7	63,5	78,1	81,6	90,8	96,9	100,6	98,5	99,3	97,6	98,5
		60-66 år	15,9	17,5	21,5	22,4	24,8	26,4	27,5	27,0	27,9	27,9	28,5
Finland	Arbetslöshet		14,8	18,7	24,4	34,3	45,5	54,0	66,3	69,3	67,8	62,8	55,5
		i motsvarande ålder	3,1	3,9	5,0	6,9	8,9	10,5	12,8	14,8	16,3	17,3	17,9
	Förtidspension i utsatta yrken								8,8	17,6	23,7	31,9	43,3
		60-64 år							1,7	2,4	4,6	6,2	8,5
	Förtidspension med reducerad utbetalning								6,8	8,8	9,7	11,6	11,2
		60-64 år							2,7	3,5	3,8	4,1	4,3
Frankrike	Förtidspension			11,6	53,4	222,3	265,6	263,8	250,2	223,3	203,8	199,6	
		55-59 år		0,4	1,8	7,3	8,7	8,6	8,2	7,3	6,6	6,5	
Irland	Förtidspension												5
Nederländerna	Förtidspension		20					61		87			
		60-64 år	3,4					9,0		12,9			
Spanien	Pension med reducerad utbetalning												250,0
		60-64 år											12,5
Storbritannien	Förtidspension för att ge plats åt arbetslös		62	54	77	88	87	60	30	20	10		
		60-64 år	2,2	1,8	2,5	2,8	2,7	1,9	1,0	0,7	0,3		
Sverige	Förtidspensionering pga arbetsmarknadsskäl		6	6	6	8	12	16	17	16	15	13	12
		60-64 år	1,3	1,2	1,2	1,6	2,4	3,3	3,6	3,5	3,4	3,0	
	Förtidspension med reducerad utbetalning		13	15	16	18	18	17	16	15	13	12	
		60-64 år	2,7	3,1	3,2	3,6	3,6	3,5	3,4	3,3	2,9	2,7	
	Delpension		68	65	62	55	47	38	32	36	38	39	38
		60-64 år	14,1	13,4	12,7	11,2	9,4	7,8	6,8	7,9	8,6	9,0	8,7
Tyskland	Flexibel pensionering vid 63 år		18	18		18	18	19	19	20	20	20	21
		60-64 år	0,8	0,7		0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
	Arbetslöshets-pension vid 60 år		6	6		7	7	8	8	9	10	11	
Österrike	Pension efter långvarig tjänst		68	78	90	99	105	105	103	101	103	102	
		55-64 år	9,3	10,2	11,3	12,0	12,4	12,3	12,2	12,1	12,6	12,7	
	Arbetslöshetspension		7	9	10	12	13	12	12	12	13	14	

Källa: OECD

Förtidspensioneringarna ökar i de flesta länder. I flera länder finns särskilda förtidspensioneringsprogram som målmedvetet söker pensionera anställda i utbyte mot att den tomma arbetsplatsen besätts av yngre arbetslösa.

kapitlet handlar om arbetsskadeersättningarna.

Invaliditetsskyddet syftar till att ge ersättning till personer som förlorar sin produktiva förmåga på annat sätt. De utgår normalt först efter det att en läkare kunnat konstatera en minskning av arbetsförmågan, ofta i grader av tex en tredjedel, hälften eller till 100 procent.

I alla länder gäller då också lägre krav för att en pension eller ett stöd skall utgå, tex bara tre till fem år av betald arbetslöshetsförsäkring. Ersättningssystemen påminner i de allra flesta länder om ålderspensionen med en ersatt inkomst i proportion till tidigare lön. De kan också likna sjukersättningen om invaliditeten är mindre allvarlig eller tillfällig.

Liksom de övriga välfärdssystemen har invaliditetsskyddet klart förbättrats i hela Västeuropa de senaste 20 åren. Se tabell 5 för årlig tillväxttakt. I några länder är stödet så stort att det ger möjligheter till i praktiken full inkomstkompensation och litet mer. De kan ha att göra med att invaliditetspensionerna i flera länder ofta inte beskattas i motsats till arbetslöshetsersättningen och att en invalid också kan behöva anlita en annan person för sin omvårdnad.

Ändrad tolkning

Tendensen har ofta varit att ändra tolkningen av invaliditetsbegreppet så att även lätta handikapp eller nedsättningar av arbetsförmågan ger invaliditetspension eller uttalade arbetsmarknadsskäl. Detta är tydligt i Finland där man från 55 år kan få sådan pension om det finns skäl att tro att personen inte kan få något jobb. I Tyskland ändrade man också definitionerna så att frågan gällde om det överhuvudtaget fanns något jobb som en person med en mindre arbetsoförmåga skulle kunna göra. De som endast kunde arbeta deltid, fick därmed ofta pension om det inte fanns passande deltidsjobb på den lokala arbetsmarknaden.

Det kraftigt ökande antalet invaliditetspensioner har därmed ofta blivit ett första steg in i pensionsåldern. Nederländerna brukar nämnas som det kanske främsta exemplet på mycket låga krav på nedsatt arbetsförmåga för invalditetspensioner som dessutom är mycket generösa. Ett års sjukdom ger möjlighet till invaliditetspension ända fram till 65 år och det räcker med endast 15 procent nedsatt arbetsförmåga. Bestämmelserna håller emellertid på att skärpas.

Hela komplexet av förtids- och invaliditetspensionering i sammanhanget med arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik är nu under översyn och reformering i flera västeuropeiska länder. Många har reagerat mot att dessa "genvägar" till att lämna arbetsmarknaden faktiskt går emot innebörden av de flesta länders arbetsmarknadspolitik, dvs att försöka stimulera kontakten med arbetsmarknaden och hålla kvar så många som möjligt i arbete.

Dessutom är det ganska tydligt att både arbetsgivare och fackföreningar har kunnat utnyttja de många gånger generösa understödsmöjligheterna som ett alternativ till öppen arbetslöshet. Staten har fått stå för större delen av kostnaderna. I allmänhet skärps nu villkoren samtidigt som den aktiva arbetsmarknadspolitiken mer inriktas på den dolda arbetslösheten i dessa utsatta grupper. Överhuvudtaget ses pensionsystemen över för att göras mer flexibla för dem som verkligen vill sluta arbeta tidigare eller gradvis gå in i pensionsåldern.

Förtidspensioner och deltidspensioner 1991

	BELGIEN	DANMARK	STORBRITANNIEN
Förtidspension:	Försäkrade kan påbörja pensionen vid 60 år och ersättningen reduceras med fem procent för varje år av förtidig pension. Män kan också gå i frivillig pension vid 58 år om arbetsgivaren ersätter honom med en yngre arbetslös person. Normala pensionsvillkor gäller. Någon ersättare behövs inte om företaget avskedar i kris. Då kan förmånen börja vid 50 år. Efter 45 år eller efter prövad lång tjänst i fysisk hårt och smutsigt jobb kan pension inträda vid 64 år.	Allmän förtidspension kan ges personer mellan 18-64 år om arbetsförmågan är nedsatt med minst 50 procent och det finns varaktigt behov av understöd. 50-66-åringar kan få allmän förtidspension om sociala och hälsoskäl talar för varaktigt behov av understöd. Ges pensionen till en person under 50 år och den motiveras inte bara av hälsoskäl skall den prövas vart femte år. Vid 50 år tas ställning till om personen har rätt till förtidspension utan tidsgräns. Kommunen kan pröva förtidspension när som helst. Efter 60 år kan pensionen inte ändras utan pensionärens samtycke. Personer som fyllt 60 år kan frivilligt sluta arbeta och få "efterlön" om de varit medlem i arbetslöshetskassa i tio år. Ersättningen är till att börja med lika stor som arbetslöshetsersättningen men trappas ned till 80 procent efter 2,5 år.	Delpension: Män kan arbeta deltid mellan 62 och 65 år (för handikappade 60-65 år) och kvinnor mellan 59-60 år. Arbetstiden kan växla mellan 16-29 timmar i veckan. Ersättningsbeloppet kan vara upp till 100 procent av lönen för lågavlönade. Fyra ersättningsnivåer tillämpas beroende på hustruns eller mannens inkomst och eventuella handikapp. Arbetsgivaren får ett bidrag på 840 pund.
Delpension:		Löntagare och egenföretagare mellan 60-67 år kan få delpension om genomsnittlig veckoarbetstid högst varar 30 timmar och minst 15 timmar för löntagare och 19 timmar för egenföretagare. Delpensionen utbetalas med 1/38-del av grundbeloppet för varje arbetad timme. Grundbeloppet är detsamma som det högsta vid sjukdom.	

FINLAND

Långvarigt arbetslösa kan få arbetslöshetspension vid 60 år om de under de senaste 60 veckorna fått grundpenning i arbetslöshetsersättningen i minst 200 dagar eller maximalt belopp i dagpenning i förhållande till inkomsten. Den utbetalas både i form av folkpension och arbetslöshetsersättning med ett belopp som motsvarar full invaliditetspension.

FRANKRIKE

Arbetare med mindre pensionsgrundande tid än 37,5 år i allmänna pensionssystemet kan välja förtidspension. Ersättningen reduceras enligt en komplicerad formel baserad på tidigare intjänad pensionsersättning. Arbetare som blivit arbetslösa kan gå i pension från 55 år med 65 procents reduktion av bruttolönen under nivån för socialbidrag och 50 procent över denna nivå.

GREKLAND

Från 60 år och 55 år för kvinnor medges pension om arbetet är mycket ansträngande eller hälsofarligt. Byggnadsarbetare kan pensioneras från 58 år för män och 53 för kvinnor. Full pension utgår i båda fallen. Har pensionsavgifter erlagts i 10 000 dagar kan män förtidspensioneras från 62 och kvinnor från 57 år. Vid 10 500 dagar gäller 58 år för både män och kvinnor. Förtidspension kan också utgå för män från 60 år och för kvinnor från 55 år med sex procent reducerad pension per år.

IRLAND

Kan utbetalas till personer mellan 55 och 66 år efter behovsprövning. Personen får inte delta i försäkrat arbete. Maxersättningen 57.20 irländska pund per vecka.

Löntagare och egenföretagare kan få delpension i åldern 60-64 år (i offentlig sektor 58-62 år) om de trappar ned arbetstiden. I privat sektor kompenseras den minskade arbetsintäkten med 44-64 procent beroende på ålder. I offentlig sektor är kompensationsgraden ca 50 procent.

From 55 år finns möjlighet till att arbeta halvtid med 30 procent av tidigare bruttolön. En minskning av arbetstiden kan ge ersättning från arbetsgivaren som delvis kompenseras av staten.

En systematisk minskning av arbetstiden kan ge ersättning från arbetslöshetsunderstödet.

ITALIEN

Inget allmänt program. Företagsanställda kan på olika grunder begära förtidspension fem år innan normal pensionsålder. De förtidiga pensionsåren ersätts med de inbetalade pensionsavgifterna. Arbetare som fullgjort 40 års försäkringsinbetalningar kan gå i pension vid 62 och kvinnor vid 55 års ålder.

Män, från 62 år, och kvinnor, från 55 år, kan gå i deltidspension med pensionstillskott vartannat år om de fortsätter att arbeta och betala premier. En nedskärning av ett företags arbetstid i samband med kris eller omstrukturering kan ge arbetslöshetsunderstöd under omstruktureringsperioden.

NEDERLÄNDERNA

När utsikterna att få ett jobb är uttömda kan arbetslösa få gå i "pension" vid 57,5 år och uppbära fullt arbetslöshetsunderstöd upp till 65 år. Villkoren växlar mellan branscher och olika yrken. Kollektivavtal kan också medge förtidspension.

NORGE

Personer i åldern 65-67 år kan välja pensionstid inom ramen för den avtalsfästade pensionsordningen. Det gäller alltså offentligt anställda och anställda hos arbetsgivare som är medlemmar i norska SAF eller andra som har löneavtal med norska LO.
Sjömän har rätt att gå i pension mellan 60 och 67 år. Den beräknas efter registrerad hyrtid hos redare och pensionssatsen per månad till sjöss. Likaså har fiskare rätt till pension mellan 62-67 år beroende på hur många veckor de har betalt premie, och skogsarbetare mellan 63-67 år också beroende på premieinbetalningarna. I båda fallen ges försörjningstillägg för hustru och barn.

PORTUGAL

Arbetslösa arbetare kan från 60 års ålder få förtidspension. Från 55 år om arbetet är tungt och ohälsosamt.

SPANIEN

Pension vid 60 år är möjlig. Pensionsersättningen reduceras med åtta procent för varje förtidigt pensionsår. Under vissa villkor medges pension vid 64 år med full ersättning. Arbetare i vissa sektorer under omstrukturering kan från 55 år få förtidspension med nedsatt ersättning. Från 55 till 60 år utbetalas 80 procent av genomsnittslönen under sex månader före omstruktureringen, från 60 till 65 år 75 procent.

Delpension är möjlig mellan 62-64 år då arbetstiden skall minskas med 50 procent. Ersättningen är hälften av en statlig pension. Arbetsgivare får sina sociala avgifter minskade med 50 procent om ersättaren anställs när deltidspensionären övergår till fulltidspension.

SVERIGE

Förtidspension eller tidsbegränsat sjukbidrag kan ges till den som har nedsatt arbetsförmåga och som är i åldern 16-64 år.
Personer över 60 år kan få pension på grund av arbetslöshet om ersättningen från arbetslöshetskassan betalats ut under maximal tid eller kontant arbetsmarknadsstöd utbetalats 450 dagar. Det förutsätts att personen inte kan få arbete och att arbetsförmågan är varaktigt nedsatt. Förtidspensionen kan vara hel, två tredjedelar eller halv pension. Hel förtidspension motsvarar hel ålderspension.

Personer i åldern 60-64 år kan reducera arbetstiden; för löntagare till 17-36 timmar i veckan. Egenföretagare måste minska till hälften. Pensionen ger kompensation för 65 procent av lönenedsättningen.

TYSKLAND

Är möjlig vid 63 år efter 35 års betalda pensionspremier. Vid 60 år med minst 180 månader betalda pensionspremier om arbetslösheten har varat minst ett år under de senaste 18 månaderna och den arbetslöse varit ansluten till obligatorisk försäkring i minst åtta år under de senaste tio åren.
För kvinnor enbart: vid 60 år efter 180 månader betalda pensionspremier om den arbetslöse varit ansluten till obligatorisk försäkring i minst tio år sedan en ålder av 40 år.

Ålderspension kan begäras i delar, en trejdedel, hälften eller två tredjedelar. Särskilda tak sätts upp för hur mycket inkomsten då får vara. Delpension är möjlig mellan 58 och 65 år då arbetstiden ska minskas med 50 procent eller vara maximalt 18 timmar. Ersättningen är 70 procent av tidigare nettolön. Arbetsgivaren får offentligt stöd på 25 procent av ersättarens nettolön och återbetalning av en viss del av de sociala avgifterna och tilläggspensionen vid anställning av registrerad arbetslös som ersättare. Anställning av ersättare än dock inte tvingande.

ÖSTERRIKE

Vid 60 för män och 55 år för kvinnor om arbetslösheten anses stadigvarande och pågått minst 52 veckor de senaste 15 månaderna. Ålderspension utgår. Vid samma ålder kan de som arbetat i minst 35 år påbörja pension med full ersättning.

Invaliditetspensioner 1991

	BELGIEN	DANMARK	STORBRITANNIEN
Vilka omfattas?	Anställda som inte kan tjäna mer än en tredjedel av normal inkomst i sitt yrke och vars arbetskapacitet är mindre än 33 procent.	Personer mellan 18 och 67 år vars arbetskapacitet är permanent fysiskt och psykiskt nedsatt med åtminstone hälften. Personer mellan 50 och 67 år kan få förtidspension om sociala eller hälsoskäl motiverar.	Anställda och egenföretagare som är oförmögna till arbete pga av psykisk eller fysisk sjukdom eller handikapp under en period då de skulle ha rätt till sjukpenning under 168 dagar. Ingen fast gräns för nivån på arbetsoförmögenheten.
Vilken ersättning?	65 procent av förlorad inkomst om mottagaren inte är försörjningspliktig, 45 procent för ensamstående försörjningspliktig, 40 procent om sammanboende utan försörjningsplikt.	Tre ersättningsnivåer i relation till nedsatt arbetsförmåga: 1. Minst 50 procent eller sociala skäl: grundpension plus tilläggspension plus eventuell förtidspension. 2. Minst 67 till 99 procent: grundbelopp, plus en summa i relation till invaliditeten plus tilläggspension. 3.100 procent: grundbelopp plus invaliditetspension plus belopp i relation till invaliditeten plus tilläggspension. Om förvärvsmöjligheterna är små ges högsta förtidspension, dvs alternativ 3. Personer mellan 60 och 67 år kan inte få högsta förtidspension. Grundbelopp och tilläggspension är inkomstrelaterade. Ytterligare bidrag är möjliga: särskilt barnbidrag, bostadsstöd, hjälpmedelsstöd och servicestöd.	Invaliditetspension: 54,15 pund i veckan som minskas om personen ligger på sjukhus i mer än 6 veckor. Därtill invalditetsstöd enligt tre nivåer: 1. Personer under 40 år: 11,55 pund i veckan. 2. Personer 40-49 år: 7,20 pund i veckan. 3. Personer 50-59 år (kvinnor 50-54 år): 3,60 pund i veckan. Därtill tilläggspension beroende på lön mellan april 1978-1991.

	FINLAND	FRANKRIKE	GREKLAND
Vilka omfattas?	Personer mellan 16 och 64 år som på grund av sjukdom eller skada inte kan arbeta delvis eller varaktigt. Bedömningen omfattar också ålder, situationen på arbetsmarknaden och bostadssituationen. Yrkesaktiva 55-åringar eller äldre med långt arbetsliv kan få förtidspension på individuell basis. Då tas större sociala hänsyn.	Anställda vars arbetsoförmåga är nedsatt till minst 67 procent pga av sjukdom, skada eller handikapp och inte kan tjäna mer än en tredjedel i sitt yrke.	Anställda som inte kunnat tjäna mer än en tredjedel av normal inkomst i sitt yrke under de senaste sex månaderna och vars arbetsoförmåga är nedsatt till minst 50 procent.
Vilken ersättning?	Beror på graden av arbetsoförmåga. När sjukförsäkringen upphör träder normalt folkpension och tilläggspension till. Inom tilläggspensionen kan ersättningen uppgå till 100 procent om arbetsförmågan är nedsatt till minst 60 procent Är den nedsatt till 40 procent ges delpension motsvarande 50 procent av full pension. I folkpensionssystemet finns inte delpension. Samma bidrag kan utgå som till ålderspensionärer.	1. De som fortfarande kan arbeta: 30 procent av den genomsnittliga årsinkomsten under de tio bästa åren med erlagda försäkringsavgifter. 2. 50 procent av den genomsnittliga årsinkomsten under de tio bästa åren med erlagda försäkringsavgifter. 3. De som behöver hjälp av en annan person: sk klass två pension plus ett 40 procentigt tillägg. Minimumtillägg 62 000 franc per år. Vid 60 års ålder byts pensionen ut mot ålderspension.	Ålderspension utgår: om arbetsoförmågan är 33,33 procent reduceras pensionen till 50 procent, om arbetsoförmågan är 67 procent reduceras pensionen med 25 procent, om arbetsoförmågan är 100 procent ökas pensionen med 50 procent för vård av en tredje person.

IRLAND	ITALIEN	NEDERLÄNDERNA	NORGE
Försäkrade personer, 16 år och över, som mottagit sjukpenning i minst tolv månader och vars arbetsoförmåga sannolikt förblir permanent.	Alla anställda i den privata sektorn under lagstadgad pensionsålder vars intjäningsförmåga permanent är nedsatt till mindre än en tredjedel som resultat av sjukdom eller handikapp. Alla försäkrade personer som totalt och permanent är arbetsoförmögna till 100 procent.	Personer som pga av sjukdom eller handikapp inte kan tjäna lika mycket som en frisk person i samma yrke på samma arbetplats och på samma ort. Två ersättningssystem: 1. Från upphörandet av sjukpenning till 65 år. 2. Efter 52 veckor av arbetsoförmögenhet till 65 år.	Personer mellan 16 och 66 år vars arbetsförmåga är nedsatt till minst 50 procent på grund av sjukdom, skada eller handikapp.
Invaliditetspension 58,7 irländsk pund i veckan. 63,1 pund i veckan om personen är minst 80 år. Hustru och barntillägg utgår.	Ersättning enligt en formel baserad på antalet försäkringsår och genomsnittlig inkomst under de senaste fem åren anpassad till konsumentprisindex i relation till pensionsåldern.	1. Om handikappet motsvarar 15-25 procents arbetsoförmögenhet 14 procent av daglig lön per dag, 25-35 procent: 21 procent, 35-45 procent: 28 procent, 45-55 procent: 35 procent, 55-65 procent 42 procent, 65-80 procent: 50,75 procent, 80 procent och över: 70 procent. 2. Om handikappet motsvarar 25-35 procent arbetsoförmögenhet: 21 procent av försäkringens grundbelopp och så vidare i samma steg enligt föregående.	Invaliditetspensionen består av folkpension, tilläggspension, minimumtillägg och försörjningstillägg för hustru och barn och fungerar som ålderspensionen. Den totala pensionen skall motsvara graden av arbetsoförmåga. Därtill olika stöd för hjälpmedel och service oavsett om pension utgår eller ej.

PORTUGAL	SPANIEN	SVERIGE	TYSKLAND
Alla försäkrade anställda som före pensionsåldern blir oförmögna att tjäna mer än en tredjedel i sitt yrke pga av sjukdom och olycka som inte täcks av annan arbetskadeförsäkring.	Tillfälligt invalida: Anställda i industri och tjänsteyrken som inte längre kvalificerar för sjukförsäkring men fortfarande har vårdbehov och inte kan återvända till arbetet och är arbetsoförmögna till minst 33 procent. Permanent invalida: Anställda i industri och tjänsteyrken som efter vård fortsätter lida av så allvarlig invaliditet att varken deltids- eller heltidsarbete är möjligt. Arbetsförmågan måste vara nedsatt till minst 33 procent.	Personer mellan 16 och 64 år vars fysiska eller psykiska tillstånd har nedsatt arbetsförmågan till minst 50 procent.	Arbetsskadeinvaliditet: Anställda vars intjäningsförmåga är nedsatt till mindre än hälften av vad en frisk person med samma utbildning och yrkeserfarenheter skulle ha tjänat i samma arbete och för vilka inget likvärdigt arbete kan finnas. Allmän invaliditet: När en person inte längre kan arbeta regelbundet eller tjäna mer än än minimiinkomst beroende på sjukdom eller handikapp.
Maximum 80 procent och minimum 30 procent av genomsnittslönen för de fem bäst åren under de senaste tio åren.	Permanent och total oförmåga till arbete: 100 procent av den lön som ligger till grund för beräkningen av sjukförsäkringsbeloppet. Differentierade minimibelopp beroende på försörjningsplikt. Permanent nedsatt arbetsoförmåga: 55 procent av den lön som ligger till grund för beräkningen av sjukförsäkringsbeloppet ökat med 20 procent vid 55 års ålder och över, samt vid arbetslöshet. Mycket svårt handikapp: 100 procent av den försäkringsgrundande lönen plus 50 procent med differentierade minimibelopp beroende på försörjningsplikt. Alla mottar 14 månadspensioner per år.	Invaliditetspensionen består av folkpension och allmän tilläggspension. Pensionen utbetalas fullt ut, till två tredjedelar eller till hälften beroende på hur mycket arbetsförmågan är nedsatt. Hänsyn tas till utbildning, yrkeserfarenhet, ålder och var man bor i landet. Samma tilläggsförmåner kan utgå som till ålderspensionärer. Pensionen kan också vara tidsbegränsad om arbetsoförmågan bedöms vara det. 60-64-åringar kan få invalditetspension om arbetsmarknadsförhållandena är negativa.	Ersättningen beräknas efter en formel för den pensionsgrundande lönen, eller period av studier för dem över16 år eller skötsel av barn och det aktuella värdet av pensionen för en genomsnittlig anställd med årlig justering efter nettolöneutvecklingen.

Pensionsförsäkring 1991

	BELGIEN	DANMARK
Vilka omfattas?	Alla anställda. Särskilda pensionsplaner för egenföretagare, järnvägsarbetare, offentliganställda och sjömän.	Danska medborgare boende i Danmark och som bott minst tre år mellan åldrarna 15 och 67 år i landet, eller utländska medborgare som bott minst tio år i Danmark under samma tid, varav minst fem år i följd strax före pensionsåldern.
Vilka villkor?	Valfritt mellan 60 och 65 år för både män och kvinnor. Pensionen kan också skjutas upp i fem år.	67 år för män och kvinnor. För att få ut full pension måste man i allmänhet ha bott i Danmark minst 40 år efter 15 års ålder. Annars utgår reducerad pension.
Vilken ersättning?	För ensamstående eller gifta utan försörjningsplikt: 1/45-del (för kvinnor 1/40-del x 60% av genomsnittsinkomsten sedan den 1 januari 1955 multiplicerat med antalet intjänandeår sedan detta år, plus antalet intjänandeår mellan 1926 och 1955 multiplicerat med 1/45-del (1/40-del för kvinnor) av 371 419 belgiska francs. Från 1981 finns ett tak för den pensionsgrundande inkomsten. För gifta med försörjningsplikt: Som ovan, men 75% av den pensionsgrundande inkomsten. Pensionerna ökas automatiskt med två procent för varje två procents ökning av konsumentprisindex under en fyra månaders period. Dessutom utgår semesterbidrag. Minimipensionen för en heltidsanställd uppgår till 298 714 belgiska francs för ensamstående och 373 285 belgiska francs för ett par.	Grundpensionen är 46 308 danska kronor för ensamstående och 92 616 danska kronor för gifta par där bägge är berättigade till full pension. Om pensionärer i åldrarna 67–69 år arbetar, inkomstprövas pensionen. För den som inte har ATP tillkommer pensionstillskott om 11 904 danska kronor för ensamstående och 23 352 danska kronor för gifta. Grundpensionens storlek justeras 1 april och 1 oktober om konsumentprisindex förändrats med mer än tre procent.
Tilläggspensionering?		För alla anställda som arbetar minst tio timmar i veckan hos samma arbetsgivare tillkommer ATP. ATP-avgifterna är 32,40 danska kronor/vecka för arbetsgivaren och 16,20 danska kronor/vecka för den anställde. ATP utgår från och med 67 års ålder. För maximal pension – 9 060 danska kronor/år – krävs 40 intjänandeår. Pensionens storlek varierar beroende på inträde i planen och antalet intjänandeår. ATP justeras inte automatiskt.
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar 8,86 procent av lönen. Den anställde betalar 7,5 procent på bruttolönen. Staten betalar 20 procent av kostnaderna. Avgifterna täcker även efterlevandepensionen.	Företag som är momsregistrerade, med undantag för finansiella företag, betalar 2,5 procent av momsunderlaget. Övriga företag betalar 4,5 procent av 190 procent av lönesumman. Staten tillskjuter skattemedel. För ATP tillkommer 32,40 danska kronor/vecka från den anställde.
Privata kompletteringar?	De flesta arbetsgivare ger tilläggspension, som kompletterar ålderspensionen till att uppgå till mellan 60 och 70 procent av slutlönen. Av skatteskäl begränsas den sammanlagda pensionen till högst 80 procent av bruttolönen under det sista intjänandeåret. Pensionen uppgår i allmänhet till mellan 1,5 och två procent av slutlönen för varje intjänandeår och -månad med avdrag för den enskildes ålderspension. De flesta tilläggspensioner innebär att den enskilde bidrar med en procent av lönen upp till intjänandetaket för sociala förmåner, och mellan 5–6 procent av lönen utöver detta tak (1 248 719 francs/år).	Det finns flera tilläggspensioner, främst för tjänstemän. De är individuella, med avgifter som i genomsnitt uppgår till 10–15 procent av bruttolönen. Den försäkrade betalar i allmänhet en tredjedel av avgiften. Meningen är att komplettera ålderspensionen till upp till mellan 60 och 70 procent av slutlönen.

	FINLAND	FRANKRIKE
Vilka omfattas?	Alla bosatta i landet.	Alla anställda. Särskilda pensionsplaner för jordbruks-, skogsbruks- och järnvägsanställda, offentliganställda, gruvarbetare och sjömän och en mängd andra yrken.
Vilka villkor?	65 år för både män och kvinnor.	60 år för män och kvinnor. För att över huvud taget få pension krävs minst ett intjänandekvartal; för full pension krävs 37,5 intjänandeår. Pensionen beräknas på de 15 bästa åren.
Vilken ersättning?	Pensionen består av en fast summa och en lönerelaterad pension. Den fasta summan består av 425 mark/månad, plus ett behovsprövat tillägg på mellan 1 885 och 1 988 mark för en ensamstående och mellan 1 603 och 1 690 mark för vardera parten i ett äkta par. Denna pension utgår till alla som är bosatta i landet. Den lönerelaterade pensionen utgår med 1,5 procent av slutlönen multiplicerad med intjänandeperioden. Den reduceras med en del av den fasta pensionen om den pensionerade annars skulle få en pension överstigande 60 procent av den pensionsgrundande slutlönen. Denna pension utgår tillsammans med den fasta pensionen till alla anställda.	Fullständig pension motsvarar 50 procent av den genomsnittliga årsinkomsten. Vid färre än 37,5 intjänandeår minskar pensionen proportionellt. Minimipensionen uppgår till 34 514,41 franska francs per år, minskat med 1/150-del för varje kvartal som saknas, samt ökat med tio procent om levande make under åtminstone nio år före deras 16-årsdag uppfostrat åtminstone tre barn eller om någondera maken har minst tre barn, plus ytterligare 40 procent vid omvårdnad om tredje person. Absolut minimum är en behovsprövad pension om 15 800 franska francs. Pensionen justeras årligen 1 januari och 1 juli efter förändringar i levnadskostnadsindex. De som saknar möjlighet att försörja sig själv kan få tilläggsbelopp ur den Nationella solidaritetsfonden på 21 277 franska francs för ensamstående och 15 816 franska francs för vardera maken om båda är berättigade till tilläggsbelopp.
Tilläggspensionering?	Pensionen justeras 1 januari i enlighet med genomsnittet av förändringen i levnadskostnadsindex och i löneindex.	
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar mellan 2,40 och 4,05 procent på lönen, den anställde betalar 1,55 procent på bruttolönen. Avgifterna gäller även arbetslöshetsförsäkringen. För den lönerelaterade pensionen betalar arbetsgivaren 14,4 procent på bruttolönen. Fr o m 1993 betalar den anställde fyra procent på bruttolönen.	Arbetsgivaren betalar 8,2 procent på bruttolönen. Högsta avgiftsunderlag 145 800 franska francs.
Privata kompletteringar?	Arbetsgivare kan ge en tilläggspension som kompletterar den statliga pensionen upp till 60 procent av den pensionsgrundande slutlönen.	De flesta anställda har tilläggspension, baserad på ett poängsystem. Den skall komplettera ålderspensionen upp till 40 procent för personer vilkas inkomst ökat kraftigt under deras aktiva period, och upp till 75 procent för den som haft relativt jämn inkomstutveckling. Pensionspoängen beräknas efter intjänandeår, men med tillägg för antal barn och arbetstid hos en och samma arbetsgivare, beroende på pensionsplan. Avgifterna varierar beroende på tjänstenivå och pensionsplan. Typiska avgifter är 2,50 procent för den anställde och 3,75 procent för arbetsgivaren.

GREKLAND	IRLAND	ITALIEN
Alla försäkrade och vissa egenföretagare i städer. Särskilda pensionsplaner för jordbruksarbetare, anställda inom offentlig sektor och vissa privatanställda.	Alla anställda över 16 år, utom offentliganställda, personer som arbetar för den egna familjen och vissa deltidsanställda.	Alla anställda. Särskilda regler gäller för sjömän, järnvägsanställda, offentliganställda, vissa egenföretagare och vissa andra grupper. Det italienska socialförsäkringssystemet skiljer på chefstjänstemän, tjänstemän och arbetare.
65 år för män, 60 år för kvinnor med minst 4 200 avgiftsdagar (13,5 år).	65 år. Den pensionerade måste ha börjat betala avgifter före 55 års ålder; måste ha minst 156 avgiftsveckor och måste ha betalat avgift under minst 24 veckor/år sedan 1953 eller sedan inträde i systemet och fram till 66 års ålder. Den pensionerade får inte arbeta för att få pension.	60 år för män, 55 år för kvinnor (för egenföretagare och vissa offentliganställda är åldrarna 65 respektive 60 år). Efter 35 års avgifter utgår full pension oavsett vid vilken ålder pensionen tas ut. Den som fortsätter att arbeta och därmed betalar ytterligare avgifter, kommer på så sätt att öka sin pension.
Pensionen uppgår i allmänhet till mellan 65 och 70 procent av slutlönen. Mellan 30 och 70 procent av avgiftsunderlaget under de senaste åren, plus mellan 1 och 2,5 procent av pensionen för varje 300 dagars anställning utöver de första 3 000 avgiftsdagarna, efter totalt antal dagar och löneklass, plus 5 060 drachmer/"månad" för av den pensionerade beroende maka, plus ytterligare tillskott per barn, beroende på antalet barn under 18 års ålder (24 år om barnet studerar vid av staten erkänd utbildningsanstalt). Maximipensionen utgörs av inkomsten i respektive löneklass plus tillskott för personer beroende av den pensionerade. Minimipensionen 69 490 drachmer/månad plus tillskott för personer beroende av den pensionerade. Pensionerna justeras varje gång lönerna för tjänstemän inom den offentliga sektorn förändras. Det går 14 "ersättningsmånader" på ett år. Antalet intjänandedagar ökar till 4 359 1993 och 4 500 år 1994.	Ensamstående pensionär yngre än 80 år,3 466,32irländska pund per/år. Ensamstående pensionär äldre än 80 år får 3 692 per år. För en av den pensionerade beroende vuxen tillkommer mellan 2 210 och 2 485,60 beroende på den pensionerades och den beroendes ålder; samt mellan 650 och 759,20 per barn beroende på antalet barn. Ytterligare familjebidrag kan tillkomma, liksom 234 pund för en ensamstående ålderspensionär som är äldre än 66 år. Ålderspensionen justeras normalt en gång om året. För den som inte får ålderspension finns en tilläggspension, som utgår från 66 års ålder. Villkoren, finansieringen och pensionens storlek är här i stort sett desamma som för ålderspensionen.	En procentsumma av genomsnittsintäkten under de senaste fem åren, justerad för förändringar i levnadskostnadsindex, multiplicerad med antalet avgiftsår (maximum 40). Procentsumman varierar med inkomsten. Minimipension (inkomstprövad) 8 071 500 lire/år. Efter 15 års avgifter är minimipensionen 6 929 650 lire/år. Den som inte är berättigad till socialpension får i stället social välfärdspension, 4 599 200 lire/år. Pensionen utbetalas i 13 månadsbelopp. Familjebidrag kan tillkomma. Pensionen justeras 1 januari med skillnaden mellan minimilöneökningen för industriarbetare och levnadskostnadsindex procentuella förändring. Ytterligare förändringar baserade på industriarbetarlöneindex sker 1 maj och 1 november. Fr o m 1993 gäller i stället att pensionerna justeras med den förväntade förändringen i konsumentprisindex – 1 procentenhet. Chefstjänstemän och egenföretagare får dessutom tillskott till pensionen. Förutom ålderspensionen finns en socialpension, som finansieras av staten och som utbetalas till samtliga i landet boende medborgare från och med 63 års ålder, vilka tjänar mindre än 4 599 200 lire/år. Denna pension uppgår 4 599 200 lire/år.
Arbetsgivaren betalar 11,5 procent på bruttolönen och den anställde betalar 5,75 procent på bruttolönen. Staten tillskjuter vissa medel. Maximalt avgiftsunderlag 4 152 00 drachmer/år. Avgifterna täcker även efterlevande- och handikappförsäkringarna.	Arbetsgivaren betalar 12,20 procent på bruttolönen upp till 20 300 pund, och den anställde betalar 5,50 procent på bruttolönen upp till 19 000. Staten tillskjuter vissa medel. Egenföretagare betalar 5,5 procent på bruttolönen. Dessa avgifter täcker i stort sett hela socialförsäkringssystemet.	Arbetsgivaren betalar 18,93 procent på bruttolönen för chefstjänstemän, och 19,53 procent för övriga, och den anställde betalar 7,54 procent på bruttolönen inom industrin. Staten tillskjuter en del av kostnaden för minimipensionen. Avgifterna täcker även handikappförsäkringen och överlevandepensionen. Avgifternas storlek varierar beroende på sektor. Maximalt avgiftsunderlag 52 120 000 lire/år. Dock är även inkomster över taket pensionsgrundande, men till mindre del.
Tilläggspensioner är ovanliga, och avser i första hand multinationella företags lokala anställda. En typisk tilläggspension kan uppgå till mellan 1,2 och 2 procent av slutlönen per tjänsteår, Med avdrag för sociala förmåner om pensionsplanen avser inkomster under intjänandetaket. Målsättningen är i allmänhet att uppnå 80 procent av slutlönen. Dessa pensionsplaner finansieras i allmänhet av arbetsgivaren.	Praktiskt taget alla större arbetsgivare deltar i privata pensionsplaner, vilka omfattar 75 procent av alla anställda i Irland. En sådan tilläggspension kan normalt ge 1/60 eller 1/80 av slutlönen för varje tjänsteår, med möjlighet att i stället ta ut en klumpsumma vid pensionen. Den anställde betalar i genomsnitt mellan fyra och fem procent av den pensionsgrundande inkomsten i avgift.	Under de allra senaste åren har privata kompletteringsförsäkringar ökat kraftigt i antal. Generellt gäller för dessa att avgifterna delas jämnt mellan arbetsgivare och anställd, samt att avgifterna är lägre för inkomst under det statliga maximiunderlaget, men högre för inkomst därutöver. Pensionen utgår sedan på basis av inbetalade summor.

	LUXEMBURG	NEDERLÄNDERNA
Vilka omfattas?	Alla anställda i Luxemburg.	Alla bosatta i landet.
Vilka villkor?	65 år för både män och kvinnor med 120 månaders avgifter erlagda. Det ger grundpension, för vilken det inte är nödvändigt att sluta arbeta. För den som har erlagt avgifter i 480 månader kan pensionen utbetalas från och med 60 års ålder, varvid det dock är nödvändigt att sluta arbeta.	65 år för både män och kvinnor. 50 avgiftsår krävs för full pension. Det är inte nödvändigt att sluta arbeta, men arbete efter 65 års ålder ökar inte pensionen.
Vilken ersättning?	Grundpensionen utgår 1,78 procent av det totala försäkringsunderlaget över hela perioden, plus 22 procent av referenssumman (30 310 francs/månad) efter 40 års försäkring, d v s 1/40-del för varje avgiftsår. Minimipensionen efter minst tio års avgifter uppgår till 390 612 francs. Om levnadskostnadsindex stiger med mer än 2,5 procent ökas automatiskt pensionerna med samma summa. Pensionerna justeras också om löneindex stiger snabbare än prisindex.	Grundpensionen – som skall motsvara 60 procent av genomsnittslönen i landet – för en ensamstående är 17 955 gulden/år, och för ett äkta par 24 940 gulden/år. Däri ingår semesterbidrag. Varje avgiftsår under 50 minskar beloppet med två procent. Familjebidrag kan tillkomma. Pensionen justeras varje 1 januari och 1 juli i enlighet med löneindex den 31 oktober respektive den 30 april.
Tilläggspensionering?		
Finansiering?	Arbetsgivaren, den anställde och staten betalar vardera åtta procent på bruttolönen. Avgifterna täcker även handikappförsäkringen och överlevandepensionen. Maximalt avgiftsunderlag är 2 180 232 francs/år.	Den anställde betalar 14,35 procent på bruttolönen för ålderspension och 1,15 procent för efterlevandeersättning. Maximalt avgiftsunderlag 42 966/år.
Privata kompletteringar?	Inkomster utöver 1 397 411 francs är inte pensionsgrundande. De flesta större arbetsgivare tillämpar någon form av tilläggspension som kompletterar ålderspensionen till upp till mellan 70 och 80 procent av den genomsnittliga slutlönen.	De flesta arbetsgivare erbjuder en tilläggspension som kompletterar pensionen upp till 70 procent av slutlönen.

NORGE	PORTUGAL	SCHWEIZ
Alla anställda.	Alla försäkrade. Särskilda regler för jordbruksarbetare.	Alla anställda.
Flexibel pensionsålder mellan 67 och 70 år. En pensionär kan välja att bara ta ut 25, 50 eller 75 procent av sin pension mellan 67 och 70 års ålder, dock maximerat så att summan av pension och inkomst inte får överstiga 80 procent av inkomsten vid 67 år.	65 år för män, 62 år för kvinnor, med 120 månaders avgifter. För arbetslösa gäller 60 år för både män och kvinnor om deras arbetslöshetsförsäkring gått ut och de fullföljt avgiftsperioden.	65 år för män och 62 år för kvinnor.
Pensionen består av två delar, ett fast belopp och ett lönerelaterat belopp. Pensionerna är knutna till basbeloppet, vilket från och med 1 maj 1992 uppgår till 36 500 kronor. Minimipensionen uppgår till 58 583 kronor/år för ensamstående och 47 377 per person och år för gifta. Den fasta pensionen utbetalas efter minst 40 års avgifter. För en ensamstående är den fasta pensionen 100 procent av basbeloppet. För en gift, vars make också får pension, är den 75 procent av basbeloppet, medan den för en gift pensionär där maken inte får pension uppgår till 150 procent av basbeloppet. Dessutom tillkommer bidrag för eventuella barn under 18 år, ett bidrag som kompensation för mervärdesskatten, samt ett särskilt tillägg, vilket dock minskas med storleken på den lönerelaterade pensionen. Den lönerelaterade pensionen utgår efter 40 år med 45 procent av basbeloppet multiplicerat med antalet intjänade pensionspoäng under de 20 bästa åren. Maximalt antal pensionspoäng är sju, högsta möjliga pension är 3,75 gånger basbeloppet.	2,2 procent av genomsnittslönen för varje avgiftsår under de fem bästa åren av de tio senaste åren, men minimum 30 procent och maximum 80 procent av genomsnittsinkomsten. Minimipension 273 600 escudos per år. För make/maka som är beroende av den pensionerade tillkommer 43 200 escudos. Pensionen justeras en gång om året, i allmänhet i enlighet med levnadskostnadernas förändring. Vid jul utbetalas en bonus motsvarande en månadspension. En månads bonus utbetalas också till sommaren. Den totala minimipensionen uppgår därmed till 319 200 escudos per år.	Pensionen består av en fast summa och en lönerelaterad tilläggsspension. Den fasta pensionen är 8 640 francs/år, medan tilläggspensionen uppgår till upp till 20 procent av inkomsten. Dessa summor utökas med upp till 50 procent för gifta par, och ytterligare bidrag för beroende barn. Minimipensionen är 10 800 francs per år, maximum 64 800 francs. Pensionens storlek justeras normalt vartannat år efter förändringen i pensionsindex, ett index byggt till hälften på prisindex och till hälften på löneindex. Skulle prisindex stiga med mer än åtta procent under perioden, justeras pensionerna.
För pensionärer födda före 1937 finns ett särskilt tillägg för att kompensera för frånvaron av lönerelaterad pension.		Den som inte är berättigad till normal ålderspension får i stället särskild ålderspension, som motsvarar den normala minimipensionen.
Arbetsgivaren betalar 16,7 procent på lönen (lägre i de nordliga distrikten Trøndelag, Troms, Nordland, Finnmark och Lappmarken) och den anställde betalar 7,8 procent på lönen. Dessa avgifter täcker hela socialförsäkringssystemet, med undantag för vårddelen av sjukförsäkringen.	Arbetsgivaren betalar 24 procent på bruttolönen och den anställde betalar elva procent på bruttolönen. För egenföretagare varierar avgiften beroende på vilken bransch de arbetar inom. Särskilda avgifter gäller för jordbruksarbetare. Avgifterna avser även sjuk- och föräldraförsäkring, handikappförsäkring, ålderspension och överlevandeförsäkring, familjebidrag och yrkessjukdomsförsäkring.	Arbetsgivaren och den anställde betalar bägge 4,20 procent på lönen.
Den som täcks av kollektivavtal har möjlighet att gå i pension från och med 65 års ålder, förutsatt att han har fått pensionspoäng under minst tio år efter 50 års ålder, och att inkomsten är mer än dubbelt så hög som basbeloppet (f n 32 700 kronor). Han får då ut den pension han skulle ha fått vid 67. Denna pension (AFP, Avtalefestet Pensjon) finansieras delvis av staten. Privata pensionsplaner är mycket vanliga. De syftar till att komplettera den statliga pensionen till upp till 67 procent av slutlönen.	Målet för den statliga pensionen är att täcka 80 procent av genomsnittslönen under det yrkesverksamma livet. I praktiken innebär detta ofta bara 50–60 procent av slutlönen. De flesta anställda har därför en tilläggspension som kompletterar pensionen upp till 80 procent av slutlönen.	Alla arbetsgivare ger pension för sina anställda. Denna tilläggspension skall ge den anställde 60 procent av den pensionsgrundande inkomsten efter 40 års avgifter. Den pensionsgrundande inkomsten är inkomster mellan 21 600 och 64 800 francs (minimum 2 250 francs), med avgifter varierande mellan 7 och 18 procent beroende på ålder och kön. Upp till hälften av avgiften kan betalas av den anställde. De flesta stora företag erbjuder ytterligare tilläggspension som ökar pensionen till upp till 75 procent av slutlönen.

	SPANIEN	STORBRITANNIEN
Vilka omfattas?	Alla försäkrade.	Anställda, egenföretagare och sådana som frivilligt anslutit sig till systemet. Dessutom möjlighet för vissa gifta kvinnor och änkor att ansluta sig.
Vilka villkor?	65 år för både män och kvinnor. Minimum 15 avgiftsår, av vilka två måste ha varit bland de åtta som närmast föregick pensionen. Sedan 1985 gäller i stället tio års avgifter. Plus halva tiden mellan 1 januari 1985 och pensionen, om detta ger en längre tidsperiod än 15 år.	65 år för män och 60 år för kvinnor. Minst 50 premier måste ha erlagts när som helst före den 6 april 1975; eller premier något enstaka år efter den 6 april 1978 uppgående till minst 50 gånger veckopremien detta år (kvalifikationsår). För den som har arbetat i mellan 31 och 40 år krävs för maximal pension lika många kvalifikationsår som antalet yrkesverksamma år minus fyra. Vid mer än 40 års yrkesliv krävs motsvarande antal kvalifikationsår minus fem. Vid kortare yrkesliv minskar pensionen.
Vilken ersättning?	60 procent av det pensionsgrundande underlaget för de första 15 årens avgifter, plus två procent av den pensionsgrundande inkomsten för varje därpå följande år. Minimipension för pensionär med beroende make/maka 742 280 pesetas/år. Minimipension för en ensamstående pensionär är 630 840 pesetas/år. Maximipension 3 270 834 pesetas, eller 100 % av inkomsten. Pensionen justeras den 1 januari varje år efter konsumentprisernas beräknade förändring under året. Pensionen utbetalas 14 månader/år. Katalonien har annan pensionslagstiftning.	2 815,80 pund per år för ensamstående och 4 508,40 pund per år för äkta par där hustrun inte är berättigad till egen pension, plus 564,20 pund per barn. Pensionens storlek justeras årligen i enlighet med den allmänna prisutvecklingen.
Tilläggspensionering?		Förutom ålderspension finns ett antal pensionstillskott: En inkomstrelaterad pension för den som inte valt att lämna det statliga pensionssystemet. Denna utgår med omkring 1,25 procent av den uppräknade årsinkomsten mellan minimi- och maximinivåerna, som mest med 5 265 pund/år. En graderad pension till alla anställda över 18 års ålder som tjänar mer än 9 pund/vecka mellan 6 april 1961 och 5 april 1975. Denna utgår med 0,0681 pund/vecka för varje 'premieenhet' (7,50 pund för män, 9 pund för kvinnor) som inbetalats.
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar 24 procent på bruttolönen och den anställde betalar 4,8 procent på bruttolönen. Egenföretagare betalar 28,8 procent av inkomsten. Minimi- och maximiunderlagen varierar beroende på yrkeskategori. Avgifterna täcker hela socialförsäkringen med undantag för arbetslöshet, yrkesskada och yrkessjukdom.	Arbetsgivaren betalar mellan 4,6 och 10,45 procent på bruttolönen, beroende på veckolönens storlek (minimum 54 pund per vecka), och den anställde betalar mellan två och nio .procent på bruttolönen beroende på veckolönens storlek (samma minimilön, 405 pund/vecka maximum). För den som valt att stå utanför det statliga pensionssystemet, är avgifterna för arbetsgivaren mellan 1,2 och 10,45 procent på bruttolönen, och för den anställde mellan två och sju procent på bruttolönen. Vissa gifta kvinnor och änkor betalar 3,85 procent på bruttolönen. Egenföretagare betalar 5,15 pund/vecka, plus 6,3 procent av den årliga vinsten mellan 5900 pund och 20 280 pund. Arbetslösa kan frivilligt betala 5,05 pund/vecka. Avgifterna täcker hela socialförsäkringssystemet för anställda. För egenföretagare täcker de hela systemet med undantag för arbetslöshetsförsäkring, arbetsskadeförsäkring, tilläggspension, änkepension och handikappförsäkring.
Privata kompletteringar?	De största nationella och internationella arbetsgivarna tillämpar någon form av tilläggspension med målsättningen att komplettera den statliga pensionen upp till mellan 65 och 85 procent av slutlönen, beroende på antalet tjänsteår.	En anställd är inte tvungen att deltaga i arbetsplatsens tilläggspensionsplan. De flesta arbetsgivare tillämpar någon form av tilläggspension, vars målsättning är att komplettera den statliga pensionen. Dessa pensioner finansieras i allmänhet av den anställde, som i genomsnitt betalar omkring fyra procent på bruttolönen, med ett tak vid 64 800 pund per år. En typisk tilläggspension syftar till att utöka pensionen med 1/60-del eller 1/80-del av slutlönen för varje avgiftsår.

SVERIGE

Svenska medborgare bosatta i riket.

65 år för både män och kvinnor.
Det finns möjlighet att skjuta upp pensionen; pensionen ökar då med 0,6 procent för varje månad över den månad då den pensionerade fyller 65 år.

32 352 kronor/år för ensamstående och 26 455 kronor/år och person för gifta.
För den som inte får ATP tillkommer ett pensionstillskott motsvarande 55,5 procent av basbeloppet. 1992 18 704 kronor/år. Dessutom finns ett inkomstprövat kommunalt bostadstillägg (KBT) som dock minskas om den pensionerade erhåller ATP till ett högre belopp än pensionstillskottet. I maj 1993 var det genomsnittliga KBT 16 521 kronor per år. Den sammanlagda genomsnittliga pensionen för den som inte har ATP blir därmed 67 577 kronor/år.
Folkpensionen uppgår 1993 till 32 364 kronor/år för ensamstående och till 25 284 kronor/år för gifta. Pensionstillskottet uppgår 1993 till 18 710 kronor/år. Detta ger en sammanlagd minimipension (inklusive ATP) om 67 595 kronor/år.

Alla som har pensionsgrundande inkomst (förvärvsinkomst, sjukpenning, föräldrapenning m m) får dessutom allmän tilläggspension, ATP.
Arbetsgivaren betalar 13,0 procent på lönesumman.
Pensionen utgår från 65 års ålder och skall motsvara 60 procent av den genomsnittliga lönesumman under de 15 bästa inkomståren.
ATP beräknas på inkomster mellan 1 och 7,5 basbelopp (mellan 34 400 och 258 000 kronor) och beräknas på de 15 bästa inkomståren. År 1992 motsvarade 1 ATP-poäng 20 220 kronor/år. Maximal ATP uppgick till 131 430 kronor/år. År 1993 motsvarar en intjänad ATP-poäng 20 227 kronor/år.
Maximal ATP 1993 är 131 477 kronor/år.

Arbetsgivaren betalar 7,45 procent på lönen. Från och med 1993 5,66 procent på lönen. Staten täcker systemets underskott.
För ATP 13,0 procent på lönen, som betalas av arbetsgivaren.

Alla SAF-anslutna företag har kompletterande pensionsförsäkringar för arbetare (STP) och tjänstemän (ITP, samt ITPK för den som vill ta ut förtidspension).
STP finansieras med en arbetsgivaravgift på 3,41 procent för arbetare mellan 28 och 62 år. Pension utbetalas från 65 års ålder. Den pensionsgrundande inkomsten beräknas genom att årslönen upp till 7,5 basbelopp divideras med basbeloppet. Pensionen utgår efter 30 intjänandeår med tio procent av slutlönen.
ITP finansieras med en arbetsgivaravgift på i genomsnitt 6,5 procent på inkomster upp till 30 basbelopp. Alternativt kan respektive företag bokföringsmässigt avsätta medel till egna pensionsfonder. Pensionen utbetalas från 65 år, men kan uttagas mellan 55 och 70 års ålder (med minskningar vid förtidspension och ökningar vid senarelagt uttag). Pensionen utgår efter 30 intjänandeår med varierande andel av slutlönen beroende på den pensionsgrundande inkomstens relation till basbeloppet.
Både STP och ITP justeras årligen i takt med levnadskostnadsförändringarna.

TYSKLAND

Alla anställda.
Särskilda pensionsplaner för gruvarbetare och vissa egenföretagare.

65 år för män och kvinnor med minst 60 avgiftsmånader. Varierande för personer med kortare eller längre intjänandetid, handikappade o s v.

Grovt räknat 1,5 procent/intjänandeår beräknat på en intäktssiffra som väger samman den nationella genomsnittslönen och de personliga inkomsterna.
Familj- och barntillägg utgår i föreliggande fall. Från och med 1986 räknas ett år av hemarbete för att ta hand om barn som ett års intjänandeperiod med en pensionsgrundande inkomst motsvarande 75 procent av alla försäkrades genomsnittsinkomst.
Pensionen justeras 1 juni varje år, baserat på löneutvecklingen under föregående år.

Arbetsgivare och anställda betalar vardera 8,85 procent på bruttolönen. Staten tillskjuter vissa subsidier. Högsta avgiftsunderlag är 81 600 D-Mark, omkring 200 procent av "genomsnittslönen" i de tio gamla Länderna, 57 000 D-Mark i de fem nya Länderna. Avgifterna täcker även olycksfalls- och efterlevandeförsäkringarna.

Den genomsnittliga statliga pensionen uppgår f n till mellan 40 och 45 procent av slutlönen för den som tjänar mindre än det avgiftsgrundande taket.
De flesta arbetsgivare tillämpar tilläggspensioner vars mål är att komplettera den statliga pensionen till mellan 50 och 60 procent av den genomsnittliga slutlönen.

Kraftig expansion för sjukvårdssystemen

Kostnaderna för sjukvården har ökat kraftigt under lång tid och svarar normalt för 6-8 procent av BNP i de västeuropeiska länderna. Den offentliga vården har expanderat snabbare än den privata. Det finns en tendens till alltmer likartade utgiftsnivåer i samband med att expansionstakten nu bromsas i de flesta länder.

Såväl för individen som för ett land är hälsan avgörande för lycka och välgång. I alla länder har därför staten tagit på sig ett stort ansvar för befolkningens hälsa genom att sträva efter att ge alla medborgare tillgång till vård och medicin.

Men det råder stora olikheter i världen. 1990 beräknades de totala globala utgifterna för hälsovård ha legat kring 1 700 miljarder dollar eller 8 procent av de globala inkomsterna. De offentliga satsningarna svarade för nära 60 procent av de totala hälsovårdsutgifterna. Nära 90 procent spenderades i den rika delen av världen där bara 15 procent av befolkningen lever.

Vi kan konstatera att Västeuropa är synnerligen priviligerat. Här har vi hälsovårdsutgifter per invånare på närmare 2 000 dollar per år, medan många afrikanska och asiatiska länder får nöja sig med 10 dollar per år, eller ännu mindre.

Hälsovården är speciell, produktionen och distributionen ställer enskilda och staten inför svårlösta problem. Först och främst beror en befolknings hälsa på en rad samverkande faktorer som gör det praktiskt taget omöjligt att värdera de olika inslagen i en hälsopolitik. Hur folk bor, var de bor, hur de lever och äter, hur miljön är beskaffad spelar kanske en minst lika stor roll som sjukhusvårdens kvalitet. Därtill har vi andra djupt rotade kulturskillnader som präglar den medicinska kulturen, hälsovårdsinstitutionerna och läkar- och vårdpraxisen i sig.

Gemensamma grundteser

De västeuropeiska staternas hälsovårdssatsningar grundar sig på en uppsättning gemensamma grundteser:

*En frisk och arbetsför befolkning är viktig från ekonomisk synpunkt. Men därtill kommer ett grundläggande moraliskt krav att vi skall ta hand om de sjuka och svaga. Därför skall det finnas vård för i princip alla, även de som inte kan betala.

*Det måste finnas system som ger människor ett skydd för den inkomst de förlorar när de är sjuka och det skall helst stå i rimlig proportion till förmågan att betala. Det betyder ett försäkringssystem eftersom sjukdom kan slå till när som helst. Systemet måste innebära ett regelbundet sparande därför att äldre konsumerar mycket mer vård än unga och det skall också medföra någon slags inkomstöverföring, därför att fattiga ofta fordrar mer vård än de rika.

*Vi kan inte satsa hur mycket som helst på sjukvård. Hur mycket vi producerar, hur mycket vi som nation har råd med, sätter gränser.

*Vården måste således vara effektiv, en svår avvägning mellan kostnaderna och den enskilde patientens behov och dennes möjlighet och önskan om valfrihet. Samtidigt skall vården sträva efter att ständigt satsa på ny kunskap och teknik.

Med andra ord kommer mycket i vården att handla om värderingar. Det är ett gemensamt drag i alla västeuropeiska länder att man under 1980-talet alltmer kommit att tala om fördelning av vård. Vi kan helt enkelt inte längre låta vårdkostnaderna svälla i samma takt som under 1960- och 1970-talen därför att våra värderingar vill det. Men "fördelning av vård" ställer oss inför mycket svåra etiska och moraliska frågor: vem skall få vård och i vilka mängder?

Ideologisk konflikt

I lösningen på dessa svårigheter ligger en ideologisk konflikt som fått mycket uppmärksamhet, inte minst i Sverige de senaste åren: avvägningen mellan de sk fria marknadskrafterna och en mer eller mindre offentlig styrning och kontroll inom vårdsektorn.

Marknaden är på de allra flesta områden den effektivaste och mest framgångsrika mekanismen för att kombinera önskemål som valfrihet för konsumenten, billig och effektiv produktion samt utveckling av ny och nyttig teknik. Och visst kan man tycka att marknaden borde kunna vara den dominerande formen för produktion och distribution av vård. Det är ju en i högsta grad personlig servicekonsumtion som patienterna skulle kunna köpa av konkurrerande läkare och institutioner.

Men hälsovården är, som sagt, speciell. Trenden har snarare varit för ett större inflytande för offentliga, enhetliga vårdssystem och central styrning än marknadens lösningar under större delen av efterkrigstiden, låt vara att man på senare år kommit att alltmer experimentera med konkurrens, ägandeformer och marknadsbaserade kontraktslösningar.

Vi har en allmän spridd åsikt i Västeuropa att kvalitetsvård skall finnas tillgänglig för alla utan att någon skall behöva offra mycket stora delar av inkomsterna när olyckan är framme. Och dålig hälsa är ofta något som mer drabbar dem som redan i utgångsläget har det dåligt ställt. Att förlita sig till

människors privata välvilja att hjälpa skulle sannolikt ge oacceptabelt olika resultat.

Dessutom är sjukdom och olycka för individen något som aldrig kan förutses, medan sjukdomsfrekvenser och olycksfallsrisker faktiskt kan beräknas ganska säkert för mycket stora grupper av människor.

Det betyder att försäkringar för en enskild person kan bli mycket betungande. En människas fysiska och psykiska tillstånd, risker i arbetet och i levnadsomständigheter kan vara sådana att försäkringspremierna blir omöjliga att betala, eller att försäkraren helt enkelt inte vill försäkra. Däremot kan stora kollektiva försäkringssystem på ett förhållandevis tillförlitligt sätt räkna ut risker för stora grupper eller hela befolkningar och ta hand om kraftigt utsatta enskilda människor.

Allt detta antyder att marknadens krav inte helt sammanfaller med de värderingar som är allmänna i samhället och inte riktigt passar att göra ekonomiska prioriteringar som ligger i linje med de flestas åsikter när det gäller hälsovården.

Konsumentmakt svårt upprätthålla

Till yttermera visso befinner sig den enskilde konsumenten i ett underläge på hälsovårdsmarknaden. Han eller hon kanske känner sig sjuk men har inte en aning om vad det är fråga om. Patienten är i läkarens händer, vad gäller kunskap och åtgärder, ja själva sjukdomen kan försvåra alla möjligheter till ställningstagande hos patienten. Konsumentmakt är alltså svår att upprätthålla på hälsovårdsområdet.

Men det finns en rad svagheter med kollektiva lösningar i hägnet av ett offentligt vårdmonopol eller stora kollektiva lösningar. Varken patienten, läkaren eller vårdaren har något större intresse av att vara effektiva när en tredje osynlig part skall betala räkningen. Detta, menar många debattörer, kan vara en del av förklaringen till den ständigt ökade hälsovårdsnotan i alla västeuropeiska länder, en nota som vi får allt svårare att betala.

Stat och andra offentliga myndigheter har försökt råda bot på dessa svagheter genom att reglera, kontrollera och införa blandade system av offentlig och privat vård. Åtgärderna kan vara t ex att begränsa försäkringspremiernas ökning, reglera priser, kvantitet och kvalitet i utbudet av vård. Men då riskerar vi att få problem med byråkratisering, krångel och sådana som skor sig genom kunskaper om reglerna, och i värsta fall uppstår vårdköer och försämrad service av dåligt motiverad personal i dåligt skötta lokaler. Även detta har vi sett exempel på i alla västeuropeiska länder.

Några enkla och smidiga lösningar på hälsovårdsproblemet finns inte. Det märks inte minst just i dessa dagar när vården är i fokus för politiskt ansvariga i hela västvärlden, med mycket prövande och experimenterande för att söka finna mer effektiva former för produktion och distribution utan att kompromissa med ideal som kvalitet, rättvisa och jämlikhet.

Innan vi går över till en granskning av de olika ländernas hälsovårdssystem och reformsträvanden skall vi följa några huvudtrender i hälsovårdens utveckling som ger en bild av den samhällsekonomiska betydelsen.

Snabb ökning av kostnaderna

En tydlig gemensam trend i alla jämförda länder är att hälsovårdens totala kostnader har ökat mycket snabbt under 1960- och 1970-talen. Därefter har en successiv inbromsning skett, så att hälsovården idag motsvarar cirka 6-9 procent av de totala inhemska utgifterna i de flesta välutvecklade EU- och Eftaländer. Se tabell 1. Därmed är den en av de allra största utgiftsposterna i de offentliga budgetarna med en andel kring 10-15 procent. Vården har också blivit en betydande sysselsättningskapande sektor med fem till tio procent av det totala antalet sysselsatta.

I hela Västeuropa har alltså satsningarna på bättre hälsa stått i centrum för samhällsförbättringarna. Till-

Tabell 9.1 Tillväxttakten bromsas

	Hälsovårdsutgifternas andel av totala inhemska utgifter i procent, samt tillväxttakten i förhållande till tillväxtakten för de totala inhemska utgifterna							
	1960	1970	1980	1990	1991	1960-70	1970-80	1980-90
Belgien	3,4	4,2	6,5	7,9	8,1	1,31	1,46	1,27
Danmark	3,6	5,9	6,7	6,7	7,0	1,47	1,05	0,93
Finland	3,8	5,7	6,4	7,8	8,9	1,46	1,12	1,16
Frankrike	4,3	5,9	7,5	8,8	9,1	1,31	1,20	1,19
Grekland	2,6	3,7	4,0	4,9	4,8	1,31	1,05	1,12
Irland	3,8	5,1	8,1	7,6	8,0	1,37	1,17	0,96
Island	3,4	5,4	6,5	8,5	8,3	1,31	1,07	1,10
Italien	3,6	5,2	6,6	8,1	8,3	1,48	1,07	1,16
Luxemburg	..	4,7	6,8	7,0	6,6	..	1,44	1,05
Nederländerna	4,0	5,9	8,0	8,4	8,7	1,35	1,24	0,96
Norge	3,2	4,9	7,1	8,0	8,4	1,47	1,27	1,09
Portugal	..	3,0	5,1	6,1	6,2	..	1,2	1,13
Spanien	1,6	3,6	5,4	6,4	6,5	1,63	1,21	1,08
Storbritannien	3,9	4,6	5,9	6,0	6,6	1,23	1,15	0,96
Sverige	4,7	7,1	9,2	8,6	8,8	1,54	1,22	0,87
Schweiz	3,3	5,1	7,0	7,9	8,0	1,70	1,63	1,13
Tyskland	4,9	6,0	8,4	8,8	9,1	1,32	1,44	1,11
Österrike	4,4	5,5	7,7	8,4	8,5	1,27	1,45	1,13

Källa: OECD

Hälsovårdsutgifternas andel av de totala inhemska utgifterna har nära nog fördubblats sedan 1960 i de flesta länder. Tillväxttakten har emellertid saktat av mycket kraftigt under 1980-talet. Det syns också i andra delen av tabellen där tillväxttakten för hälsovårdsutgifternas andel jämförs med tillväxttakten för de totala inhemska utgifterna. Inbromsningen är särskilt stark i Sverige.

växttakten har sedan 1960 i allmänhet varit nära nog dubbelt så hög som för de totala inhemska utgifterna. Men under 1980-talet har ökningstakten i förhållande till ökningen för de totala inhemska utgifterna minskat betydligt. Se tabell 1.

Detta väcker frågan om vi är på väg mot en slags norm i vår del av världen för hur mycket vi totalt satsar på hälsovård av våra totala resurser. Tre illustrationer från åren 1970, 1980 och 1990 försöker visa ett sådant samband. De visar förhållandet mellan hälsovårdsutgifterna per person och de totala inhemska utgifterna per person uttryckta i dollar korrigerade med sk PPPs, dvs köpkraftspariteter som tar hänsyn till valutornas olika köpkraft för en rad vanliga varor. Se diagram 1.

1970 utmärkte sig Sverige med klart högre hälsovårdsutgifter i förhållande till totala inhemska utgifter än något annat land. Trots alla statistiska svagheter vågar vi påstå att Sverige i pengar räknat hade ett försprång i satsningarna på hälsovård i pengar räknat. Om det sedan också gällde konsumenttillfredsställelse eller kvalitet kan vara svårare att ha en åsikt om.

1980 hade detta försprång minskat och 1990 ligger Sverige samlat i en klunga av andra välutvecklade välfärdsländer. Överhuvudtaget visar diagrammet att det skett ett närmande mellan länderna för hur mycket man är beredd att låta satsningarna på hälsovården ta av de inhemska utgifterna.

Rikt land, mycket sjukvård

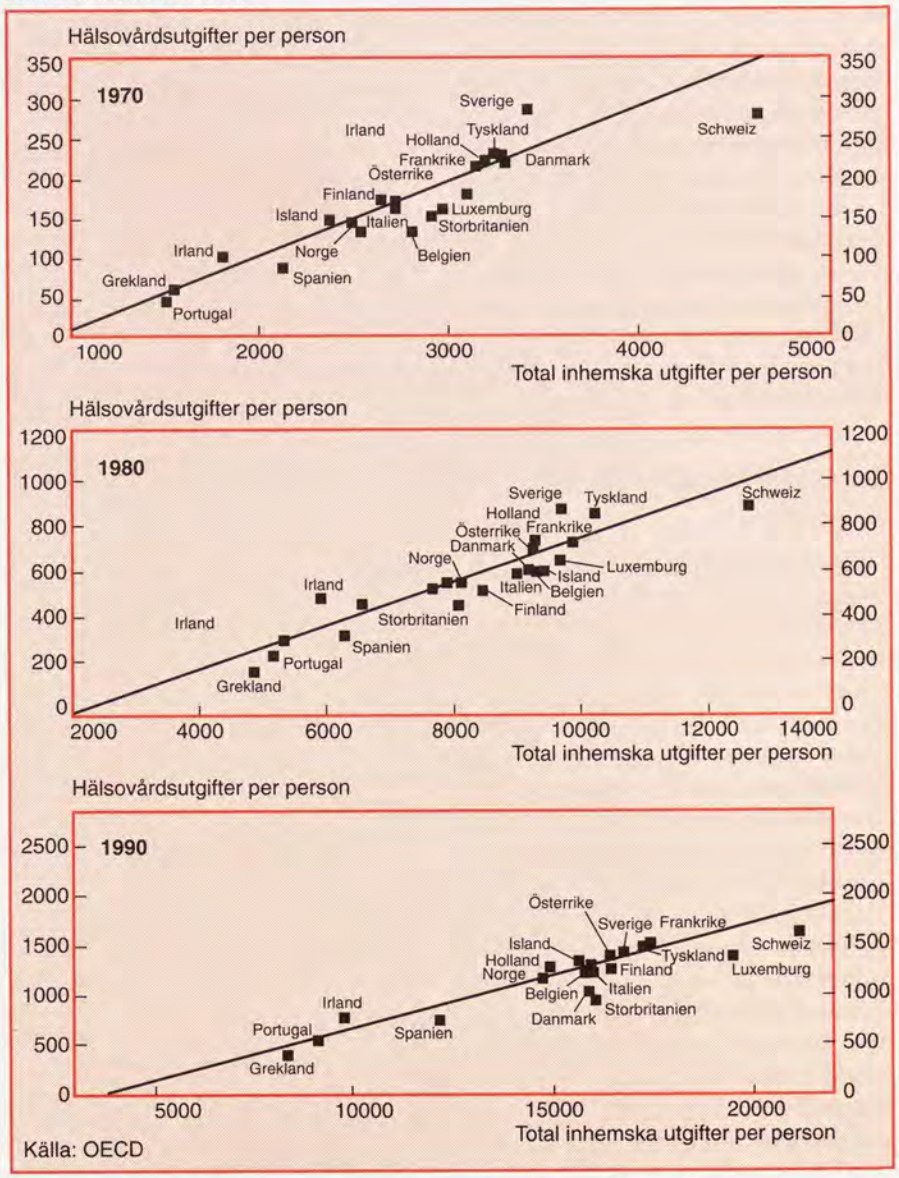
Siffrorna tillåter också en andra slutsats nämligen att hälsovårdens utgifter är mycket starkt kopplade till den allmänna utvecklingsnivån i landet. Ett rikt land med hög BNP per invånare har också i allmänhet stora satsningar på hälsovården. Det är såvitt man kan förstå ett starkare samband än andra möjliga samband, tex inriktningen på politiken i landet.

Trots denna konvergens, dvs utveckling mot ett allt mer likartat beteende, så finns det rejäla skillnader i ländernas utgiftsnivåer, men kanske ändå mindre än vad man kunde tänka sig. I hela elva länder hamnar hälsovårdsutgifterna som andelar av de totala inhemska utgifterna på mellan 7,8 och 8,8 procent och den gruppen sammanfaller väl med våra vardagsuppfattningar om vilka länder som är rika i Västeuropa. Det fortsatta spannet neråt är heller inte vidare stort, om vi undantar Grekland som ligger på 4,9 procent.

Rangordningen är i grova drag densamma om vi mäter de totala hälsovårdsutgifterna per invånare. Sverige hamnar ungefär i mitten med 1 443 dollar. Högsta utgifterna har Schweiz med 1 713 dollar och lägst Grekland med 404 dollar. Men återigen, uppgifterna säger ingenting om kvalitet och rättvisa. Se tabell 2.

En annan tydlig och gemensam trend är att den offentliga andelen av hälsovårdens utgifter ständigt ökat på bekostnad av den privata andelen fram

Diagram 1. Sverige alltmer normalt
(Hälsovårdsutgifter per person i förhållande till totala inhemska utgifter per person 1970, 1980, 1990 i dollar och köpkraftpariteter.)

Från att ha länge ha legat allra högst vad gäller hälsovårdsutgifter per person har Sveriges utgifter alltmer "normaliserats". Värt att notera är också att trendlinjen för de västeuropeiska länderna har förskjutits nedåt, dvs har blivit allt mindre brant, vilket innebär att spannet mellan "sämsta" och "bästa" land har minskat.

Tabell 9.2 Sverige i mitten

	Totala hälsovårdsutgifter per person i dollar, löpande priser och köpkraftspariteter				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	55	128	571	1 242	1 377
Danmark	70	212	582	1 051	1 151
Finland	57	164	517	1 291	1 426
Frankrike	75	203	698	1 528	1 650
Grekland	16	58	184	400	404
Irland	38	97	449	748	845
Island	53	137	581	1 379	1 447
Italien	51	153	571	1 296	1 408
Luxemburg	..	154	632	1 392	1 494
Nederländerna	74	207	696	1 286	1 360
Norge	49	134	549	1 193	1 305
Portugal	..	46	238	554	624
Spanien	14	82	325	774	848
Storbritannien	79	147	458	985	1 043
Sverige	94	271	855	1 455	1 443
Schweiz	96	268	839	1 640	1 713
Tyskland	98	216	811	1 522	1 659
Österrike	69	163	683	1 383	1448

Källa: OECD

Åtminstone sex länder har högre hälsovårdsutgifter per person än Sverige och några ungefär lika höga. Men jämförelsen säger ingenting om rättvisa och kvalitet.

till 1990-talets början. Det återspeglar just statens och politikernas vilja att förbättra hälsovården på ett enhetligt sätt, att ge allt fler människor tillgång till både öppen och sluten vård. Med sluten vård menas vård av en patient intagen på sjukhus. Här har vi säkerligen att göra med motiv som grundar sig på rättvisekrav och en strävan efter ett jämlikare samhälle. Se tabell 3.

Offentlig sjukvård allt mer dominerande

Av de totala hälsovårdsutgifterna ligger den offentliga andelen på mellan 67 procent och 97 procent för EU- och Eftaländerna. Andelen i Sverige är 78 procent, dvs en plats i mitten på skalan. Flera länder ligger på över 80 procent, så tex Storbritannien, Belgien, Danmark, Finland, Island och Norge. Trenden är inte enhetlig, de flesta länder har ökat den offentliga andelen, några har minskat. Sammantaget pekar dock utvecklingen de se-

Varning! Mätproblem

Få sektorer i samhället är så svåra att mäta som hälsovårdsområdet. Faktauppgifter är vanligtvis inte jämförbara och hälsovårdssystemen i olika länder kan sällan utvärderas då det inte finns några tillförlitliga modeller för hur man skall mäta hälsa och förändringar i hälsotillstånd överhuvudtaget.

Vad som beror på vård eller demografiska, sociala, ekonomiska och kulturella faktorer är ofta alltför komplicerat att bestämma.

Till allt detta kommer en stor brist på internationellt accepterade definitioner, tex av vad en läkare är, vad ett sjukhem är, vad en viss vårdform innebär. Tillika ändrar länderna ofta sin statistik på området och reviderar än idag siffror så långt tillbaka som från 1970-talet.

En bra illustration är problemet hur man statistiskt klassificerar långvård eller hem för mentalt efterssatta samt andra vårdinstitutioner som innebär ett omhändertagande i någon form.

I Danmark ligger sådana institutioner under socialministeriet och klassas som socialvård och inte som medicinsk vård. På Island har man i statistiken försökt dela upp vården på dessa institutioner i en "social" del och en medicinsk del. Följde vi i Sverige den isländska uppdelningen skulle det få dramatiska effekter för hälsovårdens andel av den totala inhemska efterfrågan och minska den med två hela procentenheter från 9,2 till 7,2, enligt svenska experter. Med andra ord, hälsovårdsstatistiken kan inte ligga till grund för säkra slutsatser och påståenden.

Detta kapitel bygger till stor del på material som OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) har tagit fram. Detta samarbetsorgan för världens 24 rikaste länder, däribland Sverige, har samlat ihop en databank för hälsostatistik och börjat publicera analyser om hälsovårdssektorn hos medlemsstaterna. Det är det bästa materialet hittills för att jämföra tillståndet i Västeuropa.

Tabell 9.3 Kraftig dominans för det offentliga

	Offentlig andel av totala utgifter för hälsovård, procent				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	61,6	87,0	83,4	88,9	88,9
Danmark	88,7	86,3	85,2	82,8	81,5
Finland	54,1	73,8	79,0	80,9	80,9
Frankrike	57,8	74,7	78,8	74,4	73,9
Grekland	64,2	53,4	82,2	77,0	..
Irland	76,0	81,7	82,2	74,8	75,8
Island	76,7	81,7	88,2	86,9	87,0
Italien	83,1	86,4	81,1	77,6	77,5
Luxemburg	..	..	92,8	91,4	..
Nederländerna	33,3	84,3	74,7	71,3	73,1
Norge	77,8	91,6	98,4	95,3	96,6
Portugal	..	59,0	72,4	61,7	..
Spanien	58,7	65,4	79,9	80,5	82,2
Storbritannien	85,2	87,0	89,6	83,5	83,3
Sverige	72,6	86,0	92,5	79,8	78,0
Schweiz	61,3	63,9	67,5	68,3	68,3
Tyskland	66,1	69,6	75,0	71,6	71,8
Österrike	69,4	63,0	68,8	67,1	67,1

Källa: OECD

Den offentliga andelen av de totala utgifterna för hälsovård har ständigt ökat på den privata andelens bekostnad, dock inte särskilt dramatiskt. Det har säkerligen att göra med både ideologi och politiskt-administrativa fördelar.

naste 20 åren på att den offentliga sektorn blivit alltmer dominerande.

Den allra största delen av kostnaderna för sjukvården gäller sjukhusvården, som redovisar stora skillnader mellan länderna med andelar från 25 procent till 60 procent i Västeuropa. I Sverige har den andelen traditionellt varit högre än genomsnittet, medan utgiftsandelen för mediciner traditionellt har legat betydligt lägre än för de övriga västeuropeiska ländernas genomsnitt kring 14-15 procent. Se tabell 4.

I de flesta länder omfattas numera alla medborgare av offentliga program både för finansiering och utbud av sluten och öppen läkarvård och mediciner. Det är en kraftig förbättring från1960-talet. I Belgien, Frankrike, Tyskland, Schweiz, Spanien och Österrike står några få procent av befolkningen utanför. De täcks med privata enskilda eller kollektiva försäkringar. Se tabell 5, 6, 7.

Hur tillgången till i första hand den

Tabell 9.4 Sjukhusen tar mest

	Andelar för sjukhusvård, öppen vård och mediciner av totala hälsovårdsutgifterna, procent											
	1960			1970			1980			1990		
	Sjukhus	Öppen-vård	Mediciner	Sjukhus	Öppen-vård	Mediciner	Sjukhus	Öppen-vård	Mediciner	Sjukhus	Öppen-vård	Mediciner
Belgien	38,4	41,3	24,3	25,7	42,5	28,1	32,9	38,9	17,3	32,8	40,0	15,5
Danmark	50,3	..	..	55,8	38,4	9,1	65,1	30,1	9,1	62,2	31,3	9,2
Finland	41,2	21,7	16,2	50,4	21,5	12,6	49,2	27,2	10,7	44,7	33,9	9,4
Frankrike	34,7	27,6	22,1	38,0	26,6	23,2	48,1	24,8	15,9	44,2	28,4	16,8
Grekland	63,0	..	35,2	46,4	..	43,3	48,9	..	34,8	57,5	..	24,4
Irland	..	..	..	..	..	22,2	46,1	..	14,7	51,1	..	18,3
Island	33,3	..	..	47,8	..	17,4	62,1	17,0	15,9	56,7	22,5	15,3
Italien	43,2	35,8	19,8	47,6	36,2	15,5	54,0	29,5	13,9	46,7	27,3	18,4
Luxemburg	..	..	..	..	22,4	19,7	31,3	49,5	14,5	27,7	52,1	15,6
Nederländerna	..	30,9	9,5	55,1	..	7,5	57,3	27,7	7,9	51,8	26,9	9,9
Norge	38,1	..	9,7	68,2	..	7,8	73,8	21,3	10,0	70,4	23,8	10,4
Portugal	..	..	..	27,5	..	15,6	29,9	16,3	22,4	25,5	..	17,6
Spanien	..	..	..	52,5	..	23,5	54,1	12,6	21,0	47,2	..	18,0
Storbritannien	44,5	..	..	49,0	..	..	56,1	..	11,2	44,0	..	10,7
Sverige	69,0	..	3,5	59,7	..	4,2	68,5	..	6,5	51,3	..	8,2
Schweiz	44,6	..	..	41,7	..	19,1	42,6	45,5	15,2	42,8	..	12,3
Tyskland	..	..	..	35,7	29,0	19,5	36,1	26,6	18,7	36,6	28,0	21,3
Österrike	23,8	24,8	17,2	28,8	23,9	16,2	28,3	20,2	12,0	29,2	21,2	11,3

Källa: OECD

Utgifterna för hälsovårdens stora kostnadsblock, sjukhus, öppen vård och mediciner visar regelmässigt att sjukhusvården får lejonparten, oftast hälften av resurserna. I Sverige svarar mediciner för en ovanligt liten del, aldrig över 10 procent. Vissa länder har andelar på över 20 procent.

offentliga hälsovården är utformad ser vi tydligare i den stora översikten i slutet av kapitlet. Där kommer viktiga jämlikhets- och kvalitetsaspekter in. Det kan därför vara värt att återigen påpeka att idag har nära nog alla i Västeuropa i princip rätt att få offentlig sjukhusvård och de övriga förmåner det offentliga erbjuder vad gäller medicinska kostnader. Hur länge man kan njuta av förmånerna och hur höga ersättningarna är skiljer sig däremot kraftigt åt.

En mer rättvisande och tydligare bild av sjukvårdssystemets omfördelande effekter för individen i de olika länderna ger uppgifterna om hur mycket av de enskildas vårdkonsumtion som betalas via offentliga medel. För dem som har legat på sjukhus har offentliga medel oftast svarat för 90 till 100 procent av kostnaderna, i Sverige för 98 procent. Se tabell 8.

När det gäller den öppna vården, typ besök hos en läkare eller någon annan medicinsk specialist, betalar det offentliga i allmänhet 70-100 procent av räkningen. För medicinerna är andelarna mindre, med en stor spännvidd från 45 procent i Danmark till 91 procent i Storbritannien. Den offentliga andelen ligger jämförelsevis mycket högt i Sverige, men aldrig högst. Se tabell 9 och 10.

Tabell 9.5 Sjukhusvård för alla

	Andel av befolkningen som täcks av offentliga program för sjukhusvård, procent				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	58,0	98,0	98,0	98,0	98,0
Danmark	95,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Finland	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Frankrike	80,0	96,0	99,0	99,0	99,0
Grekland	30,0	91,0	98,0	100,0	100,0
Irland	85,0	85,0	100,0	100,0	100,0
Island	90,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Italien	87,0	93,0	100,0	100,0	100,0
Luxemburg	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nederländerna	71,0	86,0	77,6	73,0	..
Norge	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Portugal	18,0	52,0	100,0	100,0	100,0
Spanien	50,0	61,0	84,0	99,0	99,0
Storbritannien	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sverige	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Schweiz	72,0	89,0	96,5	99,5	99,5
Tyskland	84,0	88,2	91,0	92,2	92,2
Österrike	78,0	91,0	99,0	99,0	99,0

Källa: OECD

I nästan alla länder täcks idag hela befolkningen av offentliga program för sjukhusvård. Nederländerna framstår som ett undantag med sin modell av ett starkt inflytande för olika korporationer.

Tabell 9.6 Få utanför öppen vård

	Andel av befolkningen som täcks av offentliga program för öppen vård, procent				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	58,0	93,0	93,0	93,0	93,0
Danmark	95,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Finland	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Frankrike	76,0	96,0	99,0	98,0	98,0
Grekland	75,0	90,0	97,0	100,0	100,0
Irland	30,0	30,0	35,0	37,0	37,0
Island	75,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Italien	87,0	93,0	100,0	100,0	100,0
Luxemburg	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nederländerna	71,0	72,0	72,2	67,0	..
Norge	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Portugal	18,0	52,0	100,0	100,0	100,0
Spanien	50,0	61,0	83,0	99,0	99,0
Storbritannien	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sverige	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Schweiz	72,0	89,0	96,5	99,5	99,5
Tyskland	84,0	88,2	90,3	92,2	92,2
Österrike	78,0	91,0	99,0	99,0	99,0

Källa: OECD

Även den offentliga täckninggraden för öppenvården är nära nog hundraprocentig. Undantagen täcks för det mesta via kollektiva eller individuella lösningar.

Slutligen kan det vara intressant att nämna andelen privata vårdbäddar som en litet udda, men ganska tydlig indikation på fördelningen offentlig och privat vård. Statistiken är inte särskilt fullständig, men andelen i Sverige av det totala antalet var 7,6 procent 1990, betydligt högre än i Danmark och Finland men långt efter de sydeuropeiska länderna med procenttal på ända upp till 30 procent och mer. Se Tabell 11.

Privat vård dyrare?

En vanlig fråga är om länder med högre offentliga andelar i sjukvården har högre kostnader och ineffektivare sjukvård, eller tvärtom. De flesta forskare hävdar att det knappast går att dra några säkra slutsatser på basis av dagens kunskaper. Några studier publicerade av OECD menar emellertid att privatägda sjukhus drivna i vinstsyfte tenderar till att öka kostnaderna och att centraliserad kontroll av

hälsovårdsbudgetar tycks ge lägre utgiftsnivåer samt offentlig finansiering likaså. Den starkt privatiserade amerikanska sjukvården anses också av många forskare ha högre kostnader och sämre effektivitet än flera offentligt dominerade hälsovårdssystem i Europa.

En jämförelse av kostnadseffektiviteten i de västeuropeiska länderna måste alltså vänta på bättre och säkrare underlag.

Däremot kan vi göra en del jämförelser om sjukvårdens resurser och utnyttjandet av dem, fakta som återigen visar på mycket stora skillnader och där tolkningen måste vara mycket försiktig.

En av de viktigaste resurserna i sjukvård är naturligtvis människorna och deras kunskaper. Totala antalet sysselsatta i hälsovården visar en väldig ökning i alla länderna, inte minst i Sverige där siffran 1960 var 115 000 och 1990 453 000. Sverige har en av de högsta tillväxttakterna, men ett trendbrott är tydligen på väg. Sedan 1989 minskar

Tabell 9.8 Vem betalar sjukhusräkningen?

	Genomsnittlig andel av sjukhuspatientens kostnader betalda av offentliga medel, procent				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	75,0	85,0	72,0	68,0	68,0
Danmark	80,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Finland	82,1	78,3	83,7	82,0	82,0
Frankrike	85,0	91,0	91,4	91,0	91,9
Grekland	75,0	90,0	90,0	90,0	90,0
Irland	85,0	85,0	100,0	95,0	95,0
Island	..	100,0	100,0	100,0	100,0
Italien	96,0	93,0	86,5	85,2	85,0
Luxemburg	75,0	75,0	90,0	90,0	90,0
Nederländerna	64,0	86,0	84,0	78,9	78,0
Norge	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Portugal	..	75,0	100,0	100,0	100,0
Spanien	..	80,0	100,0	100,0	100,0
Storbritannien	98,0	99,0	99,3	99,3	99,0
Sverige	100,0	100,0	99,0	98,0	98,0
Schweiz	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tyskland	99,0	99,0	99,0	98,0	98,0
Österrike	90,0	90,0	90,0	90,0	90,0

Källa: OECD

Den offentliga täckningsgraden har ökat kraftigt för preskriberade medicinkostnader i alla länder sedan 1960-talet.

Tabell 9.7 Kraftig förbättring

	Andel av befolkningen som täcks av offentliga program för preskriberade medicinkostnader, procent				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	58,0	93,0	93,0	93,0	93,0
Danmark	95,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Finland	0,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Frankrike	76,0	96,0	99,0	98,0	98,0
Grekland	25,0	46,0	60,0	100,0	100,0
Irland	30,0	30,0	37,0	40,0	40,0
Island	50,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Italien	87,0	93,0	100,0	100,0	100,0
Luxemburg	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nederländerna	71,0	72,0	68,3	62,0	..
Norge	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Portugal	18,0	52,0	100,0	100,0	100,0
Spanien	50,0	61,0	83,0	99,0	99,0
Storbritannien	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sverige	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Schweiz	72,0	89,0	96,5	99,5	99,5
Tyskland	84,0	88,2	90,3	92,2	92,2
Österrike	78,0	91,0	99,0	99,0	99,0

Källa: OECD

Genomsnittligt betalas idag 90 till 100 procent av sjukhuspatientens kostnader av det offentliga i de flesta länder. Undantagen är Belgien, Finland, Italien och Nederländerna.

antalet, vilket Sverige är ensamt om tillsammans med Storbritannien. Se tabell 12.

En vanlig jämförelse är antalet läkare per tusen invånare. Sverige visar höga siffror med 2,9 en ökning från 2,3 1981. Högsta andelen har Spanien med 3,9 och lägsta Italien med 1,3, men där rör det sig endast om sjukhusbaserade läkare. Förmodligen har Storbritannien den lägsta andelen med 1,4. Men vad som är en läkare och vilka kunskaper denne har skiljer sig kraftigt åt mellan länderna. Se tabell 13.

Mycket personal i Norden

OECD har också räknat ut hur mycket personal sjukhusen i allmänhet har per sjukhusbädd. I Sverige har den ökat mycket kraftigt från 0,71 person per bädd 1960 till 1,85 1985. Det är höga tal i jämförelsen. Men skillnaderna är stora, från 0,85 i Österrike och närmare tre i Danmark och Norge. Se tabell 14. När det gäller sjuksköterska per bädd ligger Irland högst på

1,04 och Frankrike lägst med 0,38 1989. Sverige saknar statistik. Se tabell 15.

En form av effektivitetsmått skulle också kunna vara antalet behandlade fall per bädd inklusive psykiatriska sjukhus, men statistiken säger, än en gång, inget om framgången i behandlingen. Ändock - Sverige har det lägsta antalet, 16,4 behandlade fall per bädd, vilket är långt under hälften jämfört med Danmark med 40,6 fall. Tabell 16.

På samma vis skulle antalet läkarbesök kunna vara en form av effektivitetsmått. Antalet gånger en person genomsnittligt konsulterat en läkare per år ligger mycket lågt i Sverige och på samma nivå som i Portugal med 2,8 per invånare. Det är vanligt med långt över två gånger så många, tex i Belgien där invånarna konsulterar doktorn 7,6 gånger och i Frankrike 7,2 gånger per år. Siffran är mycket stabil i Sverige och har knappt förändrats sedan 1970-talet, medan andra länder i allmänhet visar en ökning. Se tabell 17.

Tabell 9.9 Öppenvården mindre generös

	Genomsnittlig andel av kostnaderna för läkarbesök och tandvård som betalas av offentliga medel, procent				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	85,0	82,0	82,0	78,0	78,0
Danmark	..	64,0	73,0	77,0	78,0
Finland	49,7	91,6	92,1	91,0	91,0
Frankrike	60,0	68,0	67,6	60,0	59,5
Grekland	85,0	85,0	85,0	85,0	85,0
Irland	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Island	..	..	80,0	80,0	80,0
Italien	71,0	70,0	82,6	73,8	73,0
Luxemburg	80,0	88,0	88,0	88,0	88,0
Nederländerna	53,0	53,0	63,0	61,3	61,0
Portugal	..	..	100,0	100,0	100,0
Storbritannien	88,0	90,0	89,0	88,0	88,0
Sverige	47,0	78,0	94,0	92,0	92,0
Schweiz	..	..	..	79,0	79,0
Tyskland	93,0	93,0	93,0	92,0	90,0
Österrike	80,0	80,0	80,0	80,0	80,0

Källa: OECD

Den öppna vården får patienterna vanligtvis betala mera för ur egen ficka. Bara i Portugal och Irland svarar det offentliga för hela kostnaden.

Det är dock i allra högsta grad osäkert om man skall tolka dessa siffror som en förbättring eller försämring av hälsoläget och hälsovården. Nya behandlingsformer, bättre utrustning och bättre mediciner spelar in, liksom en

Tabell 9.10 Mediciner inte "gratis"

	Genomsnittlig andel av kostnaderna för preskriberade mediciner som betalas av offentliga medel				
	1960	1970	1980	1990	1991
Belgien	60,0	60,0	54,0	52,0	52,0
Danmark	..	46,0	46,0	45,0	45,0
Finland	0,0	35,9	49,0	46,0	46,0
Frankrike	60,0	63,0	61,9	58,7	57,0
Grekland	..	50,0	50,0	75,0	75,0
Irland	62,0	62,0	62,0	62,0	62,0
Island	49,0	50,8	63,5	80,0	80,0
Italien	68,0	90,0	70,8	66,4	66,0
Luxemburg	80,0	80,0	87,0	84,0	84,0
Nederländerna	53,0	53,0	66,7	66,6	66,9
Norge	..	34,3	48,0	60,0	60,0
Portugal	61,0	61,0	69,0	67,0	67,0
Spanien	..	86,0	82,0	77,0	77,0
Storbritannien	88,0	90,0	92,7	91,0	91,0
Sverige	45,0	53,0	71,8	71,7	72,0
Schweiz	..	..	90,0	90,0	90,0
Tyskland	60,0	60,0	60,0	50,0	50,0
Österrike	60,0	60,0	51,0	50,0	50,0

Källa: OECD

Konsumenterna får vanligtvis betala 30 till 40 procent av kostnaderna för mediciner med egna medel.

Tabell 9.11 Stor privat andel i söder

	Antal privatfinansierade sjukhusbäddar av totala antalet, procent			
	1970	1980	1989	1990
Danmark	..	0,0	0,0	0,0
Finland	5,3	4,9	5,1	4,7
Frankrike	..	35,8	35,0	35,1
Grekland	39,0	42,0	30,0	30,0
Portugal	55,2	16,2	17,0	19,1
Spanien	..	19,0	29,3	29,9
Sverige	..	6,7	6,8	7,6
Tyskland	45,3	47,6	50,2	..
Österrike	28,4	27,8	30,0	..

Källa: OECD

En ganska tydlig indikation på den privata sjukvårdens andel är privata sjukhusbäddar av det totala antalet. Tyskland, Frankrike, Grekland och Österrike har de högsta andelarna.

övergång till mer öppen vård och fler korta vårdperioder istället för en lång, osv.

Regionala huvudmän vanligt

Ett viktigt gemensamt drag i den västeuropeiska sjukvården är dess regionalisering. Det är typiskt att regioner snarare än staten eller kommuner har ett övergripande ansvar för resurstilldelningen. Men där stannar ofta likheterna. Hur sedan vården administreras och finansieras skiljer sig kraftigt åt.

I Sverige har vi ju våra landsting, med valda politiskt ansvariga och ett befolkningsunderlag på mellan 300 000 och 400 000 invånare. Finansieringen sker till största delen direkt via skatter. Ungefär samma system finns i de övriga nordiska länderna med en tendens till att överlåta den enklare öppna vården åt kommuner. I Norge får tex regionerna 50 procent av sina hälsovårdsbudgetar täckta av staten. I Storbritannien får de regionala myndigheterna anslag från centrala myndigheter som kontrollerar dem via hårt hållna budgetar.

Regionaliseringen är också påfallande i länder som Tyskland, Schweiz och Holland där privata eller kooperativa försäkringssystem svarar för en stor del av finansieringen. I Holland ägs ofta sjukhus och vårdinrättningar av stiftelser knutna till yrkes- eller religiösa organisationer vid sidan av de

Tabell 9.12 Kraftig personalökning

	Totala antalet anställda i sjukvård – personer eller manår				
	1960	1970	1980	1989	1990
Belgien	..	91 200	158 800	..	..
Danmark	58 100	85 660	117 600	..	..
Finland	46 000	80 000	114 000	158 000	161 000
Grekland	..	44 000	67 000	120 000	122 000
Irland	..	..	55 600	55 977	58 737
Island	..	3 284	6 094	8 362	8 595
Italien	173 025	313 109	850 600	989 700	1 005 400
Nederländerna	..	20 500	306 000	324 000	330 000
Norge	43 700	69 000	155 500	188 400	..
Portugal	27 200	58 000	86 000	107 000	108 956
Spanien	..	..	304 000	..	442 000
Storbritannien	..	764 708	1 200 907	1 258 740	1 226 000
Sverige	115 000	242 200	420 000	455 378	452 689
Schweiz	..	87 730	140 030	..	..
Tyskland	..	774 000	1 210 000	1 537 000	..

Källa: OECD

Sverige har en av de högsta tillväxttakterna för antalet sysselsatta i sjukvården och nära hälften av antalet i Italien, ett land med sju gånger större befolkning.

Tabell 9.13 Antalet läkare per 1000 invånare

	1981	1991
Belgien	2,6	3,6
Danmark	2,4	2,8a
Finland	1,8	2,5
Frankrike	2,1	2,7
Grekland	2,5	3,4a
Irland	1,5	1,5c
Island	2,2	2,8c
Italien	1,2b,d	1,3d
Luxemburg	1,5	2,1
Nederländerna	2,0	2,5a
Norge	2,0	3,1
Portugal	2,1	2,8a
Spanien	2,6	3,9
Storbritannien	1,2	1,4
Sverige	2,3	2,9
Schweiz	2,5	3,0
Tyskland	2,3	3,2
Österrike	1,6	2,1

a=1990, b=1989, c=1988,
d= enbartsjukhusläkare
Källa: OECD

Spanien, Grekland och Tyskland har det högsta antalet läkare per 1 000 invånare och och Storbritannien det lägsta.

Tabell 9.14 Många kring bädden i Danmark

	Personal per sjukbädd				
	1960	1970	1980	1989	1990
Belgien	..	..	..	1,19a	..
Danmark	..	1,59	2,08	2,82	2,83
Finland	1,07	1,37	1,80	1,85	1,93
Frankrike	..	0,75	1,25	1,06	1,09
Grekland	..	0,64	0,88	1,55	1,48
Irland	..	..	..	1,7	..
Italien	0,39	0,55	1,00	1,41	..
Nederländerna	1,14	1,52	1,80	2,06	2,13
Norge	..	..	1,98	2,78	..
Portugal	0,24	0,67	1,18	1,82	1,90
Spanien	..	..	1,35	1,98	..
Storbritannien	..	..	2,10	..	..
Sverige	0,71	0,98	1,64	1,85b	..
Schweiz	..	..	..	1,92	1,91
Tyskland	0,62	0,80	1,08	1,31	..
Österrike	..	0,40	0,60	0,80	0,85

a.1987 b.1985
Källa: OECD

Allra mest personal på sjukhusen finns i Norge och Danmark räknat per sjukhusbädd.

Tabell 9.15 Många sjuksköterskor på Irland

	Sjuksköterskor per sjukhusbädd			
	1970	1980	1989	1990
Danmark	0,37	0,42	0,76	0,81
Finland	0,34	0,43	0,61	0,65
Frankrike	0,13	0,24	0,38	..
Grekland	0,29	0,31	0,64	0,67
Irland	..	0,76	1,04	..
Italien	0,20	0,42	0,61	..
Nederländerna	..	0,79	0,87	..
Norge	0,39	0,56	0,87	..
Portugal	0,16	0,29	0,50	0,51
Spanien	..	0,32	0,52	..
Storbritannien	..	0,47	0,72a	..
Schweiz	..	..	0,99	0,98
Tyskland	0,21	0,35	0,48	..
Österrike	0,27	0,44	0,54	0,59

a=1988
Källa: OECD

Skillnaderna i antalet sjuksköterskor per sjukhusbädd skiljer sig kraftigt åt mellan Frankrikes 0,38 till Irlands 1, 04.

offentliga sjukhusen. Budgetarna förhandlas fram med finansiärerna. Något liknande sker i Tyskland där sjukhusen får förhandla med regionala organisationer bestående av försäkringskassor om dagstaxor för olika tjänster. Dessa ska också godkännas av de federala myndigheterna som därtill ansvarar för kapitalinvesteringarna.

Regionerna kan vara både "köpare" och "säljare" av vård och fyller vanligtvis båda rollerna. På många håll diskuterar man och experimenterar med "marknader" för hälsovårdsservice, dvs att försöka skilja tydligare på köp- och säljrollerna för att få konkurrens och bättre och billigare utbud.

Regionernas slutliga frihet är också mycket olika. Det är ganska vanligt att centrala statliga myndigheter kontrollerar avgifter och påverkar investeringsplaner. Den kanske mest centraliserade hälsovårdsmodellen finns i Storbritannien där staten anslår en total budget för hela landet som sedan portioneras ut på regionerna enligt en formel för hur många invånare där finns.

Tabell 9.17 Tyskarna ofta hos doktorn

	Genomsnittligt antal läkarbesök per person och år			
	1970	1980	1989	1990
Belgien	..	7,1	7,6	..
Danmark	..	5,0	5,6	..
Finland	2,4	3,2	..	3,3
Frankrike	3,2	5,4	7,2	..
Grekland	5,2	5,0	..	..
Irland	..	5,8	..	..
Island	..	..	4,2	..
Italien	6,3	8,0	..	..
Luxemburg	..	..	..	..
Nederländerna	..	4,9	5,5	..
Portugal	1,5	3,7	2,8	..
Spanien	2,6	4,7	6,2	..
Storbritannien	..	5,1	5,7	..
Sverige	..	2,6	2,8	..
Schweiz	6,3	5,6	..	..
Tyskland	..	11,5	..	..
Österrike	5,2	5,4	5,8	..

Källa: OECD

Antalet gånger en person genomsnittligt konsulterat en läkare per år ligger mycket lågt i Sverige, nämligen 2,8. I Belgien är siffran nära trefaldigt högre.

Tabell 9.16 Låg omsättning i Sverige

	Genomsnittligt antal patienter behandlade per sjukbädd, inklusive psykiatrisk vård				
	1960	1970	1980	1989	1990
Belgien	20,0	22,0	26,0	22,2	..
Danmark	20,0	24,0	22,0	40,6	42,1
Finland	18,0	19,0	20,0	23,8	24,2
Frankrike	13,0	16,0	23,3	31,4	..
Grekland	14,0	21,0	23,8	30,2	30,9
Irland	15,0	22,0	31,0	23,5b	..
Island	..	16,3	18,7	21,4a	..
Italien	13,1	17,4	20,7	23,7	..
Nederländerna	16,0	17,5	21,7	23,5	23,8
Norge	..	..	29,0	36,9	..
Portugal	..	13,7	21,0	29,2	30,1
Spanien	..	..	17,3	22,3	..
Storbritannien	15,0	20,0	27,8	36,8c	..
Sverige	14,0	15,0	12,9	16,4	..
Schweiz	..	..	18,3	20,7	21,5
Tyskland	12,6	13,7	16,4	20,0	..
Österrike	..	16,1	19,1	25,3	26,0

a.1986 b.1988 c.1987
Källa: OECD

Sverige har det lägsta antalet behandlade fall per sjukhusbädd, långt under hälften jämfört med Danmark. Om det är positivt eller negativt kan vara svårt att avgöra.

Sverige och Schweiz: lika och olika

Att ge underlag för en bedömning av vilka sjukvårdssystem som lyckas bäst är i praktiken omöjligt. Varianterna och kombinationerna av olika system är för brokiga i Västeuropa. Som en illustration kan vi ta de svenska och schweiziska olikheterna, nära nog motpoler i Västeuropa, som de skildrats i en OECD-rapport:

I Schweiz ges den öppna vården ofta av privatpraktiserande läkare som tar olika betalt för de tjänster de utför. Kostnaderna täcks av både privata och offentliga försäkringsprogram. Patienten betalar direkt mycket litet vid besöket och nästan alla är täckta med sina försäkringar. Läkarna kan etablera sig var de vill men stimuleras av offentliga subventioner för att även bosätta sig i avlägsna trakter.

Här finns privatägda och offentligägda sjukhus som betalas av försäkringsprogrammen enligt dagstaxor. De offentliga sjukhusen, som är i majoritet går ofta med underskott som

finansieras av regionala skatter. Läkarna på sjukhusen är avlönade, men kan också ta privata patienter och får då dela inkomsterna med sjukhuset. Patienterna kan välja både sjukhus och läkare.

I Sverige är landstingen totalt ansvariga för hälsovården i ett visst befolkningsområde. Den öppna vården ges ofta i läkarvårdscentraler eller liknande, men också i sjukhusen. Den privata marknadens läkare är få och strikt reglerade för hur många de kan ta emot och hur mycket kostnader deras patienter kan få av den allmänna sjukförsäkringen som är obligatorisk och täcker alla. Valfriheten är kringskuren.

Skillnaderna till trots är hälsotillståndet i de båda länderna mycket lika och omräknat i dollar i PPP (Purchasing Power Parities - dvs "växelkurser" som tar hänsyn till levnadsomkostnaderna i ett land) spenderar de båda länderna nästan lika mycket på hälsovård. Sverige och Schweiz visar dessutom likartade framgångar i ansträngningarna att bromsa sina totala kostnader för hälsovård det senaste decenniet.

Ett allt friskare Västeuropa

Hälsotillståndet har förbättrats kraftigt i Västeuropa under efterkrigstiden. En rad sjukdomar har mer eller mindre eliminerats, men vår livsstil skapar nya hälsofaror. Sociala och kulturella skillnader bidrar till att göra den praktiska vården mycket olika i de västeuropeiska länderna.

Ett gott hälsotillstånd är viktigt för att en människa skall kunna leva ett bra liv. Att vara frisk ger större möjligheter att utnyttja sina resurser på andra områden, att studera, att arbeta, att vara med familj och vänner.

I befolkningskapitlet har vi sett betydelsen av en mycket snabb förbättring av hälsotillståndet i Västeuropas alla länder. Den förväntade livslängden har sedan början av 1900-talet ökat med 30-50 procent. Föräldrar kan vanligtvis vara mycket säkra på att deras barn överlever med god hälsa till mogen ålder. Detta är ovanligt i de fattigaste u-länderna.

Många hälsorisker som epidemiska sjukdomar, brist- och infektionssjukdomar har nästan helt försvunnit eller kan lätt botas. Men andra har stött till, klart beroende av vårt sätt att leva. Vi har alltså att räkna en rad hälsofaror som är svårare att möta därför att vårt eget välfärdssamhälle bidrar med sämre miljö och mindre sund konsumtion och ett ohälsosamt leverne. Därtill kommer de ärftliga sjukdomarna och åldersskröpligheten som ju också påverkar en befolknings allmänna hälsotillstånd med en stigande andel allt äldre medborgare.

Ett självklart mått på den totala sjukvårdens effektivitet borde vara förekomsten och frekvensen av olika sjukdomar, antalet besök hos läkare och sjukhus, antalet botade, läkemedelskonsumtion och liknande faktorer. Men i själva verket visar sig orsakssammanhangen alltför komplicerade och något bra övergripande effektivitetsmått existerar helt enkelt inte. Här skas vi bara antyda några av mätproblemen utan någon som helst systematik:

Komplicerade sammanhang

*Efterfrågan på vård påverkas av ett mycket stort spektrum av sociala och ekonomiska faktorer. Finns det ett gott, billigt och stort utbud av vård ökar efterfrågan. Man kan tex konstatera en så enkel sak som att avståndet till ett sjukhus eller en läkarcentral påverkar den enskildes benägenhet att söka hjälp för sina krämpor.

*Välfärdens allmänna fördelning, jämlikheten i de sociala trygghetssystemen och utbildningsstandarden påverkar både hälsotillståndet, utbudet och efterfrågan på hälsovård.

*Det finns klara skillnader mellan män och kvinnors benägenhet att söka vård. Kvinnor visar sig ofta ha en öppnare attityd till att medge "fysisk svaghet" än män. De ger mer precisa svar på frågor om hälsa än män.

*Det sociala trygghetssystemets utformning och vårdens organisation i sig påverkar klart konsumtionsmönstret. Ett enda exempel: Det finns uppenbarligen en risk med ett stort inslag av privatpraktiserade läkare som av egna privatekonomiska skäl i vissa länder verkar ha en benägenhet att skriva ut mer medicinering än i länder med dominans för offentligt anställda läkare, utan att detta bidrar till ett bättre allmänt hälsotillstånd.

*Helt andra faktorer som möjligheter att ta ledigt, sysselsättningsläget, etiska och religiösa värderingar spelar en stor roll för hur gärna man söker sig till en läkare, lägger in sig på sjukhus eller undergår en viss behandling.

Tabell 9.18 Allt färre "för tidigt" döda

	Antal potentiella levnadsår förlorade per 100 000 kvinnor ochh 100 000 män, 0-64 år i vanliga sjukdomar											
	Belgien		Danmark		Finland		Frankrike		Grekland		Irland	
	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989
Kvinnor												
Tuberkulos	92	2	32	6	229	4	164	4	200	2	294	5
Cirkulationssjukdommar	754	438	527	342	987	373	609	238	628	367	1 261	446
Elakartade tumörer	1 097	938	1 278	1 136	1 026	700	983	744	839	716	1 128	1 012
varav bröstcancer	232	297	232	294	157	185	177	207	66	189	254	342
lungcancer	34	53	40	153	24	39	30	37	47	43	53	82
Levercirrhosis	33	77	33	105	16	50	187	105	38	17	15	17
Olyckor	635	747	615	712	748	720	644	705	482	477	414	387
varav bilolyckor	210	265	211	179	221	198	231	260	81	233	110	169
Självmord	111	238	250	300	202	225	120	189	77	35	28	73
Totalt minus självmord a.	*6 838*	*3 422*	*5 416*	*3 403*	*6 003*	*2 654*	*6 185*	*2 886*	*8 124*	*2 894*	*7 557*	*3 102*
Män												
Tuberkulos	289	10	45	5	539	7	385	9	374	7	329	9
Cirkulationssjukdommar	1 603	1 020	1 213	974	2 494	1 490	1 143	683	797	995	1 709	1 229
Elakartade tumörer	1 283	1 139	1 130	992	1 354	774	1 163	1 344	950	909	1 125	937
varav lungcancer	297	394	199	242	360	183	165	311	134	295	235	189
Levercirrhosis	73	112	6	93	25	45	13	60	42	17	168	111
Kroniska lungsjukdommar	77	149	51	199	48	198	326	221	139	70	36	39
Olyckor	2 024	1 956	1 746	1 605	3 054	2 866	2 123	2 077	1 331	1 557	1 091	1 504
varav bilolyckor	849	904	649	471	842	547	760	803	291	852	375	578
Självmord	284	540	551	573	788	1 067	359	554	111	118	77	327
Totalt minus självmord a.	*10 937*	*5 943*	*7 486*	*5 348*	*10 941*	*5 813*	*9 900*	*5 981*	*10 352*	*5 224*	*9 815*	*5 214*

	Island		Italien		Luxemburg		Nederländerna		Norge		Portugal	
	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989
Kvinnor												
Tuberkulos	63	0	194	3	65	0	26	1	42	0	844	10
Cirkulationssjukdommar	502	271	938	298	772	376	474	309	480	276	911	426
Elakartade tumörer	1 618	824	1 034	824	1 276	705	1 119	892	1 029	829	895	850
varav bröstcancer	324	284	183	235	221	258	265	273	169	182	150	219
lungcancer	70	170	38	50	58	56	22	92	16	..	22	33
Levercirrhosis	0	0	66	73	71	126	17	38	20	30	115	131
Olyckor	340	705	412	312	806	654	462	388	348	497	691	593
varav bilolyckor	67	269	125	146	395	223	198	152	148	113	97	223
Självmord	173	44	74	60	140	219	82	139	48	186	89	55
Totalt minus självmord a.	*4 399*	*2 744*	*9 084*	*2 764*	*6 807*	*2 841*	*4 748*	*2 750*	*4 756*	*2 686*	*15 655*	*4 036*
Män												
Tuberkulos	75	0	435	7	116	15	37	1	78	1	1585	48
Cirkulationssjukdommar	1 324	677	1 391	785	1 959	805	998	864	1 142	992	1 245	922
Elakartade tumörer	1 453	764	1 182	1 123	1 234	1 146	1 213	948	965	798	931	1 018
varav lungcancer	113	128	203	315	426	342	305	278	97	151	64	165
Levercirrhosis	0	3	128	45	51	43	42	50	21	43	108	86
Kroniska lungsjukdommar	5	0	190	225	220	323	29	60	27	86	313	311
Olyckor	1 695	1 284	1 737	1 234	2 488	2 318	1 420	880	1 834	1 617	1 901	2 386
varav bilolyckor	359	241	812	601	1 093	1 036	696	351	373	407	462	1 154
Självmord	233	388	142	170	404	623	137	262	226	530	248	170
Totalt minus självmord a.	*7 643*	*3 347*	*12 504*	*5 081*	*10 416*	*5 785*	*7 084*	*4 247*	*7 639*	*4 269*	*20 255*	*7 755*

forts.

	Spanien		Storbritannien		Sverige		Schweiz		Tyskland		Österrike	
	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989	1960	1989
Kvinnor												
Tuberkulos	366	7	67	3	57	0	71	1	107	3	118	6
Cirkulationssjukdommar	1 069	402	880	417	561	272	569	249	674	353	775	368
Elakartade tumörer	857	743	1 161	1 022	1 124	777	1 012	739	1 163	859	1 195	880
varav bröstcancer	108	210	271	314	211	192	220	223	178	250	182	225
lungcancer	41	27	76	105	26	69	27	60	40	57	39	63
Levercirrhosis	64	72	18	45	35	25	26	45	49	120	64	107
Olyckor	389	488	518	391	537	547	818	648	748	459	882	612
varav bilolyckor	106	239	170	134	192	152	227	166	255	170	242	210
Självmord	55	58	124	68	172	216	219	239	225	138	264	226
Totalt minus självmord a.	*8 291*	*2 938*	*5 797*	*3 191*	*4 741*	*2 388*	*5 419*	*2 634*	*7 425*	*2 906*	*7 899*	*2 971*
Män												
Tuberkulos	669	34	101	5	86	0	160	8	264	10	326	25
Cirkulationssjukdommar	1 342	988	1 818	1 178	1 066	802	1 286	741	1 321	970	1 548	1 070
Elakartade tumörer	927	1 131	1 320	944	896	683	1 100	879	1 120	1 062	1 202	1 046
varav lungcancer	117	284	449	220	93	112	241	215	232	258	274	259
Levercirrhosis	153	57	214	94	11	31	20	49	54	67	27	61
Kroniska lungsjukdommar	147	244	28	69	35	85	95	101	147	256	228	362
Olyckor	1 407	1 730	1 473	1 148	1 824	1 516	2 663	1 968	2 553	1 320	3 137	2 153
varav bilolyckor	397	814	638	420	565	410	993	621	1 199	531	1 302	848
Självmord	151	204	220	266	461	549	570	661	510	404	627	680
Totalt minus självmord a.	*11 290*	*5 768*	*8 797*	*4 929*	*6 741*	*3 975*	*8 839*	*4 794*	*11 102*	*5 171*	*12 347*	*5 716*

a. Totalsiffran summerar ej alla poster då några sjukdomar har uteslutits i tabellen
Källa: OECD

Den för tidiga döden i sjukdomar som vi själva kan minska riskerna för genom ett bättre leverne har i allmänhet minskat. Tuberkulosen har tex mer eller mindre utrotats och antalet förlorade levnadsår beroende på sjukdomar i cirkulationsorganen minskar överlag. Däremot ökar de i Sverige vad gäller lungcancer.

*Klimat, boendestandard och näringsstruktur, dvs vilka typer av jobb som är vanligast i ett land eller i en region, spelar också en stor roll. Sammalunda gör matvanor och dryckesvanor, trafikkultur, sexualvanor och fritidsvanor.

Med andra ord måste vi i detta avsnitt återigen tolka siffermaterialet mycket försiktigt. I vissa fall borde det vara möjligt att dra några slutsatser om kvalitet och kvantitet i vårdsatsningarna, tex när det gäller uppgifter om behandling av vissa specifika sjukdomar.

Tydlig nedgång i förlorade liv

En illustration kan vara de nya beräkningar som arbetats fram inom OECD för förlusterna av liv i sjukdomar där man idag har bra botemedel eller där man kan påverka människors beteende. Beräkningarna berättar om hur många – möjliga – levnadsår som försvinner genom dödsfall i sådana sjukdomar för befolkningen mellan 0 och 64 år. Antalet förlorade levnadsår är uttryckt per 100 000 män eller kvinnor.

Här kan vi se en mycket tydlig nedgång i förlorade levnadsår för en rad vanliga eller förr vanliga sjukdomar. Några exempel:

*I Sverige försvann 86 levnadsår per 100 000 män mellan 0-64 år och 57 levnadsår per 100 000 kvinnor i tuberkulos 1960. 1989 var motsvarande siffror 0 för både män och kvinnor.

*Däremot ökade antalet försvunna levnadsår i lungcancer från 26 per 100 000 kvinnor mellan 0-64 år 1960 till 69 1989. För män ökade samma siffror från 93 till 112.

*Totalt för sex sådana mer eller mindre "onödiga" dödsfaktorer sjönk antalet förlorade levnadsår i Sverige för kvinnor från 4 741 1960 till 2 388 1989 och för män från 6 741 till 3 975.

Trenden är densamma i de övriga västeuropeiska länderna, och ännu starkare för de latinska länderna. Siffrorna antyder att Sverige redan 1960 hade en hög vårdstandard och/eller en högre levnads- och hälsostandard. Läsningen av tabellerna härintill ger intressanta inblickar i skillnader och likheter i sjukdomsmönster, livs- och dödsmönster.

Grovt uttryckt skulle man kunna säga att de västeuropeiska länderna i gemen har lyckats minska den för tidiga döden. Experter på Världshälsoorganisationen (WHO) uppskattar att Västeuropa ungefär halverat dödligheten i sjukdomar som det finns botemedel till och i olyckor som man kan påverka riskerna för med ett ändrat beteende. Allt fler människor når idag gränsen för sin biologiska existens.

Ingen nedgång för alkoholen

Bland de största hälsofarorna som det verkar svårt att få bukt med är rökning och överdriven alkoholkonsumtion. De bidrar till ökade risker för lungcancer, leversjukdomar, och hjärt- och kärlsjukdomar och ökade utgifter för mediciner. Dessutom har konsumtionen en stark koppling till lägre inkomster och sämre utbildning. Se tabell 19 och 20.

Tyvärr kan få länder peka på någon kraftig nedgång i alkoholkonsumtionen per invånare och dödsfallen i skrumplever och trafikolyckor med alkohol inblandad är fortfarande höga. Män i Västeuropa har i allmänhet minskat sin rökning betydligt mer än kvinnor, men lungcancerfallen har ökat under flera decennier. Här kanske också den försämrade luftmiljön spelar en roll.

Ett av de kanske märkligaste fakta i dagens västeuropeiska sjukvård är de stora skillnaderna i behandling av vad man kan tycka samma sjukdomar. Dataålderns blixtsnabba informationsspridning, den alltmer enhetliga kunskapsmassan och styrningen och kontrollen av läkare borde innebära att de mest effektiva vårdformerna, behandlingsmetoderna och utrustningarna slår igenom i stora likheter i tex vårdtider och val av behandling.

Men hälsovården erbjuder många exempel på hur de ekonomiska, sociala och kulturella skillnaderna präglar Västeuropa och bildar egna nationella vårdkulturer. Ofta kan de vara påverkade av ansvarsregler, försäkringspraxis och andra legala förhållanden.

Olika tid för samma vård

Ett mått är hur många dagar patienter i genomsnitt tillbringar på sjukhus för behandling av olika sjukdomar. 1986 är det senaste året för vilket vi har rapporter från någorlunda många länder. Data kommer vanligtvis från olika regioner i länderna eller organisationer för större sjukhusområden. Se tabell 21.

Så tex stannar en dansk kvinna behandlad för bröstcancer inte mer än 8,2 dagar i genomsnitt på sjukhus medan en schweiziska stannar 19,3 dagar och en svenska 13,6 dagar. En

Tabell 9.19 Svårt bli av med rökvanan

	Tobakskonsumtionen i gram per person 15 år och över				
	1960	1970	1980	1989	1990
Belgien	3 217	3 555	3 077	2 594	2 460
Danmark	..	3 223	2 866	2 534	2 591
Finland	..	1 681	1 490	1 420	1 404
Frankrike	2 180	2 130	2 262	2 261	..
Grekland	1 717	2 261	2 943	3307b	..
Irland	2 653	3 015	..	2 237b	..
Island	2 275	2 849	2 863	2 527	2 471
Italien	1 658	2 093	..	2 643c	..
Nederländerna	2 647	2 963	3 588	2 931b	..
Norge	1 990	2 170	2 210	1 570	..
Portugal	2 065	2 481	2 079	2 916d	..
Storbritannien	3 080	2 680	2 360	1 950d	..
Sverige	2 040	2 180	1 990	1 910	1 850
Schweiz	1 900	2 640	3 025	3 100c	..
Tyskland	1 790	2 685	..	2 843a	..
Österrike	1 969	2 509	2 691	2 308	..

a.1979 b.1988 c.1979 d.1985 e.1982
Källa: OECD

Tobakskonsumtionen minskar visserligen överlag i de flesta länder, men nedgången går inte särskilt fort och i Grekland och Portugal ökar konsumtionen.

Tabell 9.20 Mest alkohol i Frankrike

	Antal liter ren alkohol per person 15 år och över per år				
	1960	1970	1980	1989	1990
Belgien	8,9	12,3	14,0	12,0	12,4
Danmark	5,5	8,6	11,7	11,3	11,6
Finland	2,7	5,8	7,9	9,4	9,5
Frankrike	23,7	22,3	20,6	16,8	16,7
Grekland	1,2	1,8	2,8	2,3	..
Irland	4,8	7,1	7,5	5,4c	..
Island	..	3,8	4,3	5,5	5,2
Italien	16,6	18,2	13,2	11,1	10,9
Luxemburg	13,1	15,6	..	15,3b	..
Nederländerna	..	..	11,1	9,9	9,9
Norge	3,4	4,7	5,9	5,1	5,0
Portugal	..	13,8	10,6	12,2	..
Spanien	..	16,8	14,1	15,1b	..
Storbritannien	..	6,7	8,9	9,2d	..
Sverige	4,8	7,2	6,7	6,5	6,4
Schweiz	12,1	14,2	13,5	13,5d	..
Tyskland	7,5	13,4	12,7	12,3b	..
Österrike	10,4	13,6	11,0	14,3a	..

a.1984 b.1986 c.1987 d.1988
Källa: OECD

Alkoholkonsumtionens utveckling visar ingen klar tendens. Det finns en liten övervikt för länder med en minskad konsumtion, däribland Sverige.

Tabell 9.21 Svårförståeliga skillnader

	Genomsnittligt antal sjukhusdagar för vård av olika sjukdomar, 1986												
	Danmark	Finland	Frankrike	Tyskland	Grekland	Irland	Italien	Nederländerna	Norge	Portugal	Spanien	Sverige	Schweiz
Lungturberkulos	18,5	24,8	23,3	55,4	32,0	43,6	66,4	35,7	10,5	26,4	34,9	18,9	32,5
Bröstcancer	8,2	12,5	9,5	11,6	9,0	13,8	15,2	15,9	10,2	15,6	16,1	13,6	19,3
Prostatacancer	12,3	15,6	13,5	16,8	13,0	14,5	..	15,7	11,8	13,4	17,4	..	18,4
Diabetes	11,1	17,3	11,4	22,9	11,0	8,7	15,5	18,2	9,4	13,1	15,5	..	25,6
Hjärtinfarkt	9,5	24,4	11,7	20,5	11,0	13,2	17,2	14,2	..	..	13,4	..	17,8
Lunginflammation	9,9	28,2	..	21,5	..	15,4	..	16,3	..	..	14,1	..	17,9
Bronkit	11,0	13,9	11,2	17,8	9,0	10,9	10,6	18,3	11,2	12,9	11,7	14,2	18,7
Astma	6,6	7,3	8,3	18,5	..	5,4	..	12,9	6,6	4,8	8,4	7,4	14,4
Magsår	6,6	10,8	10,2	19,1	9,0	7,5	14,3	17,5	..	11,6	12,3	12,6	14,1
Blindtarm	4,7	5,1	7,1	9,0	7,0	6,2	8,7	8,9	4,4	6,6	7,8	4,4	8,5
Normal barnfödsel	4,6	6,3	7,1	6,1	5,0	..	6,4	4,4	..	..	4,3	..	8,5

Källa: OECD

En märklig statistik är den för hur länge en patient genomsnittligt stannar på sjukhus för olika vanliga sjukdomar. Skillnaderna är obegripligt stora, tex 4,4 dagar för en blindtarm i Sverige och nära dubbelt så länge i Schweiz. Överhuvudtaget visar Schweiz långa vårdtider och Sverige korta.

Tabell 9.22 Många sjukhusdagar i Finland och Norge

	Genomsnittligt antal dagar i sjukhusbädd per person och år			
	1960	1970	1980	1991
Belgien	..	2,3	2,7	2,6
Danmark	2,6	2,6	2,3	1,7
Finland	4,2	5,0	4,9	4,0
Frankrike	2,6	3,4	3,5	2,8
Grekland	1,3	1,6	1,6	1,1
Irland	..	..	..	2,8
Island	3,4	4,6	5,1	5,2
Italien	2,5	3,0	2,5	1,8
Luxemburg	3,4	3,6	3,9	3,7
Nederländerna	..	3,8	4,1	3,7
Norge	3,1	2,8	5,3	5,0
Portugal	..	1,6	1,2	1,1
Spanien	..	1,3	1,4	1,1
Storbritannien	3,4	2,9	2,4	2,0
Sverige	4,3	4,5	4,7	3,5
Schweiz	3,9	3,4	3,0	2,9
Tyskland	3,6	3,6	3,6	3,3
Österrike	3,5	3,4	3,5	3,0

Källa: OECD

Per person och år ligger svenskarna ganska mycket på sjukhus, genomsnittligt ca 3,5 dagar. Men skillnaderna är mycket stora, med 5 dagar i vissa länder och bara 1,1 dagar i andra.

blindtarmsoperation innebär en sjukhusvistelse på 4,4 dagar i genomsnitt i Sverige, nio dagar i Tyskland och 7,8 dagar i Spanien.

Vid barnbörd stannar mamman 8,5 dagar på sjukhus i Schweiz men bara halva tiden i Spanien. I Italien använder man kejsarsnitt i över 19 procent av fallen, men i Sverige endast 11,2 procent.

Skillnaderna är alltså uppseendeväckande även om statistiken har brister. Men där det finns uppgifter längre tillbaka i tiden kan man se en sakta utjämning mot mindre olikheter och en trend mot kortare behandlingstider.

Det bekräftas också av totalsiffrorna för hur många dagar en invånare i genomsnitt ligger intagen på ett sjukhus. Se tabell 22. Vi bör dock gardera med en osäkerhet i statistiken, tex för vad som är "sjukhus" i de olika länderna. I Sverige har de siffrorna varit ovanligt stabila med en liten ökning under de senaste 30 åren. Men ett trendbrott skedde i mitten av 1980-talet då antalet dagar började sjunka och nu är nere i 3,5 per år. Det är en bland de högre siffrorna. I de sydeuropeiska länderna ligger man ofta kortare tid, liksom även i Danmark med ungefär hälften av den svenska siffran. Norrmän och finländare däremot ligger länge på sjukhus med 5,0 respektive 4,0 dagar per person och år.

Sjukfrånvaron hög i Sverige

Sjukfrånvaron i Sverige är högre än i de allra flesta länder. Fördenskull kan man inte påstå att svenskarna är mer sjuka eller "fuskigare" än i andra länder. Snarare har vi ett system som medger högre sjukfrånvaro.

Som det mesta inom hälsovårdsområdet är jämförelser mellan sjukfrånvaron på jobbet mycket svåra att tolka. OECD har försökt göra en sammanställning baserad på olika statistikmaterial från länderna. Med alla nödvändiga reservationer, den svenska sjukfrånvaron visar mycket höga tal som successivt ökat under de senaste 30 åren. Se tabell 23.

Det är inte lätt att förklara denna skillnad, i synnerhet som den blivit ett slagträ i den inhemska debatten i Sverige. Någon förklaring skall här inte ges, men däremot kan det vara värt att peka på några mätproblem.

Sverige har obegränsad tid för hur länge sjukpenningfall kan pågå. Svensk sjukskrivningspraxis har också förändrats under 1970- och 1980-talen, i likhet med många andra länder, vilket bla inneburit att sjukpenning kan utbetalas mer än ett års tid för dem som är i rehabilitering.

Sjukförsäkringen har alltså kommit att finansiera rehabilitering vilket inte var fallet tidigare. Vidare har Sverige under lång tid inte haft några karensdagar, och så vitt man kan se, högre ersättning än i andra länder vilket kan påverka utvecklingen.

Frånvaron växlar med konjunkturen

Samtidigt kan vi också konstatera att sjukfrånvaron växlar kraftigt med konjunktur- och sysselsättningsutvecklingen. Då högkonjunktur råder har vi kraftig efterfrågan på arbetskraft. Grupper som kanske har tendens till att oftare bli sjuka får sysselsättning. Det har betydelse för frånvaroutvecklingen.

Tabell 9.23 Svenskarna mest sjuka?

	Frånvaro från arbetet, dagar per år			
	1960	1970	1980	1988
Belgien	17	..	8	..
Finland	..	..	4	4
Frankrike	13	13	15	16
Grekland	6	5	6	..
Irland	20	26	..	..
Italien	..	13	..	..
Luxemburg	11	11	11	..
Nederländerna	5	8	9	7
Norge	10	11	..	..
Portugal	..	4	4	5
Storbritannien	14	17	20	..
Sverige	13	20	21	25
Tyskland	14	13	14	11
Österrike	20	18	17	15

Sverige har genomgående mycket höga tal för frånvaron från jobbet.

Att Sverige mycket länge har haft en betydligt högre sysselsättningsnivå, dvs fler människor relativt sett i arbete, kan påverka siffrorna. En annan möjlig förklaring är att arbetskraften också pressas hårdare i högkonjunkturer och därmed blir "sjukare".

För en kort tid sedan införde Sverige en karensdag och försämrade ersättningsvillkoren. Sjukfrånvaron är nu, i en mycket svår lågkonjunktur, kraftigt på väg ned. Man kan också spekulera att anställda inte har "råd" att vara lika mycket sjuka i dåliga tider, att de är mer rädda om sina jobb.

Medger hög sjukfrånvaro

De svenska villkoren är dock uppenbarligen så utformade att de medger en högre sjukfrånvaro, om vi kan lita på de internationella jämförelserna. Att svenskar skulle ha sämre hälsostandard än andra folk eller att svenska jobb skulle vara mer hälsofarliga motsägs tydligt av en rad andra fakta.

Lagstiftad och avtalad sjukförsäkring 1992.

	BELGIEN	DANMARK	FINLAND
Vilka omfattas?	Alla anställda och lärlingar. Speciallagstiftning för egenföretagare och offentliganställda.	Alla anställda.	Alla bosatta i landet.
Varar hur länge?	Ett år sex dagar i veckan.	52 veckor under 18 månader. Pensionärer och andra 13 veckor under tolv månader.	Upp till 300 dagar med sju karensdagar.
Vilka villkor?	Betalda avgifter i sex månader och 120 dagars arbete eller 400 timmar, samt arbetsförmågan sänkt med 66 procent.	120 timmars arbete de senaste 13 veckorna. Frivilligt försäkrade skall ha betalt avgift i tre månader.	16-64 år.
Vilken ersättning?	100 procent av lönen dag 1-7 betald av arbetsgivaren. Därefter betalar arbetsgivaren 100 procent till 30:nde dagen för tjänstemän. Därefter vanligtvis 60 procent. För arbetare betalar arbetsgivaren från åttonde dagen 60 procent av lön som understiger 3 350 ßfr per dag. Arbetare har en karensdag som i de flesta fall är bortförhandlad.	90 procent av lönen. Arbetsgivaren betalar de två första veckorna. Maxersättning 2 556 kr per vecka. Inga karensdagar för anställda och frivilligt försäkrade. sju karensdagar för den som arbetar i hemmet. För egenföretagare utan frivillig försäkring i allmänhet tre veckor.	80 procent av lönen upp till 37 960 mark per år. För överskjutande lön upp till 113 890 Fmk per år 75 procent och för överskjutande lön upp till 189 810 Fmk per år 45 procent. Därefter 25 procent av överskjutande lön. Minimibelopp på 63 Fmk per dag. Sju karensdagar, men eftersom arbetsgivaren betalar full lön till den som varit anställd minst en månad försvinner då karensdagen.
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar 2,35 procent och arbetstagaren 1,15 procent av bruttolönen.	Betalas helt via skatter.	Arbetsgivaren betalar 1,45 procent av bruttolönen och arbetstagaren 2,20 procent upp till 80 000 mark och 3,70 procent av bruttolönen därutöver.
Avtalad komplettering?	Vanligtvis två typer av försäkringar för tjänstemän, med en för sjukhusvård som betalas av arbetsgivaren och en andra för övriga kostnader som betalas av den anställde. Gäller i allmänhet för sjukvårdskostnader mellan 1 000 och 5 000 bfr.		Enligt kollektivavtal betalar arbetsgivaren ofta full eller delvis lön 1-3 månader. Under denna period betalas dagpenning till arbetsgivaren.

FRANKRIKE	GREKLAND	IRLAND	ITALIEN
Alla anställda, med speciallagstiftning för jordbrukare och offentliganställda.	Alla försäkrade med särskild lagstiftning för jordbrukare och offentligt anställda.	Alla anställda mellan 16 och 66 år. Särskild lagstiftning för offentliganställda.	Alla anställda. Särskild lagstiftning för offentliganställda, jordbrukare.
Vanligtvis tolv månader för en sammanhängande 3-årsperiod, men 36 månader vid kronisk sjukdom.	180-720 dagar beroende på antalet försäkringsdagar.	Till 66 års ålder om avgifter betalats under minst 260 veckor och minst 39 veckor under innevarande år. Annars begränsat till 52 veckor.	Max 180 dagar per år.
200 timmars anställning under de senaste tre månaderna. För nästa halvårsperiod gäller försäkring i minst tolv månader, med 800 arbetade timmar under den senaste 12-månadersperioden.	Försäkringsbidrag i 100 dagar under det senaste kalenderåret.	Minst 39 veckors arbete under tolv månader före sjukperioden.	Anställd eller slutat anställning senast två månader innan sjukdomen.
50 procent av inkomsten, men som mest 202,50 Ffr per dag. From 31:a dagen betalas 66,6 procent av inkomsten om det finns tre eller fler barn. Ytterligare familjetillägg kan utgå. Tre karensdagar. Arbetsgivaren betalar 12,6 procent av bruttolönen, den anställde 6,8 procent. Staten bidrar med ytterligare skattefinansierade bidrag.	25 procent av lönen under de första 15 dagarna därefter 50 procent. Därtill ytterligare tio procent för varje försörjd familjemedlem upp till fyra personer. Minimum 321 drachmer per dag. Arbetsgivaren betalar 3,7 procent av lönen och arbetstagaren 1,85 procent. Staten bidrar via skatteinkomster. Tre karensdagar, dock icke vid arbetsskada.	Fasta avgifter: 53 irländska pund per vecka, som mest 100 procent av inkomsten plus 33.30 för varje vuxen den försäkrade försörjer samt 12.50 per barn. Därtill får alla som täcks av sjukpenning ett lönerelaterat tillägg på tolv procent i lönegruppen om de tjänar mellan 75 och 220 irländska pund i veckan. Det utbetalas från 19:onde sjukdagen sex dagar i veckan upp till 375 dagar.	50 procent av lönen de första 20 dagarna därefter 66,6 procent. Tre karensdagar. Arbetsgivaren betalar 15 procent av lönen upp till 40 000 000 lire och 3,8 procent av inkomster på mellan 40 och 100 miljoner lire. Den anställde betalar en procent av bruttolönen upp till 40 miljoner lire och 0,2 procent av lön på mellan 40 och 100 miljoner lire. Staten bidrar ytterligare med skattefinansierade bidrag.
Arbetsgivaren betalar 12,6 procent och arbetstagaren 6,8 procent av bruttolönen. Staten bidrar också via särskilda skatter på alkohol och bilförsäkring.	Arbetsgivaren betalar 3,7 procent och arbetstagaren 1,85 procent av bruttolönen. staten bidrar med vissa belopp.	Arbetsgivaren betalar 12,20 procent av bruttolönen upp till 20 300 pund och arbetstagaren 5,50 procent upp till 19 000 pund. Egenföretagare betalar 5,5 procent.	Arbetsgivaren betalar 15,06 procent av bruttolönen upp till 40 000 00 lire och 3,8 procent på inkomster mellan 40 och 100 miljoner lire. Arbetstagaren betalar 0,9 procent upp till 40 miljoner lire och 0,2 procent på bruttolön mellan 40 och 100 miljoner lire. Staten bidrar med en mindre del.
Genom avtal har många utökat täckningsgraden till 75 procent av inkomsten samt ytterligare täckning i förhållande till minderåriga barn.	Med mer än ett års anställning skall arbetsgivaren betala 100 procent av inkomsten de första 30 dagarna. Ersättningen minskar successivt ju kortare anställning.	Kompletterande försäkringar är mycket vanliga hos de flesta arbetsgivare.	Tjänstemän är i allmänhet berättigade till 100 procents ersättning upp till ett år. Via kollektivavtal gäller detta också på många arbetsplatser alla anställda.

	NEDERLÄNDERNA	NORGE	PORTUGAL
Vilka omfattas?	Alla anställda upp till 65 år. Särskild lagstiftning för offentliganställda och vissa andra grupper.	Alla anställda, även arbetslösa.	Försäkrade som tillfälligt är arbetsoförmögna. Speciallagstiftning för egna företagare och vissa andra grupper samt personer som vårdar sjukt barn under tio år.
Varar hur länge?	Ett år, fem dagar i veckan.	Ett år.	Max 1095 dagar. 365 dagar för egenföretagare.
Vilka villkor?	Anställd oförmögen att arbeta.	Minst 17 750 Nkr i årsinkomst och yngre än 67 år.	Sex månaders arbete med betalda avgifter och tolv dagars arbete månaden före sjukdomens början. Egenföretagare ska ha betalt avgifter i sex månader.
Vilken ersättning?	70 procent av lönen, max 287 gulden per dag. Möjlighet till familjersättning. Två karensdagar.	100 procent av lönen de fyra veckorna närmast före sjukdomen. Max sex gånger basbeloppet. Arbetsgivaren betalar de 14 första dagarna. Därefter inträder försäkringen.	65 procent av genomsnittslön under den tvåmånadersperiod som föregick den andra månaden innan sjukdomen. Efter 365 dagars oavbruten sjukdom stiger ersättningen till 70 procent. Tre karensdagar.
Finansiering?	Arbetsgivaren betalar ca 6,75 procent på bruttolönen och den anställde ca 1,20 procent upp till ett tak på 73 320 gulden per år.	Arbetsgivaren betalar 16,7 procent av lönen och arbetstagaren 7,8 procent för alla socialförsäkringsförmåner. Därtill betalar arbetstagaren 1,6 procent för sjukvård.	Arbetsgivaren betalar 24 procent och arbetstagaren elva procent av bruttolönen vilka täcker större delen av socialförsäkringsförmånerna.
Avtalad komplettering?	Karensdagarna är ofta bortförhandlade.	Många arbetsgivare kompletterar de första två veckorna så att anställda som tjänar mer än sex basbelopp får 100 procent.	De flesta arbetsgivare ersätter upp till 100 procent av inkomstbortfallet beroende på antalet tjänsteår i företaget.

SCHWEIZ	SPANIEN	STORBRITANNIEN	SVERIGE
Det saknas ett offentligt, nationellt sjukförsäkringssystem. Alla låglöneanställda måste vara anslutna till lokala sjukkassor. Andra anställda kan ansluta sig frivilligt.	Alla anställda. Speciallagstiftning för egenföretagare och offentliganställda.	Alla anställda över 16 år. Vissa anställda som inte har rätt till lagstadgad sjukersättning och egenföretagare får istället sjukpenning. Gifta kvinnor och änkor kan under vissa förutsättningar få sjukersättning.	Alla bosatta i landet över 16 år.
Beror på individuella eller kollektiva överenskommelser.	Tolv månader med möjlighet till utökning till med ytterligare sex månader.	Lagstadgad sjuklön utgår under 28 veckor och ersätts sedan av sjukpenning eller sjukpension. Till de som har sjukpenning utgår ersättning sex dagar i veckan i 167 dagar.	Obegränsat. Vid långtidsjukdom annan försäkring.
Medlemskap i sjukkassa.	Betalda avgifter i 180 dagar under de fem åren före sjukdomen.	Den anställde måste bla tjäna i genomsnitt 54 pund i veckan under den aktuella perioden och ha gjort bidrag på minst 25 gånger minimibeloppet per vecka under det senaste taxeringsåret. För sjukpenning krävs att avgifterna inbetalts ett visst antal veckor eller till ett visst minimibelopp. Vid arbetsskada anses avgiftsvillkoren för sjukpenningen uppfyllda.	Minst 6 000 kr i registrerad sjukpenninggrundande inkomst per år och arbetsförmågan sänkt med minst 50 procent.
Den lokala sjukkassan betalar vanligtvis ett genomsnitt på 50 till 180 schweizerfranc per dag.	Anställda får 60 procent av genomsnittslönen tom 20:nde dagen. Därefter 75 procent av lönen. Egenföretagare får 75 procent av den avgiftsbaserade lönen. Tre karensdagar för anställda, 14 för egenföretagare.	De som tjänar 54 till 190 pund i veckan får 45,3 pund i veckan. Vid högre lön 52,5 pund. Beloppet brukar uppgå till 60-75 procent av lönen. Tre karensdagar. Sjukpenningen är 41,2 pund i veckan, plus 25,5 pund för varje vuxen försörjd av den försäkrade. Dessutom kan barn ge ytterligare ersättning. Tre karensdagar.	Ersättning för lön mellan 6 000 kr och 7,5 basbelopp. Ny ersättningskala 1993: 2-3 dagar 65 procent, 4-365 dagar 80 procent, därefter 70 procent av lönen. Anställda får bara betalt för arbetsdagar de första 14 dagarna. Företagare kan välja karenstid på tre eller 30 dagar och få minskad sjukförsäkringsavgift. Numera utgår en karensdag.
Mycket varierande.	Arbetstgivaren och arbetstagaren betalar vardera 4,20 procent av bruttolönen.	Arbetsgivaren betalar mellan 4,6 och 10,45 procent av bruttolönen beroende på veckolönens storlek och arbetstagaren mellan två och nio procent också beroende på veckolönens storlek.	Arbetsgivaren betalar 8,3 procent av bruttolönen 1993. Staten tillskjuter ca 20 procent av den totala kostnaden. From 1994 egenavgift för arbetstagaren på en procent av bruttolönen upp till 264 800 kr/år, 1995 två procent.
Arbetsgivaren är skyldig att betala ersättning under kortare sjukdom. Betalningstiden varierar beroende på tjänsteår, men 80 procent av lönen under två år är vanligt.	Flera rikstäckande kollektivavtal utökar sjukersättningen till 100 procent av inkomstbortfallet.		Sjukpenningen kompletteras med tio procents sjuklön från arbetsgivaren som den anställde får i 90 dagar med en karensdag.

	TYSKLAND
Vilka omfattas?	Alla anställda, arbetslösa och pensionärer samt egenföretagare som inte tjänar mer än ett visst belopp. Speciallagstiftning för vissa andra grupper.
Varar hur länge?	Högst 78 veckor under en treårsperiod för en och samma sjukdom.
Vilka villkor?	Medlemskap i sjukkassa och oförmögenhet att arbeta.
Vilken ersättning?	Arbetsgivaren betalar 100 procent av lönen de första sex veckorna. Därefter betalar sjukkassan 80 procent av lönen. Därtill kan komma familjetillägg. En karensdag.
Finansiering?	Arbetsgivare och arbetstagare betalar vardera 6,5 procent på genomsnittslönen. Avgifterna varierar beroende på sjukförsäkringskassa och utgår inte på inkomster över 61 200 D-mark per år.
Avtalad komplettering?	Över hälften av arbetskraften täcks av kompletterande sjukförsäkringar som höjer ersättningen till 100 procent av inkomstbortfallet under längre tid än sex veckor beroende på antalet tjänsteår. I gamla Östtyskland är avgifterna lägre.

Självbestämmande – tema med många variationer

Demokrati och självbestämmande är en självklarhet i dagens Västeuropa. Men hur demokratin organiseras skiljer sig åt, liksom statsuppbyggnaden. Här frodas monarkier, republiker, enhetsstater, federala stater, centraliserat och decentraliserat styrelseskick i en typisk brokig europeisk mosaik. Trenden verkar gå mot ökad autonomi, självbestämmande, för regional- och lokalsamhällena.

De västeuropeiska länderna grundar sin samhällsordning på en rätt för alla människor att söka påverka sin egen situation och samhällsutvecklingen, vad vi skulle kunna kalla det aktiva medborgarskapet. Självbestämmandet utövas av individerna själva och i grupper inom ramen för ett demokratiskt styrelseskick, något som inte varit självklart för alla nationer förrän de senaste två decennierna.

Demokratin kanaliserar medborgarnas makt och inflytande, rättigheter och skyldigheter på ett reglerat och organiserat sätt.

Ländernas reglering och organisation visar stora olikheter i detaljerna och får därmed också olika effekter för det praktiska genomförandet av demokratin.

Vi skall i detta kapitel skildra skillnader och likheter i hur medborgarna utövar makt och inflytande i de västeuropeiska länderna. Det är ett väldigt område som engagerat många forskare. De har presenterat en rad olika förklaringsmodeller till skillnader och likheter utan att någon kan sägas ha givit slutgiltiga svar.

Så tex har man sökt förklaringar i hur långt ett land hunnit i sin ekonomiska och sociala utveckling, vilka kulturella värden som präglar befolkningen, vilken form av partisystem som dominerat, vilken politisk inriktning som dominerat, hur starkt inflytande andra organisationer än de politiska partierna kunnat utöva och hur institutionerna är uppbyggda och beter sig.

Var och en av alla dessa förklaringsmodeller hjälper oss till en bättre total förståelse. Vi skall utnyttja deras resultat, inte på något systematiskt sätt, för att belysa det politiska livets utveckling i EU- och Eftaländerna.

Konstitutionella skillnader

Kärnan i det aktiva medborgarskapet är självbestämmande, autonomi, som kan utövas av både individer och kollektiv. Det betyder att medborgarna lever under regler som de själva bestämt, regler som innebär rättigheter och skyldigheter.

För att organisera dessa rättigheter och skyldigheter har länderna sina konstitutioner, dvs en samling av lagar som bestämmer maktdelningen i samhället, vem som ska stifta lagarna, vem som ska verkställa dem och vem som ska döma.

Konstitutionerna i Västeuropa är tillkomna vid mycket olika tidpunkter och skiljer sig kraftigt åt. Se tablån i slutet av kapitlet. Äldst är den norska från 1814 om man inte vill räkna Storbritanniens Magna Charta från 1215. I själva verket har inte Storbritannien någon skriven konstitution, utan man förlitar sig på sedvanerätt och prejudikat, dvs bygger styrelseskicket på tidigare generationers erfarenheter som successivt byggs på, ändras eller faller ur bruk.

Flera är tillkomna på 1980-talet, så tex den belgiska och den nederländska. Med ett undantag är de alla skrivna grundlagsdokument som kompletterats och ändrats vid många tillfällen under årens lopp och ibland är mycket omfattande.

Innehållen skiftar, men ett fundamentalt inslag typiskt för Västeuropa är skyddet för de individuella friheterna, ett viktigt formellt mått på demokratin.

Frihetsegreppet är komplicerat. Det är naturligtvis ett starkt demokratisk behov att människor får sköta sina angelägenheter i fred från bla statlig inblandning, det är ett mått på individuell frihet, helt enkelt. Samtidigt kan man säga att staten, genom att just lägga sig i, kan stärka möjligheterna för de enskilda att delta i den demokratiska processen och få njuta av den individuella friheten, genom att tex ge allmän god skolutbildning, påverka fördelningen av de ekonomiska resurserna, skydda människor från tex andra gruppers hot och allmänt sett förbättra situationen för de sämre ställda i samhället.

Medborgerliga rättigheter

Hur länderna utformat sina medborgerliga rättigheter i konstitutionen speglar olika historiska erfarenheter och politiska mentaliteter. Sålunda finns det en klar trend att de länder som har levt i odemokratiskt styrelseskick för inte så länge sedan skaffat sig mycket utförliga kataloger av medborgerliga rättigheter. Detta sammanfaller också med ett ökat allmänt intresse i Västeuropa på senare tid för rättighetsfrågorna och relationerna mellan individ och stat de senaste årtiondena.

Den svenska rättighetsbeskrivningen i konstitutionen från 1974 kunde falla tillbaka på rättighetsliknande skrivningar i 1809 års grundlag och därtill har vi vår berömda tryckfrihetsförordning från 1766, den äldsta i världen. Men det var alltså först för 20

år sedan som vi fick de grundläggande medborgerliga rättigheterna fastslagna och det på ett jämförelsevis mycket kortfattat vis, nämligen garanti för yttrandefrihet, pressfrihet, rörelsefrihet, förenings- och religionsfrihet samt rättigheterna att bli informerad, att få demonstrera och att få strejka.

Det kan kanske förklaras av att dessa rättigheter är närmast en självklarhet i vårt samhällsliv och att de under mycket lång tid egentligen aldrig varit ifrågasatta eller hotade. Sammalunda gäller Norge, med undantag för den nazistiska ockupationen, som fick en rättighetslista först 1982 då konstitutionen omarbetades kraftigt, och kanske i ännu högre grad Storbritannien, som helt saknar detta inslag.

Långa rättighetsförklaringar

Andra länder har andra erfarenheter. De tre länder som senast införde demokratiskt styre har mycket långa rättighetsförklaringar. Portugal har över 300 paragrafer där de fundamentala rättigheterna och skyldigheterna svarar för 70. Den spanska författningen handlar till en tredjedel om medborgarens rättigheter gentemot staten och slår även fast en rad statliga skyldigheter som att skydda familjen och att ge invånarna praktiskt taget all den service som en välfärdsstat brukar åta sig.

Detta återkommer också i den grekiska versionen efter kuppen mot diktaturen 1974. Även Tyskland och Italien sällar sig till denna grupp, men i mindre utpräglad form. Resten av länderna intar en mellanställning med olika tillägg som successivt byggt ut medborgarskyddet. Frankrike, som kanske kan sägas vara ursprungslandet, nöjer sig dock fortfarande med sin världsberömda Deklaration av mänskliga rättigheter från revolutionen 1789.

Det är naturligtvis lätt att de långtgående åtagandena i konstitutionerna bara blir välmenande politiska viljeyttringar. Ett exempel är den danska grundlagen där medborgarna har rätt att förvänta sig att staten skall vidta åtgärder för att ge alla arbetsföra arbete så att de kan säkra sin existens. Dansken kan dock icke stämma staten för att den misslyckas ge jobb åt alla.

Men i många andra länder har man infört ytterligare en viktig garant för de medborgerliga rättigheterna, nämligen en konstitutionell domstol som skall bevaka att staten inte agerar mot grundlagarna. Det kan tolkas som ett uttryck för erfarenheter av tider när staten också var ett hot mot fri- och rättigheterna.

Hög grad av individuell frihet

Forskarna har försökt sig på att mäta den individuella autonomin i Västeuropa och tabell 1 visar ett resultat för flera år tillbaka i tiden. En majoritet av Västeuropas länder har en mycket hög grad av individuell frihet, särskilt de nordiska länderna, Belgien, Nederländerna, Österrike, Schweiz och Storbritannien.

En intressant mellangrupp med Tyskland, Italien, Frankrike och Irland visar både upp- och nedgångar, dvs i realiteten inskränkningar till följd av politiskt våld i första hand under 1970-talet. Slutligen har vi gruppen av sydeuropeiska länder som nyligen kastat av sig oket av diktatur och ännu har kvardröjande inskränkningar.

Konstitutionen brukar också bestämma statsskicket och inte mindre än sju länder är monarkier med kungar eller drottningar som statsöverhuvuden. De två småländerna Luxemburg och Lichtenstein är storfurstedömen. Men i den representativa demokratins tidevarv har ingen monark någon egentlig makt, de har mestadels cermoniella uppgifter, är symboler för statens enighet.

Statsmakten består av institutioner som skall fatta och verkställa beslut. En viktig fråga för demokratin är hur dessa institutioner samspelar, vilken självständighet de har, på vilken nivå i samhället besluten och verkställigheten sker, kort sagt hur den politiska auktoriteten är centraliserad eller decentraliserad.

Mer decentralisering

Det är en fråga som debatterats intensivt under de senaste decennierna,

Tabell 10.1 Ännu en bit att gå

	Individuell autonomi i Västeuropa sedan 1960				
	1960	1965	1975	1980	1985
Belgien	1	1	1	1	1
Danmark	1	1	1	1	1
Finland	1	1	1	1	1
Frankrike	2	2	1,5	1,5	1,5
Grekland	2	2,5	2	2	2
Irland	1,5	1	1,5	1	1
Italien	1	1	1,5	2	1
Nederländerna	1	1	1	1	1
Norge	1	1	1	1	1
Portugal	6	6	4	2	1,5
Spanien	7	7	5	2	1,5
Storbritannien	1	1	1	1	1
Sverige	1	1	1	1	1
Schweiz	1	1	1	1	1
Tyskland	2	2	1	1,5	1,5
Österrike	1	1	1	1	1

Källa: Politics and Society in Western Europe

Med individuell autonomi menas graden av individuell frihet och möjlighet till demokratisk påverkan. Forskarna har sökt att mäta detta genom en gradering där ett högt tal betyder sämre möjligheter till individuell frihet och demokratisk påverkan och ett lågt tal goda möjligheter. Tabellen visar en ständig förbättring för Västeuropa i sin helhet sedan 1960, men att några länder fortfarande har en bit kvar att gå.

inte minst mot bakgrund av den Europeiska Unionens utveckling. Många har menat att Västeuropa går eller bör gå mot decentralisering, att vi kommer att få ett regionernas Europa snarare än nationernas Europa. Och faktum är att vi kan urskilja en trend mot mer självständighet, mot decentralisering av makt från staten på central nivå till regioner och lokala institutioner under 1970- och 1980-talen.

Hur den politiska auktoriteten är fördelad skiljer sig kraftigt åt i de olika länderna. De två huvudtyperna är enhetsstaten, där mycket av den politiska makten är koncentrerad till den centrala staten, och den federala staten där delstater med egna parlament och regeringar har långtgående beslutandemakt. Denna maktdelning brukar också konstitutionerna slå fast regler för.

Men vad konstitutionen formellt föreskriver är en sak. Den stora tablån i slutet av kapitlet ger en bild av detta. I verkligheten har vi att göra med ett brett spektrum av mycket varierande institutionell autonomi, där enhetsstater kan vara mer eller mindre kraftigt decentraliserade, federala stater mer eller mindre kraftigt centraliserade och ett kompletterande mönster av vitt skilda lokala, kommunala befogenheter. I flera länder måste vi också räkna med territorier, ofta på andra sidan haven, forna kolonier som nu uppnått olika former av självstyre.

Sen har vi också, som vi sett i flera av de tidigare kapitlen, mycket olika sk funktionell autonomi, dvs olika mått av självständighet för myndigheter och organisationer inom skilda verksamhetsområden. I flera länder kan tex religiösa och fackliga organisationer utföra uppgifter i stor skala som i andra länder ligger inom den offentliga sektorn. Vi ska bara nämna två exempel. I Nederländerna har staten accepterat att religiösa och andra organisationer har tagit ett stort ansvar för utbildning och hälsoväsende och i Italien är den katolska kyrkan en självständig makt som staten inte kan stifta lagar för. Många människor föredrar kyrkans utbildning och hälsovård.

Sverige typisk enhetsstat

Sverige är en typisk enhetsstat, där den politiska makten är jämförelsevis starkt centraliserad, men där det också finns en gammal och långtgående tradition av kommunalt självstyre.

Den svenska centrala byråkratin, ämbetsverken, är internationellt sett mycket gamla institutioner, några tillkomna redan på 1500- och 1600-talen. De har också en unik självständighet, som även Finland i viss mån ärvt från oss. Den politiska beredningen sker i små departement vars beslut sedan genomförs och förvaltas av självständiga myndigheter.

I Sverige är det allvarligt att anklaga en minister för ministerstyre, medan just den formen är normal i andra länder i Västeuropa. Där är ministerierna ofta väldiga organisationer med många tusentals anställda som förvaltar regeringens beslut i nära samarbete med de politiskt ansvariga.

Sverige har också mycket självständiga kommuner, vilket märks inte minst på den stora andel kommunalskatten svarar för av den totala inkomstskatten. Men liksom i många andra länder har staten också på senare tid decentraliserat allt fler uppgifter till kommunerna och kompenserat dem med centrala offentliga medel.

De övriga nordiska länderna kan också sägas vara typiska enhetsstater, liksom Portugal, Grekland, Irland och Frankrike. Men klassificeringen är inte enkel. Just Portugal och Frankrike räknar forna kolonier med olika mått av självstyre som en del av nationen och samma sak gäller flera andra, tex Nederländerna, Storbritannien och faktiskt Danmark som har mycket självständiga Grönland och Färöarna i sitt rike. Även finländska Åland är i praktiken nästintill självständigt.

Federalism vanligt

Federalism, dvs stater bestående av mer eller mindre självständiga delstater, är vanligt på den europeiska kontinenten. Delstaterna har egna parlament och egna regeringar. Skälen är ofta historiska. Länder har blivit nationer i sen tid med regioner som varit vana vid självstyre i århundraden. Konstitutionen har tagit hänsyn till dessa traditioner. Vi kan peka på Österrike, huvudlandet i ett gammalt centraleuropeisk imperium av många nationer och folkslag. Tyskland är också en federal stat, en historiskt ung nation enad 1871.

Schweiz är världens äldsta federala stat, en konfederation av mycket självständiga kantoner, från så långt tillbaka som 1291. En mycket ung federation är Belgien, där den språkliga och etniska konflikten mellan de franskspråkiga vallonerna och flamländsktalande flamländarna successivt drivit fram en allt tydligare uppdelning av landet och dess styrelseskick. Tilläggen till konstitutionen 1980 och 1981 gjorde Belgien till en de facto federal stat med valda församlingar och regeringar som har övertagit mycket av den centrala maktens auktoritet.

En liknande, men inte lika långtgående utveckling har vi i Spanien, en enhetsstat formerad i slutet av 1400-talet. Landet är i själva verket kraftigt präglat av olikheter i språk och kultur i en rad olika regioner, varav Baskien är den mest utpräglade. Sedan slutet av 1970-talet har fyra regioner förhandlat fram en egen konstitutionell status som mycket självständiga regioner.

Ett speciellt fall är Italien vars konstitution från 1947 anger starka federala drag i landets styrelseskick. Men så har det knappast fungerat förrän i slutet av 1970-talet och under 1980-talet då regionerna har format egna regeringar och börjat lagstifta i för regionerna viktiga frågor.

De federala dragen har alltså på det hela taget stärkts i flera länder. Men utvecklingen är inte entydig. I Tyskland och Österrike har federalismen utvecklats mot mer centralism sannolikt under trycket av välfärdsstatens krav på enhetlig service till alla medborgare.

Större ansvar för kommunerna

Inte heller de senaste 20 årens trend av decentralisering av makt till de lokala

Tabell 10.2 Stora skillnader i decentralisering

	Index för institutionell självständighet			
	Federalism	Regional och lokal själv-ständighet	Funktionell självständighet	Institutionell självständighet Summering
Belgien	1	1	2	4
Danmark	0	2	0	3
Finland	0	1	0	2
Frankrike	0	1	0	1
Grekland	0	0	0	0
Irland	0	0	0	0
Italien	0	1	0	1
Nederländerna	0	1	2	3
Norge	0	2	0	2
Portugal	0	0	0	1
Spanien	0	1	0	1
Storbritannien	0	1	0	2
Sverige	0	2	0	2
Schweiz	2	2	1	5
Tyskland	2	2	0	4
Österrike	1	1	1	3

Källa: Politics and Society in Western Europe

Forskare har också försökt mäta graden av institutionell självständighet, eller vad man kanske skulle kunna kalla graden av decentralisering. Höga siffror innebär hög grad av decentraliserad makt. Kolumnen för regional och lokal självständighet avser främst regionala och lokala myndigheters självständighet att hantera budgetmedel. Summeringen i sista kolumnen omfattar också uppskattningar om självständigheten för vissa länders territorier "bortom haven" som inte redovisas i tabellen. Uppgifterna för Spanien, Portugal och Grekland omfattar endast den demokratiska perioden.

Tabell 10.3 Statens "makt" minskar

Statens, de centrala offentliga myndigheternas, andel i procent av den offentliga sektorns totala slutliga konsumtion

	1950	1960	1970	1980
Belgien	76	78	77	74
Danmark	50	46	40	31
Finland	50	44	40	33
Frankrike	80	77	76	72
Grekland	83	79	78	74
Irland	57	58	51	46
Italien	73	68	58	55
Nederländerna	55	47	48	45
Norge	56	51	46	40
Portugal	87	87	88	87
Spanien	80	77	78	68
Storbritannien	71	67	59	59
Sverige	59	45	37	30
Schweiz	30	27	28	23
Tyskland	30	30	25	19
Österrike	53	49	46	35

Källa: Politics and Society in Western Europe

De centrala offentliga myndigheterna, staten, har successivt avhänt sig "makt" bla genom att dess andel av den totala offentliga konsumtionen minskat. I Sverige har statens andel halverats från ca 60 procent 1950 till 30 procent 1980, en process som fortsatt under 1980-talet, även i andra länder.

kommunerna är alldeles lätt att beskriva. Kommuner, dvs lokalt självstyre, finns i alla länder och tydligt är att de centrala myndigheterna har lagt på dem en allt större ansvarsbörda inte minst vad gäller den sociala servicen till medborgarna.

Med denna utveckling följer normalt också ett större inflytande för staten, med direktiv och kontroll av hur verksamheten sköts samt finansiellt stöd. Hand i hand med denna trend ser man praktiskt taget i alla länder hur kommunsammanslagningar gör kommunerna allt större och färre för att de just skall kunna få effektivitet i driften och resurser att räcka till för de utökade uppgifterna. Samtidigt har kommunerna sökt utökade befogenheter och självständighet, vilket de också ofta fått.

För att någorlunda kunna summera frågeställningen om i vilken grad de europeiska länderna är centraliserade eller decentraliserade, i vilken mån de politiska institutionerna har självstyre, ska vi titta på två tabeller som forskarna konstruerat och som ger antydan till ett svar.

Den första, tabell 2, visar att Schweiz, Tyskland och Belgien sannolikt är Västeuropas mest decentraliserade stater. De är federalistiska, med funktionell självständighet för institutioner och regionalt och kommunalt självstyre. Det federala Österrike tillsammans med Nederländerna och Danmark utgör en andra grupp med något lägre decentralisering. Sverige, Norge, Finland hamnar i en grupp av jämförelsevis centralistiska länder dock överflyglade av tex Frankrike, Grekland, Irland och Portugal.

Ett annat mått på den centrala maktens ställning i relation till regioner och kommuner kan vara statens andel av den offentliga sektorns totala konsumtion. Se tabell 3. Vi finner en klart nedåtgående trend, vilket skulle tyda på att regioner och kommuner har fått ett större ansvar för den offentliga servicen. Det behöver dock inte betyda att deras självständighet ökat lika mycket. De ökade utgifterna betyder sannolikt också en hårdare styrning med föreskrifter och kontroll från den centrala nivån.

Religion – en stabil samhällskraft

Religionen spelar en viktig roll i stora delar av Västeuropa, ofta betydligt större än i Sverige och övriga Norden, för att forma socialt och politiskt beteende. Partier med religiös förankring är ofta "statsbärande" på kontinenten.

Religionernas stabilitet är närmast förvånande med tanke på de väldiga och våldsamma förändringar som Västeuropas länder genomgått i detta sekel och hur snabbt nya tankar och idéer numera färdas i elektroniska media.

Västeuropas religiösa karta ser fortfarande ut ungefär som den gjorde i slutet av 1500-talet. Se tabell 4. I norra Västeuropa är man protestanter och i södra katoliker. Däremellan finner vi ett antal länder med en blandning i olika proportioner: Nederländerna, Storbritannien, Schweiz, Tyskland och Nordirland. Det finns också stora grupper protestanter i Frankrike och Österrike.

I Norden dominerar statskyrkan och nästan alla medborgare är medlemmar även om den religiösa ivern är låg. Det bekräftar undersökningar om hur ofta folk går i kyrkan. Sverige och Norge ligger lägst med endast 10 procent av befolkningen som någon gång i veckan eller i månaden går i kyrkan.

Ju längre söderut vi kommer desto aktivare är religiositeten. Europas västligaste land Irland är dock enligt dessa undersökningar Västeuropas mest religiösa land med nära 90 procent av befolkningen som regelbunda kyrkobesökare. Portugal, Italien och Spanien följer därnäst. Katoliker är uppenbarligen också mer engagerade än protestanter.

Tabell 10.4 Religionen engagerar olika

	Religionstillhörighet, uppskattningar i procent av totalbefolkningen samt andel i procent av den vuxna befolkningen som uppger regelbundna kyrkobesök i veckan och i månaden				
	Protestanter	Katoliker	Andra kristna	Kyrkobesök i	
				veckan	månaden
Belgien	1	93	1	41	–
Danmark	97	1	0	–	–
Finland	96	0	2	–	–
Frankrike	2	82	0	21	60
Grekland	0	1	94	–	–
Irland	5	94	1	90	–
Italien	0	91	0	48	–
Nederländerna	38	40	0	29	42
Norge	99	0	1	–	10
Portugal	0	94	1	54	83
Spanien	0	100	0	38	60
Storbritannien	62	9	0	–	26
Sverige	100	0	0	–	10
Schweiz	44	43	0	44	–
Tyskland	51	45	1	23	51
Österrike	7	89	1	26	43

Källa: Politics and Society in Western Europe

Västeuropas religiösa karta ser ut ungefär som den gjorde i slutet på 1500-talet: i norr protestanter i söder katoliker och däremellan "blandstater". I Norden är det religiösa engagemanget svagt med en liten andel regelbundna kyrkobesökare.

Sverige knappast homogent längre

Sverige är ett mycket homogent land, sägs det ofta. Då menar man att här är större delen av befolkningen födda svenskar och talar svenska. Påståendet stämmer allt sämre. Det finns en tydlig långvarig trend att Sverige, liksom övriga Västeuropa, blir allt mindre homogent. Idag är Sverige snarare ett av de minst etniskt/språkligt homogena länderna. Se tabell 5.

Ett enkelt sätt att mäta detta är att se hur många procent av befolkningen som använder det dominerande språket i landet och tillhör den dominerande etniska språkgruppen. Homogenitet kan också omfatta andra begrepp som tex klasskillnader och välfärdsskillnader. Då kan resultaten bli annorlunda än de här redovisade.

På 1950-talet tillhörde 98 procent i Sverige den svenska språkgruppen. På 1970-talet, vilket är den period den senaste jämförbara vetenskapliga undersökningen studerat, var andelen nere i 89,9 procent. Sannolikt bromsades denna utveckling under 1980-talet, men kan ha tagit fart igen de allra senaste åren med en ökad invandring.

Tabell 10.5 Alltmer mångkulturellt

Uppskattningar av andelen i procent av befolkningen som tillhör den dominerande etniskt/språkliga gruppen i landet

	1950-talet	1970-talet
Belgien	50	58,5
Danmark	97	97,5
Finland	92	92,0
Frankrike	86	82,0
Grekland	98	94,9
Irland	97	96,3
Italien	99	95,9
Nederländerna	95	94,1
Norge	100	97,7
Portugal	100	99,5
Spanien	73	72,8
Storbritannien	98	78,5
Sverige	98	89,9
Schweiz	69	63,2
Tyskland	100	93,6
Österrike	99	93,3

Källa: Politics and Society in Western Europe

Västeuropa blir allt mindre etniskt/språkligt homogent, ett resultat av en ständigt pågående invandring från främmande kulturer. Sverige är numera ett av de mindre homogena länderna i världsdelen.

Det innebär att de flesta västeuropeiska länder på 1970-talet och sannolikt även 1980-talet var mer homogena än Sverige, åtminstone vad gäller språket. Så tex Portugal, Norge, Holland, Italien, Irland, Grekland, Finland, Danmark och Västtyskland.

Mer heterogena än Sverige var Storbritannien, där vi har keltiskspråkiga grupper och walesisktalande samt stora invandrargrupper från forna kolonier. Ungefär samma heterogena bild visade Frankrike.

Två länder är särskilt starkt språkligt splittrade, Schweiz och Belgien. I Schweiz talas tre huvudspråk, tyska, franska och italienska med dominans för tyska på 65 procent. I Belgien talas flamländska av närmare 60 procent av befolkningen och franska av ca 40 procent, därtill finns en liten tyskspråkig minoritet. Landet är praktiskt taget delat i två kulturella hälfter.

Spanien framträder också som ett mycket heterogent land, trots att gränserna har varit stabila i snart 400 år. Spanska, dvs den kastilianska dialekten, talas av ca 72 procent av befolkningen, medan 17 procent tala katalanska, 8 procent galisiska och 2 procent baskiska.

Stabil partistruktur och vacklande valintresse

Den västeuropeiska partistrukturen visar en förvånande stabilitet med gemensamma grunddrag som nu är över 100 år gamla. Därmed tycks partierna ha blivit lika institutionaliserade som demokratin självt. Valintresset däremot visar en tendens till att minska i de flesta länder, dock från en hög nivå.

Kärnan i demokratin är att folket i fria val väljer sina regeringar. Den moderna demokratin är representativ och parlamentarisk, väljarna låter sig representeras av politiska partier, som antingen själva, eller i koalition med andra, normalt bildar regering när de uppnår majoritet i parlamentet.

Det kanske mest slående i partistrukturen i Västeuropas många länder är likheten. Här finns normalt sett många partier i varje land, de har en förvånansvärt lång historia, den ideologiska uppdelningen är ganska lika och entydig och hela partisystemet måste sägas ha, eller åtminstone haft, en förvånansvärd stabilitet.

Elva huvudtyper

Vi kan urskilja elva huvudtyper av politiska partier bland de totalt 120 som är så stora att de regelbundet eller någon gång blir representerade i parlamenten. Se tabell 6.

1. De religiösa partierna är 22 stycken och finns i nästan alla västeuropeiska länder. De flesta är mycket gamla, grundade i slutet av 1800-talet. Karaktäristiken är inte lätt då många också skulle kunna klassificeras som konservativa partier, så tex de kristdemokratiska partierna CDU (Christlich-Demokratische Union) i Tyskland och DC (Democrazia Cristiana) i Italien. Dessa två och ett par andra är mycket stora och "statsbärande", dvs de har lett eller deltagit regelbundet i landets regeringar och de har så många medlemmar

Tabell 10.6 Politisk mångfald

Land	Andelen uppnådda röster i nationella val för Västeuropas större partier i procent					
	Parti	1950-talet	1960-talet	1970-talet	1980-talet	senast
Religösa partier						
Belgien	PSC/CVP	45,1	35,9	30,1	–	–
	PSC	–	–	9,7	7,6	7,8
	CVP	–	–	25,2	20,2	16,7
Danmark	KRF	–	–	3,5	2,4	2,3
Finland	SKL	0,2	0,6	2,9	2,8	3,1
Frankrike	MRP	11,6	–	–	–	–
	REF	–	10,6	16,2	–	–
Irland	FG	28,1	33,4	32,8	33,9	24,5
Italien	DC	41,3	38,6	38,6	33,6	29,7
Nederländerna	CDA	–	–	31,9	32,5	35,3
	ARP	10,2	9,3	8,7	–	–
	KVP	30,7	29,2	19,8	–	–
	CHU	8,5	8,4	5,6	–	–
	SGP	2,3	2,2	2,2	1,9	1,9
	PRR	–	–	2,8	1,7	–
Norge	KrF	10,4	9,0	12,4	8,7	7,9
Portugal	CDS	–	–	13,7	14,5	4,4
Sverige	KDS	–	1,7	1,6	2,4	7,1
Schweiz	CVP	23,0	22,8	21,1	20,2	18,1
	EVP	1,2	1,6	2,1	2,1	1,9
Tyskland	CDU/CSU	47,7	46,3	46,8	45,9	43,8
Österrike	ÖVP	43,8	46,9	43,2	42,2	32,0
Etniska partier						
Belgien	VU	2,1	6,6	9,6	8,6	5,9
	FDF	–	3,6	4,2	2,2	1,5
	RW	–	–	5,5	–	–
Finland	SFP	7,1	6,2	5,2	5,3	5,5
Italien	SVP	0,5	0,5	0,5	0,5	–
Spanien	PNV	–	–	1,7	1,5	1,2
	CiU	–	–	3,2	4,6	4,97
	HB	–	–	1,0	1,1	0,88
Storbritannien	SNP	0,0	0,4	1,9	0,4	–
	PC	0,2	0,3	0,6	0,4	–
	SDLP	–	–	0,5	0,5	–
	Unionists	–	–	1,4	1,3	–
Jordbrukspartier						
Danmark	V	22,9	20,0	15,1	11,4	15,8
Finland	KESK	23,5	22,1	17,1	17,6	24,8
Norge	SP	9,2	9,9	9,8	6,6	16,8
Sverige	CP	11,0	15,0	21,8	12,2	8,5
Schweiz	SVP	12,1	11,2	10,8	11,0	11,9

forts.

att de kan kallas masspartier. 1980-talet har på det hela taget varit en nedgångsperiod för de religiösa partierna med några undantag. I Sverige är de svagt representerade av det lilla Kristdemokratiska partiet.

2. De socialistiska partierna är 19 till antalet och är enklare att identifiera. De har en lång historisk tradition, är medlemmar i den socialistiska internationalen och finns i alla västeuropeiska länder. De fick i allmänhet sitt parlamentariska genombrott på 1920-talet. Många är masspartier och flera "statsbärande" med mycket stark ställning under hela efterkrigstiden, så tex i Skandinavien, Österrike, Storbritannien och Västtyskland. Flertalet har stöd av över 20 procent av väljarkåren och närmare hälften av över 30 procent. 1980-talet måste överlag anses ha varit en nedgångsperiod.

3. De liberala partierna är många, 29 stycken, och ofta små med lång historisk tradition och rötter i det parlamentariska och demokratiska genombrottet i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet. Då var de ofta också politiskt ledande med regeringsansvar. Den liberala ideologin har utvecklats i olika riktningar och blivit ett allmänt tankegods i många andra partier, men det är knappast fel att placera dem mellan de konservativt präglade partierna och socialistpartierna. Under efterkrigstiden har de ofta deltagit i regeringsarbetet i koalition med konservativa eller socialistiska partier. Den långsiktiga trenden har varit negativ för de liberala partierna.

4. De moderna konservativa partierna, 14 till antalet, finns framför allt i Storbritannien, Frankrike och de nordiska länderna. Ideologiskt står de ofta på samma grund som de kristdemokratiska partierna men saknar dessas religiösa förankring. Positionen var stark i och omkring det demokratiska genombrottet då de ofta axlade regeringsansvaret. Flera kan kallas masspartier, tex det brittiska konservativa partiet och det franska Gaullistpartiet. De har upplevt en uppgångsperiod under 1980-talet med förnyat regeringsansvar i flera länder.

5. De kommunistiska partierna finns i alla västeuropeiska länder och är 18

Land	Andelen uppnådda röster i nationella val för Västeuropas större partier i procent				
	Parti	1950-talet	1960-talet	1970-talet	1980-talet senast
Socialistpartier					
Belgien	BSP/PSB	37,4	31,0	27,0	– –
	BSP	–	–	12,4	14,0 12,0
	PSB	–	–	13,0	14,0 13,6
Danmark	SD	40,2	39,1	33,6	30,9 37,4
Finland	SSP	25,3	23,4	24,5	25,4 22,1
Frankrike	PS	15,0	16,0	22,1	35,6 17,59
Grekland	PASOK	–	–	19,5	43,5 46,9
Irland	LAB	10,9	14,8	12,7	8,6 19,3
Italien	PSI	13,5	11,8	9,7	12,9 13,6
	PSDI	4,6	5,4	4,1	3,6 2,7
Nederländerna	PvdA	30,7	25,8	28,6	31,0 31,9
Norge	DNA	47,5	45,5	38,8	37,4 36,9
Portugal	PSP	–	–	35,2	27,5 30,0
Spanien	PSOE	–	–	30,4	43,4 38,68
Storbritannien	LAB	46,3	46,1	39,1	29,2 35,2
	SDP	–	–	–	10,7 –
Sverige	SAP	45,6	48,4	43,7	44,5 37,6
Schweiz	SPS	26,5	25,1	24,1	20,7 18,9
Tyskland	SPD	30,3	39,4	44,2	39,4 33,5
Österrike	SPÖ	43,3	43,3	50,0	45,4 42,8
Kommunistpartier					
Belgien	KPB/PCB	3,4	3,7	2,9	1,4 –
Danmark	DKP	4,2	1,0	3,0	0,9 –
Finland	SKDL	22,1	21,6	17,6	11,8 10,1
	DV	–	–	–	4,2 –
Frankrike	PCF	23,9	21,4	22,0	12,4 9,8
Grekland	KKE	–	–	10,8	12,0 4,5
	EDA	12,9	13,6	–	– –
Italien	PCI	22,7	26,1	30,7	28,3 16,1
Nederländerna	CPN	4,4	3,2	3,4	1,3 –
Norge	NKP	4,3	1,8	0,4	0,2 –
Portugal	PCP	–	–	16,1	16,1 8,8
Spanien	PCE	–	–	10,1	5,9 9,5a
Storbritannien	CPGB	0,2	0,2	0,1	0,0 –
Sverige	VPK	4,2	4,2	5,1	5,6 4,5
Schweiz	PDA	2,7	2,6	2,4	0,8 0,8
Tyskland	KPD/DKP	2,2	–	0,3	0,2 2,4
Österrike	KPÖ	4,3	1,7	1,2	0,5 0,5
Vänster-socialistiska partier					
Danmark	SF	–	7,2	6,0	12,6 8,3
	VS	–	2,0	2,3	1,9 –
Frankrike	PSU	–	2,8	3,3	1,1 –
Grekland b	–	–	–	–	– 2,9
Irland	WP	–	–	1,4	3,3 4,7
Italien	PDUP	–	–	1,2	1,6 –
Nederländerna	PSP	1,8	3,0	1,3	1,8 –
Norge	SV	–	3,9	7,7	6,8 7,9
Schweiz	POCH	–	–	1,4	1,8 –

Land	Andelen uppnådda röster i nationella val för Västeuropas större partier i procent					
	Parti	1950-talet	1960-talet	1970-talet	1980-talet	senast
Liberala partier						
Belgien	PVV/PLB	12,0	18,3	16,4	–	–
	PVV	–	–	9,5	11,8	11,9
	PLP	–	–	8,1	9,3	–
Danmark	RV	8,1	8,4	8,3	5,6	5,1
	RF	5,7	1,2	2,5	1,2	3,5
	CD	–	–	4,9	5,6	–
Finland	LKP	6,5	6,2	4,8	0,9	–
Frankrike	RAD	10,9	7,6	–	–	–
Grekland	EDHIK	37,0	42,8	16,2	–	–
Irland	FF	46,0	45,7	48,4	45,1	39,1
	PD	–	–	–	8,5	4,7
Italien	PRI	1,5	1,7	3,0	4,4	4,4
	PLI	3,3	6,4	2,4	2,5	2,8
	PR	–	–	2,3	2,4	–
Nederländerna	VVD	9,9	10,5	14,2	18,1	14,6
	D66	–	4,5	5,5	7,4	7,99
Norge	V	9,8	9,5	3,5	3,4	3,6
Portugal	PSV	–	–	27,7	31,8	50,4
	PRD	–	–	–	11,7	–
Spanien	UCD	–	–	34,9	6,7	–
	CDS	–	–	–	6,7	1,76
Storbritannien	LIB	5,1	9,9	14,7	13,3	18,3
Sverige	FP	22,1	17,0	11,8	10,8	9,1
Schweiz	FDP	23,7	23,6	22,7	23,2	21
	LPS	2,4	2,3	2,5	2,7	3
	LdU	5,4	7,1	5,9	4,2	2,8
Tyskland	FDP	8,6	9,4	8,2	8,9	11,6
Österrike	FPÖ	8,4	6,2	5,6	7,4	16,63
Konservativa partier						
Danmark	KF	17,1	19,3	10,5	19,5	16,0
Finland	KOK	14,2	14,2	18,9	22,6	19,3
Frankrike	Gaullister	15,4	33,0	23,2	20,6	20,39
	PR/CNIP	17,2	12,0	16,1	19,0	19,08
Grekland	ES	40,0	–	–	–	–
	ERE	–	41,8	–	–	–
	ND	–	–	19,5	43,5	39,3
	Politisk vår					4,9
Norge	H	18,8	20,2	19,6	28,1	17,0
Spanien	AP/CD	–	–	7,5	25,9	34,1c
Storbritannien	CONS	47,6	42,7	41,0	42,5	42,9
Sverige	M	17,0	15,1	15,4	21,1	21,9
Missnöjespartier						
Belgien	UDRT/RAT	–	–	0,9	1,3	–
	Vlaams Blok	–	–	–	–	6,6
	Ny Demo	–	–	–	–	6,7
Danmark	FRP	–	–	13,8	6,6	6,4
Finland	SMP	–	1,6	7,0	8,0	4,8
Frankrike	UDCA	6,5	–	–	–	–
	Front National	–	–	–	–	12,41
Italien	Lega Nord	–	–	–	–	8,7
Norge	FRP	–	–	3,5	7,1	6,3
Schweiz	NA	–	0,6	2,3	3,4	3,3
	REP	–	–	2,5	–	–

stycken. De härstammar ofta från tiden efter den ryska revolutionen och har tidvis fångat stora väljarskaror i vissa länder, tex efterkrigsåren i Frankrike, Italien, Finland, Spanien och Portugal, då de också var en kraft att räkna med i parlamenten. Därefter har styrkan avtagit och i början av 1990-talet försöker många av dem omorientera sig mot en mer allmän vänsterinriktning samtidigt som de gör sig av med "kommuniststämpeln".

6. De agrara partierna är fem stycken och finns i Norden och i Schweiz. De leder ofta sina traditioner till slutet av 1800-talet. Men egentligen inget av dem kan numera kallas ett rent jordbrukarparti. Det är en följd av den snabbt minskande väljarbasen på landsbygden. I likhet med det svenska centerpartiet har de ändrat inriktning till att bli "centerbetonade" mellan de stora vänster- och högerblocken. De verkar allmänt sett ha haft svårigheter att behålla sin ställning under 1980-talet.

7. Tolv partier kan karaktäriseras som etniska. De finns väl representerade i länder med etnisk splittring som Belgien, Spanien och Storbritannien och grundades i allmänhet redan före andra världskriget. Deras syfte är att försvara etniska gruppers intressen, vilket gör att de är svårplacerade på den vanliga höger-vänster-skalan, med undantag för det finländska Svenska Folkpartiet som är ett liberalt parti. De har i allmänhet blomstrat under 1960- och 1970-talen då regionalism och etnisk särart fångade många människors intresse. 1980-talet har i allmänhet varit en nedgångsperiod.

8. De åtta vänstersocialistpartierna är inte lätta att identifiera. De finns i sju västeuropeiska länder och har ofta bildats som en avknoppning från ett större socialist- eller kommunistparti, ofta under 1950- och 1960-talen. Flera av den har levt ett osäkert politiskt liv med stora svängningar i väljarstödet.

9. Åtta partier kan kallas för missnöjespartier om vi räknar med det svenska Ny Demokrati. De är ett modernt fenomen och bygger sin politik på protest mot den sittande regeringen eller på ett stöd för en eller några hjärtefrågor ofta med en karismatisk

Land	Andelen uppnådda röster i nationella val för Västeuropas större partier i procent					
	Parti	1950-talet	1960-talet	1970-talet	1980-talet	senast
Frankrike	FN	–	–	–	9,7	4,71
Italien	MSI	5,3	4,8	6,7	6,4	5,4
Spanien	FN	–	–	1,3	–	–
Tyskland	NPD	–	3,2	0,5	0,3	–
Miljöpartier						
Belgien	AGALEV			–	4,1	4,9
	Ekologister			0,6	3,2	5,1
Danmark	Gröna			–	1,4	–
Finland	Gröna			–	2,7	6,8
Frankrike	Ekologister			2,2	0,9	3,62
	Gröna			–	–	4,0
Grekland	Gröna			–	0,6	–
Irland	Alliansen			–	0,4	–
Italien	Gröna			–	2,4	2,8
Nederländerna	Gröna			–	2,1	4,1
Norge	Miljö			–	0,8	–
Portugal	Gröna			–	0,4	0,3
Spanien	Gröna			–	1,4	–
Storbritannien	Ekologister			–	0,3	–
Tyskland	Gröna			–	5,1	1,2
Österrike	VGÖ			–	2,2	4,8
	ALÖ			–	1,9	–

a: Vänstern i union, b: vänsterkoalitionen, c: PP.
Källa: Politics and Society in Western Europe

ledare i spetsen. Deras uttalade populism samlar tidvis förhållandevis stora väljarskaror, men hittills har deras resultat varit blandat.

10. De fyra ultrakonservativa partierna kan snarast ses som en rest från den fascistiska traditionen i Frankrike, Tyskland, Italien och Spanien. De kanaliserar antidemokratiska och nationalistiska stämningar och har hittills under efterkrigstiden inte haft någon större betydelse i Västeuropa.

11. "De gröna", dvs de ekologiskt inriktade partierna är ett typiskt 1970-talsfenomen och egentligen det enda riktigt nya inslaget i Västeuropas partibild efter kriget. De 17 partierna finns nu representerade i alla länderna och har en gemensam ideologisk plattform i protesten mot överdriven materialism som hotar den ekologiska balansen i världen. De har ännu inte lyckats bygga upp en mer allomfattande politik, men spelar en inte oviktig roll som kanal för ett växande miljöintresse i de flesta länder.

Förvånansvärt lika

Denna uppdelning i 11 partiinriktningar är förvånansvärt lika i de allra flesta EU- och Eftaländer. Lika förvånande är deras i allmänhet höga ålder. Många partiinriktningar härstammar från det demokratiska genombrottet i sina respektive länder. Det innebär att partistrukturen i Västeuropa tycks ha blivit en lika fast institution som demokratin och parlamentarismen själva. Typiskt nog finner vi de yngsta partierna, förutom de gröna, i de länder som senast anslutit sig till demokratin, Spanien, Portugal och Grekland.

En förklaring kan vara att de stora europeiska partierna inte längre är så programmatiska, dvs de söker sig mot mitten och undviker att profilera sig alltför hårt för att just kunna appellera till så många väljare som möjligt och därmed överleva och öka chanserna till regeringsinnehav. Ett gemensamt drag för Västeuropa under efterkrigstiden är de stora partiernas förmåga att anpassa sig till nya politiska förutsättningar.

Den allmänna bilden av partiväsendet visar sålunda stora likheter. Men vi finner betydande skillnader mellan ländernas praktiska politiska liv, tex antalet partier i parlament och regeringar, politisk stabilitet och väljarintresse.

Det typiska är att de politiska åsiktsriktningarna har förhållandevis detaljerad representation, med många partier. En genomgång av de två svenska forskarna Jan-Erik Lane och Svante Ersson visar att i genomsnitt har de västeuropeiska parlamenten hyst sex till åtta partier under efterkrigstiden. Se tabell 7.

Sverige har haft fem partier och under genomsnittet ligger också Österrike, Västtyskland, Grekland, Irland och Storbritannien. Några länder utmärker sig med normalt tio eller fler partier i parlamentet: Italien, Nederländerna, Spanien och Schweiz. Intressant är också att antalet partier i parlamenten i allmänhet har ökat under hela efterkrigsperioden.

Oroligare väljarkår

Ett annat intressant mått som de båda forskarna tagit fram är volatiliteten, dvs svängningarna i väljarkårens stöd för de olika partierna. Den mäts på en skala från 0 till 100 där 0 är minimala svängningar och 100 är maximala. Utvecklingen visar en hög volatilitet årtiondet efter kriget och en alltmer stabil situation under 1960-talet. Därefter har volatiliteten åter ökat i Västeuropa. Se tabell 8.

Vissa länder har betydligt större svängningar i väljarkåren än genomsnittet som ligger närmare 10 i slutet av 1980-talet. Portugal visar den högsta siffran med 22,2 därefter följer en grupp kring 10-11: Spanien, Irland,

Frankrike och Finland. Sveriges 7,9 ligger under genomsnittet, men det är en ökning från de låga talen på 1950- och 1960-talen. De två alpländerna Schweiz och Österrike visar den lägsta volatiliteten under hela perioden.

Därmed skulle vi våga dra slutsatsen att partiernas liv i Västeuropa har blivit alltmer instabilt på senare tid. Det stämmer med utvecklingen mot allt fler partier, en utveckling som är särskilt märkbar i Sverige, Belgien, Danmark, Västtyskland och Nederländerna och även i en rad andra länder.

Valdeltagandet minskar

Slutligen skall vi ge en bild av själva essensen i demokratin, valdeltagandet. Allmänt sett är förändringarna små från det ena valet till det andra i Västeuropa och deltagandet är allmänt högt med genomsnittstal på över 80 procent under efterkrigstiden.

Men vi finner också en trend av ett avtagande intresse för politiken med en nedgång i det genomsnittliga valdeltagandet i Västeuropa från toppen på nära 85 procent i slutet av 1960-talet till 79 procent under andra hälften av 1980-talet. Se tabell 9.

Länderna visar också klart olika mönster med högt valdeltagande i Italien, Belgien och Österrike på över 90 procent, medan det är lågt i Irland, Schweiz och Spanien. I Schweiz är utvecklingen dramatisk, från ett valdeltagande på över 70 procent i slutet på 1940-talet till under 50 procent i slutet av 1980-talet, något som liknar närmast ett kollektivt avståndstagande från politiken. Den långsiktiga trenden i Sverige beskriver snarast en ökning.

Tabell 10.7 Antalet partier ökar

	Antalet partier i parlamenten med minst 1 plats					
	1945-49	1955-59	1965-69	1975-79	1985-89	Genomsnitt
Belgien	4,5	5	7,5	11	11,5	8
Danmark	6,5	7	6	11	8,5	7,8
Finland	6	7	8	9	9	7,6
Frankrike	5,7	7	6,5	7	6	6,7
Grekland	6	9		8	4,3	5,7
Irland	6	6	3,5	3	6	4,7
Italien	10,5	12	9	11	14	10,8
Nederländerna	7,5	7,5	11	13	9	10
Norge	5,5	6	5,5	6	6	6,1
Portugal	–	–	–	6,7	6	6,6
Spanien	–	–	–	12	13	12
Storbritannien	8	3,5	4	8	9	5,8
Sverige	5	5	5	5	6	5,1
Schweiz	10	9	10	12,5	15	10,8
Tyskland	11	4	3	3	4	4,3
Österrike	3,5	3,5	3	3	4	3,3
Genomsnitt	**6,6**	**6,5**	**6,0**	**8,4**	**7,9**	**7,0**

Källa: Politics and Society in Western Europe

Antalet partier i parlamenten har ökat under efterkrigstiden. Sverige är ett av länderna med det minsta antalet, medan Spanien har det högsta.

Tabell 10.8 Väljarsympatierna växlar

	Nettoförändringar i väljarstöd till politiska partier, omräknat till volatilitetsindex					
	1945-49	1955-59	1965-69	1975-79	1985-89	Genomsnitt
Belgien	14,9	4,9	12,1	6,7	8,7	9,5
Danmark	16,6	3,8	10,7	16,2	7,6	11,4
Finland	15,9	6,4	8,4	7,3	11,1	8,8
Frankrike	16,2	22,6	7,9	7,8	10,5	14,4
Grekland	41,3	10,9	–	2,6	5,7	19,9
Irland	14,0	11,2	6,1	6,7	11,7	8,4
Italien	24,3	7,7	5,4	7,5	9,1	11,1
Nederländerna	11,9	6,4	10,8	12,7	7,7	9,3
Norge	12,6	2,4	6,2	14,5	9,7	9,3
Portugal	–	–	–	10,4	22,2	13,3
Spanien	–	–	–	7,7	10,6	17,0
Storbritannien	13,3	2,7	4,3	8,5	3,9	7,0
Sverige	9,8	5,3	5,6	4,8	7,9	6,1
Schweiz	8,8	1,9	6,0	5,5	7,7	5,2
Tyskland	64,2	9,2	7,1	3,9	5,9	13,8
Österrike	17,1	4,3	6,2	0,9	6,3	5,8
Genomsnitt	**18,5**	**7,3**	**7,7**	**8,7**	**9,4**	**10,4**

Källa: Politics and Society in Western Europe

Volatiliteten var låg under andra hälften av 1950-talet och 1960-talet för att därefter öka igen. Sverige har en jämförelsevis låg volatilitet. Med volatilitet menas här nettoförändringarna i väljarnas stöd till de politiska partierna, dvs svängningarna i väljarnas sympatier. Dessa har räknats om till ett index där maximal volatilitet är 100 och minimal är noll.

Tabell 10.9 Valdeltagandet minskar

	Totala antalet röstande i procent av antalet röstberättigade						
	1945-49	1955-59	1965-69	1975-79	1985-89	Genom-snitt	Senast
Belgien	92,4	93,6	90,8	95,0	93,5	92,7	92,2
Danmark	86,1	83,7	89,0	87,2	91,3	85,2	72,2
Finland	76,4	75,0	84,9	74,6	72,1	77,9	72
Frankrike	79,9	79,6	80,5	83,3	71,9	77,7	67
Grekland	–	75,2	–	81,1	83,5	79,4	76
Irland	74,2	71,3	76,0	76,3	70,9	74,1	68,5
Italien	90,7	93,7	92,8	91,9	90,5	91,9	86,4
Nederländerna	93,4	95,6	94,9	88,0	82,9	89,1	80,2
Norge	79,2	78,3	84,6	82,9	83,4	81,3	81
Portugal	–	–	–	88,3	72,4	81,7	68,2
Spanien	–	–	–	72,5	70,4	73,0	77,31
Storbritannien	72,7	77,9	76,0	76,3	75,4	76,6	75,8
Sverige	82,7	78,5	89,3	91,3	87,9	86,2	85
Schweiz	71,7	68,6	63,8	50,4	46,8	60,0	46
Tyskland	78,5	87,8	86,8	90,7	84,3	87,0	78,5
Österrike	95,6	95,1	93,8	92,6	90,4	93,6	86,14
Genomsnitt	**83,9**	**82,1**	**84,8**	**83,0**	**79,0**	**82,4**	

Källa: Politics and Society in Western Europe

Valdeltagandet har minskat under efterkrigstiden i Västeuropa, en trend som fortsatt i de allra senaste valen.

Stora skillnader i praktisk politik

Konstitutioner och partiväsende bildar grunden för Västeuropas demokratier. Hur sedan den demokratiska och politiska processen fungerar i praktiken skiljer sig kraftigt åt mellan länderna, tex vad gäller direkt och indirekt demokrati, hur valsystemen fungerar, strukturen i det parlamentariska arbetet, regeringsbildning och andra möjliga kanaler för demokratiskt inflytande.

Att så många som möjligt av medborgarna så direkt som möjligt kan ta ställning i så många frågor som möjligt är naturligtvis önskvärt ur demokratisk synpunkt. Men en direkt demokrati är inte praktiskt genomförbar, därför får medborgarna rösta på kandidater som sedan i sitt politiska arbete i parlament och andra politiska församlingar företräder deras åsikter.

Dock finns det i alla västeuropeiska länders konstitutioner inskrivet att medborgarna under vissa omständigheter kan rösta i sk referendum, dvs folkomröstningar, i konkreta frågor. Detta är emellertid inte särskilt vanligt, endast cirka 50 folkomröstningar har ägt rum i Västeuropa sedan 1945. Danmark, Frankrike, Irland och Italien har hållit ett tiotal vardera i stora frågor som ändringar av konstitutionen, EU-inträde, ändring av rösträttsålder, skilsmässa och abort. Sverige har genomfört tre folkomröstningar.

Ett stort undantag är dock Schweiz. Där används ofta både beslutande folkomröstningar och rådgivande samt vad man kallar Volksinitiative. Folkinitiativet innebär bla att om 100 000 medborgare så önskar kan de begära att konstitutionella ändringar måste underställas en folkomröstning. I kantonerna kan också referendum användas för att föreslå lagar och för att rösta om mera betydande politiska beslut. Totalt har över 250 folkomröstningar ägt rum i Schweiz sedan kriget.

Det normala är alltså att väljarna röstar i allmänna val på sina kandidater vilka sedan får besluta i parlamentet. Men skillnaderna är stora mellan de olika valsystemen. Man brukar skilja på två olika tillvägagångssätt: val med enkel majoritet i enmansvalkretsar och proportionella val. Man kan också beskriva valförfarandet med andra indelningar, tex olika typer av proportionella val.

Proportionella val vanligast

Majoritetsval i enmansvalkretsar ger ett mycket direkt genomslag för stora förändringar i valmanskåren och sägs ofta också skapa mer hållbara regeringar. Men å andra sidan blir representativiteten sämre, dvs mindre partier får en sämre chans att bli representerade. Ibland kan tom partier få majoritet fastän de inte har störst andel av rösterna därför att valkretsarnas utsträckning missgynnar vissa partier. I Västeuropa är det egentligen bara Storbritannien som har rena majoritetsval i enmansvalkretsar.

Alla de andra länderna har alltså olika varianter av proportionella val, ibland med inslag av majoritetsval. Sverige har ett ganska strikt proportionellt system med undantag för en spärr på fyra procent för mindre partier, eller 12 procent i enskilda valkretsar. Sådana trösklar är för övrigt vanliga för att dämpa partisplittringen i parlamentet. Nederländerna, Danmark, Österrike, Finland och Irland är andra exempel på andra länder med förhållandevis strikta proportionella val. Se tabell 10.

En kombination av proportionella val och majoritetsval finner vi tex i Italien i valen till den övre kammaren. Detsamma gäller valen till den västtyska Bundestag där 50 procent av ledamöterna väljs i enmansvalkretsar, resten i proportionella val. Även på delstatsnivå använder man detta system. Frankrike har enmansvalkretsar där vinnaren måste nå 50 procent i första omgången. Systemet favoriserar de mycket stora partierna.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att i Västeuropa föredrar man den proportionella valmetoden för att få en hög representativitet i parlamentet av väljarnas åsikter, vilket bidrar till en stor spridning av olika partier i det politiska livet. Men spärrar håller vanligtvis de allra minsta utanför.

Mer och mer koalitioner

De många partierna i parlamenten innebär också att koalitioner, dvs regeringar sammansatta av flera partier, är vanliga och de blir allt vanligare beroende på en ökad partisplittring och en ökad volatilitet i väljarkåren, som vi tidigare konstaterade. I Fin-

Tabell 10.10 Proportionaliteten växlar

	Storleken på avvikelsen från en perfekt proportionalitet baserad på valresultaten
Belgien	91
Danmark	97
Finland	95
Frankrike	79
Grekland	88
Irland	96
Italien	95
Nederländerna	96
Norge	91
Portugal	94
Spanien	83
Storbritannien	85
Sverige	98
Schweiz	96
Tyskland	98
Österrike	99

Källa: Politics and Society in Western Europe

Alla västeuropeiska länder har någon form av proportionell valmetod utom Storbritannien. Det faktiska utfallet skiljer sig dock kraftigt åt beroende på hur valmetoderna praktiskt tillämpas. Storbritanniens pluralitetsmetod ger tex något bättre proportionalitet jämfört med Spaniens proportionella. Indexet mäter storleken på avvikelsen från en perfekt proportionalitet baserad på valresultaten.

land, Schweiz och Holland har koalitioner nästan alltid regerat sedan andra världskriget och i Schweiz får man anse att de har blivit en institution med deltagande av samtliga större partier.

Vad ger då regeringsbildningarna för resultat?

De två svenska forskarna Lane och Ersson har studerat regeringarnas politiska sammansättning sedan 1950. En mycket kort sammanfattning av tabellerna här intill visar att borgerliga regeringar totalt sett har dominerat i Västeuropa. Se tabell 11. Borgerlig hegemoni, dvs koalitioner där alla partier varit borgerliga, har oftast präglat Belgien, Västtyskland, Frankrike, Grekland, Irland, Italien, Nederländerna och Storbritannien. Socialistisk hegemoni finner vi oftast i de skandinaviska länderna och något eller några årtionden i Österrike, Storbritannien, Frankrike och Spanien.

När parlamentarismen utövas i praktiken brukar man skilja på kabinettsparlamentarism och kommittéparlamentarism. De två begreppen skildrar skillnader i maktbalansen mellan regeringen och parlamentet. Kabinettsparlamentarismen innebär att regeringen är den starkare parten och kommittéparlamentarismen att kommittéerna i parlamentet är mer inflytelserika i lagstiftningsprocessen.

Maktbalansen skiftar

Det går inte entydigt att klassificera ländernas system med dessa två begrepp eftersom maktbalansen skiftar, ofta i samspel med regeringarnas utseende. Koalitioner, och i synnerhet minoritetskoalitioner, brukar innebära en försvagad regeringsmakt och ett starkare parlament. I viss mån typisk är utvecklingen i Danmark där kommittéparlamentarismen har vunnit mark under senare tid med många nyval. Förhandlingar i Folketinget har fått avgörande betydelse för vilken politik som har kunnat föras.

Den mest utpräglade kabinettsparlamentarismen finns i Storbritannien där regeringen, kabinettet, helt

Tabell 10.11 Oftare borgerligt än socialistiskt

	Regeringarnas ideologiska sammansättning									
	Borgerlig hegemoni					Borgerlig dominans				
	1950	1960	1970	1980	1985	1950	1960	1970	1980	1985
Belgien	49	28	30	55	67	0	0	0	23	0
Danmark	51	0	48	23	100	0	0	0	0	0
Finland	12	58	13	7	0	0	4	0	0	0
Frankrike	41	71	100	63	43	31	11	0	0	0
Grekland	100	100	100	67	0	0	0	0	0	7
Irland	62	78	82	77	57	38	22	18	23	43
Italien	30	47	16	42	5	60	43	11	19	0
Nederländerna	0	61	49	59	97	0	0	18	0	0
Norge	0	1	64	33	32	0	0	0	0	0
Portugal	–	–	–	35	84	–	–	–	0	0
Spanien	–	–	–	72	0	–	–	–	0	0
Storbritannien	34	97	38	57	100	0	0	0	0	0
Sverige	0	0	0	60	0	0	0	0	0	0
Schweiz	13	48	0	0	0	87	52	100	100	100
Tyskland	100	100	19	23	100	0	0	0	0	0
Österrike	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0
	Jämnt									
	1950	1960	1970	1980	1985					
Belgien	32	38	70	23	23					
Danmark	4	0	0	0	0					
Finland	47	38	41	93	100					
Frankrike	18	18	0	0	0					
Grekland	0	0	0	0	5					
Irland	0	0	0	0	0					
Italien	10	11	73	39	95					
Nederländerna	100	39	33	41	3					
Norge	0	0	0	0	0					
Portugal	–	–	–	30	8					
Spanien	–	–	–	0	0					
Storbritannien	0	0	0	0	0					
Sverige	0	0	0	0	0					
Schweiz	0	0	0	0	0					
Tyskland	0	0	28	0	0					
Österrike	100	100	13	0	60					
	Socialistisk dominans					Socialistisk hegemoni				
	1950	1960	1970	1980	1985	1950	1960	1970	1980	1985
Belgien	18	34	0	0	0	1	0	0	0	0
Danmark	0	73	0	12	0	44	27	52	65	0
Finland	24	0	40	0	0	17	0	6	0	0
Frankrike	9	0	0	0	0	1	0	0	37	57
Grekland	0	0	0	0	0	0	0	0	33	88
Irland	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Italien	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nederländerna	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Norge	0	0	0	0	0	100	99	36	67	68
Portugal	–	–	–	19	0	–	–	–	15	8
Spanien	–	–	–	0	0	–	–	–	28	100
Storbritannien	0	0	0	0	0	66	3	62	43	0
Sverige	33	28	0	0	0	67	72	100	40	100
Schweiz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

De västeuropeiska regeringarna har i allmänhet oftare varit borgerliga än socialistiska. Borgerlig hegemoni innebär koalitioner där alla deltagande partier är borgerliga. Borgerlig dominans innebär att koalitionen också omfattar ett socialistiska parti men att de borgerliga partierna är i majoritet. Socialistiska hegemoni och socialistisk dominans har samma innebörd.

dominerar parlamentets arbete på ett ganska auktoritärt sätt och är kollektivt ansvarig för ministerierna och ger riktlinjer för hela administrationen.

Ett annat exempel på ett visst mått av kabinettsparlamentarism finns i Tyskland där kanslern, premiärministern har en mycket stark ställning och regeringen är "hans". Kanslern är också ensam ansvarig inför "riksdagen" Bundestag, drar upp de politiska riktlinjerna, utnämner ministrar och tar ett stort ansvar för utrikespolitiken.

Kommittéparlamentarism innebär att parlamentets olika kommittéer kan ta bort, lägga till och ändra i regeringens förslag och att förhandlingar mellan regering och opposition ofta blir nödvändiga. Med den karaktäristiken kan vi påstå att Sverige under den borgerliga regeringen i början av 1990-talet har drag av kommittéparlamentarism. Andra typiska representanter under lång tid är Portugal, Grekland och inte minst Italien.

Korporativism finns överallt

All politisk makt utgår naturligtvis inte från parlament, regering och regionala och lokala politiska församlingar. Det är numera ett allmänt drag i alla västeuropeiska länder att medborgarna på olika sätt slagit sig samman i organisationer för att främja sina intressen, alltifrån fackliga- och arbetsgivarorganisationer till en väldig flora av intresseföreningar.

Detta brukar man kalla för korporativism och Sverige påstås ofta vara ett typsamhälle där starka organisationer har uppnått ett stort mått av inflytande i politiken. Detta stämmer också, enligt de två tidigare nämnda forskarna som försökt gradera graden av korporativism i Västeuropa. Sverige tillsammans med Österrike och de övriga nordiska länderna har den högsta graden av inflytande för organisationer på politiken. Länderna med minst sådant inflytande är Storbritannien, Irland, Grekland och Frankrike. Men klart är att organisationerna överallt i dagens Västeuropa i varierande grad har blivit legitima deltagare i den politiska processen. Se tabell 12.

Till slut skall vi kort beröra frågan om politisk stabilitet, ett begrepp som är ganska svårt att värdera. Det kan synas vara positivt, men kan lika gärna vara uttryck för en negativ utveckling, stagnation, brist på förändring, ja, dålig demokrati.

Tabell 10.12 Korporativism vanlig

	Uppskattning av graden av korporativism enligt en tregradig skala, enligt Schmitter 1981.
Belgien	1
Danmark	2
Finland	2
Frankrike	0
Grekland	0
Irland	0
Italien	1
Nederländerna	1
Norge	2
Portugal	1
Spanien	1
Storbritannien	0
Sverige	2
Schweiz	1
Tyskland	1
Österrike	2

Källa: Politics and Society in Western Europe

Det stämmer att Sverige är ett land med ett stort mått av korporativism, dvs inflytande för organisationerna. Men det är inget unikt, korporativism finns i många andra västeuropeiska länder.

Regeringar sitter längre?

De två svenska forskarna som tidigare citerats i detta avsnitt har mätt regeringarnas uthållighet i förhållande till den tid de har varit valda för sedan 1945. Resultatet säger att i genomsnitt sitter regeringarna 65 procent av valperioden. Om det är ett utryck för stabilitet eller inte är snarast en smaksak. Den långsiktiga trenden fram till 1990-talet är snarast en av ökad stabilitet, dvs regeringarna sitter allt längre. Se tabell 13.

Skillnaderna mellan länderna är emellertid stora. Schweiz är helt enastående stabilt med regeringar som i genomsnitt suttit över 95 procent av valperioden, därefter placerar sig Nederländerna och Västtyskland. Sverige håller sig över genomsnittet med 76,5 procent. Ett mycket osäkert liv har

Tabell 10.13 Stora skillnader i regeringars livslängd

	Index för regeringars livslängd: Regeringstid i förhållande till maximal regeringstid					
	1945-49	1955-59	1965-69	1975-79	1985-89	Genomsnitt
Belgien	36,0	83,2	65,2	49,0	72,6	63,6
Danmark	53,6	63,4	59,4	41,2	77,2	54,3
Finland	45,0	30,6	48,0	30,8	100,0	48,5
Frankrike	14,2	27,8	55,2	47,6	38,6	38,6
Grekland	22,8	52,0	21,3	69,4	88,2	53,4
Irland	90,2	61,8	61,0	79,6	76,6	75,1
Italien	13,5	25,6	65,4	38,2	46,6	35,0
Nederländerna	63,8	72,6	70,8	97,4	86,0	80,6
Norge	97,6	83,0	89,2	64,0	70,4	67,4
Portugal	–	–	–	21,4	67,0	51,6
Spanien	–	–	–	37,3	83,2	63,1
Storbritannien	92,0	39,0	69,8	56,6	90,4	68,7
Sverige	49,2	59,4	87,4	71,0	84,4	76,5
Schweiz	100,0	92,6	100,0	100,0	100,0	95,6
Tyskland	100,0	100,0	58,6	86,6	100,0	81,7
Österrike	44,4	74,4	87,6	93,2	82,3	75,3
Genomsnitt	**57,3**	**61,8**	**68,4**	**61,8**	**79,0**	**65,0**

Källa: Politics and Society in Western Europe

Regeringarna livslängd skiljer sig kraftigt åt mellan länderna. I Schweiz sitter de nästan alltid valperioden ut, medan de i Italien i genomsnitt endast överlever 35 procent av tiden. I Sverige har de jämförelsevis lång livstid.

Tabell 10.14 Svensk politik "snäll"

	Antalet protest- och våldsfenomen av "politisk art"									
	Protester					Våldshandlingar				
	1948-49	1955-59	1965-69	1975-77	Genomsnitt	1948-49	1955-59	1965-69	1975-77	Genomsnitt
Belgien	3,51	1,53	1,68	0,54	1,97	0,00	0,00	0,29	0,84	0,84
Danmark	0,87	0,23	0,67	0,36	1,04	0,00	0,24	0,00	0,36	0,30
Finland	8,78	0,24	0,00	0,55	0,85	1,26	0,00	0,00	0,00	0,23
Frankrike	2,94	3,06	1,71	2,67	2,46	1,12	1,52	0,57	3,37	1,70
Grekland	0,00	0,32	4,57	4,81	2,12	14,90	0,90	2,35	3,43	2,71
Irland	2,17	0,30	2,81	4,19	1,84	0,73	2,68	1,66	6,11	2,56
Italien	5,44	1,08	2,08	2,52	2,53	3,44	0,98	1,25	3,79	2,06
Nederländerna	0,70	0,13	0,62	1,16	0,47	0,00	0,13	0,78	2,07	0,44
Norge	1,40	0,00	0,94	0,83	0,53	0,00	0,27	0,26	0,00	0,22
Portugal	–	–	–	7,35	8,00	–	–	–	5,06	4,80
Spanien	–	–	–	7,59	7,59	–	–	–	5,55	5,55
Storbritannien	0,43	1,05	2,45	3,65	2,39	0,00	0,34	1,33	7,52	2,51
Sverige	0,00	0,00	1,06	1,06	0,59	0,00	0,00	0,16	0,86	0,29
Schweiz	0,58	0,43	0,55	1,37	0,64	0,58	0,75	0,19	0,63	0,40
Tyskland	1,52	0,45	2,34	0,91	1,41	0,56	0,26	0,92	1,12	0,79
Österrike	0,68	0,80	0,52	1,30	1,20	2,40	0,00	0,43	1,00	0,80
Genomsnitt	**2,07**	**0,69**	**1,48**	**2,56**	**1,53**	**1,78**	**0,58**	**0,68**	**2,64**	**1,18**

Källa: Politics and Society in Western Europe

Politiken i Sverige utövas i lugna och ordnade former enligt det politiska protest- och våldsindex. Våldsdåden är här färre än någon annanstans. De länder som senast blivit demokratier har höga siffror för protester och politiskt våld.

regeringarna i Finland, Frankrike och Italien där de genomsnittligt inte klarar halva valperioden.

Men regeringarnas uthållighet är bara ett mått på politisk stabilitet. Två andra kan vara hur ofta protester och politiskt våld äger rum. Siffrorna är gamla, t o m slutet av 1970-talet, men bekräftar bilden av Sverige som en mycket lugn plats på Västeuropas politiska karta med rekordlåg notering för politiskt våld och en av de lägsta för politiska protester.

Skillnaderna är dramatiska mellan de olika länderna med en typisk uppdelning mellan södra Västeuropa, Irland och England som länder med mycket protester och politiskt våld och Norden och det germanska Västeuropa som en motpol. Se tabell 14.

Olika politisk erfarenhet

Den politiska erfarenheten är dramatiskt olika i Västeuropas länder. Sveriges bakgrund av långvarig politisk demokrati och stabilitet de senaste 60 åren är sällsynt och delas endast av fyra andra länder: Schweiz, Storbritannien, Finland och Irland. Alla de övriga länderna har mångåriga minnen av diktatur och förtryck, oftast som erövrade länder under nazistoket. Tre länder, Grekland, Spanien och Portugal, var också diktaturer så sent som in på 1970-talet.

Det utesluter dock inte en tidig demokratisering under andra skeden i ländernas politiska liv. Så blev allmän rösträtt för män tidigt införd i de båda senaste västeuropeiska diktaturerna, Grekland och Spanien, faktiskt 30 och 40 år tidigare än i Sverige (1909). Med detta mått var Frankrike och Schweiz de tidigast demokratiserade staterna med rösträtt för män redan 1848.

Införandet av den kvinnliga rösträtten skedde vid vitt skilda tidpunkter i Västeuropa, först, delvis, i Spanien 1869, och först, fullt ut, i i Finland 1906. Schweiz väntade till 1971 och Portugal till 1974. Se tabell 15.

Kvinnornas ställning i politiken har varit undanskymd i alla länder även om Sverige kan visa bättre deltagarsiffror än de flesta andra länder. 1991 hade riksdagen 38 procent kvinnor, en andel som minskade till 33 procent i valet samma år. Det är för övrigt bara i Norden som kvinnornas andel i dessa församlingar når upp till en tredjedel. I många länder är den inte ens en tiondel. Se Tabell 16.

Tabell 10.15 Dramatiska skillnader i politisk erfarenhet

	Utveckling av rösträtt och demokrati				
	Rösträttens införande		Diktatur		
	Män	Kvinnor	Börjar	Slutar	Konstitution
Belgien	1919	1948	1940	1945	1980
Danmark	1915/1918	1918	1940	1945	1953
Finland	1906	1906	–	–	1919
Frankrike	1848	1946	1940	1945	1958
Grekland	1877	1952	1967	1974	1975
Irland	1918/1922	1918/1922	–	–	1937/1949
Italien	1912/1918	1946	1922	1945	1946
Nederländerna	1917	1919	1940	1945	1983
Norge	1897	1913	1940	1945	1814
Portugal	1911	1974	1926	1974	1976/1982
Spanien	1869/1907	1869/1931	1939	1975	1978
Storbritannien	1918	1928	–	–	1215/1832
Sverige	1909	1921	–	–	1974
Schweiz	1848/1879	1971	–	–	1874
Tyskland	1869/1871	1919	1933	1945	1949
Österrike	1907	1918	1934	1945	1929/1955

Källa: Politics and Society in Western Europe

De demokratiska erfarenheterna är dramatiskt olika mellan länderna i Västeuropa i detta sekel. Den långvariga och stabila demokratin i Sverige är en sällsynthet.

Tabell 10.16 Få kvinnor i parlamenten

	Parlamentens sammansättning av män och kvinnor, första valet på 1970- och 1980-talen (andel %)							
	1970-talet			1980-talet			1991	
	Kvinnor	Män	Valår	Kvinnor	Män	Valår	Kvinnor	Män
Belgien	3	97	1971	6	94	1981	9	91
Danmark	17	83	1971	23	77	1981	33	67
Frankrike	2	98	1973	5	95	1981	6	94
Grekland	2	98	1974	4	96	1981	5	95
Irland	3	97	1973	6	94	1981	8	92
Italien	4	96	1972	8	92	1979	13	87
Luxemburg	5	95	1974	12	88	1984	13	87
Nederländerna	8	92	1971	15	85	1981	21	79
Portugal	6	94	1973	7	83	1980	8	92
Spanien	6	94	1977	6	94	1982	15	85
Storbritannien	4	96	1970	3	97	1979	6	94
Sverige	14	86	1970	26	74	1979	38	62
Tyskland*	6	94	1971	8	92	1980	20	80

* Valet 1990 hela Tyskland
Källa: UNDP

Kvinnornas representation i parlamenten var högst i Sverige med 38 procent och lägst i Grekland med fem procent.

Styrelseskick och politisk administration 1991

	BELGIEN	DANMARK
Konstitutionen	Belgien är en konstitutionell och parlamentarisk arvsmonarki med federal karaktär. Konstitutionen är från 1830 då landet blev självständigt. Den federala nivå består två regioner och huvudstaden Bryssel samt nio provinser, alla med egna parlament och verkställande organ. Därtill är landet delat i tre språkliga delar, franskspråkande, flamländsktalande och tysktalande som också har parlament och regeringar.	Danmark är en konstitutionell monarki med demokratisk parlamentarism. Nuvarande grundlag är från 1953.
Statsöverhuvud	Monarkin skall garantera statsmaktens enhet och monarken utpekar statsministern och accepterar eller tillbakavisar regeringars avskedsansökan efter samråd med de politiska partierna. Monarken har därvidlag ett reellt politiskt inflytande vid sidan av de huvudsakligen representativa funktionerna.	Monarken har de facto ingen makt, men utnämner premiärministern på inrådan av de olika partiernas ledare. Monarken måste vara medlem av den luteranska statskyrkan.
Lagstiftande makt	Representanthuset består av 212 medlemmar valda för fyra år av belgiska medborgare som är minst 18 år. Valbara måste vara 25 år. Röstningsystemet är proportionellt och valdeltagande obligatoriskt. Senaten består av 106 senatorer, valda i proportionella val, 51 senatorer valda av provinsråden i proportion till provinsernas folkmängd och 26 valda av de övriga senatorerna. Omval sker vart fjärde år och en senator måste vara minst 40 år. De tre regionerna, Flandern, Vallonien och Bryssel, etablerades 1980 och 1989, och styrs av ett råd bestående av riksdagsmän och senatorer. De väljs direkt av regionen för samma period som det nationella parlamentet, stiftar lagar och tillsätter regionala ministrar. De nio provinserna styrs av ett råd valt i allmän folkomröstning för samma period som senaten. På den lokala nivån väljer medborgarna styrelsen till 589 kommuner för en sexårsperiod. Den språkligt administrativa indelningen kom till 1970 och förstärktes 1988. De franskspråkiga och de flamländsktalande direktväljer var sitt råd bestående av riksdagsmän och senatorer för en period av fyra år.	Parlamentet, Folketinget, har sedan 1953 en enda kammare med 179 medlemmar av vilka två väljs i Grönland och två i Färöarna. Valperioden är fyra år, men val äger ofta rum efter två eller tre år och kan äga rum när som helst. Alla danska medborgare och invånare med permanent uppehållstillstånd som är minst 18 år gamla kan rösta och är valbara. 135 ledamöter tillsätts i proportionella val i 17 valkretsar med en spärr för partier som inte får två procent av rösterna. 40 tilläggsmandat fördelas mellan partier som inte fått tillräckligt antal röster.
Verkställande, regional lokal makt	De tre regionerna handhar frågor om markplanering, miljö, offentliga arbeten och transporter, regional utveckling och natur- och energiresurser. Finansieringen sker via egna skatter och federala skatter samt bidrag från staten. Välfärdssystemet och de sociala transfereringarna är helt statens ansvar. Provinsrådet tillsätter inom sig en sexmannaregering som tillsammans med en statlig guvernör har ansvar för bla polis och civil säkerhet. Finansieringen kommer via bidrag från regionen, delar av fastighetsskatten och vissa provinsiella skatter. De 586 kommunerna finansierar sin lokala verksamhet på samma vis som provinserna plus delar av inkomstskatten. De språkligt-administrativa råden lagstiftar i frågor som rör kultur, språk, utbildning, och massmedia. Ett viktigt ansvarsområde är också hälsovården. Råden väljer ministrar inom sig till en departementsorganisation. Resurserna kommer från egen beskattning, statliga stöd, del av momsintäkterna samt en del av radio- och TV-licensen.	På regional nivå finns 14 amtskommuner styrda av ett amtsråd på mellan 13 och 31 medlemmar. De väljs i proportionella val för en fyraårsperiod. De har huvudansvar för sjukhussystemet, handikappservice, gymnasieskolan, regionala kulturinstitutioner, miljöprogram, större vägar och regional planering. Finansieringen sker till 60 procent med skatter, 20 procent statligt stöd och resten med avgifter. Den lokala administrationen består av 275 kommuner som väljs på samma vis som amtskommunerna. De planerar och administrerar det mesta av de sociala välfärdssystemen, sköter barnomsorg, äldrevård, grundskola, lokala kultur- och fritidsaktiviter samt lokal infrastruktur. Finansieringen sker via 55 procent skatter och 25 procent avgifter samt med statligt stöd.
Trender	Utvecklingen i Belgien går mot en allt starkare regionalisering och uppdelning i de två dominerande språkliga och geografiska områdena Flandern och Vallonien. Program pågår för effektivisering av den offentliga sektorn som sysselsätter 833 000 varav 300 000 på central nivå.	Den offentliga sektorn effektiviseras sedan fler år tillbaka med ökad decentralisering, marknadsorientering och privatisering. Den sysselsatte 1990 totalt 690 000 personer varav 191 000 på central nivå.

FINLAND

Finland är en konstitutionell republik, indelad i tolv län och 460 kommuner. Konstitutionen tillkom 1919 sedan landet frigjort sig 1917 från rysk överhöghet.

Presidenten väljs i direkta val, enligt ett nytt system för 1994 års presidentval, för en sexårsperiod och kan återväljas en gång. Kandidater föreslås vanligen av de politiska partierna. Presidenten delar den exekutiva makten med regeringen och har en relativt stor makt trots den parlamentariska principen. Presidenten kan upplösa parlamentet, beordra nyval och samla parlamentet till extrasession. Denne kan också fördröja lagstiftning genom ett suspensivt veto. Regeringen utses av presidenten men måste ha parlamentets stöd.

Parlamentet har en kammare med 200 medlemmar valbara bland alla medborgare som är minst 18 år för en period av fyra år. Proportionella val sker i 15 valkretsar med mellan nio och 21 representanter. Åland är en egen valkrets med endast en representant, men har ett eget parlament valt enligt samma principer som det nationella och en egen regering. Rösträtt har alla finländska medborgare som är minst 18 år.

Det finns inga valda regionala organ i Finland med egen beskattningrätt. De tolv länen med länstyrelse och landshövding är en statlig administration som sköter de statliga uppgifterna på regional nivå liksom en rad andra uppgifter typ fysisk planering. Kommunerna spelar en mycket stor roll för den offentliga välfärden med i stort sett totalt ansvar för hälsovården med mödravård och barnomsorg samt stort ansvar för övrig social service och grundutbildning. Stora sjukhus drivs i samarbete mellan kommunerna. Ca 20 procent av kommunernas utgifter täcks av statliga bidrag, för utbildning upp till 70 procent. Kommunernas styrelse väljs vart fjärde år i direkta och proportionella val.

Den offentliga sektorn skärs kraftigt ned för att minska kostnaderna och budgetunderskottet. Sedan många år pågår ett reformarbete för att effektivisera driften med delegering och decentralisering och en översyn av de statliga bidragen till kommunerna. Den totala offentliga sektorn sysselsatte 690 000 personer 1991 varar 211 000 i den statliga administrationen.

FRANKRIKE

Konstitutionen från 1958 säger att Frankrike är en republik, kallad den femte republiken, med ett parlamentariskt system som gör regeringen ansvarig inför nationalförsamlingen.

Presidenten väljs för sju år i direkta val som kräver absolut majoritet och kan återväljas ett obegränsat antal gånger. Denne har reell makt och utser premiärministern samt ministrarna på premiärministerns förslag. Presidenten kan också upplösa nationalförsamlingen och utlysa nyval efter samråd med premiärministern och de två kamrarnas talmän, genomdriva folkomröstningar samt i kristid styra genom dekret.

Nationalförsamlingens 577 ledamöter väljs för en femårsperiod i enmansvalkretsar, 555 i Frankrike och 22 i olika områden utomlands knutna till Frankrike. Valet sker i två omgångar. Om ingen fått över hälften av rösterna i första vinner den som fått flest röster i andra. Senaten består av 321 senatorer valda för nio år med val av en tredjedel vart tredje år. Väljare är en valmanskår i varje department bestående av departementets regering, råd, samt alla kommunalfullmäktige inom departementet. Alla medborgare fyllda 18 år har rösträtt och valbara till politiska församlingar är medborgare från 18 och 35 år beroende på församling.

Frankrike är indelat i 22 regioner och fyra departement, Martinique, Guadeloupe, Réunion och Guyana, med regional status. Deras lagstiftande församlingar välj för sex år enligt den proportionella metoden. Ansvarsområdena är ekonomisk utveckling, sysselsättning, infrastruktur och gymnasieutbildning.
Regionerna är uppdelade i 96 departement styrda av församlingar direktvalda för sex år. Hälften nyväljs vart tredje år. Staten representeras i departementet av den statlige prefekten som bla håller kontakten med de lokala kommunerna och deras borgmästare som är både kommunal och statlig representant. Det finns över 36 000 kommuner av mycket varierande storlek. Kommunalfullmäktige väljs för sex år av franska medborgare eller personer med minst sex månaders uppehållstillstånd som uppnått 21 års ålder. Kommunerna ansvarar för grundskolan departementet för lägre gymnasieutbildning och regionerna för högre gymnasieutbildning.

Sedan 1981 har de regionala och lokala organen fått kraftigt utökat ansvar och självständighet när staten decentraliserat befogenheter inom särskilt den fysiska planeringen, skolväsendet och den sociala välfärden. Meningen är att den centrala nivån skall ägna sig åt att dra upp riktlinjer, planera och utvärdera enligt en lag från 1992. Bla har myndigheterna vinnlagt sig om en "beställarroll" med avtal om "leverans" av service på en rad områden. Av 4 700 000 offentligt anställda finns 2 660 000 i statliga myndigheter.

GREKLAND

Efter återinförandet av demokratin i en blodlös kupp 1973 upprättades en ny konstitution 1975. Grekland blev en republik med representativ demokrati och parlamentarism.

Den nya konstitutionen ersatte monarken med en president, som väljs indirekt, av nationalförsamlingen, för fem år, med möjlighet till ett återval. Valet kräver i princip två tredjedels majoritet av det totala antalet ledamöter. Presidenten fick sin makt beskuren 1986, men har fortfarande inflytande genom att kunna utnämna premiärministern och upplösa parlamentet under vissa villkor.

Parlamentet har en kammare med 300 ledamöter som väljs för en period av fyra år. Valbara är alla medborgare som nått 25 års ålder. Rösträttsålder är 18 år och röstning är obligatorisk enligt ett förstärkt proportionellt system.

Koncentrationen till den centrala makten är stark, och den är representerad på regional, underregional och lokal nivå med egen administration. En ny regionalindelning är beslutad som ska decentralisera statlig makt och överföra offentliga resurser till 51 departement. Enligt den nya lagen skall departementen ansvara för social välfärd, hälsovård, utbildning, skötseln av infrastruktur, industri, handel, transport, miljö och kultur på regional nivå. Valproceduren är densamma som till det nationella parlamentet. De finns över 6 000 kommuner som svarar för den lokala administrationen. Styrelsen väljs för fyra år med absolut majoritet i allmänna val. Kommunerna ansvarar själva för den lokala infrastrukturen samt i samarbete för byggnader till den sociala serviceapparaten. Kommunerna har begränsade skatteintäkter och får därför huvuddelen av resurserna från staten i proportion till invånarantalet.

Ett genomgripande reformprogram skall effektivisera den offentliga sektorn med bla privatiseringar och kraftiga nedskärningar av anställda samt investeringar i informationsteknologi. Av totalt 520 000 anställda i den offentliga sektorn arbetar 231 000 på den centrala nivån.

	IRLAND	ISLAND
Konstitutionen	Irland är en parlamentarisk demokrati enligt konstitutionen från 1937 och har varit republik sedan 1949.	1944 beslöt Island att lämna unionen med Danmark. Samma år antogs en republikansk konstitution. Styrelseskicket är representativ demokrati.
Statsöverhuvud	Presidentens roll är huvudsakligen cermoniell men han kan hänföra lagstiftning som går emot konstitutionens anda till högsta domstolen. Presidenten väljs i direktval för en period av sju år med möjlighet till ett omval.	Presidenten väljs i direkta val för en period av fyra år och har huvudsakligen cermoniella funktioner.
Lagstiftande makt	Parlamentet har två kamrar. Representanthuset har 166 ledamöter som väljs i direkta, proportionella val för fem år. Rösträttsålder är 18 år. Väljarna har lika många röster som valkretsens platser och anger kandidaterna i preferensordning. Av senatens 60 medlemmar nomineras elva av premiärministern, 43 väljs från särskilda grupper av medborgare som representerar olika sektorer: jordbruk, kultur och utbildning, arbetare, industri och handel och administration. Väljare är 1 109 politiska ledamöter på nationell, regional och lokal nivå. Sex ledamöter tillsätts av universiteten.	Alltingets 63 ledamöter väljs vart fjärde år i proportionella val med rösträtt för alla medborgare över 18 år bosatta på Island.
Verkställande, regional lokal makt	Det finns ingen direkt vald regional nivå. Men regeringen har nyligen antagit ett förslag att bilda åtta regionala myndigheter bestående av 26 lokala enheter, counties, för att koordinera statlig och lokal service inom resp område. Ledamöter är valda lokalpolitiker. Den lokala administration består av en rad olika administrationer valda i proportionella val ungefär vart femte år. De statliga departmenten ansvarar för det mesta av offentlig service som huvudsakligen distribueras av lokala myndigheter. Till det lokala ansvaret hör tex bostäder, infrastruktur, miljö, jordbruksfrågor och utbildning. Så kallade hälsostyrelser, health boards, ansvarar för hälsovården på regional basis, liksom stora delar av övrig social omvårdnad. Finansieringen kommer huvudsakligen från staten.	Regeringen har normalt stor makt i förhållande till alltinget. Den kan utfärda provisoriska lagar när alltinget inte är samlat, vilka i efterhand underställs parlamentet. 1991 uppdelades landet i 201 kommuner. Fullmäktige i städer och större samhällen väljs i allmänna proportionella val, i lantkommuner i majoritetsval.
Trender	Regeringen har ett flertal program för strukturella reformer både på makro- och mikronivå i fösta hand för att förbättra den offentliga servicen. Totala antalet offentliganställda är 270 000.	

ITALIEN

Italien är en republik och en parlamentarisk demokrati. Den nuvarande konstitutionen är från 1947.

Presidenten, som måste vara över 50 år, väljs för en sjuårsperiod av parlamentets båda kamrar plus tre delegater från varje regionparlament. Valet fordrar två tredjedels majoritet. Presidenten kan upplösa parlamentets kamrar utom de sex sista månaderna av presidentperioden.

Parlamentet har sk perfekt bikameralism, dvs de båda kamrarna har exakt samma makt. Deputeradekammaren med 630 ledamöter väljs för fem år i allmänna val enligt en proportionell metod. Kandidater måste vara 25 år. Senaten väljs också för fem år enligt en annan proportionell metod. 315 ledamöter väljs på regional basis så att varje region representeras med minst sju senatorer med något undantag. Presidenten kan nominera fem livstidssenatorer och blir själv livstidssenator när ämbetstiden är slut.

Den centrala makten representeras av prefekterna i de 92 provinserna. Deras makt har minskat betydligt sedan regioner infördes 1970. De 21 regionerna, 15 vanliga och sex med speciell status, har egna lagstiftande parlament som väljs för fem år av medborgare i regionen. Parlamenten väljer ur den egna kretsen president och regering. Regionerna har stor självständighet och har utsträckt ansvar för jordbruk, små och medelstora företag, hälsovård, regionala transporter, bostäder och miljö. Finansieringen är nästan uteslutande statlig. Den lokala administrationen vilar på de ca 8 000 kommunerna, vars råd väljs av medborgarna i kommunen. Det har ingen lagstiftande befogenhet men stor administrativ betydelse med ansvar för socialvård, delar av hälsovården, barnomsorg, småskola samt lokal infrastruktur. En stor del av finansieringen är statlig.

Reformarbetet är intensivt med ett stort behov att skära ned kostnaderna för den offentliga sektorn. Diskussion pågår också om att reformera valsystemet och införa ett strikt federalt system.
Den offentliga sektorn sysselsätter fyra miljoner varav över hälften på central nivå.

LUXEMBURG

Storhertigdömet är en ärftlig monarki och en representativ demokrati med en konstitution från 1968 som reviderats många gånger.

Monarken deltar i viss mån i utövandet av den verkställande makten med bla rätt att utse regering.

Parlamentet har 64 ledamöter som väljs i allmänna, direkta, proportionella val för fem år. Valdeltagande är obligatoriskt. Alla medborgare fyllda 18 år är röstberättigade i fyra valkretsar. Valbarhetsålder är 21 år.

NEDERLÄNDERNA

Nederländerna är en ärftlig monarki och en parlamentarisk demokrati. Konstitutionen härstammar från 1814 och har därefter reviderats många gånger. Kungadömet omfattar även de två självständiga staterna Aruba och nederländska Antillerna.

Monarken har mest representativa plikter och utövar ingen politiskt makt.

Parlamentet, Staten-General, har två kammare. Andra kammaren har 150 ledamöter valda av alla medborgare fyllda minst 18 år i direkta proportionella val för fyra år. Den första kammaren består av 75 ledamöter valda av medlemmarna i provinsparlamenten för samma period som andra kammaren. Valbara till parlamentet måste vara nederländska medborgare minst 18 år gamla.

Nederländerna är indelat i tolv provinser och 647 kommuner. Provinsernas parlament har totalt 748 medlemmar och väljs enligt samma system som det nationella parlamentet av medborgarna i regionen. Ur sin egen krets väljer de en regering. Deras huvudansvarsområde är fysisk planering, transport, offentliga byggprojekt och miljö. Finansieringen kommer från egna provinsskatter och statliga bidrag. Kommunfullmäktige väljs på samma grunder som de nationella och provinsiella parlamenten. Uppgifterna är bla fysisk planering, polis och brandväsen, bostäder, utbildning och socialhjälp. Kommunen har egna skatter men får också statsbidrag. Ansvaret för hälsovården är spritt på en rad händer, frivilliga sociala nätverk, privata leverantörer, försäkringsorganisationer och regionala och lokala offentliga myndigheter. Ca 30 procent går i offentliga skolor och resten i privata, understödda av offentliga medel. Skoladministrationen övervakas av de lokala myndigheterna eller ansvariga privata organisationer inom ramen för utbildningsdepartementets lagstiftning.

En omfattande omorganisation av hela den offentliga sektorn startade 1982. Den har lett till decentralisering av offentlig makt och kraftiga nedskärningar av anställda och kostnader. Ansträngningarna intensifierades 1990 med ytterligare decentralisering och nedskärningar på central nivå. Av totalt 846 000 anställda i den offentliga sektorn arbetar 603 000 på den centrala nivån.

	NORGE	PORTUGAL
Konstitutionen	Konstitutionen från 1814 säger att Norge är en ärftlig monarki. Redan 1884 fastställdes parlamentets överhöghet. Styrelseskicket är parlamentariskt utan att vara fastlagt i konstitutionen.	Portugal är en republik där öarna Madeira och Azorerna är självständiga regioner med egen politisk och administrativ organisation. Konstitutionen från 1976 återgav landet demokratin efter revolutionen 1974.
Statsöverhuvud	Monarken har endast representativa uppgifter.	Presidenten väljs med absolut majoritet, om nödvändigt efter en andra valomgång, i direkta val för en period av fem år. Han får inte omväljas en tredje period. Röstberättigade är alla medborgare som har fyllt 18 år. Presidenten har vissa möjligheter att avskeda regeringen och upplösa parlamentet i samråd med ledande politiska partier och politiker.
Lagstiftande makt	Stortinget har 165 medlemmar valda i direkta, proportionella val för fyra år. Alla medborgare som fyllt 18 år har rösträtt och är valbara. Konstitutionen slår fast att 157 väljs i valkretsar, men sedan 1989 finns åtta tillägssmandat för att korrigera de partier som blir underrepresenterade i förhållande till valresultatet över hela landet. Ett parti måste passera fyra procent av totala antalet röster för att få plats i Stortinget. Medlemmarna väljer inom sig en fjärdedel som bildar Lagtinget medan resten utgör Odelstinget, detta för att följa konstitutionens procedurer för lagstiftning om medborgarnas "rättigheter och skyldigheter". Dessa procedurer är dock en mindre del av arbetet. Mestadels lagstiftar Stortinget in pleno.	Parlamentet har en kammare med 230 medlemmar valda för fyra år av alla medborgare som fyllt 18 år i direkta proportionella val i 22 valkretsar. Parlamentets roll har ökat kraftigt på senare år på regeringens bekostnad.
Verkställande, regional lokal makt	Norge är indelat i 19 regionala fylken där styrelsen väljs för fyra år i allmänna val av alla personer som fyller 18 år under valåret och är medborgare eller uppehållit sig i minst tre år i landet. Samma regler gäller för kommunalval. Fylkenas självstyre med direkt beskattning och direkta val kom till 1976 och deras ansvar är lagstiftat: sjukhus och hälsovård, gymnasieutbildning och yrkesutbildning, vägar och transporter samt regional planering. Finansieringen sker med egna och lokala skatter samt statliga bidrag. Staten representeras i fylkena av fylkesmannen som bla har ansvar för civilförsvar, miljö och en del sociala frågor, samt koordineringen av statliga myndigheters verksamhet på regionalplanet. De 448 kommunerna har fått alltmer ansvar och uppgifter på senare år. Fullmäktige väljs för fyra år. Ansvarsområdena är, grundskola, daghem, äldrevård, socialhjälp, primär hälsovård och lokal infrastruktur. Finansieringen liknar den för fylkena.	Konstitutionen förutser en administrativ indelning i regioner med egna parlament och regeringar. En ramlag har antagits men reformen är ännu inte genomförd, varför än så länge den centrala nivån ansvarar för det allra mesta av den offentliga servicen. På regional nivå är staten representerad av civilguvernörer i 18 administrativa distrikt. Den lokala administrationen finns på två nivåer, båda med egna valda församlingar och politiskt ansvariga styrelser. Valsystemet är detsamma som till det nationella parlamentet. De 305 kommunerna ansvarar för den lokala infrastrukturen, grundskolan, dock inte lärarnas löner. De finansieras till största delen av regeringsstöd, egna skatter och avgifter. Därtill finns det över 4 000 sk församlingar, också med valda representanter och politiskt ansvariga. De spelar emellertid en blygsam roll i dagens lokala angelägenheter.
Trender	En moderniseringspolitik har både stärkt den centrala kontrollen och decentraliserat ansvar. Flera regeringar har prövat att marknadsorientera produktion och distribution av offentlig service. Av totalt 566 000 anställda i den offentliga sektorn arbetar 149 000 på central nivå.	Ett intensivt reformarbete syftar till att avbyråkratisera administrationen och återprivatisera en rad verksamheter som drivs av staten. Av 485 000 anställda i den offentliga sektorn arbetar 400 000 på central nivå.

SPANIEN	SVERIGE	SCHWEIZ
1978 års konstitution, som återgav landet demokrati efter general Francos död, säger att landet är en parlamentarisk monarki med en regional struktur.	Regeringsformen från 1975 säger att Sverige är en konstitutionell monarki och en representativ, parlamentarisk demokrati.	Schweiz är en republik och har sedan 1848 varit en konfederation av 26 kantoner och halv-kantoner. Den direkta demokratin är mer utvecklad än någon annanstans och medborgarna kan direkt föreslå ändringar i konstitutionen om 100 000 medborgare så vill samt folkomrösta om konstitutionella ändringar.
Monarken har i huvudsak symboliska funktioner.	Monarken har endast cermoniella funktioner och utövar ingen politisk makt.	Statsöverhuvud är det sjuhövdade federala rådet som väljs för fyra år av parlamentets båda kamrar. Valbara är alla röstberättigade medborgare. Medlemmarna får inte ha några andra politiska eller kommersiella befattningar. De väljer inom sig presidenten för en period av ett år. Denne har titeln statsöverhuvud och har inga funktioner utöver ordförandeskapet i federala rådet.
Parlamentet, Cortes, har två kammare. Kongressen har 350 ledamöter valda i direkta proportionella val med provinserna som valdistrikt. Ett parti måste få minst tre procent av rösterna för att få plats i kongressen. Senaten väljs med ett majoritetssystem. De 47 fastlandsprovinsterna väljer fyra senatorer, öprovinserna delar på elva och de afrikanska städerna Ceuta och Melilla två var. Därtill kommer ett antal medlemmar valda av parlamenten i de självständiga regionerna. Valperiod för båda husen är fyra år.	Sedan 1971 består riksdagen av en kammare med 349 platser varav 310 representerar fasta valkretsar medan 39 distribueras till partierna på nationell bas för att uppnå en bättre proportionalitet bland de partier som når över fyra procent av rösterna. Partier som får över tolv procent av rösterna i ett valdistrikt får också vara med i distributionen av platserna i distriktet. Valbara och röstberättigade är alla medborgare som fyllt 18 år på valdagen. Valperioden är tre år.	Parlamentet har två kamrar. Nationalrådet har 200 ledamöter valda för fyra år enligt ett proportionellt system där varje medborgare som fyllt 18 år disponerar lika många röster som platser. Valbara är alla röstberättigade utom präster och federala civila tjänstemän. Statsrådet består av 46 medlemmar och väljs av kantonerna för varierande perioder, två för varje kanton och en för halvkantonerna. De båda kamrarna har exakt samma makt och vid åsiktskillnader löses de genom förhandlingar. Lagar som passerat båda kamrarna kan underställas folkomröstning om åtta kantoner eller 50 000 medborgare så vill, vilket ofta sker. Utslaget kan endast bli ja eller nej.
I varje provins finns en statlig guvernör vars betydelse kraftigt minskat. Skälet är det senaste årtiondets regionalisering som utvecklat Spanien till närmast en federation. De 17 regionerna, comunidad autonoma, har egen konstitution, parlament och regering med exklusiv lagstiftande och verkställande makt och ansvar för bostäder, miljö, utbildning, hälsovård och andra viktiga delar av välfärdssystemet, kultur och infrastruktur. Finansieringen sker med egna skatter och statsbidrag. Valsystemet är detsamma som till det nationella parlamentet. På lokal nivå finns de 50 provinserna som grupperar de ca 8 000 kommunerna. Ansvar för grund- och gymnasieskola är en av de viktigaste uppgifterna. Provinsrådet väljs bland medlemmarna i de kommunalfullmäktigeförsamlingar som ingår i provinsen. Dessa är i sin tur valda i allmänna proportionella val för en period av fyra år och ansvarar för den lokala infrastrukturen.	På regional nivå representeras staten av länstyrelserna med landshövdingen utnämnd för sex år. Övriga ledamöter väljs av landstingen. Huvuduppgift är att företräda den centrala makten särskilt i regional planering samt koordinera regional och lokal administration. De 23 regionala landstingen ansvarar för hälso- och sjukvården och viss utbildning. Styrelserna väljs i allmänna val enligt samma principer som till parlamentet. Detta gäller också de 286 kommunerna som finansierar sin verksamhet med skatter, avgifter och statliga bidrag. Ansvarsområden är lokal infrastruktur, bostäder, grundskola, barn- och äldreomsorg, kultur- och fritidsaktiviteter. I valen får också utlänningar som har uppehållstillstånd sen tre år tillbaka delta.	Det högsta organet i de flesta kantoner är parlamentet, Grosse Rat. I några få kantoner utgör alla röstberättigade ett parlament, Landsgemeinde. Röstsystemen skiljer sig kraftigt åt i kantonerna. Dessa har ett mycket omfattande ansvarsområde, i princip allt utom den federala regeringens primära ansvar för utrikespolitik och försvar, myntväsen, övergripande kommersiell lagstiftning och välfärdslagstiftning, järnvägar, telekommunikationer och högre utbildning samt nationell infrastruktur. De 3021 kommunerna är både politiskt självständiga enheter och lokala exekutiva organ för de kantonala regeringarna. De större väljer sina egna parlament medan i de flesta total direkt demokrati råder.
Under 1992 överenskom de två största partierna att fortsätta decentraliseringen av den offentliga sektorn, bla genom att ge regionerna mer självstyre och ansvar. Av totalt 2,1 miljoner anställda i offentliga sektorn arbetar 580 000 på central nivå.	Sedan 1991 pågår ett program för att minska den nationella administrationen med tio procent. Ytterligare kostnadsnedskärningar beslöts 1992. Den nuvarande regeringen har som ett huvudmål att decentralisera, marknadsorientera, avreglera och privatisera verksamheter i den offentliga sektorn. Av totalt 1.6 miljoner anställda i oden offentliga sektorn arbetar 410 000 på central nivå.	En rad effektiviseringsprogram är i kraft som syftar till att förbättra offentligt management och planering. Av totalt 539 000 anställda i den offentliga sektorn arbetar 149 000 på federal nivå.

	STORBRITANNIEN	TYSKLAND
Konstitutionen	Storbritannien är en konstitutionell monarki och en parlamentarisk demokrati. Konstitutionen är oskriven och utvecklas hela tiden baserad på vanerätt och precedens. Parlamentet är fullständigt suveränt och kan ändra domstolsutslag.	Tyskland är en federal republik och en representativ demokrati med ett parlamentariskt styrelseskick. Federationen består av 16 stater, Länder, vars konstitutioner måste vara republikanska och demokratiska. Konstitutionen från 1949 skapades för Västtyskland och skall vara i kraft tills "en konstitution kommer till stånd genom fritt val av de tyska folket". 1990 enades Väst- och Östtyskland i en stat.
Statsöverhuvud	Monarkens funktioner är idag cermoniella. En möjlighet till politisk utövning finns dock i ansvaret att medge en premiärminister allmän folkomröstning om inget parti har klar majoritet.	Presidenten väljs för fem år av en särskild valförsamling bestående av Bundestag och ett lika stort antal personer valda av delstatsparlamenten. Presidenten kan återväljas en gång och uppgifterna är endast representativa.
Lagstiftande makt	Parlamentet har två kamrar. Underhuset, House of Commons, består av 651 ledamöter från lika många valkretsar med majoritetsval. Rösträttsålder är 18 år och och valbara alla medborgare över 21 år som inte är präster, statstjänstemän, försvars- eller polisanställda eller domare. Efter valet 1992 representerades England av 524 ledamöter, Skottland av 72, Wales av 38 och Nordirland av 17. Valperioden är fem år, men nyval kan påkallas när som helst av regeringen. Överhuset, House of Lords, väljs inte. De ca 1 200 ledamöterna består av ca 800 högre adelsmän, 400 livstidsadliga utnämnda av regeringen och 18 högre domare samt biskopar i Church of England. Överhuset kan numera endast granska underhusets lagstiftning.	Bundestag har 662 medlemmar som väljs för fyra år av alla medborgare som fyllt 18 år. Halva antalet medlemmar väljs med enkel majoritet i valkretsarna, de återstående från listor med kandidater nominerade av partiernas Land-grupper. Varje röstande har två röster, en för den lokale kandidaten, en för ett parti. "Partirösten" bestämmer partiernas andel av platserna i Bundestag. Ett parti måste få minst fem procent av det totala antalet röster för att få en plats. Bundesrat består av 79 medlemmar som utses av delstatsregeringarna. Varje Land har minst tre röster, de största sex röster.
Verkställande, regional lokal makt	Storbritannien är i union med Nordirland som har ett eget parlament och en egen administration. Sedan 1972 styrs Nordirland direkt efter allvarliga konflikter mellan katoliker och protestanter. Även Skottland och Wales har ett stort mått av självstyre. Den verkställande makten är centraliserad och funktionell i avsaknad av en regional administrativ nivå. Hälsovården sköts tex av en enda nationell organistion. De lokala myndigheterna har betydande ansvar för bostäder, social service och utbildning. Strukturen är inte enhetlig. I England och Wales finns 47 counties med valda styrelser och ansvar för utbildning, polis och brandförsvar och socialunderstöd. 369 district councils ansvarar för lokal infrastruktur, lokala bostadsfrågor, barn- och äldrevård samt miljö. 32 lokala myndigheter i London ansvarar för i stort sett all offentlig service utom polis, brandsförsvar och offentliga transporter. I Skottland finns nio regionala councils med ungefär samma ansvarsområden som de engelska counties och 53 lokala myndigheter, districts. Nordirland har ingen regional nivå. The Northern Ireland Office ansvarar för infrastrukturen och, via särskilda styrelser, för utbildning och socialstöd. De lokala myndigheterna finansierar sig med egna skatter och statliga bidrag.	Principerna för delstatsvalen är desamma som för nationalvalen. Två tredjedelar av den federala lagstiftningen verkställs på Länder-nivå och på lokal nivå, där de administrativa enheterna är kommuner, Gemeinde, och regionala samarbetsgrupper av kommuner, Kreise. Kommunalfullmäktige väljs i allmänna val enligt samma principer som i delstatsvalen. Ansvaret för utbildning ligger helt hos delstaterna. Federationen ger dock riktlinjer för den högre utbildningen. De lokala myndigheterna ansvarar för hälsovård, barnomsorg och äldrevård. De stora sjukhusen administreras dock ofta av Länder eller halvoffentliga myndigheter inklusive religiösa organisationer. Federationen svarar för finansieringen av den sociala välfärden, men distributionen sker på lokal nivå. Samtliga administrativa nivåer tar ut skatter, men överföringar och stöd av offentliga medel mellan de olika nivåerna är vanliga.
Trender	Regeringen vill omorganisera hela den lokala sektorn under de kommande åren för att skapa enhetlighet och starkt decentraliserat ansvar. Av totalt fem miljoner offentligt anställda är två miljoner sysselsatta på central nivå.	Tysklands enande har vållat stora administrativa och finansiella problem inte minst hos de fattigare fd östtyska delstaterna. Via ny lagstiftning söker man nu också klarare riktlinjer för ansvar, finansiering och verkställande mellan central och delstatlig nivå. Delstaterna söker också medbestämmande i EU:s beslutsprocess i frågor som berör dem. Sannolikt väntar också territoriella reformer i spåren på enandeprocessen. Av totalt 4,7 miljoner anställda i den offentliga sektorn arbetar 332 000 i den federala administrationen.

ÖSTERRIKE

1945 återinrättades den federala konstitutionen från 1920 och 1955 återfick Österrike full självständighet. Konstitutionen säger att landet är en federal, representativ demokrati bestående av nio förbundsstater, Länder, med ett direktvalt parlament. Permanent neutralitet är grundlagsfäst.

Statsöverhuvud är en direktvald federal president, Bundespräsident, som får väljas för högst två sexårsperioder. Presidenten har ingen administrativ makt och kan i princip endast agera på förslag av den federala regeringen.

Parlamentet har två kamrar. Nationalrat består av 183 representanter, som utses i direkta proportionella val för fyra år. Valkrets är hela landet. Alla över 18 år har rätt att rösta och alla över 21 år är valbara. De 63 medlemmarna i Bundesrat väljs av delstaternas parlament i proportion till staternas befolkning. Valperioden sammanfaller med delstatsparlamentens, som vanligtvis är fem år.

Den lagstiftande och verkställande makten delas mellan federationen och Länderna så att lagstiftande ansvar inte alltid följs av administrativt ansvar. Länderna har huvudansvar för grundskola, bostadspolitik och större delen av välfärdssystemet, med federalt stöd. De skall i princip vara självförsörjande med egna skatter, men en stor del av beskattningen är gemensam med den centrala makten som delegerar uppgifter till Länderna. Den lokala nivån består av distrikt, Bezirke, dit delstatsregeringen delegerar uppgifter. Lokaladministrationen sköts av en distriktskommissionär, utnämnd av regeringen.

En viktig fråga är ansvarsfördelningen mellan federationen och Länderna inför ett eventuellt EU-medlemskap.
En effektivisering av den offentliga sektorn pågår med bla privatiseringar. 1990 startade ett program för att skära ned antalet offentliganställda med två procent per år under fem år.
1990 fanns det 607 000 anställda i den offentliga sektorn varav 309 000 på federal nivå.

KUNGL BIBLIOTEKET

FRITZES
Postadress: 106 47 Stockholm
Fax 08-20 50 21, Telefon 690 90 90

ISBN 91-38-13502-7
ISSN 0375-250X

Omslag: Rolf Hernegran